

Darius PRANKA

DAKTARO DISERTACIJA

Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės
pažeidimo atirbojimo koncepcija
Lietuvos baudžiamojoje teisėje

SOCIALINIAI MOKSLAI,
TEISĖ (01 S)
VILNIUS, 2012

MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Darius Pranka

NUSIKALSTAMOS VEIKOS IR CIVILINĖS
TEISĖS PAŽEIDIMO ATRIBOJIMO KONCEPCIJA
LIETUVOS BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2008–2012 metais Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir kriminologijos katedroje.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Oleg Fedosiuk (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01S).

TURINYS

ĮVADAS	5
TYRIMŲ APŽVALGA	9
DARBO METODOLOGIJA	11
I. TEORINĖ NUSIKALSTAMOS VEIKOS IR CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO ATRIBOJIMO KONCEPCIJA	12
1.1. Baudžiamosios teisės ir nusikalstamos veikos ištakos	12
1.2. Baudžiamosios teisės paskirtis ir funkcijos: esminiai skirtumai nuo civilinės teisės	14
1.2.1. Baudžiamosios teisės funkcijų samprata ir rūšys	14
1.2.2. Civilinės teisės paskirtis ir funkcijos santykyje su baudžiamąja teise	19
1.3. Nusikalstamos veikos samprata ir požymiai, jų santykis ir skirtumas nuo civilinės teisės pažeidimo	23
1.3.1. Nusikalstamos veikos sąvokų įvairovė	23
1.3.2. Pavojingumas kaip nusikalstamos veikos požymis	25
1.3.3. Priešingumas baudžiamajam įstatymui kaip nusikalstamos veikos požymis	35
1.4. Baudžiamosios teisės paskirties analizė taikant paskutinės priemonės (<i>ultima ratio</i>) principą	37
II. ATSKIRŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ RŪŠIŲ IR CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO ATRIBOJIMO PROBLEMATIKA	49
2.1. Sukčiavimo kaip nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos	49
2.1.1. Sukčiavimo nusikalstamos veikos sudėties ypatumai, sukeltys problemą	49
2.1.2. Apgaulės samprata, požymiai ir rūšys	50
2.1.2.1. Pasyviosios apgaulės aiškinimo ribos ir jos pakankamumas baudžiamajai atsakomybei pagrįsti	52
2.1.2.2. Apgaulės rūšys, išeinančios už klasikinės apgaulės ribų	54
2.1.2.3. Suklaidinimo dėl „ateities faktų“ pripažinimo apgaule problema	56
2.1.2.4. Piktnaudžiavimas pasitikėjimu: ar tai iš tiesų apgaulės rūšis?	59
2.1.3. Sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijai	64
2.1.3.1. Esminės apgaulės kriterijus ir jo panaudojimas teismų praktikoje	69
2.1.3.2. Kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus ir jo panaudojimas teismų praktikoje	72
2.1.3.3. Nukentėjusiojo apdairumo kriterijus ir jo panaudojimas teismų praktikoje	79
2.2. Neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis kaip nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos	82
2.2.1. Neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis nusikalstamos veikos sudėties ypatumai, sukeltys problemą	82
2.2.1.1. Neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis būdai kaip baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijus. Nukentėjusiojo diskrecija pradėti baudžiamąjį ar civilinį procesą	85
2.2.1.2. Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijai, kai veika kvalifikuojama taikant „kitų neteisėtų būdų“ požymį	88

2.3. Turto pasisavinimo ir iššvaistymo kaip nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos	91
2.3.1. Turto pasisavinimo ir turto iššvaistymo nusikalstamų veikų sudėties ypatumai, sukeltys problemą	91
2.3.2. Atvejai, kai turto pasisavinimo ir turto iššvaistymo atribojimas nuo civilinės teisės pažeidimo tampa sudėtingas.....	93
2.3.2.1. Turto, perduoto pagal atitinkamas civilinės teisės sutartis, naudojimo ypatumai	93
2.3.2.2. Akcinės bendrovės akcininko atliktas bendrovės turto pasisavinimas ir iššvaistymas: ar tai nusikaltimas?.....	94
2.3.2.3. Laikinas patikėto turto užvaldymas: nusikalstama veika ar civilinės teisės pažeidimas?	98
2.3.3. Atidaus ir rūpestingo vadovo kriterijaus taikymas atskiriant turto iššvaistymą ir civilinės teisės pažeidimą	99
2.3.4. Kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijaus panaudojimas atribojant turto pasisavinimą ir iššvaistymą nuo civilinės teisės pažeidimo ...	104
2.3.5. Civilinės teisės pažeidimo ir neatsargaus turto iššvaistymo santykis	109
2.4. Teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo kaip nusikalstamos veikos santykis su civiline procesine atsakomybe	114
2.4.1. Teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo teisinio reglamentavimo ypatumai, sukeltys problemą	114
2.4.2. Užsienių šalių baudžiamųjų įstatymų trumpa apžvalga ir pamąstymai apie teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo kriminalizavimo pagrįstumą.....	116
2.4.3. Baudžiamojo nusižengimo ir civilinio proceso priemonių atribojimo kriterijai Lietuvos teismų praktikoje	118
2.5. Savavaldžiavimo kaip nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos	126
2.5.1. Savavaldžiavimo nusikalstamos veikos sudėties ypatumai, sukeltys problemą	126
2.5.2. Piktnaudžiavimas teise kaip savavaldžiavimo padarymo būdas: kriterijai, skiriantys jį nuo civilinės teisės pažeidimo	127
2.5.3. Savavaldžiavimas ir savigyna: dviejų skirtingų normų panašumai ir atribojimo kriterijai	137
DARBO IŠVADOS	144
PASIŪLYMAI	148
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	150
PRIEDAS NR. 1	161
SANTRAUKA.....	164
SUMMARY	184

ĮVADAS

Tiriamoji problema. Žvelgiant istoriškai, baudžiamoji teisė atsirado žymiai vėliau nei civilinė teisė. Pavyzdžiui, dauguma dabartinių „grynų“ nusikaltimų, kaip vagystė, plėšimas, romėnų teisėje buvo laikomi civilinės teisės deliktai¹. Vėliau baudžiamosios teisės apimtis plėtėsi, savo jurisdikcijon priimdama vis daugiau anksčiau civiliniais deliktai laikytų veikų. Pastaruoju metu nusikalstamų veikų ratas taip išsiplėtė, kad baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra tampa vis aktualesniu ir sudėtingesniu klausimu baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje.

Pirmiausia darbe, remiantis baudžiamųjų įstatymų paskirtimi, nusikalstamos veikos požymiais (didesnį dėmesį skiriant pavojingumui) bei baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės (*lot. ultima ratio*) principu, sukuriama teorinė koncepcija, padėsianti spręsti nusikalstamų veikų ir civilinės teisės pažeidimų atriojimo problemas. Po to, analizuojant aktualią teismų praktiką, kristalizuojamos esminės problemos, su kuriomis susiduriama vertinant atskiras nusikalstamų veikų rūšis baudžiamosios ir civilinės atsakomybių aspektu, pateikiami kriterijai, atitinkantys sukurtą koncepciją, kuriais remiantis galima atskirti, kokios rūšies teisės pažeidimas buvo padarytas. Autorius pasirenka tik tam tikras, šiuo aspektu daugiausiai problemų teismų praktikoje sukeliančias, nusikalstamas veikas, tokias kaip: sukčiavimas, neteisėtas naudojimas energija ir ryšių paslaugomis, turto pasisavinimas ir iššvaistymas, savavaldžiavimas, teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymas. Toks pasirinkimas grindžiamas autoriaus atlikta teismų praktikos analize ir empiriniu tyrimu – ekspertų interviu. Absoliučiai visi tyrime dalyvavę ekspertai kaip problemiškesniausią nusikalstamą veiką šiuo aspektu nurodė sukčiavimą. Didžioji dalis jų šalia sukčiavimo išskyrė ir turto pasisavinimą bei iššvaistymą. Net pusė apklaustų ekspertų taip pat išskyrė savavaldžiavimą, pavyzdžiui, vieno eksperto (Nr. 5) teigimu, „šis nusikaltimas sukelia didžiulę atriojimo nuo civilinės teisės pažeidimo problemą“. Keli ekspertai nurodė, kad teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymas, taip pat praktikoje kelia daug klausimų. Eksperto (Nr. 2) teigimu, „neišku nuo kurio momento asmuo jau turi būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, o kada dar pakanka taikyti kitas priemones“.

Teoriškai nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atriojimo problemų galėtų sukelti ir kitos nusikalstamos veikos², tačiau atsižvelgiant į tai, kad nagrinėjant baudžiamąsias bylas dėl kitų rūšių nusikalstamų veikų, konkreti problema ar ginčas dėl baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atriojimo nekyla, darbe apsiribojama jau minėtomis nusikalstamomis veikomis. Kita vertus, manytina, kad darbe sukurta koncepcija yra universali ir galėtų būti vienu ar kitu aspektu pritaikoma atriojant bet kokios rūšies nusikalstamą veiką nuo civilinės teisės pažeidimo, jeigu iškiltų tokios atriojimo problemos.

Be to, vertėtų pažymėti, kad nusikaltimai ir kiti teisės pažeidimai paprastai atriojami kriminalizacijos lygmeniu, t. y. teisės normų priėmimo stadijoje. Tai baudžiamosios

¹ Tamm, D. *Roman Law and European Legal History*. DJOF Publishing, 1997, p. 157.

² Interviu metu keli ekspertai išskyrė ir kitas nusikalstamas veikas, kurias gali būti sudėtinga atskirti nuo civilinės teisės pažeidimo: BK 206 str., 207 str., 208 str., 186 str., 222 str., 223 str., 154 str., 155 str. numatytos nusikalstamos veikos. Tačiau, anot vieno eksperto, šios problemos labiau teorinio lygio.

politikos uždavinys, kurio rezultatai priklauso nuo vyraujančios ideologijos, socialinės santvarkos, kitų bendražmogiškų ar ideologinių vertybių³. Tačiau darbe daugiausiai dėmesio skiriama kitam šios problemos aspektui. Autoriui svarbu išsiaiškinti, kaip taikyti jau priimtą baudžiamąjį įstatymą, tai yra nustatyti, ar konkreti padaryta veika gali būti pripažįstama nusikaltimu, ar civilinės teisės pažeidimu. Tai antrasis teisės pažeidimų atribojimo lygmuo, kurio ypatumai ir atskleidžiami šiame darbe.

Darbo aktualumas, naujumas ir tyrimų rezultatų reikšmė. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ketvirtojo protokolo pirmasis straipsnis nustato, kad niekam negali būti atimta laisvė vien todėl, kad žmogus neįstengia įvykdyti kokios nors sutartinės prievolės⁴. Taigi nagrinėjama tema yra labai svarbi jau vien tik šios konvencijos požiūriu. Žinoma, konvencija tik suteikia šiai problemai tam tikrą reikšmę, tačiau jos neišsprendžia.

„*Kaip tarp dienos ir nakties nėra ryškios ribos, kaip tarp jų egzistuoja neapibrėžtas reiškinys – sutemos: nei naktis, nei diena, taip ir tarp nusikalstamų veikų ir kitų teisės pažeidimų nėra bedugnės, lygiai taip pat tarp jų irgi yra neapibrėžta erdvė, kurią užima neaiškaus pobūdžio teisės pažeidimai: nei nusikalstamos veikos, nei ne nusikalstamos veikos*“⁵. Pirmiausia tokios mintys parodo nagrinėjamos temos sudėtingumą, bet kartu ir jos aktualumą. Tai patvirtina ir kiti autoriai: „Nėra atsakymo į klausimą – koks esminis skirtumas tarp baudžiamosios ir civilinės teisės? Arba kad atsakymui į tokį klausimą turi būti skiriama visa knyga“⁶. O štai, pavyzdžiui, Rusijos baudžiamosios teisės specialistas V. V. Gladinas teigia, kad šis klausimas teisėje visada buvo vienas iš pačių svarbiausių ir sudėtingiausių⁷. Taigi neretai mokslininkai padaro išvadą, kad dar ir šiuo metu trūksta aiškių kriterijų ar principų, kurie galėtų sėkmingai apibrėžti nusikalstamą elgesį⁸.

Šiuos klausimus baudžiamojoje teisėje šiek tiek išsamiau nagrinėjo tik keli Lietuvos baudžiamosios teisės specialistai⁹. Tačiau peržvelgus užsienių šalių ir Lietuvos baudžiamosios teisės literatūrą, pastebima, kad dauguma bandymų atriboti nusikaltimus nuo kitų teisės pažeidimų nebuvo labai sėkmingi. Pavyzdžiui, kai kurie Rusijos autoriai, daugiau kaip prieš šimtmetį analizavę nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų (dažnai civilinės teisės) atribojimo problematiką, susidūrė su tokiais sunkumais, kad apskritai

³ Plačiau: Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirma knyga*, Vilnius: Justitia, 2006, p. 117-120.

⁴ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos protokolai [interaktyvus]. 1950 [žiūrėta 2011-02-02]. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EBDFB6BB-2A0E-48D0-935F-43AFC0A961C7/0/LIT_CONV.pdf>.

⁵ Pustoroslev, P. P. *Poniatije o prestupleniji* [The Conception of Crime]. Moskva, 1891.

⁶ Friedman, D. Beyond the Tort/Crime Distinction. *Boston University Law Review* [interaktyvus]. USA, Boston, 1996, Nr. 76 [žiūrėta 2010-05-10]. <http://www.davidfriedman.com/Academic/Tort_Crime/Tort_Crime.html>.

⁷ Gladin, V. V. *Vremennoje pozaimstvovanije v ugovolnom prave: voprosy otvetstvennosti* [Temporary Borrowing in Criminal Law: Questions of Liability]. Moskva: Waleks Kluwer, 2006, p. 98.

⁸ Duff, A. *Theories of Criminal Law*. [interaktyvus]. Stanford, 2008 [žiūrėta 2012-01-10]. <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/criminal-law/>>.

⁹ Fedosiuk, O. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtinių prievolių išvengimo bylose. *Jurisprudencija*. 2006, 7(85), p. 70-76; Piesliakas, V., *supra note 3*; Piesliakas, V. Nusikalstamų veikų atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų problemos Lietuvos teisėje ir teismų praktikos pavyzdžiai. *Justitia*. 2005, 2; Sinkevičius, E. *Neteisėtas banko kredito gavimas arba panaudojimas ir jų kvalifikavimas*. Vilnius, 2002.

atsisakė teorinių šių pažeidimų atribojimo būdų, nors ir pripažino, kad nusikaltimai ir civiliniai teisės pažeidimai yra iš principo skirtingi, priešingi teisės pažeidimai. Atriboti nusikaltimus nuo kitų teisės pažeidimų buvo bandyta ir apibrėžiant veikų ratą, kurios turėtų būti laikomos nusikaltimais ir išskiriant veikas, už kurias negali būti numatyta baudžiamoji atsakomybė. Prie pastarųjų buvo priskiriamos, pavyzdžiui, veikos, kurių prevencijai pakanka visuomenės moralės ar civilinio proceso numatytų priemonių, taip pat veikos, kurios gana lengvai išsprūsta iš teisėsaugos¹⁰. Galime pastebėti, kad šis ar kiti panašūs bandymai atriboti nusikaltimus nuo kitų teisės pažeidimų iš tiesų rezultatų nedavė. Gana abstraktūs pamąstymai šia tema realios teorinės ar juo labiau praktinės naudos tikrai neduoda.

Baudžiamosios teisės teorija net ir pastaruoju metu nesuranda pagrįstų kriterijų, atribojančių nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus. Todėl nagrinėjama tema yra ne tik aktuali baudžiamosios teisės teorijai ir teismų praktikai, tačiau ir pakankamai nauja, nes tai pirmas darbas, kuriame išsamiai ir plačiai analizuojama nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problematika.

Galiausiai nagrinėjamos problemos aktualumą parodo ir atliktas empirinis tyrimas – ekspertų interviu. Absoliučiai visi apklausti ekspertai pabrėžė, kad tai labai aktuali ir svarbi baudžiamosios teisės problema, su kuria dažnai susiduriama taikant baudžiamąjį įstatymą praktinėje veikloje. Pavyzdžiui, ekspertas (Nr. 8) teigė, kad neretai nepagrįstai yra pradedami ikiteisminiai tyrimai: „viena iš ginčo šalių, užuot padavusi civilinį ieškinį, kreipiasi į policiją ar prokuratūrą, o šios institucijos pradeda ikiteisminį tyrimą“. Kitas ekspertas (Nr. 9) taip pat pritarė tokiai nuomonei: „dažnai visuomenėje manoma, kad daugelį problemų galima išspręsti naudojant baudžiamosios teisės priemones <...> tačiau taip neturėtų būti, nes baudžiamoji teisė yra ultima ratio“. Kita vertus, anot jau minėto eksperto (Nr. 8), „pasitaiko ir priešingų atvejų, kai dėl įvairių sukčiavimo ar kai kurių kitų nusikalstamų veikų tyrimas nepradedamas dirbtinai motyvuojant, kad tai yra civiliniai teisiniai santykiai“.

Atlikto disertacinio tyrimo rezultatai buvo paskelbti dviejuose autoriaus moksliniuose straipsniuose, publikuotuose Socialinių mokslų studijose, jais autorius rėmėsi skaitydamas baudžiamosios teisės bendrosios ir specialiosios dalies paskaitas ir veddamas seminarus Mykolo Romerio universitete. Tyrimo rezultatai buvo apsvarstyti Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir kriminologijos katedros posėdyje. Atsižvelgiant į baudžiamosios teisės doktrinoje išsakytus pastebėjimus ir juos patvirtinančią praktinių darbuotojų nuomonę dėl nagrinėjamos temos svarbumo, manytina, kad atlikto tyrimo rezultatai bus naudingi ir jais galės vadovautis baudžiamosios teisės mokslininkai bei praktinį darbą dirbantys teisininkai.

Disertacijos tyrimo objektas. Šios disertacijos tyrimo objektas – nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos, nagrinėjamos baudžiamosios teisės doktrinoje bei sprendžiamos Lietuvos teismų praktikoje.

¹⁰ Sergejevskij, N. D. *Posobije k lekcijam* [Guide to the Lectures]. 1905 (cituota pagal Kozlov, A. P. *Poniatije prestuplenija* [The Conception of Crime]. Sankt-Peterburg, 2004. p. 757).

Darbo tikslas ir uždaviniai. Disertacinio darbo tikslas – sukurti koncepciją, tai yra surasti universalius teorinius kriterijus, padėsiančius spręsti nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemas baudžiamosios teisės moksle, bei pagrįsti šių kriterijų reikšmingumą ir naudingumą Lietuvos teismų praktikai, pritaikyti juos atskirose nusikalstamų veikų kategorijose.

Disertacinio darbo uždaviniai:

- 1) Atskleisti baudžiamosios teisės ir civilinės teisės funkcijų bei paskirties esminius skirtumus, juos panaudojant baudžiamosios ir civilinės atsakomybių takoskyrai;
- 2) Išanalizuoti nusikalstamos veikos pavojingumo požymio įtaką nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimui;
- 3) Atskleisti baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) principo esmę bei apibrėžti jo galimybes būti vienu iš kriterijų atskiriant nusikalstamas veikas nuo civilinės teisės pažeidimų;
- 4) Išanalizuojant baudžiamosios teisės moksle teikiamus pasiūlymus ir idėjas dėl atskirų rūšių nusikalstamų veikų ir civilinės teisės pažeidimų atribojimo, išskirti labiausiai vertas dėmesio ar suformuoti naujas;
- 5) Apibendrinti ikiteisminiame tyrime ir teismų praktikoje kylančias problemas atribojant nusikalstamas veikas ir civilinės teisės pažeidimus, kaip pagrindą imant sukčiavimo, neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis, turto pasisavinimo ir iššvaistymo, teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo, savavaldžiavimo baudžiamąsias bylas.
- 6) Pateikti universalius kriterijus, padėsiančius atriboti atskiras nusikalstamų veikų rūšis nuo civilinės teisės pažeidimų.

Ginamieji disertacijos teiginiai:

- 1) Baudžiamosios teisės funkcijos ir paskirtis atskleidžia šios teisės šakos esmę ir parodo pagrindinius skirtumus nuo civilinės teisės;
- 2) Nusikalstamos veikos požymis – pavojingumas ir jo laipsnis – gali būti vienu iš pagrindinių kriterijų atskiriant nusikalstamas veikas ir civilinės teisės pažeidimus;
- 3) Baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės principo (lot. *ultima ratio*) naudojimas priimant ir taikant baudžiamuosius įstatymus turi padėti išspręsti problemas, kylančias atskiriant nusikalstamas veikas ir civilinės teisės pažeidimus;
- 4) Atskiroms nusikalstamų veikų kategorijoms atriboti nuo civilinės teisės pažeidimų naudojami skirtingi kriterijai;
- 5) Esminės apgaulės ir kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijai tampa pagrindiniais kriterijais atribojant sukčiavimą, turto pasisavinimą ir iššvaistymą, neteisėtą naudojimąsi energija ir ryšių paslaugomis nuo civilinės teisės pažeidimų;
- 6) Savavaldžiavimą būtina atskirti nuo tokių civilinės teisės normų kaip savigny na ir piktnaudžiavimas teise;
- 7) Atskiriant teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymą nuo civilinės procesinės atsakomybės išskirtinis dėmesys turi būti skiriamas baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principui.

TYRIMŲ APŽVALGA

Pirmasis iš Lietuvos baudžiamosios teisės specialistų, kuris skyrė nemažai dėmesio atskirų nusikaltimų ir civilinės teisės pažeidimų atribojimui, buvo E. Sinkevičius. Jo 1999 m. disertaciniame darbe „Veikos, susijusios su neteisėtu banko kredito gavimu arba panaudojimu, bei jų teisinio vertinimo problemos“ ir 2002 m. monografijoje „Neteisėtas banko kredito gavimas arba panaudojimas ir jų kvalifikavimas“ analizuojamas sukčiavimo ir kitų nusikaltimų santykis su sutartiniais civiliniais teisiniais santykiais. Vėliau dar daugiau dėmesio šiai problematikai skyrė O. Fedosiukas. Reikėtų paminėti tokius jo mokslinius straipsnius: „Sukčiavimo normos koncepcija naujame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir jos įgyvendinimo problemos“; „Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtinių prievolių išvengimo bylose“; „Patikėtos svetimos turtinės teisės pasisavinimo ir iššvaistymo samprata“. V. Piesliakas savo knygoje „Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmą knygą“ bei moksliniame straipsnyje „Nusikalstamų veikų atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų problemos Lietuvos teisėje ir teismų praktikos pavyzdžiai“ taip pat analizuoja keletą nusikalstamų veikų rūšių atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų ypatumus. Turto pasisavinimą ir iššvaistymą bei jo atribojimą nuo civilinės teisės pažeidimo nagrinėjo D. Bukelienė. Paskutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) principo įtaką teisės pažeidimų atskyrimui – J. Bluvšteinas, V. Justickis, O. Fedosiukas, G. Švedas.

Iš užsienio baudžiamosios teisės specialistų visų pirma reikėtų paminėti Rusijos mokslininkus, kurių indėlis nagrinėjant šią temą yra iš esmės didžiausias. A. P. Kozlovas gana išsamiai analizavo nusikaltimo sampratą bei jo požymius – ypač pavojingumą. Taip pat pažymėtini pavojingumo požymių nagrinėję ir tokie mokslininkai kaip: V. Ju. Golikas, A. P. Braginas, N. S. Malejinas, I. J. Kozachenko, A. N. Pavluchinas, O. V. Starkovas, P. P. Pustoroslevas, N. F. Kuznecova, A. A. Piontkovskis, V. V. Gladinas. *Ultima ratio* principo analizei daugiausiai dėmesio skyrė Vokietijos mokslininkai: B. Schünemannas, H. H. Jeschekas, T. Weigendas, W. Hassemeris, W. Naucke, J. Wesselsas. Taip pat šį principą tyrinėjo tokie Rusijos baudžiamosios teisės autoriai: G. A. Zlobinas, N. A. Lopashenko, N. Kudriavceva. Be jų, ir kitų užsienių šalių mokslininkai yra nemažai prisidėję prie minėto principo tyrimų: Švedijos profesorius N. Jareborgas, australų baudžiamosios teisės specialistas K. Burtonas, JAV mokslininkas D. Husakas, Suomijos mokslininkas P. Minkkinenas, šiek tiek – Didžiosios Britanijos autorius A. Ashworthas. Bendrai nusikaltimų ir civilinės teisės pažeidimų atskyrimo problematiką nagrinėjo tokie kitų šalių baudžiamosios teisės specialistai – D. Friedmanas, G. Heriotas, D. Smitas.

Atskirų nusikalstamų veikų santykį su civilinės teisės pažeidimais daugiausiai analizavo Rusijos baudžiamosios teisės mokslininkai, iš kurių pažymėtini šie: sukčiavimą tyrinėję – I. Ja. Foinickis (šis autorius vienas pirmųjų, daugiau kaip prieš 100 metų, nagrinėjo sukčiavimo ypatumus), L. D. Gauchmanas, G. N. Borzenkovas, N. N. Luninas, A. V. Arendarenko, I. I. Golubovas, L. E. Sunchalijeva, B. V. Zdravomyslovas, V. L. Grigorjeva, I. O. Titkova, O. S. Beliakas, taip pat ir Baltarusijos autorė V. V. Chiliuta; turto pasisavinimą ir iššvaistymą nagrinėję – O. V. Belokurovas, N. A. Lopashenko,

D. Ju. Skripnikovas, N. A. Karpova, V. P. Didenko; savavaldžiavimą – V. I. Kapkanovas, C. U. Vanejevas, Ju. V. Sapronovas, E. V. Vitmanas, I. P. Titenkovas; kitas nusikalstamas veikas, kurios nagrinėjamos šiame darbe, – A. E. Letiagina, D. A. Kharkovskis.

Taip pat sukčiavimui ir jo atskyrimui nuo civilinės teisės pažeidimo dėmesio skyre JAV baudžiamosios teisės mokslininkas S. Pedneaultas, Didžiosios Britanijos mokslininkas W. Wilsonas, Vokietijos mokslininkai W. Mitschas, K. Lackneris, K. Kühlas, J. Wesselsas, T. Hillenkampas, W. Joecksas.

DARBO METODOLOGIJA

Atliekant tyrimą disertacijos tema, taikyti tokie mokslinio tyrimo metodai: istorinis, lyginamasis, indukcinis, dedukcinis, loginis, kritikos, lingvistinis, sisteminis, dokumentų analizės, empirinis ir kiti.

Pirmiausia, analizuojant baudžiamosios teisės ir nusikaltimo kilmę, buvo pritaikytas istorinis tyrimo metodas. Vėliau, iš esmės visame darbe gana plačiai buvo taikomas lyginamasis metodas: tiek sulyginant baudžiamosios ir civilinės teisės paskirtį bei funkcijas, tiek šių teisės šakų pažeidimus. Taigi lyginamuoju metodu buvo atskleisti esminiai baudžiamosios ir civilinės teisės skirtumai, išskirti kriterijai, kuriais remiantis galima atskirti nusikalstamą veiką nuo civilinės teisės pažeidimo. Taip pat šiuo metodu buvo lyginamos mokslinės koncepcijos, atskirų mokslininkų nuomonės bei užsienio valstybių baudžiamieji įstatymai. Galiausiai apibendrinęs skirtingas koncepcijas, autorius sukūrė priimtinausią.

Indukcinis ir dedukcinis tyrimo metodai buvo taikomi nagrinėjant nusikalstamos veikos ir jos pavojingumo sąvokas, kitas definicijas, nustatant pavojingumo požymio įtaką bei reikšmę teisės pažeidimų atskirymui. Taip pat darbe buvo taikomi loginis ir kritikos metodai. Taikant loginį metodą buvo daromi atitinkami apibendrinimai, išvados, kuriamos taisyklės, kriterijai, atskiriantys atskiras nusikalstamų veikų rūšis nuo civilinių teisės pažeidimų. Kritikos metodas pasitelktas mokslininkų nuomonėms, teismų sprendimams ir kt. vertinti.

Lingvistiniu metodu atskleista apgaulės, piktnaudžiavimo ir kitų sąvokų prasmė bei reikšmė atibojant baudžiamąją ir civilinę atsakomybes.

Darbe taip pat taikomas sisteminis metodas. Juo atskleista nusikalstamos veikos vieta teisės pažeidimų sistemoje, jų tarpusavio santykis. Taikant šį metodą, buvo išskirtos nusikalstamos veikos, kurias sunkiausia atskirti nuo civilinės teisės pažeidimų. Išnagrinėjus šias nusikalstamas veikas, sukurti kriterijai, kurie gali būti sistemiškai taikomi ne tik šioms, bet ir kitoms panašių problemų sukeliančioms nusikalstamoms veikoms.

Tyrimo metu taikyti ir empiriniai metodai, pirmiausiai – dokumentų analizė. Kadangi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimai turi didžiausią įtaką teismų praktikos formavimui, be to, net šio teismo praktikoje galima įžvelgti tam tikrų netikslumų ar prieštaravimų, pagrindiniu šaltiniu buvo pasirinktos būtent šio teismo nutartys, nutarimai, apžvalgos ir apibendrinimai. Tačiau tyrime analizuojama ne tik kasacinio teismo praktika. Taikant minėtą metodą tiriami Lietuvos Apeliacinio Teismo, apygardų ir apylinkių teismų nuosprendžiai ir nutartys, taip pat procesiniai sprendimai, priimti ikiteisminio tyrimo metu ar prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą.

Dar vienas empirinis (kokybinis) tyrimo metodas – ekspertų interviu. Ekspertais buvo pasirinkta tikslinė 10 teisėjų ir prokurorų grupė, savo darbe tiesiogiai taikantys baudžiamąjį įstatymą. Siekiant kokybiškesnių ir naudingesnių atsakymų, buvo pasirinkti turintys gana didelę praktinio darbo patirtį (ir tą darbą tebedirbantys) bei dirbantys mokslinį darbą ekspertai. Interviu metu buvo pateikti keturi atvirieji klausimai (priedas Nr. 1). Ekspertų nuomonės ir mintys panaudoti visame darbe, atsižvelgiant į konkrečius nagrinėjamos problemos aspektus.

I. TEORINĖ NUSIKALSTAMOS VEIKOS IR CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO ATRIBOJIMO KONCEPCIJA

1. 1. Baudžiamosios teisės ir nusikalstamos veikos ištakos

Norint išsamiai išanalizuoti nusikalstamą veiką kaip baudžiamosios teisės sąvoką arba civilinį deliktą kaip civilinės teisės reguliuojamų teisinių santykių pažeidimą, reikėtų atsigręžti į istoriją. Šiuo atveju į teisės istoriją. Nagrinėjant priežastis ir aplinkybes, kurioms esant atsirado šios teisės šakos, kaip jos vystėsi, plėtėsi ir tobulėjo, atsirastų galimybė suprasti pastaruoju metu vis dažniau kylančius šių teisės šakų prieštaravimus. Nusikalstamos veikos kilmė gali turėti įtakos atskleidžiant jos esmę, taip pat ją atribojant nuo civilinės teisės pažeidimo.

Seniausios žinomos teisės sistemos susiformavo vadinamuosiuose senovės Rytuose, kuriems priklausė daugelis Pietų Azijos ir Šiaurės Afrikos šalių. Būtent čia ir atsirado pirmieji valstybiniai dariniai – senovės Egiptas, senovės Mesopotamija, senovės Kinija ir kt. O atsirandant šiems valstybiniams dariniams visuomenėje nuo seno susiklostę papročiai kartu pamažu evoliucionavo į teisės normas¹¹. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad ši evoliucija vyko gana lėtai, o galiausiai ir pačios, jau susiformavusios, teisės normos buvo nelabai panašios į tas, kurios buvo kuriamos vėlesnėse ar šiuolaikinėse teisės sistemose. Senovės Rytų teisė dar neturėjo sistemos, taip pat dar nežinojo ir susiskirstymo į teisės šakas, nusikaltimai nebuvo kiek aiškiau skiriami nuo asmeninių interesų pažeidimų¹². Šiuo laikotarpiu kalbėti apie baudžiamąją teisę, kaip savarankišką teisės šaką ar susijungusią su kuria nors kita teisės šaka, negalime. Senovės Rytų teisėje, net ir žymiausiuose to meto teisės šaltiniuose (pavyzdžiui, karaliaus Hamurapio teisyne) nebuvo nei nusikaltimo sąvokos, nei jo požymių ar skirtumo nuo kitų teisės pažeidimų.

Civilizacijos, taip pat ir teisės istorijos pradžia reikėtų laikyti Romos valstybės atsiradimą. Su ja atsirado, o vėliau dar ilgą laiką vystėsi ir romėnų teisė, suvaidinusi unikalų vaidmenį ne tik Europos, bet ir pasaulio teisės istorijoje. Tai tobiliausia pasaulio teisės sistema, vientisa ir visa apimanti. Tai vienas ryškiausių ir didingiausių antikos kultūros laimėjimų. Romėnų teisės pagrindu susiklostė turtingiausia teisinė kultūra, ilgiems laikams tapusi visos žmonijos turtu¹³.

Neminėdami visų romėnų teisės nuopelnų Europos ar pasaulio teisės sistemoms, sugrįžkime prie tikslo, kurio vedini pradėjome analizuoti šią teisės istorijos dalį. Turbūt dauguma autorių sutiks, kad romėnų teisėje, ypač ankstyvuojant jos periodu, baudžiamoji ir civilinė teisė buvo susiliejusios¹⁴. Tačiau mums svarbu yra tai, kad vėlesniuose perioduose būtent romėnų teisės sistemoje šis susiliejimas išsiskyrė, todėl atsirado tokios teisės šakos kaip civilinė ir baudžiamoji teisė, kad romėnų teisė apibrėžė nusikaltimų ratą, taip pat išskyrė civilinius teisės pažeidimus. Romėnų teisė skyrė dvi sąvokas – *crimina*

¹¹ Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 21.

¹² *Ibid.*, p. 23.

¹³ *Ibid.*, p. 54.

¹⁴ Tamm, D., *supra note 1*, p. 157.

(nusikaltimai) ir *delicta* (privatūs deliktai)¹⁵. Sąvoka *crimina* reiškė prieštaraujančias visuomenės interesams ir įstatymo draudžiamas veikas, persekiojamas baudžiamojo proceso tvarka. *Delicta privata* – tai veikos, pažeidžiančios asmens ar asmenų grupės interesus. Už šias veikas persekiota tik asmenų, kurių interesai pažeidžiami, iniciatyva. Deliktas sukėlė ne bausmę, o prievolę sumokėti nukentėjusiajam baudą arba atlyginti nuostolius. O prie nusikaltimų ankstyvosios respublikos laikotarpiu priskirta tik tėvynės išdavystė¹⁶. Kitų šaltinių teigimu, panašiu laikotarpiu romėnų teisė nusikaltimams priskyrė ir šventvagystę¹⁷. Tačiau vienu ar kitu atveju tuo laikotarpiu nusikaltimams buvo priskiriami tik vienas ar du teisės pažeidimai. Visi kiti romėnų teisių pažeidimai: nužudymas, kūno sužalojimas, vagystė, plėšimas, turto įgijimas apgaule ir kitos panašios veikos, buvo laikomi ne nusikaltimais, o privačiais deliktais arba kitaip sakant – civilinės teisės pažeidimais. Kaltininko nubaudymas buvo tik nukentėjusio asmens reikalas. Tik jis galėjo reikalauti kelti bylą, paskirti bausmę ar reikalauti atlyginti skolas. Šios bylos buvo nagrinėjamos bendruose civiliniuose teismuose¹⁸. Taigi šių dienų „gryni“ nusikaltimai romėnų teisėje buvo laikomi civilinės teisės pažeidimais, kurie nebuvo laikomi tiek pavojingais, kad būtų reikalingas visiškas valstybės įsikišimas, t. y. valstybė pati inicijuotų procesą. Žinoma, laikui bėgant nusikaltimų ratas plėtėsi, o privačių deliktų skaičius mažėjo. Kol galiausiai šiuolaikinėje baudžiamojoje teisėje nusikalstamomis veikomis laikomi nemaža dalis romėnų teisės *delicta privata* (vagystės, plėšimai, nužudymai ir pan.).

Visos tautos, eidamos baudžiamosios teisės evoliucijos keliu, pereina tuos pačius etapus, kol prieina moderniškąją viešųjų nusikaltimų sąvoką, pagal kurią už nusikaltimus baudžia pati valstybė. Reikėtų pridurti – ne tik baudžia, bet ir atlieka baudžiamąjį persekiojimą. Baudžiamojoje teisėje nusikaltimo sąvoka paprastai pereina tokius keturis etapus: privatinio keršto etapą, laisvų susitarimų etapą, įstatymų numatytų susitarimų etapą ir valstybės skiriamų bausmių etapą. Pati baudžiamosios teisės pradžia (pirmasis etapas) pasižymėjo tuo, kad ji buvo pagrįsta primityviomis žmonių pažiūrėmis, kurių esminis požymis buvo tai, kad pats nukentėjusysis turi teisę reikalauti iš nusikaltėlio bausmės už padarytą žalą. Tai suprantama taip, kad nukentėjusysis turi teisę keršyti, t. y. už jam padarytą žalą padaryti nusikaltėliui kitą žalą. Čia viešpatavo keršto teisė, ir tokia buvo baudžiamosios teisės pradžia. Kitas etapas kiek racionalesnis: nukentėjusysis jau gali susitarti su kaltininku, jei abu to nori. Tokiu būdu laisvas susitarimas pakeičia kerštą. Vėliau, kai valstybės ar miestai vienijosi, jiems jau labiau rūpėjo apsaugoti viešąją tvarką ir rimtį, todėl valstybės už nusikaltimų padarymą nustatė tam tikras baudas – pinigų sumas, kurias turėjo priimti nukentėjusysis ir kurias turėjo sumokėti nusikaltėlis. Tokiu atveju laisvas šalių susitarimas jau nebegaliodavo, turėdavo būti sumokama bauda. Galiausiai paskutinis žingsnis (ketvirtasis etapas) buvo padarytas tada, kai pati valstybė pradėjo kovoti ne tik su nusikaltimais, kurie yra tiesiogiai nukreipti prieš ją (pvz., maištas, išdavystė), bet ir su tokiais nusikaltimais, kurie nukreipti prieš atskirus asmenis (nužudymas, vagystė). Tai buvo valstybės stiprumo

¹⁵ Hausmaninger, H.; Selb, W. *Roemisches Privatrecht*, Wien. 1981. p. 331 (cituota pagal Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. *Romėnų teisė*. Vilnius, Justitia, 2007, p. 9, 255).

¹⁶ Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S., *supra note* 15, p. 9, 255.

¹⁷ Tamm, D., *supra note* 1, p. 157.

¹⁸ Girard, P. F. *Romėnų teisė. T. I*. Kaunas: Varpas, 1981, p. 10.

požymis. Kai valstybė tampa pakankamai stipri, ji panaikina susitarimo principą, kartu panaikina ir keršto principą. Tada, kaip jau minėjau, ji nustato bausmę ir procedūras, pagal kurias pati baudžia. Nukentėjusiojo vaidmuo sumažinamas iki minimumo. Tokiu būdu privatūs deliktai virsta viešaisiais nusikaltimais. Besiplėtodama romėnų teisė perėjo visus šiuos etapus¹⁹.

Taigi romėnų teisė lyg ir išskyrė nusikaltimus, apibrėžė baudžiamosios teisės sampratos ribas. Tačiau, kita vertus, kalbant apie tikrąją baudžiamąją teisę, tokią teisės šaką, kokia ji suprantama šiandien, galima pasakyti, kad romėnų teisėje jos nebuvo. Romėnų teisėje nebuvo tikslaus nusikaltimo apibrėžimo, baigtinio bausmių sąrašo. Taip pat nebuvo baudžiamojo kodekso, todėl neveikė ir baudžiamosios teisės principas – *nullum crimen, nula poena sine lege*. Visa baudžiamoji teisė tuo metu rėmėsi viena valdžios institucija – valdovu²⁰.

Apibendrinant trumpą seniausių laikų apžvalgą ir jų įtaką baudžiamajai teisei, reikėtų pasakyti, kad nors tuo metu nebuvo dar sukurta teorinių baudžiamosios teisės pagrindų, tačiau romėnų teisė turėjo gana didelės įtakos formuojantis ne tik šiuolaikinei baudžiamajai teisei, bet ir visai teisės sistemai. Vakarų teisės tradicijos šaknys glūdi romėnų teisėje, kurios rūpinimasis tvarka, valdymu, įstatymais ir procesu buvo unikalus senovės pasaulyje ir kurios šešėlis siekia nūdieną²¹. Taigi pagrindinis nusikaltimo skiriamasis požymis – pavojingumas visuomenei ar valstybei. Jeigu pripažįstama, kad teisės pažeidimas pavojingas tik konkrečiam žmogui, tai toks pažeidimas negali būti laikomas nusikaltimu – reikalu, kurį valstybė sprendžia pati. Kaip jau minėta, nusikaltimo pavojingumo laipsnį siekė tik tėvynės išdavystė, ir tik vėliau tokį pavojingumo laipsnį pasiekė nužudymas ir kiti panašūs teisės pažeidimai. Analizuodami galiojantį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą²², galime pastebėti, kad ir dabar riba tarp kai kurių nusikalstamų veikų ir civilinės teisės pažeidimo gali būti labai neaiški, ir tik nuo tam tikrų aplinkybių ar požymių suradimo bei įvertinimo priklausys, ar civilinės teisės pažeidimas kartu bus pripažintas ir baudžiamojo įstatymo draudžiama veika. Būtent tokios nusikalstamos veikos ir analizuojamos šiame darbe.

1.2. Baudžiamosios teisės paskirtis ir funkcijos: esminiai skirtumai nuo civilinės teisės

1.2.1. Baudžiamosios teisės funkcijų samprata ir rūšys

Trumpai apžvelgę baudžiamosios teisės atsiradimą ir istoriją, galime padaryti išvadą, kad ji išsivystė iš civilinės teisės. Laikui bėgant baudžiamoji teisė vis plėtėsi, kol galiausiai nusistovėjo sąlyginai stabilus nusikalstamų veikų ratas, kuris, atrodytų, ilgainiui neturėtų labai plėstis. Tačiau pastarojo meto įstatymų leidyba ir teismų praktika rodo, kad dažnai baudžiamoji teisė ir toliau „savinasi“ civilinės teisės pažeidimus, juos priskirdama vienai ar kitai nusikalstamai veikai. Tokią situaciją verta išanalizuoti

¹⁹ Girard, P. F., *supra note* 18, p. 10-14.

²⁰ Pokrovskij, I. A. *Istorija Rimaskogo prava* [The History of Roman Law]. Moskva: Statut, 2004, p. 97-98.

²¹ Glindon, M. A.; Gordon, M. V.; Osakwe Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1993, p. 18.

²² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

remiantis šiuolaikinės baudžiamosios teisės paskirtimi, jos funkcijomis ir uždaviniais, juos palyginant su civilinės teisės prigimtimi ir paskirtimi. Kaip teisingai pažymi teisės teoretikai O. S. Ioffe ir M. D. Šargorockis, ribos tarp civilinės ir baudžiamosios teisės reikėtų ieškoti pirmaisiai apibrėžiant šių teisės šakų tikslus (paskirtis ir atsiskleidžia per tikslus – *aut. past.*)²³.

Apie baudžiamąjį įstatymo paskirtį kalbama Baudžiamajame kodekse. Jau pačiame pirmame kodekso straipsnyje yra apibrėžta šio įstatymo paskirtis – baudžiamosios teisės priemonėmis ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų. Taip pat nurodyta, kad kodeksas apibrėžia, kokios veikos yra nusikalstamos ir baudžiamieji nusižengimai, bei jas uždraudžia; nustato bausmes, baudžiamąjį ir auklėjamąjį poveikio priemones už šiame kodekse numatytas veikas bei priverčiamąsias medicinos priemones; nustato baudžiamosios atsakomybės pagrindus ir sąlygas, taip pat pagrindus ir sąlygas, kuriais nusikalstamas veikas padaręs asmenys gali būti atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės.

Peržvelgus baudžiamosios teisės literatūrą, pastebima, kad dažniausiai kalbama ne apie paskirtį, bet apie baudžiamosios teisės funkcijas ir uždavinius. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne sąvoka „funkcija“ apibrėžiama kaip „paskirtis, vaidmuo, veikla“²⁴. Išvertus iš lotynų kalbos, „*functio*“ reiškia atlikimą, vykdymą. Teisės vadovėliai terminą „teisės funkcija“ taip pat apibrėžia kaip teisės poveikį, vaidmenį ir paskirtį įtvirtinant, organizuojant bei vystant visuomeninius santykius²⁵. Vadinas, baudžiamosios teisės paskirtis irgi yra atskleidžiama per jos funkcijas.

Analizuojant baudžiamąjį įstatymo paskirties apibrėžimą, logiškai galima išskirti ir baudžiamosios teisės funkcijas. Visų pirma tai – asmens ir visuomenės gynyba bei apsauga. Antra – šiam tikslui pasiekti pasitelkiamos baudžiamosios priemonės, t. y. bausmės, kurių paskirtis taip pat įtvirtinta baudžiamajame įstatyme: sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo; nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį; atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas; paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų; užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą. Kaip matysime, labai panašias baudžiamosios teisės funkcijas išskiria dauguma Lietuvos ir užsienių šalių baudžiamosios teisės mokslininkų.

Lietuvos baudžiamosios teisės teorijoje paprastai teigiama, kad bendriausia prasme baudžiamoji teisė vykdo *apsauginę funkciją*. Tačiau tokios bendros funkcijos nurodymas ne visuomet leidžia pastebėti šios teisės šakos ypatumus, kuriais daromas poveikis visuomeniniams santykiams. Atsižvelgiant į tai, išskiriamos labiau specializuotos baudžiamosios teisės funkcijos: represinė, prevencinė, informacinė²⁶. *Represinės funkcijos* esmė yra ta, kad pagal baudžiamosios teisės normose nustatytas sankcijas daromi

²³ Ioffe, O. S.; Shargorodskij, M. D. *Voprosy teoriji prava* [Questions of Theory of Law]. Moskva, 1961, p. 249.

²⁴ Balašaitis, A. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 159.

²⁵ Staskonis, V., et. al. *Civilinė teisė*. Kaunas: Vijusta, 1998, p. 22.

²⁶ Abramavičius, A., et. al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 25-29; Baranskaitė, A. Humanizmo principas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto istorinės raidos kontekste. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4(4), p. 180.

asmeninio ar turtinio pobūdžio suvaržymai nuteistajam. Šios funkcijos realizavimas iš esmės yra reakcija į padarytą nusikalstamą veiką. Ši reakcija pasireiškia įvairių sankcijų rūšimis, kurios taikomos atsižvelgiant į nusikalstamos veikos pavojingumą, kaltininko asmenybę, kitas svarbias aplinkybes, taip pat ir nuteistojo pasmerkimu bei teistumu. Nors baudžiamosios teisės normos to nereglamentuoja, tačiau vien nuteisimo faktas daro nepataisomą žalą asmens reputacijai ir riboja jo socialines galimybes, ir tai taip pat yra represinės funkcijos neišvengiamas faktorius. Kita vertus, represinės funkcijos negalima pervertinti, nes ji savaime neužtikrina maksimalaus baudžiamosios teisės apsauginės ir kitų funkcijų efektyvumo. Šiuolaikinėje baudžiamojoje teisėje pabrėžiamas būtinumas represinio poveikio priemonės derinti su humanišku bei ekonomišku poveikiu²⁷. Todėl baudžiamojoje teisėje yra įtvirtinti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės bei kiti institutai, „taupantys“ represiją. *Prevencinę funkciją* įprasta skirti į bendrąją ir specialiąją (individualiąją). *Bendrosios prevencijos* esmė yra tai, kad realus baudžiamųjų įstatymų taikymas nusikaltimus padariusiems asmenims daro atitinkamą poveikį kitiems, potencialiai linkusiems nusikalsti, asmenims. Kitaip tariant, baudžiamaisiais draudimais siekiama užkirsti kelią nusikaltimams apskritai. Tačiau pažymėtina, kad ši funkcija negali būti prielaida griežtinti bausmes: daugybė tyrimų patvirtina, kad tai neduoda laukiamo rezultato, bet turi stiprų neigiamą šalutinį poveikį. Todėl bausmės griežtumas turi būti ribotas ir neviršyti minimalaus bendrajai prevencijai reikalingo kiekio, o jos tikslams pasiekti svarbiausia bausmės neišvengiamumas²⁸. *Specialioji (individualioji) prevencija* taip pat gali būti suprasta dviem prasmėmis: pirma, kaip siekis baudžiamosiomis priemonėmis atimti ar apriboti galimybę nuteistajam daryti naujas nusikalstamas veikas; antra, kaip siekis daryti nuteistajam teigiamą poveikį, kad jis pasitaisytų ir daugiau nebusikalstų. Pastebima, kad didesnė dalis asmenų, kuriems buvo taikytas baudžiamasis įstatymas, antrą kartą nebuvo teisiami. Kita vertus, tais atvejais, kai taikoma reali laivės atėmimo bausmė, sunku pasiekti teigiamo rezultato, nes bausmė atliekama negatyvioje aplinkoje²⁹. *Informacinė funkcija* reiškiasi kaip visuomenės informavimas apie tai, kokios veikos pripažįstamos nusikalstamomis ir kokie teisiniai padariniai gresia pažeidėjams. Laikoma, kad informacinė funkcija apsaugo nuo neteisėtų veiksmų žmones, kurie nėra linkę nusikalsti, bet tokius veiksmus gali padaryti dėl nežinojimo. Ne mažiau svarbu, kad baudžiamosios teisės priemonėmis galėtų pasinaudoti nuo nusikaltimo padarymo nukentėjęs asmuo³⁰.

Dauguma Rusijos baudžiamosios teisės specialistų skiria panašias baudžiamosios teisės funkcijas, nors kai kuriuose literatūros šaltiniuose jų nurodoma daug daugiau: reguliacinė, prevencinė, teisės atkūrimo, vertybinė-orientacinė, socialinė-integracinė, sisteminė-teisinė ir valdžios teisėtumo³¹. *Reguliacinė funkcija* suprantama kaip visuomeninių teisinių santykių, esančių baudžiamosios teisės srityje, suregulavimas. Tačiau ši funkcija būdinga kiekvienai teisės šakai, todėl sunku ją vadinti tik baudžiamajai

²⁷ Baranskaitė, A., *supra note 26*, p. 179-194.

²⁸ Gavėnaitė, A. Bausmės samprata ir funkcijos pozityvistinėje ir kritinėje kriminologijos tradicijose. *Daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.

²⁹ Abramavičius, A., *et. al.*, *supra note 26*, p. 25-29.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Bojcov, A. I., *et. al.* *Ugolovnoje pravo Rossiji: obščaja chast'* [Criminal law of Russia: General Part] Sankt Peterburg: Izdatelskij dom, 2006, p. 52-53.

teisei būdinga funkcija. Mūsų tikslas išskirti tik baudžiamajai teisei būdingas funkcijas. Viena iš jų – tai *teisės atkūrimo funkcija*, kuri turėtų būti aiškinama kaip baudžiamosios teisės realizavimo atributas, pasireiškiantis bausmėmis, kurios padeda visuomeniniams santykiams sugrąžinti tvarką. Nusikaltimo padarymas pažeidžia normalius visuomeninius santykius, o bausmės turi padėti palaikyti visuomeninių santykių sistemą, ją pažeidus, vėl atstatyti. Galima pastebėti, kad ši funkcija labai panaši į jau minėtą represinę baudžiamosios teisės funkciją. Kita, gana retai minima – *vertybinė-orientacinė funkcija*. Ši funkcija pasireiškia tuo, kad baudžiamoji teisė, nustatydamą draudimus ir bausmes už šių draudimų pažeidimą, kartu su neigiamu efektu duoda ir teigiamą efektą vertybėms, kurias ji pati ir saugo. Todėl asmenys, pasirinkdami elgesio variantą, atsižvelgia į baudžiamąjį įstatymo saugomas vertybes, jomis vadovaujasi ir tokiu būdu formuojasi teigiami socialiniai santykiai. Su vertybine-orientacine glaudžiai susijusi *socialinė-integracinė funkcija*, kuri reiškia, kad nusikaltimai ar nusikalstamumas kaip neigiamas socialinis reiškinys, sutelkia bendrai kovai prieš šį reiškinį visą visuomenę. Tai įrodo ir realūs gyvenimiški pavyzdžiai, kai už teisingumą, ypač kai juo tinkamai (žmonių požiūriu) nesirūpina teisės saugos institucijos, susiburia kovoti gana didelės paprastų žmonių grupės.

Yra ir tokių autorių, kurie nurodo, kad pagrindinė baudžiamosios teisės funkcija – apsauginė, o papildomai dar išskiria išpėjamąją, auklėjamąją, aksiologinę (vertybinę) ir socialinio teisingumo funkcijas³². Manau, kad platesnio aiškinimo šios funkcijos nereikalauja, nes dauguma jų panašios į jau anksčiau nagrinėtas.

Vokietijos teisinėje literatūroje baudžiamosios teisės funkcijos dažnai tapatinamos su uždaviniais. Didžioji dalis autorių sutinka, kad pagrindinė baudžiamosios teisės funkcija yra visuomeninių santykių (ar visuomenės) apsauga. Baudžiamosios teisės profesorius H. Welzlas pabrėžia, kad visų pirma baudžiamosios teisės uždavinys yra bendrų socialinių vertybių apsauga ir tik po to atskirų individų gerovės saugumas. Dėl visuomeninių santykių apsaugos, kaip baudžiamosios teisės funkcijos, yra pasisakęs ir Vokietijos konstitucinis teismas: baudžiamoji teisė negali būti taikoma kiekvienoje visuomeninių santykių srityje, kur tik atsiranda teisės pažeidimai, bet ji privalo saugoti tik pagrindines ir svarbiausias visuomeninės tvarkos vertybes³³. Vokietijoje šios idėjos yra įtvirtintos ir baudžiamosios teisės doktrinoje – teisiųjų gėrių apsaugos koncepcijoje, t. y. kad baudžiamoji teisė negali ginti bet kokias moralines ar etines vertybes, o tik pačias svarbiausias teises vertybes, ir tik remiantis subsidiariniu ir selektyviniu principais³⁴ (plačiau apie tai skyriuje apie *ultima ratio* principą). Be apsauginės funkcijos, kiti vokiečių mokslininkai mini ir kitas funkcijas. Pavyzdžiui, H. H. Ješekas pripažįsta, kad baudžiamoji teisė vykdo dar ir bendrąją bei specialiąją prevenciją, nukentėjusiojo interesų apsaugą, dekriminalizaciją, teisėtumo ir humanizmo funkcijas. G. Stratenvertas

³² Malinin, V. B., et. al. *Enciklopedija ugovnogo prava. T. 1 Poniatije ugovnogo prava* [Encyclopedia of Criminal Law. The Conception of Criminal Law]. Sankt-Peterburg, 2005, p. 219-233.

³³ Zhalinskij, A. E. *Sovremennoje nemeckoje ugovnoje pravo* [The Modern Criminal Law of Germany]. Moskva, 2006, p. 16-17.

³⁴ Schünemann, B. The System of Criminal Wrongs: the Concept of Legal Goods and Victim-Based Jurisprudence as a Bridge Between the General and Special Parts of the Criminal Code. *Buffalo Criminal Law Review* [interaktyvus]. 2004, Nr. 7 [žiūrėta 2012-02-02]. <<http://www.docin.com/p-212987534.html>>.

išskiria dvi pagrindines baudžiamosios teisės funkcijas: 1) baudžiamosios-teisinės kontrolės funkciją, kuri pasireiškia per bausmes ir kitas baudžiamojo poveikio priemones; 2) nusikalstamo elgesio apibrėžimo funkciją³⁵.

Anglosaksų teisinėje literatūroje, neabejojant dėl baudžiamosios teisės priedermės saugoti visuomenę ir teisinę tvarką, vis dėlto įprasta kalbėti ne apie baudžiamosios teisės funkcijas, bet apie konkrečiai suvoktus tikslus. Analizuojant šį klausimą, dažnai cituojami Amerikos pavyzdiniame kodekse (American Model Penal Code) suformuluoti tikslai: uždrausti ir užkirsti kelią elgesiui, kuris nepagrįstai ir nepateisinamai daro esminę žalą individualiems ar visuomenės interesams arba sukelia tokios žalos grėsmę; nustatyti visuomenės kontrolę asmenims, kurių elgesys rodo, kad jie yra linkę daryti nusikaltimus; užtikrinti, kad nekaltas elgesys nebūtų pasmerktas kaip nusikalstamas; įspėti, kokio pobūdžio elgesys pripažįstamas nusikalstamu; racionalių pagrindų nustatyti skirtumus tarp sunkių ir nesunkių nusikaltimų³⁶. Analogiškai baudžiamosios teisės tikslus formuluoja ir Didžiosios Britanijos mokslininkas D. Smitas. Anot jo, baudžiamoji teisė: 1) uždraudžia ir užkerta kelią nepageidaujama elgesiui, kuris kelia grėsmę arba daro žalą atskiriems asmenims ar visai visuomenei; 2) kontroliuoja asmenis, linkusius į nusikaltimų darymą; 3) užtikrina, kad nebūtų niekas nekaltai nuteistas; 4) atskiria sunkius ir nesunkius teisės pažeidimus³⁷. JAV mokslininkas P. H. Robinsonas išskiria tokias tris pagrindines baudžiamosios teisės funkcijas: 1) artikuliacijos, t. y. nusikalstamo elgesio apibrėžimo ir paskelbimo visuomenei; 2) atsakomybės priskyrimo, t. y. būtinų sąlygų atsakomybei kilti nustatymas; 3) atsakomybės diferencijavimo pagal padaryto nusikaltimo sunkumą ir kaltumo laipsnį³⁸. O štai kitas amerikietis K. W. Simonsas, ieškodamas baudžiamosios ir civilinės atsakomybės taikoskyros, pabrėžia šias išskirtines baudžiamosios teisės funkcijas: nusikaltusio asmens stigmatizavimas, nubaudimas (suvaržymai), užkirtimas kelio ateities nusikaltimams grasinant bausmėmis, teisiamojo galimybių daryti naujus nusikaltimus apribojimas, socialinių normų atstatymas³⁹.

Apibendrinant tiek Lietuvos, tiek kitų šalių literatūroje išsakytas pozicijas, darytina išvada, kad pagrindinė ir svarbiausia baudžiamosios teisės veiklos kryptis yra visuomeninių santykių ir vertybių apsauga. Sukonkretinant ir atskiriant šią funkciją nuo kitų teisės šakų analogiškos funkcijos, pažymėtina, kad *baudžiamosios teisės apsauginė funkcija pasireiškia selektyviai ir subsidiariai, t. y. visuomenės vertybių (teisinių gėrių) apsauga vykdoma tik nuo pačių pavojingiausių kėsinių, kurie tiksliai apibrėžiami ir uždraudžiami įstatymo*. Kitos (išvestinės) baudžiamosios teisės funkcijos, labiausiai atskleidžiančios šios teisės šakos ypatumus ir esmę, yra: *baudžiamųjų teisinių poveikio priemonių taikymo (represinė) ir bendrosios bei specialiosios prevencijos, tarp jų ir pataisymo, funkcijos*. Tai pagrindinės baudžiamosios teisės veikimo kryptys, parodančios, kad ši teisės šaka, saugodama visuomenę nuo nusikalstamų kėsinių, tuo pačiu metu

³⁵ Zhalinskij, A. E., *supra note* 33, p. 17.

³⁶ Reed, A., Seago, P. *Criminal Law*. 2nd ed. London: Sweet & Maxwell, 2002, p. 3.

³⁷ Smith, D. *Criminal Law*. Butterworths, Lexis Nexis, 2002, p. 3.

³⁸ Robinson, P. H. A Functional Analysis of Criminal Law. *Northwestern University Law Review*. 1994, 88, p. 857-913.

³⁹ Simons, K. W. The Crime/Tort Distinction: Legal Doctrine and Normative Perspectives. *Widener Law Journal*. 2008, 17, p. 729.

daro tam tikrą teisinį poveikį nusikaltusiems asmenims ir visuomenei. Nustatant ir taikant bausmes ir kitas baudžiamojo poveikio priemones, siekiama ne tik nubausti nusikaltusius asmenis ir apriboti jų galimybes vėl nusikalsti, bet ir teigiamai juos paveikti (pataisyti) bei sulaikyti likusius visuomenės narius nuo nusikalstamų veikų darymo. Šių funkcijų įgyvendinimas grindžiamas specifiniais šios teisės šakos principais: legalumo principu, pagal kurį kiekvienas nusikalstamas poelgis turi būti tiksliai apibrėžtas ir uždraustas įstatymu ir kad baudžiama turi būti tik taip, kaip nustatyta įstatymu (lot. *nullum crimen sine lege, nullum poena sine lege*), kaltės principu, reikalaujančiu nustatyti ne tik objektyviuosius nusikalstamos veikos požymius, bet ir subjektyvią asmens kaltę (lot. *nullum crimen sine culpa*), draudimo bausti už tą pačią veiką antrą kartą (lot. *non bis in idem*), asmens teisinę padėtį sunkinančių įstatymų grįžtamosios galios nebuvimo (lot. *lex retro non agit*), atsakomybės diferencijavimo, bausmės individualizavimo ir kt.

1.2.2. Civilinės teisės paskirtis ir funkcijos santykiyje su baudžiamąja teise

Civilinės teisės esmę atskleidžia tokie Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse⁴⁰ įtvirtinti principai: subjektų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo, sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo ir teisėtų lūkesčių, neleistinumo piktnaudžiauti teise ir visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos. O šios teisės šakos paskirtį parodo jos funkcijos. Pažymėtina, kad daugelyje literatūros šaltinių autorių nuomonės dėl pagrindinių civilinės teisės funkcijų sutampa, didelių ginčų dėl to nekyla, todėl apsiribosiu keliais pastarųjų metų Lietuvos autorių šaltiniais.

Kartais sakoma, kad bendriausia prasme civilinės teisės paskirtis ir funkcijos iš esmės sutampa su bendrąja teisės paskirtimi ir funkcijomis⁴¹. Teisės teorijos atstovas A. Vaišvila skiria tokias pagrindines teisės funkcijas:

- 1) *Reguliavimo funkcija*. Tai pagrindinis teisės poveikio žmonių santykiams būdas, kai asmens teisės (vertybės) saugomos suteikiant vienam teisinio santykio dalyviui leidimą (teisę) į tam tikrą vertybę ir nustatant jam pareigą naudotis tuo leidimu nepažeidžiant kitų asmenų teisių. Šios funkcijos turinį sudaro teisiniai imperatyvai – leisti ir įpareigoti.
- 2) *Priešingų interesų derinimo arba socialinio kompromiso funkcija*. Ši teisės funkcija nurodo reguliavimo funkcijos pobūdį, tai yra kaip socialiniai santykiai turi būti reguliuojami: santykiai reguliuojami ne bet kaip, o derinant priešingus teisės subjektų interesus, neleidžiant nė vienam iš jų per daug įsigalėti kitų socialinių grupių interesų ignoravimo, siaurinio sąskaita.
- 3) *Valstybės prievartos legalizavimo ir normavimo, arba represinė, funkcija*. Ši funkcija nustato pobūdį ir mastą valstybės prievartos, kurią leidžiama taikyti už reguliacinių teisės normų nustatomų įpareigojimų, draudimų nevykdymą. A. Vaišvila atkreipia dėmesį, kad teisės literatūroje ši funkcija dažnai vadinama „apsaugine“, tačiau tai netikslus terminas, nes ši funkcija susitapatina su

⁴⁰ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

⁴¹ Baranauskas, E., et. al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius, 2007, p. 31.

teisės socialine paskirtimi apskritai. Saugoti žmogaus teises yra ne apsauginės, bet visų teisės funkcijų paskirtis. Jeigu saugoti žmogaus teises yra visos teisės, kaip įvairių funkcijų sistemos, paskirtis, tai minėtą funkciją vadinti apsaugine reikštų apimties požiūriu tapatinti dalį su visuma – daryti logikos klaidą. Tokiai nuomonei, kalbėdami apie civilinės teisės funkcijas, pritaria ir kai kurie civilinės teisės mokslininkai⁴².

- 4) *Informavimo funkcija*, susijusi su privalomu teisės normų paviešinimu.
- 5) *Auklėjamoji, arba teisės pažeidimų prevencijos*, funkcija yra tarsi visų teisės funkcijų apibendrinimas, ji skatina asmenį apmąstyti tą žalą, kurią jis patirs nepakludamas teisės imperatyvams, taip pat tą bendrą naudą, kurią jam garantuoja teisėtas elgesys. Tai skatina asmenį elgtis teisėtai, ugdo jo gebėjimą gyventi santarvėje su artimu⁴³.

Vis dėlto didžioji dalis civilinės teisės mokslininkų pabrėžia, kad civilinei teisei būdingos tik reguliavimo ir apsauginė funkcijos⁴⁴. Šios funkcijos kartais yra atliekamos kartu, kartais – kiekviena atskirai. Pavyzdžiui, civilinės teisės normos nereguliuoja garbės ir orumo santykių. Jos tik atlieka asmens garbės ir orumo apsaugą. Kitais atvejais teisės normos reguliuoja asmenų santykius, užtikrina šių santykių apsaugą ir santykių dalyvių teisių gynybą⁴⁵. Tačiau kai kurie autoriai remiasi būtent A. Vaišvilos suformuotomis bendrosiomis teisės funkcijomis ir panaudodami tuos pačius motyvus apsauginę funkciją laiko kitų funkcijų sudedamąja dalimi, neišskirdami jos kaip savarankiškos funkcijos. Todėl pagrindinėmis civilinės teisės funkcijomis laikomos reguliavimo (reglamentavimo) ir valstybės prievartos legalizavimo ir normavimo funkcijos. Kaip papildoma dar išskiriama informavimo funkcija⁴⁶.

Nekreipiant didelio dėmesio į diskusiją dėl apsauginės funkcijos, galima padaryti išvadą, kad civilinė teisė vykdo visuomeninių santykių reguliavimą ir apsaugą. Tačiau, nors ir skirtingomis formomis, šias funkcijas vykdo ir baudžiamoji teisė. Antai reguliacinė funkcija baudžiamojoje teisėje, nors ir nepabrėžia šios teisės šakos specifikos, aiškinama kaip visuomeninių santykių tarp valstybės ir privačių asmenų sureguliuojimas daugiausiai taikant imperatyvųjį metodą – draudimą. Tuo tarpu civilinėje teisėje reguliacinė funkcija apibrėžiama kaip visuomeninių santykių reguliavimas tarp privačių asmenų, leidžiant jiems laisvai nusistatyti teises, pareigas ir atsakomybę: leidžiama viskas, kas nėra draudžiama. Tai reiškia, kad baudžiamojoje teisėje valstybė visada dalyvauja kaip privalomas visuomeninių teisinių santykių dalyvis, o civilinėje teisėje – tik tada, kai būtina apsaugoti konkrečių asmenų teises. Jeigu to daryti nebūtina, asmenys teisiniuose santykiuose dalyvauja laisvai ir savo valia. O esant civiliniam teisės pažeidimui, valstybė dalyvauja tik tais atvejais, kai pačios šalys neišsprendžia konflikto ir kreipiasi pagalbos į atitinkamą valstybės instituciją (pavyzdžiui, su ieškiniu į teismą).

⁴² Baranauskas, E., *et. al.*, *supra note 41*, p. 31.

⁴³ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 183-189.

⁴⁴ Staskonis, V., *supra note 25*, p. 23-24.

⁴⁵ Mizaras, V. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 25

⁴⁶ Baranauskas, E., *et. al.*, *supra note 41*, p. 37.

Kalbant apie abiejų teisės šakų vykdomą apsauginę funkciją, pažymėtina, kad baudžiamoji teisė saugo vertybes tik nuo pačių pavojingiausių kėsinių, o civilinė teisė - nuo bet kokių jų pažeidimų. Ši funkcija yra bendro pobūdžio, todėl, atibojant nusikalstamą veiką ir civilinės teisės pažeidimą, jos gilesnė analizė didesnės reikšmės neturi.

Viena iš pagrindinių funkcijų, parodančių skirtingą baudžiamosios ir civilinės teisės paskirtį, – valstybės prievartos legalizavimo ir normavimo arba, kaip ji vadinama baudžiamajoje teisėje, – represinė (baudžiamojo poveikių priemonių taikymo) funkcija. Pagrindinis skirtumas yra tai, kad taikant valstybės prievartą civiliniuose teisiniuose santykiuose, ji nukreipiama ne į pažeidėjo asmenybę, bet dažniausiai į jo turtą. Paprastai vienintelis tikslas – atkurti nukentėjusiojo asmens turtinę padėtį (esant reikalavimui – papildomai sumokant netesybas ir pan.). O baudžiamajoje teisėje valstybės prievartos poveikio priemonės beveik visada nukreipiamos į kaltininko asmenybę. Bauda, turto konfiskavimu ir kitomis turtinio poveikio priemonėmis taip pat nesiekama atkurti turtinės nukentėjusiojo padėties. Pavyzdžiui, bauda sumokama į valstybės biudžetą, bet ne nukentėjusiajam. Žinoma, šiuolaikinės baudžiamosios teisės normos skatina nuteistąjį atlyginti arba pašalinti padarytą žalą, tam tikrais atvejais gali būti paskirtas atitinkamas įpareigojimas, tačiau šios priemonės yra tik pagalbinės užtikrinant deramą teisinio gėrio apsaugą. Vis dėlto valstybės norą išsaugoti pagrindines jos vertybes ir apsaugoti teisinę rimtį visuomenėje gali užtikrinti tik tai, kad elgesys, kuris teisinei tvarkai yra akivaizdžiai socialiai žalingas, uždraudžiamas – už jo padarymą nustatomos kriminalinės bausmės⁴⁷. Būtent bausmė, kaip vienas iš pagrindinių baudžiamosios teisės požymių, yra skiriamasis šios teisės šakos bruožas. Nubaudimas kaip vienas iš tikslų tiesiogiai nurodytas baudžiamajame įstatyme (BK 41 straipsnio 2 dalies 2 punktas), o tai ir atskleidžia pagrindinį skirtumą nuo civilinės teisės analogiškos funkcijos. Baudžiamajai teisei „rūpi“ ne tiek turtinės padėties tarp nukentėjusiojo ir kaltininko atkūrimas, kiek pačios valstybės prievartos priemonės – bausmės ar kitų baudžiamųjų teisinių pasekmių – taikymas pažeidėjui. Būtent šį skirtumą pastebi ir JAV mokslininkai, kurie, nagrinėdami baudžiamosios ir civilinės teisės šakų skirtumus, teigia, kad baudžiamosios teisės paskirtis – nubaudimas, tuo tarpu civilinės teisės – kompensavimas⁴⁸.

Kitos baudžiamosios teisės funkcijos, būdingos tik šiai teisės šakai, – bendroji ir specialioji prevencija, įskaitant nuteistojo pataisymą. Kaip matėme, civilinės teisės literatūroje šios funkcijos neminimos. Manau dėl to, kad civilinė teisė ir nevykdo šių funkcijų. Pavyzdžiui, koku būdu civilinėje teisėje galėtų reikštis teisės pažeidimų prevencija? Juk asmuo gali nevykdyti savo įsipareigojimų ir visai nebijoti gresiančių teisinių pasekmių, nes jei asmuo neturi absoliučiai jokio turto, nieko iš jo nepaimsi. Ir kaip teisingai teigia Vokietijos baudžiamosios teisės atstovas J. Wesselsas, jeigu kažkam pati pareiga atlyginti žalą neatrodo pakankamai rimta, kadangi jis dėl savo finansinės

⁴⁷ Wessels, J. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 27.

⁴⁸ Heriot, G. An Essay on The Civil-Criminal Distinction With Special Reference To Punitive Damages. *Legal Issues* [interaktyvus]. USA, San Diego, 1996, 43 [žiūrėta 2010-10-12]. <http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/glj85&div=32&collection=cjournals&set_as_cursor=2&men_tab=srchresults&terms=an+essay+on+the+civil+criminal+distinction&type=matchall>.

padėties „gali viską sau leisti“ arba dėl to, kad jis nieko neturi, tai daugeliu atvejų tik laisvės atėmimo bausmės grėsmė sulaukys jį nuo teisės pažeidimų⁴⁹. Abejotina, ar civilinė teisė gali pakankamai atgrasinti asmenis nuo pažeidimų darymo vien tuo, kad asmenims, pažeidusiems, sakykim, sutartį, paprastai kyla neigiamos turtinio pobūdžio pasekmės. Todėl darytina išvada, kad ši funkcija yra vienas iš baudžiamosios teisės ypatumų. Panaši situacija ir su pataisymo funkcija. Ši funkcija taip pat neminima civilinėje teisėje, nes jei prisiminsime prieš tai nagrinėtą valstybės prievartos legalizavimo funkciją, jos esmė – turtinės padėties atstatymas, tai yra iš esmės šiai funkcijai įdomi tik kaltininko turtinė padėtis. Tuo tarpu baudžiamosios teisės priemonės nukreiptos į teisės pažeidėjo asmenybę, taigi gali duoti teigiamą auklėjamąjį poveikį.

Ryškiausiai baudžiamoji ir civilinė teisė vis dėlto skiriasi ne pačiomis funkcijomis, kurios didele dalimi sutampa, bet tų funkcijų įgyvendinimo metodais. Civilinėje teisėje *reglamentavimo (reguliavimo) funkcija* įgyvendinama civilinėmis teisės normomis, kurios nustato civilinių teisinių santykių dalyvių privalomo ir leistino elgesio ribas. Šiuolaikinėms demokratinėms valstybėms būdinga, kad teisinio reguliavimo poveikis civilinės teisės subjektams daromas pasitelkiant ne tik įstatymo normomis nustatytas visuotinai privalomas elgesio taisykles, bet ir bendruosius teisės principus, teismų praktiką bei teisės doktriną. Šios funkcijos ypatumas yra tai, kad įstatymų leidėjas suteikia galimybę patiems teisinio santykio dalyviams, neperžengiant įstatymo nustatytų ribų bei savitarpio susitarimų, nustatyti sau teises ir pareigas bei atsakomybę už jų pažeidimą. Sutartis tampa reikšmingu civilinių teisinių santykių teisinio reguliavimo mechanizmo elementu. Ją sudariusiems asmenims ji turi tokią pat galią kaip ir įstatymas. Civilinei teisei būdingas dispozityvių normų dominavimas, nors pasitaiko ir imperatyvių normų. Tačiau civilinėje teisėje imperatyviosios normos nustatomos ir taikomos tik išimtiniais atvejais, kai siekis apginti vieno teisinio santykio teises ir interesus nuo kitos šalies neteisėtų veiksmų sutampa su viešųjų interesų apsauga, taip pat siekiant užtikrinti, kad privačiuose santykiuose būtų laikomasi sąžiningumo, protingumo ir teisingumo reikalavimų, nebūtų pažeidžiama viešoji tvarka. Kita pagrindinė civilinės teisės funkcija – *valstybės prievartos legalizavimo ir normavimo*, įgyvendinama taip pat ypatingai, t. y. kitu būdu nei viešojoje teisėje. Civilinės teisės normomis reglamentuojamų santykių pažeidėjui valstybė pasirengusi taikyti valstybės prievartos priemones. Tačiau tų prievartos priemonių pobūdį ir mastą paprastai nustato patys teisinių santykių dalyviai, o valstybės institucijų, taikančių tas prievartos priemones, veikimas priklauso nuo teisinio santykio dalyvio, kurio teisės pažeistos, valios, išreikštos jo ieškinio pareiškimu teismui. Prievartos priemonių, taikomų pažeidėjui, pobūdis ir tikslas taip pat yra specifiški – prievartos priemonė nukreipta ne į pažeidėjo asmenybę, o tik į jo turtą. Pagrindinis prievartos priemonių taikymo tikslas yra ne nubausti pažeidėją, o atlyginti nukentėjusiajam padarytą žalą arba (ir) paskatinti įvykdyti savo įsipareigojimus. Todėl pagrindinės sankcijos civilinėje teisėje yra turtinio pobūdžio – nuostolių atlyginimas ir netesybos. Teismo priteistas nuostolių atlyginimas ar netesybos sumokami pačiam nukentėjusiam asmeniui, o ne valstybei, kaip būna taikant sankcijas, kai pažeidžiami viešosios teisės reguliuojami teisiniai santykiai. *Informavimo funkcija* taip pat įgyvendinama skirtingai. Šios funkcijos būtinybę lemia kelios aplinkybės. Pirma,

⁴⁹ Wessels, J., *supra note* 47, p. 28.

teisės aktai turi būti visiems viešai prieinami. Visi teisės subjektai turi turėti galimybę susipažinti su įstatymais, kad jų elgesys būtų teisėtas ir racionalus. Antra, civilinėje teisėje daroma prielaida, kad visi civilinės teisės subjektai yra protingi ir rūpestingi, todėl jie, tvarkydami savo reikalus, turi susipažinti su galiojančiais įstatymais, o prireikus kreiptis į teisės ekspertus dėl jų esmės išaiškinimo ir taikymo⁵⁰. Taigi galima padaryti išvadą, kad pagrindinis skirtumas yra ne tiek baudžiamosios ir civilinės teisės funkcijose (iš esmės abi teisės šakos vykdo tas pačias pagrindines funkcijas – reguliavimo ir apsauginę), kiek šių funkcijų įgyvendinimo metoduose. Tos pačios funkcijos civilinėje teisėje įgyvendinamos iš esmės dispozityviuoju metodu, o baudžiamojoje – imperatyviuoju metodu.

Apibendrinami baudžiamojoje teisėje išskiriamas funkcijas, galime padaryti išvadą, *kad šios teisės šakos paskirtis yra, imperatyviai reguliuojant baudžiamuosius teisinius santykius, apsaugoti teisinius gėrius (vertybes) nuo pačių pavojingiausių kėsinių, keliančių jiems didžiausią grėsmę, o esant jų pažeidimui, taikyti baudžiamąsias poveikio priemones, siekiant ne tik nubausti, bet ir pataisyti nusižengusį asmenį bei atgrasinti kitus asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo. Tuo tarpu civilinė teisė skirta tik sureguliuoti visuomeninius teisinius santykius, o esant būtinumui taikyti minimalias valstybės prievartos priemones, siekiant atstatyti šalių turtinę padėtį. Šios priemonės, skirtingai negu baudžiamojoje teisėje, įgyvendinamos taikant dispozityvųjį reguliavimo metodą. Taigi sprendžiant klausimą, ar kriminalizuoti kokią nors neteisėtą veiką, kuri reiškiasi civilinių teisinių santykių srityje, reikia atsakyti į klausimą, ar ši veikla gali būti palikta nukentėjusiam asmeniui kaip jo privatus reikalas siekti kompensacijos ir ar toks kelias apskritai yra įmanomas. Taip pat ar valstybės nesikišimo į privačius santykius principas šiuo atveju nekeltų grėsmės teisei tvarkai, ar valstybė suinteresuota siųsti signalą visuomenei, kad su tokiomis veikomis bus kovojama represinėmis priemonėmis, ar tik skatinti šių santykių dalyvius atsakingai nustatyti bei vykdyti teises ir pareigas.*

1.3. Nusikalstamos veikos samprata ir požymiai, jų santykis ir skirtumas nuo civilinės teisės pažeidimo

1.3.1. Nusikalstamos veikos sąvokų įvairovė

Nusikaltimo definicija, jo pagrindinės savybės, skirtingose šalyse aiškinamos ir suprantamos šiek tiek skirtingai. Tai priklauso nuo teisinės sistemos, politinių ar socialinių priežasčių. Tačiau, kaip atkreipsime dėmesį, iš esmės pagrindiniai nusikaltimo požymiai sutampa. Vienose šalyse nusikaltimas ir jo požymiai įtvirtinami baudžiamuosiuose įstatymuose, kitose šis uždavinys paliekamas baudžiamosios teisės teorijai.

Iš esmės daugelyje šalių nusikaltimo sąvoką galima surasti atsivertę tos šalies baudžiamąjį kodeksą. Štai Estijos baudžiamasis kodeksas nusikaltimą apibrėžia kaip *veiką, priešingą baudžiamajam įstatymui*, už kurią numatyta bausmė – fiziniams asmenims

⁵⁰ Baranauskas, E., *et. al.*, *supra note 41*, p. 37-40.

bauda ar laisvės atėmimas, o juridiniams – bauda ar juridinio asmens likvidavimas⁵¹. O Švedijos baudžiamajame kodekse nusikaltimo sąvoka gana trumpa ir lakoniška: baudžiamąjį įstatymą *uždrausta veika*, už kurią numatyta bausmė, esanti baudžiamajame kodekse⁵². Iš tokių ar panašių įstatymo apibrėžimų kai kurie autoriai išskiria kelis nusikaltimo sąvokos elementus: teisėtumo (neteisėta arba priešinga teisei veika), materialinį elementą (pati veika) ir psichologinį elementą (kalta veika)⁵³.

Rusijos baudžiamąjį kodeksą 14 straipsnis nusikaltimu pripažįsta *kaltai padarytą visuomenei pavojingą veiką*, uždraustą Baudžiamuoju kodeksu ir už kurią numatyta baudžiamoji sankcija. Todėl rusų autoriai, remdamiesi minėta sąvoka, išskiria tokius nusikaltimo požymius:

- 1) Nusikaltimas – tai veika (veikimas ar neveikimas).
- 2) Nusikaltimas – tai kaltai padaryta veika.
- 3) Visuomeninis pavojingumas. Šis požymis aiškinamas taip, kad visuomenei gali būti padaroma reali žala arba sukeliama tokios žalos grėsmė. Anksčiau rusų baudžiamosios teisės literatūroje vyravęs požymis – veikos žalingumas pastaruoju metu buvo pakeistas į veikos pavojingumą. Šis požymis tiksliau atspindi nusikaltimo sąvoką.
- 4) Priešingumas teisei.
- 5) Baudžiamumas⁵⁴.

Kitose valstybėse nusikaltimo sąvoka apibrėžiama ir analizuojama tik baudžiamosios teisės teorijoje. Dauguma teisininkų pritaria minčiai, kad nusikaltimu turi būti laikomas bet koks teisės pažeidimas, kuris *žalingas visai visuomenei*⁵⁵.

Vadinasi, tiek užsienio valstybėse, kurių baudžiamuosiuose įstatymuose nėra apibrėžta nusikaltimo sąvoka, tiek tose valstybėse, kur ši sąvoka įtvirtinta, išskiriami tokie pagrindiniai nusikaltimo požymiai – *priešingumas teisei, pavojingumas, veikos kaltumas ir baudžiamieji teisiniai padariniai*.

Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą 11 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas nusikaltimo apibrėžimas pasižymi jau minėtais analogiškais požymiais: nusikaltimas yra *pavojinga* ir šiame kodekse *uždrausta veika* (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta laisvės atėmimo bausmė. Panašūs požymiai numatyti ir baudžiamąjį nusižengimo sąvokoje – *pavojinga* ir šiame kodekse *uždrausta veika* (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu, išskyrus areštą. Atkreiptinas dėmesys, kad nusikalstamos veikos požymių suvokimas yra svarbus ne tik aiškinant

⁵¹ Estijos Respublikos baudžiamasis kodeksas (anglų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 02 06]. <<http://www.legislationline.org/download/action/download/id/1280/file/4d16963509db70c09d23e52cb8df.htm/preview>>.

⁵² Švedijos Karalystės baudžiamasis kodeksas (anglų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 02 06]. <<http://www.legislationline.org/download/action/download/id/1700/file/4c405aed10fb48cc256dd3732d76.pdf>>.

⁵³ Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 216.

⁵⁴ Borisov, A. B. *Komentarij k ugolovnomu kodeksu Rossijskoj Federaciji* [The Comments to Criminal Code of Russian Federation]. Moskva: Knizhnyj mir, 2008. p. 22.

⁵⁵ Golovanova, N. A., et. al. *Ugolovnoje pravo zarubezhnych gosudarstv. Obschaja chast'* [Criminal Law of Foreign Countries: General Part]. Moskva, 2003. p. 18-19.

nusikaltimo, kaip tam tikro teisinio ir socialinio reiškimo, ypatumas, bet ir atribojant jį nuo kitų, kartais labai panašių teisės pažeidimų.

Apibendrinami trumpą užsienio šalių ir Lietuvos baudžiamojoje teisėje pateiktą nusikaltimų definicijų ir jų požymių apžvalgą, galime konstatuoti, kad užsienio valstybių baudžiamojoje teisėje nusikalstama veika apibūdinama iš esmės tais pačiais požymiais kaip ir Lietuvoje: **priešingumu teisei, pavojingumu ir baudžiamąja sankcija**. Pažymėtina, kad nors Lietuvoje, skirtingai nei kai kuriose užsienio valstybėse, kaltumo požymis neįeina į nusikalstamos veikos definiciją, tačiau čia jis įgauna reikšmę per kitas baudžiamosios teisės normas.

1.3.2. Pavojingumas kaip nusikalstamos veikos požymis

Dar 1789 m. Prancūzijoje priimtoje Žmogaus ir piliečių teisių deklaracijoje įtvirtinta, kad uždraustos gali būti tik visuomenei žalingos veikos. Tačiau padarytas nusikaltimas ne visada sukelia realią žalą, kartais baudžiamosios teisės saugomam objektui tik kyla pavojus, kad žala gali atsirasti. Todėl šiuolaikinėje baudžiamojoje teisėje uždraustos veikos požymis – žalingumą, atitinka nusikaltimo požymis – pavojingumas.

Lietuvoje pavojingumo kaip nusikalstamos veikos požymio įteisėjimas buvo grindžiamas siekiu išvengti nepagrįsto baudžiamosios teisės įtakos sferos plėtimosi ir vienu tyčios intelektualiniu aspektu, pagal kurį kaltininkas privalo suvokti būtent savo daromos nusikalstamos veikos pavojingumą (BK 15 straipsnis). Todėl pavojingumo požymio įtvirtinimas nusikalstamos veikos definicijoje yra labai svarbus, leidžiantis įvertinti ar visos baudžiamajame įstatyme uždraustos veikos yra pavojingos⁵⁶.

Paprastai pavojingumas laikomas objektyvia nusikaltimo savybe, kuri nepriklauso nei nuo įstatymo leidėjo, nei nuo asmenų, taikančių baudžiamąsias teises normas, valios. Vadinasi, jeigu pavojingumas yra objektyvi savybė, tai jis turėtų būti puikus indikatorius, atspindintis nusikaltimo žalingumą visuomenei, o svarbiausia, galintis padėti jį atskirti nuo kitų teisės pažeidimų, tarp jų ir nuo civilinės teisės pažeidimo. Atrodytų, tereikia išmatuoti pavojingumą ir jo dydį, ir galėtume žymiai paprasčiau nubrėžti tikslią ribą, nuo kurios teisės pažeidimas būtų laikomas nusikaltimu. Tačiau koku būdu tai padaryti, ir ar apskirtai įmanoma išmatuoti pavojingumą?

Lietuvos baudžiamosios teisės specialistai, analizuodami pavojingumą, paprastai nepateikia jo sąvokos, o jį apibūdina dviem rodikliais: pavojingumo pobūdžiu ir pavojingumo laipsniu. Pavojingumo pobūdis – tai kokybinė veikos charakteristika, kuri daugiausia priklauso nuo vertybių (teisinių gėrių), į kurias kėsiniama, vertingumo. Todėl pavojingumo pobūdžiui turi įtakos padarytos žalos turinys (materialinė, moralinė ar fizinė), kaltės forma. Pavojingumo laipsnis išreiškia kiekybinę veikos charakteristiką. Pavojingumo pobūdis parodo jo turinį, o pavojingumo laipsnis – kokio dydžio yra šis pavojingumas. Pavojingumo laipsnį lemia daugelis faktorių: padarytos žalos dydis, nusikaltimo padarymo būdas, motyvai, tikslai ir kitos aplinkybės⁵⁷. Iliustruoti pavojingumo laipsnį galima pasitelkus nusikalstamas veikas sveikatai: tyčinis sveikatos

⁵⁶ Švedas, G. Veikos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika. *Teisė*. 2012, 82, p. 12-25.

⁵⁷ Abramavičius, A., et al., *supra note 26*, p. 119-121; Abramavičius, A., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2004, p. 92-94.

sutrikdymas turi kelis pavojingumo laipsnius: nežymus, nesunkus ir sunkus sveikatos sutrikdymas. Šiuo atveju pavojingumo laipsnį lemia nusikalstama veika padarytos žalos dydis sveikatai. Tokiu būdu viena nusikalstama veika žmogaus sveikatai skiriama nuo kitos.

Rusijos baudžiamosios teisės teorija nusikaltimo pavojingumą analizuoja taip pat pasitelkdama pavojingumo pobūdžio ir laipsnio sąvokas. Čia pavojingumo pobūdis suprantamas kaip nusikaltimo turinio dalis, atspindinti vienarūšes ar skirtingų rūšių veikas. Pavojingumo pobūdis gali būti nagrinėjamas per tokius elementus: 1) nusikaltimo objektą, į kurį kėsinama; 2) padarinius, kuriuos sukelia nusikaltimo padarymas, – ekonominius, fizinius, socialinius ir kt.; 3) kaltės forma; 4) nusikaltimo padarymo būdas – naudojama fizinė prievarta, apgaulė, veikiama bendrininkaujant ir pan. O pavojingumo laipsnis, priešingai nei Lietuvos teisės doktrinoje, suvokiamas siauriau, teigiama, kad iš esmės jis priklauso ir kinta tik nuo objektui padarytos žalos dydžio⁵⁸.

Išnagrinėjęs keletą autorių nuomones šia tema, galiu padaryti išvadą, kad daugelis jų šias sąvokas aiškina labai panašiai. Siekdami atriboti nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus, kai kurie mokslininkai remiasi ne pavojingumo pobūdžio ar laipsnio sąvokų analize, bet panaudoja pavojingumą kaip bendrą kategoriją. Iškeliama idėja, kad šis požymis būdingas tik nusikaltimams, o visi kiti teisės pažeidimai (turima galvoje administracinius ir civilinės teisės pažeidimus – *autoriaus pastaba*) šio požymio apskritai neturi. Ši mintis grindžiama tuo, kad įstatymų leidėjas, įtvirtindamas nusikaltimo sąvoką, apibrėžime tiesiogiai nurodė šį požymį, tuo tarpu, apibrėžiant kitus teisės pažeidimus, apie jų pavojingumą nieko nesakoma⁵⁹. Pavyzdžiui, civilinės teisės pažeidimo sąvokoje minima tik žala, tačiau apie pavojingumą neužsimenama. Atrodytų, kad civilinės teisės pažeidimai turėtų būti nepavojingi. Tačiau aš, kaip ir kai kurie kiti baudžiamosios teisės specialistai, su tuo nesutinku. Visiems teisės pažeidimams būdingas pavojingumo požymis, o atribojant nusikaltimus nuo kitų teisės pažeidimų reikia remtis pavojingumo laipsniu: nusikaltimams būdingas didesnis pavojingumo laipsnis, negu kitiems teisės pažeidimams⁶⁰. Šią mintį palaiko ir teisės teoretikai teigdami, kad visi teisės pažeidimai pagal pavojingumo visuomenei laipsnį skirstomi į nusikaltimus, baudžiamuosius nusižengimus ir kitus teisės pažeidimus – nusižengimus, prie kurių priskiriami administracinės teisės pažeidimai, civilinės teisės pažeidimai ir drausminiai nusižengimai⁶¹. Taigi vėl sugrįžtama prie pavojingumo laipsnio definicijos.

Pastebime, kad įstatymų leidėjas Civiliniame kodekse nepateikia civilinės teisės pažeidimo sąvokos, šį uždavinį palikdamas civilinės teisės teorijai. Tačiau ir literatūroje civilinės teisės pažeidimo apibrėžimą surasti gana sudėtinga. Toks pažeidimas dažniausiai minimas analizuojant civilinę atsakomybę. Civilinio kodekso 6.245 straipsnyje yra pateikta civilinės atsakomybės sąvoka, pagal kurią ji suprantama kaip turtinė prievola, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti padarytus nuostolius (žalą)

⁵⁸ Golik, Ju. V., et. al. *Polnyj kurs ugolovnogo prava*. [The Full Course of Criminal Law]. Sankt-Peterburg: Juridicheskij centr Press, 2008. p. 286.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 292-293.

⁶⁰ Malejin, N. S. *Pravonarushenije: poniatije, prichiny, otvetstvennost'* [The Offence: Definition, Reasons, Liability]. Moskva, 1985, p. 10-11.

⁶¹ Vaišvila, A., *supra note* 43, p. 450-451.

ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius). Pagal atsiradimo pagrindą skiriama dviejų rūšių civilinė atsakomybė: sutartinė civilinė atsakomybė, kuri atsiranda sutarties pažeidimo pagrindu, ir deliktinė civilinė atsakomybė, kuri atsiranda dėl delikto, t. y. įstatyme nustatytos teisinės pareigos ar bendro pobūdžio pareigos elgtis rūpestingai, kad nebūtų kitiems padaryta žalos, pažeidimo pagrindu. Prieš atsirandant sutartinei civilinei atsakomybei šalis sieja sutartiniai teisiniai santykiai, o prieš atsirandant deliktinei civilinei atsakomybei, t. y. iki teisės pažeidimo, šalių teisiniai santykiai nesieja, išskyrus atvejus, kai deliktinė atsakomybė taikoma ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais⁶². Taigi iš esmės abiem atvejais civilinė atsakomybė atsiranda padarius civilinės teisės pažeidimą (sutarties ar pareigos). Tačiau mokslininkai, aiškindami civilinės atsakomybės sąvoką ar pagrįsdami jos atsiradimą, civilinės teisės pažeidimo sąvokos nevartoja. Kai kurių autorių nuomone, civilinės teisės pažeidimo nurodymas civilinės atsakomybės pagrindu nėra tikslus, nes civilinė atsakomybė gali atsirasti ne tik pažeidus civilinės teisės normas, kaip kad civilinis ieškinys baudžiamojoje byloje. Be to, teisės pažeidimo ir jo sudėties sąvokos paprastai vartojamos baudžiamojoje teisėje⁶³. Todėl civilinės atsakomybės taikymas grindžiamas kitomis būtinomis jos atsiradimo sąlygomis. Jos paprastai išskiriamos tokios: neteisėti veiksmai, kaltė, žala ir priežastinis ryšys. Teisės pažeidimui artimiausias būtų neteisėtų veiksmų apibrėžimas: jais laikomi šalių veiksmai, pažeidžiantys ne tik įstatymo nuostatą, bet ir sutarties sąlygas, taip pat žmogiškuosius kriterijus – sąžiningumą, protingumą, teisingumą, gerą moralę⁶⁴. Tačiau į platesnes vieningo požiūrio paieškas nesileisiu, nes darbo tikslas nėra pagrįsti civilinės teisės pažeidimo sąvokos reikalingumą ar būtinumą civilinėje teisėje. Reikėtų tik atkreipti dėmesį į tai, kad civilinės teisės literatūroje, analizuojant civilinę atsakomybę ar jos atsiradimo pagrindus (tarp jų ir neteisėtus veiksmus), nėra išskiriamas neteisėtų veiksmų ar kokio nors kito požymio pavojingumas.

Nepaisant to, kad paprastai civilinės teisės doktrinoje civilinės teisės pažeidimo sąvokos nėra, darbe bus naudojama būtent ši sąvoka. Civilinės teisės pažeidimu bus laikomas sutarties, įstatymo ar pareigos elgtis rūpestingai pažeidimas. Be to, darbe šiuo aspektu nagrinėjama ir civilinė procesinė atsakomybė. Taigi autorius civilinės teisės pažeidimo sąvoką naudoja plačiausia prasme.

Teisės teorijos atstovas A. Vaišvila, analizuodamas bendrą teisės pažeidimo sąvoką, pateikia tokius jo požymius: 1) veikos sąmoningumas; 2) pažeidimo padarymas veikimu ar neveikimu; 3) teisės pažeidimas yra neteisėta veika, t. y. teisei priešinga veika; 4) teisės pažeidimas yra pavojinga visuomenei veika, nes juo padaroma žala asmenų, organizacijų ar valstybės apskritai interesams⁶⁵. Matome, kad autorius teisės pažeidimą apibrėžia naudodamas taip pat ir pavojingumo požymį. Ir toks požiūris logiškas.

Pavyzdžiui, jeigu nusikalstama veika, numatyta BK 178 straipsnio 4 dalyje (vagystė), yra pavojinga veika, tai ar analogiška veika, numatyta Administracinių teisės

⁶² Aviža, S., et. al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 562.

⁶³ Ambrasienė, D., et. al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 181.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 182.

⁶⁵ Vaišvila, A., *supra note* 43, p. 446-447.

pažeidimų kodekso⁶⁶ 50 straipsnyje (smulkusis svetimo turto pagrobimas), jau nebus pavojinga visai? Kitaip sakant, jeigu asmuo pagrobs telefoną, kurio vertė 131 Lt, tai jo veika bus laikoma pavojinga, o jeigu jis pagrobs telefoną, kurio vertė – 129 Lt, tada veika tampa nebe pavojinga? Abejoju, ar daug būtų tokios idėjos šalininkų. Tai, kad įstatymų leidėjas, apibrėždamas administracinės teisės pažeidimą, tiesiogiai nenurodo pavojingumo, dar nereiškia, kad jis juos vertina kaip nepavojingus. Todėl, autoriaus nuomone, tiek nusikalstama veika, tiek administraciniai ar civilinės teisės pažeidimai irgi pasižymi pavojingumu. Tai pagrįsdamas galiu pasiremti vienu iš klasikinių teisės apibrėžimų, kad teisė – tai humanistinė idėja, paversta visuotinai privalomo elgesio taisykle (teisės norma) ir galiausiai – žmonių elgesio realybe (teisiniais santykiais)⁶⁷. Padarius iš esmės bet kokios rūšies teisės pažeidimą, bus pažeista teisės norma, todėl kils pavojus visuomeniniams (teisiniam) santykiams. Ir nesvarbu, kokius teisinius santykius: civilinius ar baudžiamuosius reguliuoja pažeistos teisės normos, svarbu, kad bet koku atveju veika, pažeidžianti šias teisės normas, tampa pavojinga atitinkamiems teisiniam santykiams. Taigi teisūs autoriai, kurie teigia, kad visi teisės pažeidimai pasižymi pavojingumo požymiu ir vienas nuo kito skiriasi pavojingumo laipsniu⁶⁸.

Todėl, atsižvelgiant į prieitas išvadas, turėtume pagrįstai tikėtis, kad, nustatę pavojingumo struktūrą ir jo požymius, galėsime priartėti prie darbe keliamo tikslo, tai yra atskirti nusikaltimą ir civilinės teisės pažeidimą. Juk pavojingumas – objektyvi savybė, kuria pasižymi visi teisės pažeidimai. Taigi kaip turėtų būti suprantamas ir aiškinamas pavojingumas? Rusijos autoriai nusikalstamos veikos pavojingumą (pavojingumą visuomenei) aiškina remdamiesi dviem pavojingumo prasmėmis: prigimtimi ir turiniu. Pavojingumas pagal savo prigimtį – tai objektyvi nusikaltimo savybė, t. y. nepriklausanti nuo teisinio įvertinimo pagal galiojančius įstatymus. Nors, kita vertus, nusikaltimo požymiu jis tampa tik po teisinio įvertinimo. Pavojingumas pagal savo turinį – tai objektyvi-subjektyvi definicija, apimanti visus būtinus nusikaltimo sudėties elementus. Be to, analizuojant pavojingumą, pažymima, kad tai specifinė nusikaltimo savybė, kuri suteikia galimybę nusikaltimą atriboti nuo kitų teisės pažeidimų⁶⁹.

Kiti baudžiamosios teisės mokslininkai, pavyzdžiui, J. A. Demidovas teigia, kad pavojingumą apibūdina tokie elementai: pavojinga veika (veikimas ar neveikimas), pavojingi padariniai, kuriuos sukelia veika ir veiką padariusio asmens pavojingumas⁷⁰. M. I. Kovalevo nuomone, objektyviai vertinant, pavojingumo laipsniui neturi įtakos asmens, padariusio nusikaltimą, asmenybės ypatumai (tarp jų ir pavojingumas), nes pavojingumo laipsnis nesikeičia nuo to, ar nusikaltimu žalą padarė anksčiau jau teistas asmuo⁷¹. Šis mokslininkas teigia, kad pavojingumo požymį sudaro objektyvių ir

⁶⁶ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-01-30] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=430314>.

⁶⁷ Vaišvila, A., *supra note* 43, p. 60.

⁶⁸ Tokia pati pozicija išsakyta ir vienoje kasacinio teismo nutartyje: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-76/2012).

⁶⁹ Golik, Ju. V., *et. al.*, *supra note* 58, p. 269-270.

⁷⁰ Cituota pagal Kozlov, A. P., *supra note* 10, p. 712.

⁷¹ Kozachenko, I. J. *Ugolovnoje pravo* [Criminal Law]. Moskva: Norma, 2008. p. 158 (cituota pagal Kovalev, M. I. *Poniatije i priznaki prestuplenija i ich znachenije dlja kvalifikacii* [The Notion and Features of Crime and their Significance for Qualification]. Sverdlovsk, 1977.

subjektyvių požymių visuma. Tokiai pozicijai pritaria ir nusikaltimo sampratą nuodugniai tyrinėjantis A. Kozlovas, kuris šiuos požymius konkretizuoja. Nagrinėdamas objektyviuosius požymius, autorius pažymi, kad ne visi nusikaltimo sudėties objektyvieji požymiai yra ir nusikaltimo pavojingumo požymiai. Jo nuomone, neabejotinai prie objektyviųjų pavojingumo požymių galima priskirti šiuos: pavojingą veiką, padarinius ir veikos padarymo būdą. Tačiau, pavyzdžiui, objektas negali būti pavojingumo požymiu. Tai pagrįsdamas A. Kozlovas tvirtina, kad objektas apima nusikaltimo padarinių pobūdį ir sunkumą, tačiau padariniai ir jų sunkumas jau savaime yra pavojingumo požymiai. Autorius prie požymių, apibūdinančių pavojingumą, taip pat nepriskiria priežastinio ryšio, nusikaltimo padarymo vietos ir laiko. Nusikaltimo pavojingumui ar jo laipsnio dydžiui šie požymiai neturi įtakos, nes jie yra socialiai neutralūs, be to, nėra žalingi visuomenei⁷².

Subjektyviuosius pavojingumo požymius A. Kozlovas nagrinėja remdamasis kaltės forma: nusikaltimų, padaromų tiesioginės tyčios forma, pavojingumo požymį sudaro kaltė, tikslas ir motyvas, o nusikaltimų, padaromų kitomis kaltės formomis, – tik kaltė⁷³.

Apibendrinami šio autoriaus mintis apie pavojingumo požymius, galime padaryti išvadą, kad pavojingumas pasižymi tokiais pagrindiniais požymiais, kurie turi įtakos nustatant pavojingumo laipsnį ir pobūdį: pavojinga veika, padariniai, veikos padarymo būdas, kaltė, tikslai ir motyvai.

O štai mokslininkas A. N. Pavluchinas visuomeninį pavojingumą apskritai sieja su elgesiu ir apibrėžia kaip neatskiriamą, esminę, socialinę elgesio savybę, tai yra sąmoningą ir valingą žmogaus veiksmą, nukreiptą į visuomeninių santykių pažeidimą. A. N. Pavluchinas taip pat palaiko nuomonę, kad visi teisės pažeidimai pasižymi pavojingumu, tik pabrėžia tai, jog šis faktas savaime neišsprendžia nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų atribojimo problemų. Todėl apibendrinamas literatūroje nurodomus atribojimo kriterijus, jis išskiria svarbiausius: pavojingumo pobūdis; pavojingumo laipsnis; padarytos arba grėsusios žalos reikšmingumas ar nereikšmingumas, kai padarytas ne nusikaltimas; piktnaudžiavimas laisve plačiąją prasme, kartu įvertinant kitas aplinkybes. Tačiau nė vienas iš šių kriterijų nėra pakankamas atribojant teisės pažeidimus. Todėl autorius siūlo išmatuoti pavojingumą (pastaba: nagrinėjamas visuomenei pavojingas elgesys). Išskiriami tokie pavojingumo masto (dydžio) nustatymo kriterijai: *visuomeninių santykių, į kuriuos kėsinamasi, svarbumas; padarytos ar gresiančios žalos dydis*; tai gali būti elgesys, kuris yra gana paplitęs, tačiau paprastai atskiriems asmenims žalos nesukelia, bet apskritai tam tikrais atvejais gali sukelti tokią žalą; asmens, padariusio nusikaltimą, ir nukentėjusiojo savybės; nusikaltimo padarymo būdo, vietos ar laiko ypatumai ir pan. Kiekvienas iš šių kriterijų turi didesnę ar mažesnę reikšmę, ir nustatant visuomeninį pavojingumą būtina atsižvelgti į kiekvieną iš jų⁷⁴.

Kiti autoriai, analizuodami pavojingumo laipsnį ir jo įtaką atribojant nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus, tvirtina, kad šiuos pažeidimus galima atriboti išmatuo-

⁷² Kozlov, A. P., *supra note* 10, p. 716-717.

⁷³ *Ibid.*, p. 717.

⁷⁴ Pavluchin, A. N. *Obschestvenno-opasnoje povedenije i jego ugovornaja protivopravnost'* [Dangerous Act and Its Illegality in Criminal Law]. Moskva: Juniti – Dana, 2007, p. 34-35.

jant pavojingumo laipsnį, t. y. *suskaičiuojant žalą*, kurią visuomenei sukėlė padarytas nusikaltimas⁷⁵.

Skirtingi teisės pažeidimai pasižymi skirtingu pavojingumo laipsniu, todėl kai kurie autoriai išskiria tris pagrindinius pavojingumo (laipsnio) lygius: baudžiamąjį (būdingą nusikalstamoms veikoms), administracinį (būdingą administraciniams teisės pažeidimams) ir civilinį (būdingą civiliniams teisės pažeidimams), o tam tikrais atvejais išskiriamas ir drausminis (būdingas darbo ar tarnybos pažeidimams). Pats didžiausias pavojingumo laipsnio dydis priklauso būtent nusikalstamoms veikoms⁷⁶. Tačiau konkrečių kriterijų, kaip atskirti šiuos pavojingumo lygius vieną nuo kito, nenurodoma. Kai kurie autoriai, sutikdami su pavojingumo požymio įtaka nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų atribojimui, pateikia didesnę skaičių pavojingumo laipsnį apibūdinančių kriterijų: sukelta didesnė žala, antisocialinė kaltė, niekingesni ir žemesni motyvai, padarymo būdas daug įžūlesnis⁷⁷.

Reikėtų pasakyti, kad panaši diskusija dėl pavojingumo požymio įtakos atskiriant teisės pažeidimus buvo kilusi jau gana seniai, tačiau ir tada rezultatų nedavė: daugiau kaip prieš šimtą metų Vokietijos mokslininkas Lizstas pritarė teorijai, pagal kurią teisės pažeidimo pavojingumo požymis turi įtakos jų atribojimui, tačiau kai kurie Rusijos autoriai, išsamiai nagrinėję nusikaltimo sąvoką, nesutiko su tuo. Jų nuomone, kai kurie civilinės teisės pažeidimai gali būti netgi pavojingesni už nusikaltimus. Kritikuodami teoriją, pagal kurią nusikaltimai ir civilinės teisės pažeidimai gali būti atribojami naudojant teisės pažeidimo pavojingumo požymį, jie teigė, kad šis požymis nepasiteisina, nes jis nėra veiksmingas ir negali kiekvienoje situacijoje neklystamai išspręsti atribojimo problemą. Be to, tam tikrais atvejais nusikaltimo buvimą rodo dažnas teisės pažeidimo pasikartojimas, o tai reiškia, kad nusikaltimu pripažįstamas ne daugiau pavojingas teisės pažeidimas, bet mažiau pavojingas pažeidimas, padarytas, pavyzdžiui, trečią kartą⁷⁸.

Tačiau, mano nuomone, vien tai, kad teisės pažeidimo pavojingumo požymis netaps universaliu kriterijumi ir nepadės sprendžiant kiekvieną situaciją, dar nereiškia, kad jo įtaka atribojant civilinės teisės pažeidimą nuo nusikaltimo yra nereikšminga. Priešingai, jis gali tapti vienu iš esminių kriterijų, padėsiančių išspręsti minėtų teisės pažeidimų atribojimo problematiką. Tik, kaip ir minėjau, reikia surasti būdus, kaip jį nustatyti, t. y. „išmatuoti“.

V. Piesliakas, analizuodamas pavojingumą, jį apibūdina per viešpataujančių vertybių sistemą. Vertybės gali būti suskirstytos į bendras žmogiškąsias (kurios dažniausiai yra kiekvienoje visuomenėje) ir ideologines (kurios įvairiose visuomenėse yra skirtingos dėl politinių, istorinių, kultūrinių ar kitokių priežasčių). Iš esmės visoms vertybėms turi būti suteikta teisinė apsauga, kuri nebūtinai bus vienodo lygio. Vienos vertybės yra ginamos administracinės teisės normų, kitos civilinės teisės normų. Ir tik aukščiausios

⁷⁵ Starkov, O. V. *Vvedenije v kriminopenologiju* [Introduction to Criminology and Penology]. Ufa, 1997, p. 12.

⁷⁶ Pavluchin, A., N., *supra note* 74, p. 38-39.

⁷⁷ Kuznecova, N. F.; Tiazhkova I. M. *Kurs ugolovnogo prava. T. 1. Obschaja chast'.* [The Course of Criminal Law. General Part]. Moskva, 2002, p. 100.

⁷⁸ Pustoroslev, P. P. *Analiz poniatija o prestupeniji* [The Analysis of Notion of a Crime]. Moskva: Universitetskaja tipografija, 1892, p. 45-46.

visuomenės vertybės yra imamos baudžiamosios teisės apsaugon. Todėl nusikalstamosis pripažįstamas ne šiaip pavojingos veikos, o pačios pavojingiausios – veikos, kurioomis kėsinamasi į didžiausias vertybes⁷⁹. Iš to galėtume padaryti išvadą, kad vertybes galima skirstyti pagal vienokius ar kitokius kriterijus, vienas laikant svarbesnėmis, kitas ne tokiomis svarbiomis, todėl pastarosios jau nebus saugomos baudžiamosios teisės normomis. Mano nuomone, nusikalstamų veikų pavojingumo laipsnį skirstyti pagal vertybės dydį ar rūšį nėra teisinga, nes tos pačios vertybės, pavyzdžiui, gyvybė ar nuosavybė, paprastai saugomos civilinės, administracinės ir baudžiamosios teisės normomis. Kita vertus, idėja, kad gyvybė yra aukščiausia vertybė ir todėl ji saugoma baudžiamosios teisės normomis, neturės jokios teorinės ar juo labiau praktinės reikšmės. Pirma, tuo pačiu metu gyvybė yra saugoma ir civilinės teisės normomis, vadinasi, pačias aukščiausias vertybes saugo ne tik baudžiamoji teisė. Antra, sakykim, nuosavybės priskyrimas pačioms aukščiausioms vertybėms, kurios saugomos būtent baudžiamąjo įstatymo, nepadės sprendžiant atribojimo problemas tarp nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo. Nes vėlgi, nuosavybė saugoma ir civilinės teisės normomis. Be to, nuomonei, kad nusikaltimus nuo kitų teisės pažeidimų negalima atskirti pagal tai, kad nusikaltimai kėsinasi į svarbesnes visuomenės vertybes, dar daugiau nei prieš šimtą metų pritarė ir Rusijos baudžiamosios teisės specialistas P. P. Pustoroslevas. Savo nuomonei pagrįsti jis iš esmės naudoja tuos pačius, jau minėtus, argumentus⁸⁰.

Vadinasi, surasti ribą tarp dviejų teisės pažeidimų, pasitelkiant minėtą vertybių reikšmingumą, neįmanoma. Todėl tikslinga neskirstyti vertybių į aukštesnes ar mažesnes, bet vartoti jau minėtą sąvoką – pavojingumo laipsnį. Nusikaltimą nuo kitų teisės pažeidimų galima atriboti tik pagal jų pavojingumo laipsnį, aukščiausią priskiriant nusikaltimams⁸¹. Tačiau reikia pripažinti, kad kol kas baudžiamosios teisės teorijoje universalių priemonių, atribojant nusikalstamas veikas pagal jų pavojingumo laipsnį, nėra. Tai leidžia kai kuriems mokslininkams teigti, kad teorinė konstrukcija, galimai atskirianti nusikaltimus nuo kitų teisės pažeidimų pagal jų pavojingumo laipsnį, neatlaikytų patikrinimo teismų praktika⁸².

Pažymėtina, kad nė vienas autorius nepateikė konkrečių taisyklių, universalių kriterijų, kurie padėtų išspręsti darbe keliamą problemą. Greičiausiai tokie kriterijai turėtų aiškėti diskusijoje, lydinčioje konkretų kriminalizavimo aktą ar jau kriminalizuotos veikos vertinimą. Dauguma mokslininkų vis dėlto pritaria idėjai, kad nusikaltimo pavojingumo požymis ir pavojingumo laipsnis gali ir turi būti pagrindiniais kriterijais atribojant visus teisės pažeidimus. Manau, kad tai teisingos mintys, tik jas reikia apibendrinti, susisteminti ir pagrįsti teismų sprendimais.

Štai Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje, analizuo-damas nusikaltimo sąvoką, netiesiogiai pabrėžia pavojingumo požymio svarbumą: nusikaltimai – tai teisės pažeidimai, kuriais itin šurkščiai pažeidžiamos žmogaus teisės

⁷⁹ Piesliakas, V., *supra note 3*, p. 118-120.

⁸⁰ Pustoroslev, P. P., *supra note 78*, p. 40.

⁸¹ Piontkovskij, A. A. *Uchenije o prestupleniji* [The Science of Crime]. Moskva, 1961, p. 47.

⁸² Kozlov, A. P. *supra note 10*, p. 761

ir laisvės, kitos Konstitucijos saugomos ir ginamos vertybės⁸³. Vadinasi, jeigu žmogaus teisės pažeidžiamos nelabai šiurkščiai ar galbūt tam tikrais atvejais tik šiurkščiai, tokiu atveju galima kalbėti apie kitų rūšių teisės pažeidimus (tarp jų ir apie civilinės teisės pažeidimus). Žinoma, to nereikia absoliutinti, tačiau šiurkštumo kriterijus kaip argumentas už ar prieš kriminalizavimą gali būti naudojamas.

Išnagrinėjus bendrosios kompetencijos teismų praktiką, pastebima, kad panašūs pavojingumo laipsnio požymiai, arba aplinkybės, į kurias reikia atsižvelgti, nustatant pavojingumo laipsnį, aiškinami ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo apžvalgose ar nutartyse. Tik atkreiptinas dėmesys, kad Baudžiamajame kodekse sąvoka „nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnis“ yra minima reglamentuojant bausmės skyrimą, kaip aplinkybė, į kurią teismas privalo atsižvelgti, todėl teismas šį požymį aiškina būtent šiuo aspektu. Mano nuomone, tokie baudžiamojo įstatymo aiškinimai gali būti naudingi ne tik skiriant bausmę (vertinant konkrečios nusikalstamos veikos pavojingumo lygį), ir šiuo pagrindu vieną nusikalstamą veiką skiriant nuo kitos, bet ir atribojant nusikalstamą veiką nuo civilinės teisės pažeidimo.

Teismų praktikos skiriant bausmes (BK 54–64 straipsniai) apžvalgoje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad vertinant nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį, reikia atsižvelgti į *kėsinimosi dalyką, į nusikalstamos veikos padarymo būdą, laiką, vietą, panaudotus įrankius bei priemones, žalos dydį* ir kt.⁸⁴

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kasacinėse nutartyse aiškindamas pavojingumo požymį taip pat mini panašias aplinkybes, kurios turi būti nustatytos vertinant nusikaltimo pavojingumą: vertindamas konkretaus nusikaltimo pavojingumo pobūdį, teismas atsižvelgia į įstatymo ginamas vertybes, žalingų pasekmių turinį, kaltės formą, vertindamas konkretaus nusikaltimo pavojingumo laipsnį – į *kėsinimosi dalyko vertingumą, nusikaltimo padarymo būdą, laiką, vietą, panaudotus įrankius ar priemones, padarytos žalos dydį ir mastą, bendrininkavimo formą, nusikaltimo tikslus ir motyvus*⁸⁵. Iš esmės analogiškais požymiais nusikalstamos veikos pavojingumas apibūdinamas ir kitose kasacinėse nutartyse⁸⁶.

Šiuo atveju teismų sprendimuose pavojingumo pobūdis ir laipsnis paprastai minimas tik kaip kriterijai, kuriais remiantis viena nusikalstama veika atskiriama nuo kitos. Kitaip sakant, yra vertinamas atitinkamos vienos rūšies nusikalstamų veikų (pavyzdžiui, vagysčių) pavojingumo laipsnis, vieną nusikaltimą lyginant su kitu tos pačios

⁸³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7.

⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. birželio 28 d. apžvalga „Dėl teismų praktikos skiriant bausmes (BK 54–64 straipsniai)“, išvadų 3 punktas. *Teismų praktika*. Nr. 27.

⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-427/2006).

⁸⁶ Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-201/2007); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-420/2006).

rūšies nusikaltimu. Galiausiai tai dažniausiai turi įtakos baudmės dydžiui ar jos rūšiai. Kiek rečiau tokie pavojingumo požymiai naudojami atskiriant nusikalstamą veiką ir administracinį teisės pažeidimą⁸⁷. Tačiau nėra nagrinėjama galimybė nusikalstamos veikos pavojingumą, jo pobūdį ar laipsnį panaudoti atribojant nusikalstamas veikas ir civilinės teisės pažeidimus. Tam tikra veika turėtų tapti nusikalstama tik nuo tam tikro pavojingumo laipsnio ar pobūdžio, o iki to lygio ji turi būti laikoma tik civilinės teisės pažeidimu. Taigi reikėtų išsiaiškinti, kokios pavojingumo laipsnio ypatybės turės tam didžiausios įtakos, o kurie požymiai, nustatant pavojingumo laipsnį, nebus labai svarbūs. Reikėtų pažymėti, kad pavojingumo požymiai, kurie gali turėti įtakos atribojant nusikalstamą veiką ir civilinės teisės pažeidimą, nebūtinai sutaps su minėtais pavojingumo požymiais, lemiančiais baudžiamosios ar administracinės atsakomybės taikymą ar nusikaltimo kategoriją. Autoriaus nuomone, tokie požymiai, kaip objektas ar veikos padarymo laikas, vieta ar padariniai, šiuo atveju negali būti laikomi reikšmingais. Kalbant apie objekto arba vertybių, į kurias kėsinama, vertingumą, reikėtų dar kartą pabrėžti, kad pagal tai, ar į didesnes, ar į mažesnes vertybes kėsinama, atriboti civilinės teisės pažeidimus nuo baudžiamosios teisės uždraustų veiką neįmanoma. Juk tas pačias visuomenines vertybes saugo tiek baudžiamoji, tiek civilinė teisė. Pavyzdžiui, sukčiavimo bylose (kuriose dažniausiai kyla baudžiamųjų ir civilinių teisinių santykių atribojimo problemų), pavojus sukeliamas turtinėms teisėms ar turtui, kuris yra saugomas abiejų teisės šakų, todėl teigti, kad viena turtinė teisė bus vertingesnė už kitą, ir todėl bus galima atriboti du teisės pažeidimus, negalima. Vertinant veikos padarymo laiką ir vietą, manytina, kad pats savaime tiek nusikaltimo padarymo laikas, tiek jo vieta negalėtų turėti lemiamos įtakos pavojingumo laipsnio nustatymui. Juk nesvarbu, kurią dieną buvo padaryta nusikalstama veika, tačiau svarbu, ar toks laikas buvo pasirinktas sąmoningai, siekiant nusikalstamų padarinių, ir būtent laikas galėjo turėti įtakos padarinių atsiradimui. Pats laikas, kaip kriterijus, nėra socialiai žalingas. Esmė ar laikas naudojamas kaip nusikaltimo padarymo būdo ypatumas ar aplinkybė, lemianti jo pavojingumo laipsnį. Jeigu taip, tai jau tada kalbėsime apie nusikaltimo padarymo būdą ir aplinkybes. Tokia pati situacija yra ir su nusikaltimo padarymo vieta. Todėl galime padaryti išvadą, kad nusikaltimo padarymo laiką ir vietą „apima“ jo padarymo būdas ir aplinkybės, kurioms esant nusikaltimas padaromas.

Veikos padariniai, jų dydis ir mastas taip pat negali turėti esminės įtakos pavojingumo laipsniui atskiriant civilinės teisės pažeidimą ir nusikalstamą veiką. Dažnai baudžiamosios ir civilinės atsakomybės problemos kyla, kai padaromos nusikalstamos veikos nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams (pavyzdžiui, neteisėto elektros energijos naudojimo, sukčiavimo, turto pasisavinimo ar iššvaistymo bylose).

⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-76/2012): čia vėlgi siūloma atsižvelgti į jau minėtus pavojingumo kriterijus: „Kadangi administracinės ir baudžiamosios atsakomybės skirtumas lemia ir administracinio teisės pažeidimo bei nusikalstamos veikos prigimtis – šių veikų didesnis ar mažesnis pavojingumas, todėl, atribojant administracinį teisės pažeidimą nuo baudžiamojo nusižengimo, itin svarbūs tampa šį padidintą ar sumažintą pavojingumą leidžiantys nustatyti kriterijai. <...> sprendžiant, kokia – baudžiamoji ar administracinė – atsakomybė taikytina, turėtų būti atsižvelgiama į padarytos veikos pavojingumą apibūdinančių požymių visumą – narkotinės ar psichotropinės medžiagos kiekį, rūšį (jos poveikį žmogaus organizmui), kaltininko veiksmų ypatybes, jų atlikimo vietą ir kitas aplinkybes.“

Veikos turtiniai padariniai (turtinė žala) kyla tiek padarius nusikalstamą veiką nuosavybei, tiek nesilaikius sutarties, kuria buvo apibrėžtos šalių turtinės teisės ir pareigos. Taigi teisės pažeidimo padariniai – tai požymis, būdingas ir civilinės teisės pažeidimui ir nusikalstamai veikai. Todėl padarinių buvimas, taip pat jų dydis ar mastas negali padėti nuspręsti, kokio pavojingumo laipsnio yra konkretus teisės pažeidimas, nes, kaip teigia V. V. Gladinas, neretai civilinės teisės pažeidimas sukelia žymiai didesnę žalą negu nusikalstama veika⁸⁸. Iš tiesų tiek nusikalstama veika, tiek civilinės teisės pažeidimu gali būti sukeliama įvairaus dydžio turtiniai padariniai (kartais esant civilinės teisiniam santykiams turtinė žala gali būti žymiai didesnė), todėl šiuo atveju ne jų buvimas ar dydis lemia pavojingumo laipsnį, bet tai, kokiū būdu šie padariniai atsirado. Reiškia, pavojingumo laipsniui reikšmės turi tai, koks būdas pasirinktas padariniams sukelti. Žinoma, padariniai (ar kitas minėtas požymis) kaip pavojingumo požymis gali turėti įtakos atribojant, pavyzdžiui, nusikalstamą veiką ir administracinę teisės pažeidimą ar priskiriant nusikaltimą tam tikrai kategorijai pagal jo sunkumą. Vadinasi, kriterijai, apibūdinantys pavojingumą, gali skirtis, priklausomai nuo to, ko siekiama nustatant pavojingumo laipsnį.

Galima skirti ir kitus požymius, padėsiančius atskirti civilinę ir baudžiamąją atsakomybes bei labiausiai įtakojančius veikos pavojingumo laipsnį:

Veikos įrankiai ir priemonės. Pavyzdžiui, jeigu sukčiavimo byloje panaudojamas suklastotas dokumentas ir tokiu būdu įgyjamas svetimas turtas, tai toks dokumentas gali būti laikomas nusikaltimo padarymo priemone. Šiuo atveju tokia priemonė, manau, turės įtakos pavojingumo laipsniui, ir, esant tokiai priemonei, teisės pažeidimo pavojingumo laipsnis visada sieks nusikalstamai veikai būdingą lygį. Naudojami įrankiai ar priemonės tam tikrais atvejais gali turėti lemiamos reikšmės teisės pažeidimo pavojingumo laipsniui, todėl į šiuos požymius reikia atkreipti dėmesį sprendžiant nusikaltimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemas.

Kaltė, jos formos ir rūšys. Analizuojant kaltės įtaką pavojingumo laipsniui nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo aspektu, reikėtų pažymėti, kad, mano nuomone, veika, kuriai būdingas nusikalstamos veikos lygio pavojingumo laipsnis, turi pasižymėti tiesioginės tyčios kaltės rūšimi. Tik nustatę, kad asmuo suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį ir norėjo taip veikti; arba suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį, numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti atitinkami padariniai, ir jų norėjo, galėsime teigti, kad padaryto teisės pažeidimo pavojingumas gali būti būdingas nusikalstamai veikai. Todėl kaltė turi būti pripažinta vienu iš požymių, į kurį reikia atsižvelgti nustatant pavojingumo laipsnį. Žinoma, neretai nusikalstamo lygio pavojingumu pasižymi ir nusikalstamos veikos, padarytos netiesiogine tyčia ar dėl neatsargumo, pavyzdžiui, gyvybės atėmimas, tačiau nagrinėjant nusikaltimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo klausimus, vis dėlto reikėtų pabrėžti tiesioginės tyčios reikšmę. Kitos kaltės formos galėtų būti laikomos išimtimi iš šios taisyklės.

Tikslai ir motyvai. Priežastys, dėl kurių asmuo padaro atitinkamą teisės pažeidimą, iš esmės nenulemia to teisės pažeidimo pavojingumo laipsnio dydžio. Ypač kai nagrinėjame nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problematiką.

⁸⁸ Gladin, V. V., *supra* note 7, p. 106.

Pavyzdžiui, jau minėtais atvejais, kai padaromi nusikaltimai nuosavybei ar turtinėms teisėms, nėra svarbu dėl kokių priežasčių buvo užvaldytas svetimas turtas, tačiau yra svarbu tikslas: ar asmuo siekė įvykdyti sudarytą sutartį, ar siekė apgaule įgyti turtą. Todėl tokiu atveju tikslas tampa pakankamai svarbiu nustatant padaryto teisės pažeidimo pavojingumo laipsnio dydį, lemiantį teisės pažeidimo priskyrimą nusikalstamos veikos ar civilinės teisės pažeidimo rūšiai.

Veikos padarymo būdas. Autoriaus nuomone, tai svarbus arba pats svarbiausias požymis, į kurį reikia atsižvelgti siekiant nustatyti teisės pažeidimo pavojingumo laipsnį, kai nagrinėjami nusikaltimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo aspektai. Tam tikrais atvejais, vien pasirinktas teisės pažeidimo padarymo būdas parodo, kad galimai šio pažeidimo pavojingumo lygis siekia nusikalstamą (kaip apgaulės naudojimas siekiant įgyti svetimą turtą), kitais atvejais teisės pažeidimui padaryti sudaromos tokios aplinkybės, kurios nukentėjusiajam užkerta galimybes išreikalauti turtą įprastomis civilinio proceso priemonėmis. Todėl teisės pažeidimo padarymo būdas gali tapti vienu iš pagrindinių kriterijų, padedančių nustatyti pažeidimo pavojingumo laipsnio dydį, atskiriant baudžiamojo ir civilinio pavojingumo laipsnio ypatumus.

Apibendrinant galime padaryti išvadą, kad siekiant atskirti nusikalstamą veiką ir civilinės teisės pažeidimą pagal pavojingumo laipsnio dydį, būtina išanalizuoti šiuos pavojingumo ar jo laipsnio požymius: ***teisės pažeidimo padarymo būdą ir aplinkybes, kuriomis jis buvo padarytas; panaudotas priemonės ir įrankius; kaltės formą ir rūšį, bei tikslą, kurio buvo siekiama darant pažeidimą.*** Tik išsami šių požymių analizė gali suteikti galimybę pasakyti, kokio pavojingumo laipsnio yra padarytas teisės pažeidimas.

Iš esmės panaši pavojingumo laipsnio nustatymo technika galėtų būti naudojama ir vertinant kriminalizacijos kriterijus, kurie bus nagrinėjami kitame skyriuje. Kaip vėliau matysime, vienas iš kriminalizacijos kriterijų ir yra pavojingumo laipsnis, kurį nustatant reikėtų remtis aukščiau išvardytais požymiais. Žinoma, tikėtis nubrėžti tikslią liniją, kuri skirtų šiuos du teisės pažeidimus, ir kurią peržengus į vieną ar į kitą pusę, galėtume pagrįstai konstatuoti, koks pažeidimas padarytas, būtų nerealu.

1.3.3. **Priešingumas baudžiamajam įstatymui kaip nusikalstamos veikos požymis**

Nors priešingumas baudžiamajam įstatymui yra vienas iš pagrindinių nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo požymių, tačiau jo įtaka atribojant nusikalstamą veiką ir civilinės teisės pažeidimą gali pasirodyti minimali. Baudžiamosios teisės literatūroje šis požymis dažnai vadinamas formaliu ir paprastai aiškinamas taip: veika ne tik apskritai kelia pavojų vertybėms, bet yra baudžiamasis įstatymas, kuris numato tokio poelgio požymius ir numato baudžiamąją atsakomybę už tokią veiką⁸⁹. Dauguma autorių, nagrinėdami šį nusikaltimo požymį, jo analizei skiria kur kas mažiau dėmesio negu kitam nusikaltimo požymiui – pavojingumui. Taip yra dėl to, kad šio požymio analizė gali tik atsakyti į klausimą, kas yra laikoma nusikaltimu, tačiau nepateiks atsa-

⁸⁹ Piesliakas, V., *supra note 3*, p. 128.

kymo, kodėl tai yra laikoma nusikaltimu⁹⁰. Vadinasi, šis formalus nusikalstamos veikos požymis tikriausiai nepadės išspręsti problemos ir atsakyti į klausimą, kaip galima atskirti nusikaltimą ir civilinės teisės pažeidimą. Tačiau, kita vertus, priešingumo teisei požymis neretai kaip tik ir sukuria darbe nagrinėjamą problematiką. Baudžiamasis įstatymas nustato nusikalstamos veikos požymius, t. y. sukuria teorinį modelį, kaip turėtų atrodyti nusikalstama veika. Tačiau tenka konstatuoti, kad net jeigu ir būtų idealiai laikomasi kriminalizacijos teorijos kriterijų, ypač vieno iš jų – kriminalizacijos technikos reikalavimų, vis dėlto vargu ar būtų įmanoma užtikrinti, kad visi apibrėžimai tam tikrais atvejais nesukeltų jokių diskusijų. Manytina, kad ginčai kyla iš esmės dėl dviejų priežasčių: pirma, dėl juridinės technikos trūkumų, kai baudžiamojo įstatymo neinformatyvumas ir yra problemos priežastis; antra, dėl kylančių ginčų, kaip taikyti net ir juridiškai nepriekaištingai suformuluotą nusikalstamą veiką.

Taigi pirmuoju atveju draudžiamumas (priešingumas teisei) neviseiškai aiškiai įtvirtinamas įstatyme ir tai labai komplikuoja nusikaltimo ir kitų teisės pažeidimų atribojimo klausimą. Tai atlikto tyrimo – interviu metu – patvirtino ne vienas ekspertas. Apklaustų ekspertų nuomone, būtent įstatymo netobulumas ir yra viena iš pagrindinių priežasčių, sukeliančių nusikaltimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problematiką. Pavyzdžiui, ekspertas (Nr. 5) nurodė, kad „nepakankamai aiški BK straipsnių formuluotė kai kuriais atvejais (BK 294 str.) tiesiogiai nukreipia į civilistiką“; arba kitas ekspertas (Nr. 8) pabrėžė, kad „problema sukeltą netobula, tikslumu nepasižyminti, baudžiamųjų įstatymų leidyba, perkeltanti normų aiškinimo našta teismams ir prokurorams“; o dar vienas ekspertas (Nr. 9) taip pat pritarė šioms idėjoms: „nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo problematiką sąlygoja įstatymo leidėjo netinkamas nusikalstamų veikų sudėčių konstravimas“. Galiausiai visi ekspertai, atsakydami į klausimą – kokių priemonių reikia imtis sprendžiant šią problemą, vieningai nurodė, kad reikia tobulinti įstatymų (baudžiamųjų) leidybą.

Antruoju atveju susiduriama su pakankamai gerai sukonstruotomis nusikalstamų veikų dispozicijomis, tačiau net ir jas neretai sudėtinga atskirti nuo civilinės teisės pažeidimų dėl nevienodo jų aiškinimo, pavyzdžiui, sukčiavimą, kurio dispozicija suformuluota aiškiai ir tinkamai. Šiuo atveju problemas sukeltą tai, kad šios nusikalstamos veikos padarymo būdas tradiciškai apibrėžiamas naudojant apgaulės požymį, kurio samprata nėra pastovi, dėl tam tikrų priežasčių vis naujai interpretuojama, nuolat tobulinama ir keičiasi kartu su visuomene. Todėl priklausomai nuo šio požymio supratimo ir aiškinimo, tam tikras poelgis gali būti pripažintas nusikalstama veika arba civilinės teisės pažeidimu. Taigi sąvokos „apgaulė“ įtraukimas į nusikalstamos veikos sudėtį sukelia nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problematiką. Kad problema egzistuoja ir įstatymo taikymo lygmeniu, jį aiškinant, taip pat pritarė dauguma apklaustų ekspertų. Jų nuomone, pagrindinės priežastys, sukeliančios nagrinėjamą problemą, yra ne tik netobula įstatymų leidyba, bet ir neaiškumai, kylantys juos taikant: „teismų praktikos trūkumas arba neaiški praktika“ (ekspertas Nr. 1); „skirtiną teismų praktika“ (ekspertas Nr. 3). Šiuo atveju normos konstrukcija pakankamai tobula (sudėtinga būtų ką nors patobulinti), todėl didžiausia atsakomybė dėl įstatymo taikymo tenka jo aiškintojui – teismui. Todėl, anot didžiosios dalies ekspertų, būtent

⁹⁰ Abramavičius, A., *et. al.*, *supra* note 26, p. 121.

kasacinis teismas turėtų formuoti vienodą, aiškią ir suprantamą praktiką, kuri padėtų tiek prokurorams, tiek teisėjams spręsti tiesioginiame darbe kylančias problemas.

Taigi veikos draudžiamumas taip pat sukuria teisės pažeidimų atribojimo problemą, kuri turėtų būti sprendžiama įstatymų priėmimo lygmeniu. Tais atvejais, kai veikos draudžiamumas nenubrėžia ribos, skiriančios nagrinėjamus teisės pažeidimus, problema persikelia į baudžiamojo įstatymo taikymo stadiją, kurioje yra svarbiau tinkamai įvertinti konkrečios veikos pavojingumą ir jo laipsnį.

1.4. Baudžiamosios teisės paskirties analizė taikant paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principą

Reikėtų sutikti su O. Fedosiuku, jog nei bendrieji, nei specialieji teisės principai neatsako į klausimą, kokiems atvejams ir kokia racionalia apimtimi įstatymų leidėjas turėtų naudoti baudžiamosios teisės priemones. Suvokiant baudžiamųjų įstatymų keliamą riziką, kaip savotiškas „vaistas“, slopinantis populistinę tendenciją kovoti su visomis visuomenės negerovėmis baudžiamaisiais įstatymais, ir kilo kraštutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) idėja⁹¹.

Išvertus iš lotynų kalbos, „ultima ratio“ reiškia paskutinė priemonė, paskutinis argumentas. Todėl paprastai šis principas suprantamas taip, kad baudžiamoji teisė, šios teisės šakos priemonės, gali būti taikomos tik pačios paskutinės, t. y. tik tada, kai bet kokiais kitomis teisinėmis priemonėmis neįmanoma apsaugoti teisinių gėrių. Vadinasi, iš pradžių turi būti pasinaudojama galimybe taikyti švelnesnes poveikio priemones ir tik po to, kai švelnesnių priemonių nepakanka, gali būti taikomos baudžiamosios. Todėl logiška šį principą pavadinti **paskutinės priemonės principu**. Vis dėlto pastarųjų dienų aktualijos rodo, kad baudžiamieji įstatymai tampa ne paskutine, bet gana dažnai pačia pirmutine priemone saugant teisinius gėrius ir interesus. Įstatymų leidėjas, o neretai ir taikytojas naudojami baudžiamąja teise kaip geriausia priemone daugeliui problemų spręsti. Pavyzdžiui, naujų veikų kriminalizavimas, bausmių už korupcinius nusikaltimus griežtinimas, senaties terminų ilginimas, pripažinimas kaltu dėl veikos, kai galėjo pakakti švelnesnių poveikio priemonių, ir panašūs pavyzdžiai tik parodo, kad baudžiamoji teisė ne visada naudojama racionaliai, kad ne visada vadovaujamosi *ultima ratio* principu. Tam pritaria užsienio autoriai, teigdami, kad baudžiamoji teisė dažnai per daug kišasi į aukos ir kaltininko santykius, kitaip tariant, ji tiesiog „pavagia“ privačius konfliktus, neleidama konflikto šalims dalyvauti jo sprendimo procese. Tokiu būdu baudžiamoji teisė iš konfliktuojančių šalių atima galimybę išspręsti jį savarankiškai⁹². O štai Vokietijos mokslininkai, tyrinėję konstitucinius baudžiamosios teisės apribojimus, netgi priėjo prie tokios išvados, kad jeigu įstatymų leidėjas nepaisys *ultima ratio* principo, galės kriminalizuoti ką tik nori⁹³.

Kai kurie Lietuvos autoriai (pvz., R. Drakšas, V. Piesliakas) paprastai išskiria ir plačiau nagrinėja tokius baudžiamosios teisės principus: *nullum crimen sine lege*, *nullum poena sine lege*, *non bis in idem*, *nullum crimen sine culpa* ar kitus. Tačiau dažniausiai

⁹¹ Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19(2), p. 716-717.

⁹² Duff, A., *supra note* 8.

⁹³ Schünemann, B., *supra note* 34.

tarp jų *ultima ratio* principo nėra. Greičiausiai todėl, kad jis paprastai laikomas tiesiog idėja, bet ne principu. Kiti autoriai (G. Švedas, J. Prapiestis, A. Baranskaitė, O. Fedosiukas) *ultima ratio* priskiria prie svarbiausių ir būtinų baudžiamosios teisės principų. Todėl gali kilti klausimas – ar *ultima ratio* apskritai yra principas? O gal tai tik idėja, kurios įtaka baudžiamajai teisei yra minimali, ir kuri gali būti suprantama tik kaip rekomendacija įstatymų leidėjui ir taikytojui, į kurią ne visada privalu atsižvelgti.

Baudžiamajame kodekse galima surasti užuominų į paskutinės priemonės principą (asmeniui, pirmą kartą teisiama už nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą, teismas paprastai skiria su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes (55 straipsnis); alternatyviose sankcijose laisvės atėmimas nurodomas kaip paskutinis pasirinkimas), tačiau tiesiogiai baudžiamajame įstatyme *ultima ratio* nėra įtvirtintas.

O štai Civiliniame kodekse nustatyti principai leidžia pagrįsti paskutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) idėjos būtinumą ir reikšmingumą. Šio kodekso 1.2 straipsnyje nustatyta, kad civiliniai santykiai reglamentuojami vadovaujantis jų subjektų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo, *sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius*, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo ir teisėtų lūkesčių, neleistinumo piktnaudžiauti teise ir visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos principais. Vadinas, paprastai draudžiama kištis į privačius asmenų santykius, varžyti jų laisvę sudarant sutartis ir pan. O toks kišimasis gali būti pateisinamas tik tais atvejais, kai civilinių santykių dalyviai patys nesugeba apginti savo teisių. Pirmiausia valstybės pagalba (įsikišimas) pasireiškia civilinėmis teisinėmis priemonėmis, ir tik tada, kai šios priemonės neveiksmingos, tam tikrais atvejais galima taikyti baudžiamąsias. Taigi, paskutinės priemonės principas ne tik parodo civilinių principų veikimo ribas, bet kartu ir pabrėžia savo išskirtinumą, svarbumą bei universalumą.

Be to, paskutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) principas, nors ir neminint šio termino, gana aiškiai įtvirtinamas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Šis teismas, spręsdamas teisės aktų konstitucingumo klausimus, jau daugiau kaip dešimt metų ne viename savo nutarime pažymi paskutinės priemonės principo reikšmingumą ir aktualumą. Štai keletas ištraukų iš Konstitucinio Teismo sprendimų: „teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai suponuoja ir tai, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, *neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti*“⁹⁴; „privalu paisyti **protingumo** reikalavimo, taip pat **proporcingumo principo**, pagal kurį nustatytos teisinės priemonės turi būti būtinos demokratinėje visuomenėje ir tinkamos siekiamiems teisėtiems bei visuotinai svarbiems tikslams (tarp tikslų ir priemonių turi būti pusiausvyrą), *jos neturi varžyti asmens teisių labiau, negu reikia šiems tikslams pasiekti*, o jeigu šios teisinės priemonės yra susijusios su sankcijomis už teisės pažeidi-

⁹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 105-3318.

mą, tai minėtos sankcijos turi būti proporcingos padarytam teisės pažeidimui⁹⁵; „<...> kriminalizuojant veikas ne visada yra įvertinamos kitų teisės šakų realios galimybės sureguliuoti ir apsaugoti tam tikrus visuomeninius santykius. Kad veika būtų pripažinta nusikaltimu, reikia įvertinti visus su jos padarymu susijusius aspektus. Siekiant užkirsti kelią neteisėtoms veikoms ne visuomet yra tikslinga tokią veiką pripažinti nusikaltimu, taikyti pačią griežčiausią priemonę – kriminalinę bausmę. Todėl kiekvieną kartą, kai reikia spręsti, pripažinti veiką nusikaltimu ar kitokiu teisės pažeidimu, **labai svarbu įvertinti, kokių rezultatų galima pasiekti kitomis, nesusijusiomis su kriminalinių bausmių taikymu, priemonėmis** (administracinėmis, drausminėmis, civilinėmis sankcijomis ar visuomenės poveikio priemonėmis ir pan.)“⁹⁶.

Pažymėtina, kad toks *ultima ratio* principo aiškinimas įsitvirtino ir kituose Konstitucinio Teismo sprendimuose⁹⁷, taip pat juo remiamasi ir kasacinio teismo praktikoje⁹⁸. Taigi, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, Konstitucinis Teismas paskutinės priemonės principą kildina iš konstitucinių teisiųjų principų: teisinės valstybės, teisingumo, proporcingumo. Tokiu būdu paskutinės priemonės principui (*ultima ratio*) suteikiama konstitucinė reikšmė ir, svarbiausia, galimybė pripažinti teisės aktą prieštaraujančiu pagrindiniam šalies įstatymui, t. y. antikonstituciniu, jeigu jis neatitiks šio principo reikalavimų. Vadinasi, paskutinės priemonės principas negali būti laikomas vien rekomendacija ar tiesiog idėja, todėl jį privalo atsižvelgti įstatymų leidėjas ir įstatymų taikytojas.

Tokią šio principo sampratą palaiko ir Vokietijos baudžiamosios teisės doktrina (kuri jį ir išskėlė) bei teismų praktika. Šioje šalyje *ultima ratio* neretai gretinamas su subsidiariniu ir selektyviniu principais, kurie reiškia, kad baudžiamoji teisė teisinius gėrius (vok. *Rechtsgüter*) saugo pasirinktinai, t. y. tik tuos, kuriems atitinkama veika kelia didžiausią grėsmę, ir kad baudžiamoji teisė galima tik kaip papildoma teisiųjų gėrių apsauga. Tačiau tai nereiškia, kad valstybė apskritai lieka nuošalyje, kai pažeidžiami teisiniai gėriai. Esmė ta, kad ji konflikto pusėms suteikia galimybę spręsti tuos konfliktus, kuriuos privatiems asmenims palankiau spręsti patiems, valstybei nesikišant.

⁹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 181-6708, 2004, Nr. 186.

⁹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 104-2644.

⁹⁷ Vėliau *ultima ratio* principas netiesiogiai minimas dar ir kituose Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose: Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005-01-04, Nr. 1-7.

⁹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-409/2011): pavyzdžiui, sukčiavimo byloje, jeigu kreditoriui apgaule apsunkinamos teisinės galimybės išsietiškoti žalą civilinio proceso priemonėmis, tokiu atveju teismas laiko, kad toks pažeidimas peraugo iš civilinio į baudžiamąjį, ir kad kitų atsakomybės rūšių (šiuo atveju civilinės) jau nepakanka efektyviai apsaugoti teisinius gėrius. Be to, baudžiamosios atsakomybės taikymas, kai dar neišnaudotos kitų atsakomybės rūšių priemonės, kelia abejonių.

Subsidiarumo principas yra pagrįstas socialine sutartimi, pagal kurią kiekvienas pilietis atsisako tiek laisvės, kiek būtina apsaugoti kitų piliečių laisves. Asmuo turi išsaugoti savo teisę spręsti dėl teisinių vertybių. Tik tada, kai jo pastangos yra nepakankamos, reikalingas valstybės įsikišimas. Todėl šis principas apibendrinamas tokia išvada – baudžiamosios teisės ribotumas iš tikrųjų lemia teisinių vertybių didesnę apsaugą⁹⁹. Kiti Vokietijos mokslininkai, pavyzdžiui, H. H. Jeschekas, analizuodamas *ultima ratio*, pažymi, jog baudžiamoji teisė gali veikti tik neprieštaraudama konstituciniams teisiniams principams, t. y. ji privalo užtikrinti pagrindines žmogaus teises ir laisves. O kad jos nebūtų pažeistos, baudžiamoji teisė turi būti taikoma tik kaip paskutinė priemonė – tik tokiais atvejais, kai teisių ir laisvių ribojimas yra neišvengiamas¹⁰⁰. O štai W. Hassemeris *ultima ratio* principą aiškina per proporcingumą, pažymėdamas, kad jėga ir bauginimas gali būti naudojami tik paskutiniu atveju¹⁰¹. Tačiau vis dėlto ir vokiečių literatūroje pripažįstama, kad nors paskutinės priemonės principas jau labai seniai (net nuo Švietimo amžiaus) yra vienas iš pagrindinių baudžiamojoje teisėje, tačiau (kaip autorius jau anksčiau pažymėjo) jį nebuvo ir nėra pakankamai atsižvelgiama¹⁰².

Vokietijos federalinis konstitucinis teismas daugelyje nagrinėjamų bylų taip pat atkreipia dėmesį į *ultima ratio* principą bei pabrėžia jo svarbumą: šis principas privalo būti įstatymo leidėjo įrankiu. Teismas pripažįsta, kad baudžiamųjų sankcijų naudojimas kelia grėsmę pagrindinėms konstitucinėms žmogaus teisėms ir laisvėms, todėl šios sankcijos gali būti naudojamos tik paskutiniu atveju, kai kitos priemonės yra neveiksmingos, ir tik tokiu būdu, kuris neprieštarauja Konstitucijai. O mokslininkai, atsižvelgdami į Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, daro vienareikšmišką išvadą, jog nepaisant to, kad paskutinės priemonės principas nėra kodifikuotas ir numatytas teisės aktuose, jis gali būti tapatinamas su konstituciniu proporcingumo principu. Todėl *ultima ratio* principas – tai fundamentalusis teisinis principas, o ne moralinė norma¹⁰³.

Tačiau anglosaksų teisės sistemoje paskutinės priemonės principui neteikiama didelės reikšmės. Čia jis vadinamas „minimalios kriminalizacijos principu“, kuris aiškiamas kaip moralinė taisyklė, kuri neturi statutinės teisės palaikymo. Todėl teismai paprastai juo nesivadovauja¹⁰⁴. Vis dėlto pavyzdiniame JAV baudžiamajame kodekse teigiama, jog baudžiamosios teisės paskirtis yra saugoti tik nuo tokio elgesio, kuris kelia žymios žalos grėsmę¹⁰⁵, o tai leidžia teigti, jog šioje šalyje *ultima ratio* yra įtvirtintas ir statutinėje teisėje. Šis principas reiškia, kad tam tikro elgesio kriminalizavimas yra legitimus tik tuo atveju, jeigu šis elgesys daro esminę žalą individualiems ir visuomenės interesams. Pagal savo turinį ir teisinę paskirtį vadinamasis žalos principas pri-

⁹⁹ Schünemann, B., *supra note 34*.

¹⁰⁰ Jeschek, H. H., Weigend, T. *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*. Berlin, 1996, p. 2-3.

¹⁰¹ Hassemer, W. *Einführung in die Grundlagen des Strafrechts*. München: C. H. Beck, 1990.

¹⁰² Naucke, W. *Strafrecht. Eine Einführung*. Neuwied: Luchterhand, 1995, p. 38-40.

¹⁰³ Minkinen, P. „If Taken in Earnest“: Criminal Law Doctrine and the Last Resort. *The Howard Journal* [interaktyvus]. 2006, T. 45, Nr 5. [žiūrėta 2012-02-07] .<<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2311.2006.00441.x/abstract>>.

¹⁰⁴ Ashworth, A. *Sentencing and Criminal Justice*. London/Dublin/Edinburgh: Butterworths, 2000.

¹⁰⁵ Duff, A., *supra note 8*.

pažįstamas vokiškos *Rechtsgüterschutz* analogu¹⁰⁶. Taigi galima surasti panašumų su kontinentinės (Vokietijos) baudžiamosios teisės tradicija, pagal kurią teisiniai gėriai (vok. *Rechtsgüter*) saugomi pasirinktinai, t. y. baudžiamosios teisinės priemonės turi būti taikomos tik tokiam elgesiui, kuris labiausiai pažeidžia šiuos teisinius gėrius ar kelia jiems didžiausią grėsmę. Vadinasi, tiek JAV, tiek Vokietijos doktrinos pripažįsta selektyvų ir subsidiarų baudžiamosios teisės pobūdį.

Taigi užsienio šalių baudžiamosios teisės doktrina ir praktika tik patvirtina prieitą išvadą, kad paskutinės priemonės principas – ***tai teisinis iš esmės konstitucinės kilmės vienas pagrindinių baudžiamosios teisės principų.***

Paprastai šis principas naudojamas įstatymų leidyboje, pagrindžiant tam tikrų teisės pažeidimų kriminalizaciją ar dekriminalizaciją, apibrėžiant baudžiamosios atsakomybės ribas. Įstatymo leidėjas privalo tikrinti, ar konkrečiam socialiai žalingam elgesiui būtina taikyti baudžiamosios teisės normas. Atsakingos ir gerai apgalvotos baudžiamosios politikos uždavinys – protingai naudoti baudžiamosios teisės prievartą¹⁰⁷.

Tačiau ką reiškia protingas baudžiamosios teisės prievartos naudojimas, į ką turi atsižvelgti įstatymų leidėjas, kriminalizuodamas atitinkamą teisės pažeidimą, kokie kriterijai galėtų turėti lemiamos reikšmės jo apsisprendimui taikyti griežčiausias prievartos priemones, kokio tikslo turi būti siekiama pripažįstant veiką nusikalstama? Tai klausimai, į kuriuos iki šiol nėra vieno atsakymo. Tačiau atsakymai į juos galėtų sukurti kriminalizacijos teoriją, kuri leistų suformuoti kriterijus, padėsiančius įstatymų leidėjui tiksliai apibrėžti nusikalstamų veikų ratą. Kartu tokie kriterijai leistų paaiškinti, kodėl vieni teisės pažeidimai įtraukiami į baudžiamąjį kodeksą, o kiti laikomi civilinės teisės pažeidimais, t. y. visų pirma padėtų surasti ribą tarp nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo dar tik jų kūrimo ar formavimo stadijoje. Daugelis problemų, kurios kyla jau taikant baudžiamąjį įstatymą, atsiranda būtent dėl to, kad nepakankamai tiksliai ir aiškiai suformuluojami nusikalstamų veikų požymiai, kad įstatymo taikytojui paliekama pernelyg didelė vertinimo erdvė¹⁰⁸. O šis neapibrėžtumas neleidžia bent apytiksliai nubrėžti linijos tarp nusikalstamų veikų ir civilinės teisės pažeidimų. Be to, kartais atribojimo problemų kyla ir tais atvejais, kai įstatymo leidėjas kriminalizuoja veikas, kurioms lyg turėtų pakakti švelnesnių poveikio priemonių. Manau, kad šias problemas pirmiausia reikėtų spręsti teisėkūros lygmeniu, sukuriant ir panaudojant kriminalizacijos kriterijus. Tokiu būdu panašių problemų įstatymo taikymo srityje liktų žymiai mažiau.

Vienas iš pirmųjų Lietuvos mokslininkų, pabandęs sukurti kriminalizacijos teoriją, buvo profesorius J. Bluvšteinas. Jo nuomone, įstatymų leidėjo siekimas panaudoti baudžiamosios teisės priemones spręsti tokioms problemoms, kurios negali būti išsprendžiamos šiomis priemonėmis, lemia baudžiamosios politikos neefektyvumą. Taigi baudžiamoji politika kaskart būna neefektyvi, kai nepaisoma jos protingo panaudojimo srities ribų. Štai J. Bluvšteinas išskiria keturis kriminalizacijos teorijos kriterijus.

¹⁰⁶ Peršak, N. *Criminalising Harmful Conduct – the Harm Principle, Its Limits and Continental Counterparts*. Springer. New York, N.Y.; London. 2007, p. 105-106.

¹⁰⁷ Wessels, J., *supra note* 47, p. 28-29.

¹⁰⁸ Plačiau apie įstatymo taikytojui suteiktą laisvę ir jos praktinę reikšmę: Pikelis, A. Baudžiamųjų įstatymų teisėkūra. Teisėjo požiūris. *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. VU TF, LAT, 2011, p. 69-89.

Pirmasis iš jų – daugumos piliečių įsitikinimas, kad baudžiamasis įstatymas gina tik tas socialines vertybes, kurios yra gyvybiškai svarbios, kad visuomenėje vyrautų pageidaujama tvarka. Antrasis kriterijus – tvirtas įsitikinimas, kad konkrečiai svarbi socialinė vertybė negali būti apginta, nesinaudojant kraštutinėmis prievartos priemonėmis, būtent baudžiamosios teisės priemonėmis. Negalima pavadinti optimalia strategija pasitraukimo į paskutinę gynybos liniją, jei tas pasitraukimas nėra neišvengiamas. Taigi pirmasis kriterijus skatina įstatymų leidėją maksimaliai pažinti ir įvertinti visuomenės nuomonę sprendžiant kriminalizacijos klausimą, o antrasis kriterijus verčia kritiškai vertinti baudžiamosios represijos reguliacines galimybes. Trečiasis kriterijus – kriminalizuojamos veikos išplitimas. Tai reiškia, kad beprasmiška kriminalizuoti itin retai pasitaikančias veikas arba veikas, kurios dėl savo masiškumo nelaikomos nukrypimu nuo visuomeninių normų. Ketvirtasis kriterijus – tai galimybė išaiškinti kriminalizuojamą veiką, skiriant tam išaiškinimui tiek jėgų ir lėšų, kiek leidžia sveikas protas¹⁰⁹.

Apibendrinami J. Bluvšteino išdėstyta mintis kuriant kriminalizacijos teorijos modelį, pastebėjome, kad vienas iš kriterijų kaip tik ir buvo *ultima ratio* principo taikymas priimant baudžiamuosius įstatymus. Tačiau vien šio kriterijaus nepakanka apibrėžiant baudžiamosios teisės ribas, todėl šalia jo išskiriami ir kiti, kurių visuma ir turėtų padėti sukurti kriminalizacijos teoriją.

Kitas lietuvių autorius – profesorius V. Justickis – analizuodamas kriminalizaciją mini ne kriminalizacijos kriterijus, bet prielaidas. Pastebima, kad šios sąvokos iš esmės reiškia tą patį. V. Justickis vardija kriminalizacijos prielaidas, nurodydamas, kad jos turi būti skiriamos įstatymų leidėjui, ir jas įstatymų leidėjas turi iširti prieš priėmimą prie išvados, kad kriminalizacija ne tik reikalinga, bet ir galima. Taigi visų pirma baudžiamosios teisės priemonės turi būti tinkamos siekiant tam tikrų kriminalizacijos tikslų: tai reiškia, kad yra nemažai gyvenimo sričių, kurias sunku arba neįmanoma reguliuoti baudžiamosios teisės priemonėmis, todėl tose srityse baudžiamoji teisė negali būti taikoma. Kaip pavyzdžiai pateikiami alkoholizmas, seksualiniai nukrypimai ir pan. Antra prielaida V. Justickis įvardija šalutinius kriminalizacijos padarinius. Ši prielaida suprantama lygiai taip pat, kaip ir ketvirtasis J. Bluvšteino kriterijus, t. y. kad nusikaltimo išaiškinimo išlaidos turi būti suskaičiuotos ir į jas būtina atsižvelgti kriminalizacijos metu. Kita prielaida – išskirtinis kriminalizuojamos veikos pobūdis. Tai reiškia, negali būti kriminalizuojamos visuotinai per daug paplitusios veikos, nes egzistuoja tam tikra viršutinė riba, kurią peržengus veikos kriminalizacija gali sukelti „visuotinio baudymo“ reiškinį, kai „visi yra nusikaltėliai“. Tokiu atveju arba reikia susitaikyti su tokiu reiškiniumi, arba bandyti jį įveikti ne baudžiamosios teisės priemonėmis. Dar kaip vieną prielaidą profesorius nurodo kriminalizavimo proceso metu kylančias abejones. Viena vertus, jeigu kyla abejonės dėl kriminalizacijos būtinumo, ji neturi būti taikoma, tačiau kita vertus, jeigu kyla abejonės, kad nekriminalizavus veikos bus neapsaugotos dorų piliečių teisės ir interesai, ir yra didelė tikimybė, kad naujas įstatymas gali prisidėti užtikrinant jų saugumą, tą įstatymą reikia priimti. Galiausiai kaip kriminalizacijos prielaida yra pateikiamas *ultima ratio* principas. Šiam principui pagrįsti nurodoma keletas svarbių argumentų:

¹⁰⁹ Bluvšteinas, J. *Kriminologija*. Vilnius: Pradai, 1994, p. 321-327.

- 1) Ekonominis nepagrįstumas. Kriminalizacija – tai brangiausias kiekvienos problemos sprendimo būdas, todėl neverta taikyti baudžiamąją represiją, jeigu problemą galima išspręsti pigesniu būdu.
- 2) Neefektyvumas. Kriminalizacija dažniausiai neišsprendžia problemos, o geriausiu atveju ją paslepia.
- 3) Represijos padariniai. Norint, kad visuomenėje būtų santarvė, reikia, kad kuo mažiau būtų taikoma represija, todėl pirmiausia reikia išbandyti visus nerepresinius būdus.
- 4) Pagrindinių žmogaus teisių pažeidimai. Kriminalinės justicijos veikla glaudžiai susijusi su drastiškais žmogaus teisių apribojimais. Todėl kuo labiau tam tikra visuomenė gerbia žmogaus teises, tuo dažniau kriminalizacija tampa išskirtine priemone, kuri taikoma tik todėl, kad nėra kitos išeities.
- 5) Politiniai sumetimai. Šis principas skatina valstybę (per kriminalinę justiciją) kuo ilgiau susilaikyti nuo kišimosi į visuomeninį gyvenimą, bei sudaryti piliečiams galimybę patiems spręsti savo problemas.

Tačiau apibendrinamas *ultima ratio*, V. Justickis pažymi, kad šis principas neretai turi savotiško „teorinio principo“, „kilnaus pageidavimo“ statusą, ir į jį žiūrima kaip į dalyką, apie kurį reikia kalbėti, bet nereikia daryti. Taip yra dėl to, kad jeigu problema yra labai svarbi ir padėtis tiesiog nepakenčiama, kriminalizacija neretai tampa tuo, ko griebiamasi pirmiausia; be to, kriminalizacijos išlaidas sunku suskaičiuoti, todėl jų „nesimato“; ir galiausiai kai visuomenė nori išreikšti pasipiktinimą tam tikru reiškiniu, visi kiti būdai sukels tik didesnę nepasitenkinimą, o kriminalizacija bus geriausias problemos sprendimo būdas¹¹⁰.

Gana didelę reikšmę *ultima ratio* principui baudžiamųjų įstatymų kūrimo lygmeniu suteikia ir G. Švedas. Be šio principo, jis nurodo ir kitus kriminalizavimo kriterijus, kuriuos būtina įvertinti priimant tam tikros nusikalstamos veikos kriminalizavimo (dekriminalizavimo) sprendimą: veikos pavojingumas, jos paplitimas, baudžiamosios teisės veikimo sritis ir ribos, kas reiškia, kad baudžiamoji teisė gali funkcionuoti tik tam tikrų santykių srityje ir neviršijant tam tikrų ribų, taip pat būtina atsižvelgti į galimus kitus socialinės problemos sprendimo būdus, potencialius tiesioginius ir šalutinius kriminalizavimo rezultatus, finansines ir kitas būtinas kriminalizavimo sąnaudas¹¹¹.

Užsienio teisės literatūroje, analizuojant kriminalizacijos procesą, neretai minimos įvairios sąvokos, apibrėžiančios į ką reikėtų atsižvelgti atitinkamą veiką pripažįstant nusikalstama: kriminalizacijos kriterijai, pagrindas, sąlygos, principai, uždaviniai ir pan. Kaip teisingai pastebi kai kurie Rusijos autoriai, tokia sąvokų įvairovė gali privesti prie nesibaigiančių teorinių ginčų, tačiau įstatymų leidėjui ši diskusija neduos jokios naudos¹¹². Todėl, nesileisdamas į platesnę diskusiją dėl tinkamiausios ar teisingiausios sąvokos, darbe nagrinėdamas kriminalizaciją, vartosiu kriterijaus sąvoką.

Rusijos baudžiamosios teisės literatūroje neretai visi kriminalizacijos kriterijai skirstomi į tris grupes: teisiniai-kriminologiniai, socialiniai-ekonominiai ir socialiniai-

¹¹⁰ Justickis, V. *Kriminologija*. I dalis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 115-122.

¹¹¹ Švedas, G. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Teisėsinės informacijos centras, 2006; Švedas, G., *supra note* 56, p. 12-25.

¹¹² Golik, Ju. V., *et. al.*, *supra note* 58, p. 106.

psichologiniai. Prie pirmosios grupės priskiriami tokie kriterijai: 1) veikos pavojingumo laipsnis; 2) veikos paplitimas ir tipiškumas; 3) veikos, jos priežasčių dinamika; 4) galimybė paveikti veiką baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis, ir švelnesnių priemonių neefektyvus poveikis tokiai veikai; 5) baudžiamosios teisinės sistemos galimybės.

Socialiniams-ekonominiams priskiriami šie kriterijai: 1) veika turi sukelti materialinę ir moralinę žalą; 2) veikos kriminalizavimas nesukels jokių šalutinių padarinių; 3) turima pakankamai finansinių priemonių kriminalizuojamai veikai ištirti.

Ir socialiniais-psichologiniais kriterijais laikomi: 1) atitinkamas teisinės sąmonės lygis; 2) istorinės tradicijos.

Taigi visi šie kriterijai sudaro sudėtingą hierarchinę sistemą, kurią atitinkamai įvertinus galima priimti teisingą sprendimą dėl vienos ar kitos veikos kriminalizacijos¹¹³.

Dažnai šalia kriminalizacijos kriterijų yra išskiriamos juridinės technikos taisyklės, kurių privalo laikytis įstatymų leidėjas kriminalizacijos procese. Pirmą, teisės norma, kuria kriminalizuojama veika, turi būti įtraukiama į įstatymą sistemiškai, laikantis įstatymo vientisumo. Antra, pati teisės norma turi atitikti tokiai normai keliamus reikalavimus (turėti normos sudėtinės dalis – dispoziciją, sankciją). Ir galiausiai tai taisyklės, susijusios su kalbos, stiliaus ir terminologijos reikalavimais¹¹⁴.

Rusų baudžiamosios teisės specialistas G. A. Zlobinas irgi grupuoja kriminalizacijos kriterijus, juos pavadindamas principais. Viena iš grupių – tai socialiniai ir socialiniai-psichologiniai principai (veikos pavojingumas, paplitimas, neigiamų ir teigiamų kriminalizacijos padarinių proporcingumas, baudžiamosios politikos adekvatumas), kita – teisiniai-sisteminiai principai (konstitucinis adekvatumas, neprieštaravimas bendrai teisinei sistemai, suderinamumas su tarptautine teise). Į šią grupę įtraukiami ir baudžiamieji-teisiniai principai: baudžiamųjų draudimų neperteklius, vieninga terminologija, sudėties išsamumas, sankcijos adekvatumas¹¹⁵.

O dar kita rusų autorė – N. A. Lopashenko, analizuodama baudžiamąją politiką, išskiria konkrečius kriminalizacijos principus ir kiekvieną iš jų pakankamai plačiai nagrinėja. Pateiksiu tik esminius šių principų požymius:

- Pakankamo visuomeninio pavojingumo principas. Jis reiškia, kad kriminalizuojama veika turi sukelti žymią žalą visuomenei, ir ta žala turi būti tokio lygio, kuris jau reikalauja, kad valstybė imtųsi pačių griežčiausių priemonių prieš padarytą teisės pažeidimą.
- Kriminalizuojamos veikos santykinio paplitimo principas. Šis principas reiškia, kad veika negali būti atsitiktinė ar labai reta visuomenėje, priešingai, ji turi būti santykinai tipinė, pasikartojanti. Žinoma, šis principas gali turėti išimčių, tačiau jų neturėtų būti daug.
- Teigiamo baudžiamųjų teisinių normų poveikio pavojingai veikai principas. Kitaip sakant kriminalizacija turi sumažinti visuomenėje tam tikrą elgesį, paveikti visuomenei elgtis kitaip – teigiamai.
- Teigiamo kriminalizacijos poveikio vyravimo principas. Principo esmė ta, kad baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis daroma žala dėl padarytos nusikalsta-

¹¹³ Golik, Ju. V., *et. al.*, *supra note* 58, p. 106-107.

¹¹⁴ Golik, Ju. V., *et. al.*, *supra note* 58, p. 113-114.

¹¹⁵ Dagel, P. S., *et al. Osnovaniya ugolovno-pravovogo zapreta. Kriminalizacija i dekriminalizacija* [The Basic of Criminal Prohibition. Criminalization and Decriminalization]. Moskva, 1982, p. 210-242.

mos veikos turi būti mažesnė už pačios nusikalstamos veikos padarytą žalą. Apskritai tai prognostinis principas, kuris turi numatyti, koks bus kriminalizacijos poveikis visuomeniniams santykiams ateityje.

- Baudžiamųjų teisinių draudimų nepertekliaus principas. Šis principas reiškia, kad turi būti atitinkama baudžiamųjų draudimų apimtis, pašalinanti galimą dubliavimąsi.
- Savalaikės kriminalizacijos principas¹¹⁶.

Iš esmės tokie patys principai nagrinėjami ir kitoje Rusijos baudžiamosios teisės literatūroje¹¹⁷.

Žymi Rusijos mokslininkė V. N. Kudriavceva išskiria tokius kriminalizacijos principus:

1. Kriminalizuojama veika turi būti pavojinga visuomenei.
2. Ji turi būti pakankamai paplitusi.
3. Laukiamas teigiamas efektas turi būti didesnis nei neigiami padariniai, kuriuos sukelia kriminalizacija.
4. Veikos kriminalizacija neturi prieštarauti konstitucijai, veikiančiai teisei ir tarptautinėms sutartims.
5. Ji neturi prieštarauti dorovės normoms.
6. Kriminalizacija turi būti įvykdoma procesiniu ir kriminalistiniu aspektu.
7. Kriminalizacija negalima, jeigu žalingą visuomenei veiką galima įveikti kitomis, švelnesnėmis priemonėmis¹¹⁸.

Kitų šalių mokslininkai pateikia kiek kitokius, tačiau iš esmės tą patį reiškiančius kriminalizacijos principus. Štai žymus Švedijos profesorius N. Jareborgas, analizuo-damas daugiausia vokiečių baudžiamosios teisės ypatumus, išskiria dalykus, į kuriuos būtina atsižvelgti prieš priimant sprendimą kriminalizuoti ar ne tam tikrą veiką:

- Veikos smerktinumas, kuris reiškia, kad asmens elgesys turi nusipelnyti tokio pasmerkimo, kokį sukelia bausmė. Dažniausiai tai priklauso nuo vertybių, kurioms buvo padaryta žala ar kilo tokios žalos grėsmė.
- Poreikis, kuris atsiranda tada, jeigu norimas efektas negali būti pasiektas švelnesnėmis priemonėmis.
- Proporcingumas arba nuosaikumas. Tai reiškia, kad padaryta veika turi būti atitinkamai įvertinta.
- Neefektyvumas, t. y. kad kriminalizuojant veiką visada būtina įsitikinti, kad būtent baudžiamosios teisinės priemonės duos laukiamų rezultatų.
- Kontrolės kaina, kuri reiškia, kad kitomis priemonėmis pasiekti norimų rezultatų būtų žymiai brangiau.
- Nukentėjusiojo interesai: kriminalizavus veiką, nukentėjusiojo teisės ir interesai paprastai ginami greičiau ir lengviau, lyginant su tuo, jeigu jis pats bylinėtųsi.

¹¹⁶ Lopashenko, N. A. *Ugolovnaja politika* [The Criminal Policy]. Moskva: Volters Kluver, 2009, p. 109-128.

¹¹⁷ Žr. plačiau: Malinin, V. B., *supra note* 32, p. 67-90.

¹¹⁸ Kudriavceva, V. N.; Naumova, A. V. *Rossijskoje ugovnoje pravo: obschaja chast'* [The Criminal Law of Russia: General Part]. Moskva: Spark, 1997. p. 22.

Apibendrinamas N. Jareborgas pateikia palyginimą, kad kaip teisėjas negali nu- teisti žmogaus be tvirtų jo kaltės įrodymų, taip ir įstatymų leidėjas neturėtų krimi- nalizuoti veikos, tvirtai neįsitikinęs tokios kriminalizacijos būtinumu. Kitaip sakant, teisėjas remiasi principu *in dubio pro reo*, o įstatymų leidėjas turėtų remtis principu – *in dubio pro libertate* (abejonės aiškinamos laisvo elgesio naudai) ¹¹⁹.

Australų baudžiamosios teisės specialistas K. Burtonas išskiria kiek kitokius krimi- nalizacijos principus: žalos ir moralės principai, kuriuos autorius siūlo naudoti su- kuriant labai tiksliai „žalos“ ir „moralės“ sąvokas; visuomeninės gerovės ir individu- alaus savarankiškumo principai, kurie reiškia, kad turi būti gerbiama tiek apskritai visuomenė, tiek atskiras asmuo. Jo nuomone, kuo daugiau sąvokos „žala“, „moralė“, „visuomenės interesai“ ir „individualūs interesai“ bus netikslios ir nevaldomos, tuo labiau baudžiamoji teisė kėsinsis į civilinės teisės sritį. Ir paskutinis principas, kurį pa- mini K. Burtonas, – tai įstatymų leidėjo politinė valia, kuri, deja, gali būti veikiamą politinių partijų, lobistinių grupių ar žiniasklaidos¹²⁰.

Nors ne visi mokslininkai teikia didelę reikšmę *ultima ratio* principui kaip vienam iš kriminalizacijos kriterijų ar apskritai pritaria kriminalizacijos principams ar kriteri- jams¹²¹, tačiau aš manau, kad šis principas ne tik gali, bet ir privalo turėti svarbios, gal net lemiamos įtakos tiek kuriant nusikalstamas veikas, tiek vėliau taikant baudžiamąjį įstatymą.

Apibendrinant Lietuvos ir užsienio šalių mokslininkų pateiktus kriminalizacijos kriterijus ir argumentus, kodėl vienas ar kitas kriterijus (ar principas) turėtų būti nau- dojamas apibrėžiant nusikalstamų veikų ratą ir nustatant baudžiamosios atsakomybės ribas, reikėtų pasakyti, kad iš esmės didžioji dalis kriterijų yra panašūs, o neretai ir visiškai sutampa, jei ne pavadinimu, tai savo esme. Kuriant **kriminalizacijos teoriją**, reikėtų išskirti pačius svarbiausius, galėsiančius turėti didžiausios įtakos įstatymų lei- dėjo sprendimui kriminalizuoti veiką.

Mano nuomone, **reikšmingiausi kriterijai, padėsiantys nusikalstamų veikų kū- rimo procese, turėtų būti tokie:**

- 1) Veikos pavojingumo laipsnis, kuris turi būti pakankamai aukštas ir būdingas tik nusikalstamoms veikoms.
- 2) Sąlyginis veikos paplitimas: veika negali būti masiška, bet ji negali būti ir labai reta (kad kriminalizuota, netaptų „mirusia“ norma). Pastarasis kriterijus netu- rėtų būti taikomas absoliučiai, nes tam tikrais atvejais galimos išimtys.
- 3) *Ultima ratio* principo besąlyginis taikymas.
- 4) Naudojamų baudžiamųjų teisinių priemonių efektyvumas (prognozavimas, kad ateityje jos bus veiksmingos) ir ekonominis pagrįstumas (kriminalizacijos ištekliai plačiaja prasme turi būti mažesni negu teigiami padariniai).

¹¹⁹ Jareborg, N. Criminalization as Last Resort (*Ultima Ratio*). *Ohio State Journal Of Criminal Law*. 2004, 2, p. 531-534.

¹²⁰ Burton, K. *Taming the Unruly Criminal Law: Where Do You Draw the Boundaries of Criminal Coduct?* [interaktyvus]. Australia, Lindfield, 2007 [žiūrėta 2011-05-02]. <<http://eprints.qut.edu.au/13279/>>.

¹²¹ Žr. plačiau: Husak, D. Applying Ultima Ratio: A Skeptical Assessment. *Ohio State Journal Of Criminal Law* [interaktyvus]. 2005, 2 [žiūrėta 2011-05-02]. <http://moritzlaw.osu.edu/osjcl/Articles/Volume2_2/Symposium/Husak-PDF-3-17-05.pdf>.

- 5) Kriminalizacijos technikos reikalavimų laikymasis: sistemiškumas ir suderinamumas, terminologijos vieningumas ir vienareikšmiškumas, normos sudėties aiškumas, užbaigtumas ir pilnumas.

Šių kriterijų visuma sudaro *kriminalizacijos teoriją*. Pabrėžtina, kad kiekvienas kriterijus yra neatskiriamas visumos elementas, ir tik taikant visus elementus kartu bus galima pasiekti norimą rezultatą.

Atrodytų, kad įstatymų leidėjui tereikia naudojant šią teoriją kurti baudžiamąjį įstatymą ir jį taikant neturėtų kilti nesutarimų dėl to, kokios rūšies teisės pažeidimas buvo padarytas: pavyzdžiui, nusikalstama veika ar civilinės teisės pažeidimas. Tačiau ne visada realiame gyvenime būna taip, kaip turėtų būti pagal sukurtus teorinius modelius. Galbūt ir tie modeliai ne visada veiksmingai naudojami. Todėl įstatymą taikantiems subjektams dažnai kyla neaiškumų sprendžiant klausimą buvo ar ne padaryta veika, atitinkanti nusikalstamos veikos požymius, galiausiai šiuos požymius aiškinant ir interpretuojant. Vadinasi, kriminalizacija ne visada išsprendžia nusikalstamos veikos bei civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemas, perkeldama jas į praktikos lygmenį. Vienas iš kriminalizacijos teorijos tikslų – pasiekti, kad įstatymų leidėjo formuojamas nusikalstamos veikos apibrėžimas nesukeltų arba sukeltų kuo mažiau klausimų įstatymo taikytojui, kad būtų įmanoma tiksliai ir teisingai jį taikyti.

Vadinasi, galime padaryti išvadą, kad tam tikri kriterijai reikalingi ne tik įstatymų leidėjui, kuriančiam baudžiamąjį įstatymą, bet ir įstatymų taikytojui, kad jis galėtų (ar privalėtų) nuspręsti, kokios rūšies teisės pažeidimas buvo padarytas. Todėl bent jau vienas iš kriminalizacijos kriterijų – paskutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) principas gali būti efektyviai naudojamas ne tik priimant, bet ir taikant baudžiamąjį įstatymą. Tai yra antroji paskutinės priemonės principo taikymo stadija. Juk baudžiamoji teisė – tai teisės šaka, disponuojanti griežčiausiomis prievartos priemonėmis, labiausiai suvaržančiomis žmogaus teises, atimančiomis laisvę. Naudoti ir taikyti šias prievartos priemones reikėtų tik tam tikrais, specialiais atvejais, todėl prieš jas taikant, būtina kruopščiai išanalizuoti padarytą teisės pažeidimą. Esant galimybei išspręsti konfliktą kitomis turimomis teisinėmis priemonėmis, baudžiamosios atsakomybės taikyti nereikėtų. Taigi esant nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo panašumui, kai negalima tiksliai atsakyti, kokio laipsnio pavojingumas būdingas padarytam teisės pažeidimui ir pagal tai nuspręsti kurią teisinę atsakomybę rūšį taikyti, galėtume į pagalbą pasitelkti *ultima ratio* principą. Kitaip sakant, šis principas gali būti papildomas kriterijus, kurį panaudojus kartu su pažeidimo pavojingumo požymiu, būtų galima šiek tiek ryškiau nubrėžti liniją, skiriančią nusikaltimą ir civilinės teisės pažeidimą. Norėčiau atkreipti dėmesį, kad vien tik paskutinės priemonės principas šios problemos išspręsti negalės, nes visi baudžiamosios teisės principai veikia kartu, kaip visuma, vienas kitą papildydami ir sudarydami bendrą sistemą. Taigi tik atsizvelgiant į baudžiamosios teisės paskirtį, naudojant nusikalstamos veikos pavojingumo ir jo laipsnio nustatymo taisykles, kartu su *ultima ratio* principu, galėtume suformuoti konkrečios nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo koncepciją.

I dalies išvados

Apibendrinamas pirmąją dalį, norėčiau pabrėžti ir akcentuoti, kad šioje dalyje buvo ieškoma kriterijų, kuriais remiantis būtų galima identifikuoti civilinių teisinių santykių erdvėje pasireiškiančias nusikalstamas veikas. Taigi tais atvejais, kai svarstomas klausimas, ar būtina tam tikrą iš pirmo žvilgsnio civilinio pobūdžio teisės pažeidimą priskirti nusikalstamai veikai, privalu vadovautis atitinkamais kriterijais:

1. Baudžiamųjų įstatymų funkcijomis (jų įgyvendinimo metodais) ir paskirtimi;
2. Teisės pažeidimo pavojingumo laipsniu;
3. Paskutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) principu ir iš jo išplaukiančiomis kriminalizacijos teorijos nuostatomis.

Kiekvieną kartą konkretų teisės pažeidimą pripažįstant kriminaliniu, reikėtų remtis šių kriterijų visuma. Tai reiškia, kad jeigu suformuluotume tris klausimus, susijusius su šiais kriterijais, atsakymai į visus juos turėtų būti atitinkami. Pavyzdžiui, taikant baudžiamąją atsakomybę už padarytą teisės pažeidimą turi būti įgyvendinama baudžiamųjų įstatymų paskirtis; teisės pažeidimas turi būti pakankamai didelio pavojingumo laipsnio bei šiuo pažeidimu pažeistų teisių negalima atkurti ir apginti naudojant švelnesnes teisinio poveikio priemones. Esant abejonių bent dėl vieno iš šių kriterijų, teisinės atsakomybės parinkimo klausimas turi būti sprendžiamas ypač atidžiai ir kruopščiai. Jeigu baudžiamosios atsakomybės taikymas dėl tam tikrų nusikalstamų veikų (pavyzdžiui, vagystės, plėšimo ar turto prievartavimo) jokių abejonių nekeltų, tai egzistuoja ir tokios nusikalstamos veikos, kurios formaliai apima pakankamai skirtingo pavojingumo civilinės sferos pažeidimus ir palieka įstatymų taikytojui vietos skirtingai interpretuoti teisės akto tekstą. Tokia situacija yra greičiausiai todėl, kad nė vienas iš šioje dalyje išnagrinėtų kriterijų nėra tiksliai išmatuojamas nei teisės kūrimo, nei jos taikymo lygmeniu. Be to, įstatymų leidyba tiesiogiai priklauso nuo politinių tikslų, kurie dažnai kertasi su mokslo ir teisės požiūriu.

Taigi galima padaryti išvadą, kad naudojant sukurtą teorinę koncepciją galima lengviau atskirti, ar padarytas konkretus teisės pažeidimas yra kriminalinio ar civilinio pobūdžio, tačiau ją taikant konkrečių nusikalstamų veikų atvejais, tampa akivaizdu, kad ji nėra pakankama. Todėl atskiriant konkrečią nusikalstamą veiką nuo civilinės teisės pažeidimo, būtina remtis ne tik jau minėtais bendrais kriterijais, bet ir ieškoti detalesnių bei šios veikos specifiką pabrėžiančių kriterijų. Antra darbo dalis ir skiriama šių kriterijų paieškai.

II. ATSKIRŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ RŪŠIŲ IR CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO ATRIBOJIMO PROBLEMATIKA

2.1. Sukčiavimo kaip nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atbribojimo problemos

2.1.1. Sukčiavimo nusikalstamos veikos sudėties ypatumai, sukeltantys problemą

Pastebima, kad baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atbribojimo problemos atsirado ir pradėjo gilėti kartu su civilinių teisinių santykių (dažniausiai sutartinių) sudėtingėjimu. Šiuolaikinė baudžiamoji teisė išplečia savo įtakos sritį ir priskiria savo jurisdikcijai kai kuriuos piktnaudžiavimus sutartiniuose santykiuose, kaip, pavyzdžiui, patikėto turto pasisavinimas arba iššvaistymas, turtinių teisių įgijimas arba turtinių prievolių panaikinimas ar išvengimas apgaule (sukčiavimas). Ši tendencija iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti kaip nepagrįstas baudžiamosios teisės kišimasis į civilinių teisių reguliavimo sritį. Tačiau išigilinus galima įžvelgti ir objektyvias šios tendencijos priežastis, nes civiliniai turtiniai santykiai laikui bėgant tampa vis sudėtingesni, atsiranda naujos galimybės piktnaudžiauti sutartiniais santykiais, o civilinės atsakomybės efektyvumas tiesiogiai susijęs su skolininko mokumu ir jam priklausančio turto verte¹²². Be to, įstatymo tekste nesugebėjus atsakyti į klausimą – kada baigiasi civiliniai ir prasideda baudžiamieji teisiniai santykiai, ši užduotis paliekama įstatymo taikytojui. O teismams dažniausiai šią užduotį tenka spręsti būtent sukčiavimo byloje.

Sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atbribojimo problemas pirmiausia sukelia šios normos dispozicija. BK 182 straipsnio 1 dalyje nurodyta: tas, kas apgaule savo ar kitų naudai įgijo svetimą turtą ar turtinę teisę, išvengė turtinės prievolės arba ją panaikino. Taigi įstatymo tekstas apibrėžia sukčiavimo dalyką – turtas, turtinė teisė ar turtinė prievolė. Kiekvienas iš šių dalykų paprastai įgyjamas civilinių sutarčių pagrindu. Todėl ši nusikalstama veika labai priartėja prie sutartinių civilinių teisinių santykių, ir kaip to padarinys tam tikrais atvejais išryškėja sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atbribojimo problemos.

Kita vertus, problemų sukelia ir šio nusikaltimo padarymo būdas – apgaulė. Nors tiek sukčiavimo nusikalstamai veikai apskritai, tiek jo padarymo būdai neretai baudžiamosios teisės literatūroje buvo skiriamas gana nemažas dėmesys¹²³, tačiau šis klausimas išlieka aktualus ir pastaruojau metu. Žvelgiant istoriškai pastebima, kad apgaulės sąvoka ne kartą plėtėsi, apimdama vis daugiau naujų požymių ar elementų. Todėl natūralu, kad apgaulė, kaip sukčiavimo padarymo būdas, reikalauja vis naujų mokslinių tyrinėjimų. Pirma, teismų praktikoje įsitvirtina visiškai naujos, iki šiol baudžiamosios

¹²² Fedosiuk, O., *supra note* 9, p. 71.

¹²³ Apie apgaulę rašė tokie autoriai: Abramavičius, A., *et al. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis. (99-212 straipsniai)*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 333-341; Abramavičius, A., *et al. Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis*. 1 knyga. Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 385-399; Fedosiuk, O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir jos įgyvendinimo problemos. *Teisė*. 2003, 48; Sinkevičius, E., *supra note* 9; Piesliakas, V., *supra note* 3; Piesliakas, V., *supra note* 9.

teisės teorijoje negirdėtos apgaulės rūšys, kurių egzistavimas „verčia“ kartu į priekį eiti ne tik teismų praktiką, bet ir baudžiamosios teisės teoriją. Antra, norėtuši padėti tašką nesibaigiančiose diskusijose dėl piktnaudžiavimo pasitikėjimu požymio savarankiškumo apgaulės sąvokoje, tokiu būdu pateikiant naują, pastarojo meto visuomenės gyvenimą atitinkančią apgaulės sąvoką. Galiausiai apgaulė tampa svarbiu kriterijumi, atribojančiu sukčiavimą ir civilinės teisės pažeidimą, todėl apgaulės požymio analizė turėtų padėti išspręsti šių dviejų teisės pažeidimų atribojimo problemas.

Pažymėtina, kad šios darbo dalies, skirtos sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo takoskyros klausimams, išvados taikytinos ir turtinės žalos padarymo apgaule (BK 186 str.) normai, kuri kriminalizuoja nusikalstamą veiką, iš esmės sutampančią su viena iš sukčiavimo rūšių – turtinės prievolės išvengimu apgaule. Teisinėje literatūroje pastebėta, kad plačiai suformulavus sukčiavimui būdingus turtinės naudos gavimo būdus, įtraukus į ją turtinės prievolės išvengimo požymį, apskritai dingo poreikis turėti turtinės žalos padarymo apgaule normą baudžiamajame kodekse¹²⁴. Tačiau ši norma galioja ir taikoma, todėl, kaip ir sukčiavimo atveju, kyla ir turi būti sprendžiami jos atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo klausimai.

2.1.2. Apgaulės samprata, požymiai ir rūšys

Norint išsiaiškinti sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijus, pirmiausia būtina apsispręsti dėl pačios apgaulės sampratos baudžiamajoje teisėje. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne apgaulė apibrėžiama kaip veiksmai, elgesys ar žodžiai, kuriais sąmoningai norima apgauti, suklaidinti, o žodis „apgauti“ aiškinamas kaip suklaidinti, apgaulus – tai neteisingas¹²⁵. Kituose įvairiuose lietuvių kalbos žodynuose pateikiamas iš esmės toks pats apgaulės apibrėžimas¹²⁶. Sutartinėje teisėje apgaule laikomi aktyvūs šalies veiksmai, kai ji pateikia melagingą informaciją kitai šaliai, siekdama ją paskatinti sudaryti sutartį, taip pat tylėjimas, tai yra svarbių sutarčiai sudaryti aplinkybių slėpimas, kai jas šalis privalėjo atskleisti kitai šaliai pagal įstatymą ar sąžiningumo principo reikalavimus¹²⁷. Platus apgaulės sampratos aiškinimas civilistikoje visiškai pateisinamas. Apgaunančioji šalis piktam panaudoja jai žinomus faktus, šie faktai nežinomi kitai šaliai arba ji dėl šių faktų klysta. Jei tokiais atvejais apgautoji šalis, vadovaudamasi neteisingai suvoktomis aplinkybėmis, sudaro nenaudingą sutartį arba suklydusi disponuoja turtu, toks aktas nėra laisvas, jame trūksta laisvos valios. Sandoris, sudarytas apgaule, gali būti pripažintas negaliojančiu pagal nukentėjusiojo ieškinį¹²⁸. Tai, kad apgaulės sąvoka egzistuoja ir civilinėje teisėje, taip pat yra viena iš priežasčių, reikalaujančių atskirti baudžiamąją ir civilinę atsakomybę. Taigi baudžiamoji teisė, nustatydamą baudžiamąją atsakomybę už turtinės naudos gavimą apgaule,

¹²⁴ Fedosiuk, O, *supra note* 123, p. 82-85.

¹²⁵ Kruopas, J.; Lukšys, D.; Paulauskas, J. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mintis, 1975, p. 22.

¹²⁶ Kleiny, S.; Klimavičius, J.; Paulauskas, J. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 21; Lyberis, A. *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Mokslo, 1981, p. 21.

¹²⁷ Mikelėnas, V. *Sutarčių teisė*. Vilnius: Justitia, 1996, p. 415-416.

¹²⁸ Sinkevičius, E., *supra note* 9, p. 49.

faktiškai atima ši pažeidimą iš civilinės teisės, kartu užprogramuodama ir atribojimo problemą.

Klasikinis apgaulės apibrėžimas būtų toks: apgaulė – tai sąmoningas pranešimas melagingų, tikrovės neatitinkančių žinių apie tam tikras aplinkybes ir faktus arba jų nuslėpimas¹²⁹. Arba šiek tiek platesnis: apgaulės esmę sudaro dėl kaltininko objektyviosios tiesos iškraipymo nukentėjusiojo sąmonėje susiformavęs klaidingas įsivaizdavimas objektyviai egzistuojančių arba egzistavusių faktų, kurie suklydusį nukentėjusįjį paskatina nenaudingai disponuoti savo turtu, t. y. perduoti turtą, perleisti turtinę teisę, atsisakyti realizuoti savo turtinę teisę, prisiimti turtinius įsipareigojimus ir pan.¹³⁰

Užsienių šalių baudžiamosios teisės literatūroje apgaulė apibrėžiama kaip žinomi melagingas faktų pranešimas ar tiesos nuslėpimas siekiant, kad kitas asmuo veiktų savo nenaudai¹³¹. Rusų baudžiamosios teisės specialistai apgaulę apibūdina taip pat labai panašiai. Štai L. D. Gauchmanas apgaulę apibrėžia kaip melagingų žinių pranešimą arba teisingų faktų nutylėjimą, kai tokie faktai privalo būti pasakyti¹³², o G. N. Borzenkovas teigia, kad apgaulės turinį sudaro įvairios aplinkybės, kurias kaltininkas panaudoja norėdamas suklaidinti nukentėjusįjį, arba faktai, kuriuos kaltininkas nutyli, ir kurių pranešimas sulaikytų nukentėjusįjį nuo turto perdavimo¹³³. Dar kiti baudžiamosios teisės mokslininkai prisimena Rusijos Federacijos baudžiamąjį kodeksą, priimtą dar 1922 metais, kuriame (priešingai nei dabartiniuose Lietuvos ar kitų šalių baudžiamuosiuose įstatymuose) buvo įtvirtinta apgaulės sąvoka: apgaule laikoma melagingų žinių pranešimas, taip pat ir reikšmingų aplinkybių nuslėpimas, apie kurias pasakyti buvo privaloma¹³⁴. Panašiai apgaulę apibūdina ir Vokietijos mokslininkai: apgaulė – tai neteisingas faktų paaiškinimas, tiesiog melas; faktų iškraipymas ar jų nutylėjimas, pranešimas aplinkybių, kurios neatitinka realybės¹³⁵.

Nors galiojančiame Lietuvos baudžiamajame kodekse apgaulės sąvoka nepateikiama, tačiau dažnai teismai, aiškindami sukčiavimo nusikaltimo sudėtį, pateikia apgaulės apibrėžimą. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas dar 1998 metais nurodė, kad apgaulė pasireiškia turto savininko ar valdytojo, arba asmens, kurio žinioje yra turtas, suklaidinimu pateikiant suklastotus dokumentus, pranešant neteisingus duomenis, nutylint esmines savininko apsisprendimui dėl turto ar teisės į turtą perleidimo aplin-

¹²⁹ Abramavičius, A., et al. *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis*. 1 knyga. Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 389.

¹³⁰ Abramavičius, A., et al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis. (99-212 straipsniai)*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 334.

¹³¹ Pedneault, S. *Fraud 101: Techniques and Strategies for Understanding Fraud*. USA, New Jersey, 2009, p. 2.

¹³² Gaukhman, L. D.; Maksimov, S. V. *Otvetstvennost' za prestuplenija protiv sobstvennosti* [Responsibility for Crimes Against Property]. Moskva: Centr Jurinfo, 2001, p. 131.

¹³³ Borzenkov, G. N., et al. *Rossijskoje ugolovnoje pravo. T. 2. Osobennaja chast'* [Criminal Law of Russia. Special Part]. Moskva, 2008, p. 191.

¹³⁴ Lunin, N. N. *Moshennichestvo po ugolovnomu zakonodatelstvu Rossiji: ugolovno-pravovaja charakteristika i kvalifikacija. Dissertacija kandidata juridicheskich nauk* [Fraud in Criminal Law of Russia: Legal Description and Qualification. PhD Thesis], 2006, p. 13-17.

¹³⁵ Mitsch, W. *Stafrecht Besonderer Teil 2. Vermögensdelikte (Kernbereich)/Teilband 1*. Berlin: Springer, 2003, p. 419.

kybes ir pan.¹³⁶ Vėlesnėse kasacinėse nutartyse ir naujausioje sukčiavimo baudžiamųjų bylų apžvalgoje teismas taip pat panašiai aiškino apgaulės sampratą, tačiau į apibrėžimą vis įtraukdavo naujus požymius, kurie ir bus plačiau nagrinėjami šiame skyriuje¹³⁷.

Kai kurie autoriai, remdamiesi apgaulės sąvoka, išskiria tokius jos požymius:

- objektyvios tiesos iškreipimas;
- tikslas – suklaidinti nukentėjusįjį (sąlygoti nukentėjusiojo klaidą);
- tyčia, t. y. kaltininko suvokimas, jog jis sąmoningai pateikia objektyvios tikrovės neatitinkančią informaciją¹³⁸.

Žymus rusų mokslininkas I. Ja. Foinickis, daugiau nei prieš šimtą metų nuodugnai nagrinėjęs sukčiavimo nusikaltimą, taip pat išskyrė panašius apgaulės požymius: aiškumas, tikrumas; tikslas apgauti kitą; tiesos iškreipimas¹³⁹. Pastebima, kad tokiems apgaulės požymiams pritaria ir kiti baudžiamosios teisės specialistai, ypač akcentuodami tikslą apgauti nukentėjusįjį¹⁴⁰.

Reikėtų pažymėti, kad apgaulė labai panašiai suprantama ir bendrosios teisės sistemos šalyse. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje pateikiamas toks apgaulės apibrėžimas: apgaulė reiškia paveikti asmenį taip, jog šis patikėtų, kad iš tikrųjų neteisingas dalykas yra teisingas, ir apgavikas tuo pasinaudoja, pats suprasdamas, jog dalykai yra neteisingi¹⁴¹.

Pritardamas egzistuojantiems apibrėžimams, norėčiau atkreipti dėmesį į apgaulės sampratos vystymosi tendencijas, nulemtas socialinio gyvenimo ir techninės pažangos raidos.

2.1.2.1. Pasyviosios apgaulės aiškinimo ribos ir jos pakankamumas baudžiamajai atsakomybei pagrįsti

Paprastai skiriamos ne tik apgaulės rūšys, bet ir jos formos. Nurodoma, kad apgaulė gali būti aktyvioji ir pasyvioji. Aktyviosios apgaulės atveju kaltininkas aktyviais veiksmais pateikia nukentėjusiajam objektyvios tikrovės neatitinkančią informaciją ir taip ją suklaidina¹⁴². Arba aktyvioji apgaulė suprantama kaip objektyvios tiesos iškreipi-

¹³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 8 „Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 str. ir 275 str.)“, 3 punktas. *Teismų praktika*. 1999, Nr. 10.

¹³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėtinės septynių teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-519/2006); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. vasario 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-23/2004); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus „Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (Baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) apžvalga“. *Teismų praktika*. 2012, Nr. 36.

¹³⁸ Abramavičius, A., *supra note* 129, p. 334.

¹³⁹ Foinickij, I. Ja. *Moshennichestvo po russkomu pravu. Chast' II* [Fraud in Russian Law. Part II]. Moskva, 2006, p. 93.

¹⁴⁰ Arendarenko, A. V.; Golubov, I. I. *Otvetstvennost' pri obmane ili zloupotrebleniji doverijem* [Responsibility for Fraud or Abusing of Trust]. [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2011-03-14]. <<http://www.com.lawmix.ru/comm/5084/>>.

¹⁴¹ Wilson, W. *Criminal law: doctrine and theory*. London, New York: Longman, 1998, p. 456.

¹⁴² Abramavičius, A., *et al.*, *supra note* 130, p. 334.

mas suklaudinant nukentėjusįjį aktyviais veiksmais¹⁴³. Kai kurie rusų autoriai pateikia platesnį šios apgaulės formos apibrėžimą – tai tyčinis turto savininko arba kito turėtojo suklaudinimas pranešant melagingus duomenis, pateikiant suklastotus dokumentus ir atliekant kitokius veiksmus, dėl kurių minėtas asmuo klaidingai suvokia turto perėjimo kaltininko nuosavybės pagrindą ir susikuria turto perdavimo teisėtumo iliuziją¹⁴⁴. Taigi aktyvioji apgaulė visada siejama su aktyviais asmens veiksmais, kurie paprastai pasireiškia žodžiais, raštu arba konkludentiniais veiksmais.

Pasyvioji apgaulė, priešingai, pasireiškia tuo, jog kaltininkas, naudodamasis nukentėjusiojo tam tikrų esminių aplinkybių nežinojimu ar netinkamu jų supratimu, iš tikrųjų objektyviai egzistuojančius faktus nutyli ir taip klaidina nukentėjusįjį, nes apie šiuos faktus kaltininkas privalo pranešti¹⁴⁵. Rusų baudžiamosios teisės specialistai paprastai pasyviąją apgaulės formą apibrėžia kaip teisiškai reikšmingų faktinių aplinkybių nutylėjimą, kai apie tokias aplinkybes kaltininkas privalėjo pranešti, ir kai jų nežinodamas nukentėjusysis kaltininkui perdavė savo turtą ar teisę į jį¹⁴⁶. E. Sinkevičius, nagrinėdamas pasyviąją apgaulės formą, išvelgia problemą dėl pareigos pranešti apie tam tikrus faktus aiškinimo. Jo nuomone, dažnai teisės doktrinoje ši pareiga grindžiama „sąžiningu elgesiu“ arba apskritai „pareiga“, tačiau tokiu atveju pareiga pranešti lieka grynai moralinė pareiga. O moralinės pareigos pažeidimas šiais atvejais jokių būdu negali būti pripažintas apgaulės požymiu. Todėl E. Sinkevičius siūlo, kad apgaule reikėtų pripažinti tokių faktų nutylėjimą, kai kaltininkas turėjo teisingą pareigą apie juos pranešti¹⁴⁷. Tokiam pareigos supratimui pritaria. Manytina, kad tokia pareiga gali kilti tik iš tam tikrų teisinių santykių: pvz., šeimos, darbo, paties kaltininko elgesio ir pan. Tokiam pareigos interpretavimui pritaria ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: „Pasyvioji apgaulė yra tuomet, kai kaltininkas, pasinaudodamas nukentėjusiojo tam tikrų esminių aplinkybių nežinojimu ar netinkamu jų supratimu, iš tikrųjų objektyviai egzistuojančius faktus nutyli ir taip klaidina nukentėjusįjį, nors apie šiuos faktus kaltininkas **turėjo teisingą pareigą pranešti**. Pastarąja forma ir pasireiškė V.N. panaudota apgaulė, nes, J.M. nežinant ir nedalyvaujant, buvo suklastotas jo prašymas dėl žemės grąžinimo, nepranešta apie žemės ribų atmatavimą, neįteiktas jam Vilniaus apskrities viršininko sprendimas dėl nuosavybės teisių į 11,38 ha žemės atkūrimo, nors V.N. turėjo **tarnybinę pareigą** apie žemės grąžinimo veiksmus bei tuo klausimu priimtus juridinius sprendimus informuoti J.M. Todėl teismai pagrįstai šiuos jo veiksmus kvalifikavo kaip apgaulės panaudojimą sukčiavime“¹⁴⁸.

Taigi galima padaryti išvadą, kad objektyviai egzistuojančių faktų nutylėjimas – tai neveikimu išreikšta apgaulė, o neveikimui baudžiamosios teisės teorijoje yra keliami tokie reikalavimai: 1) pareiga veikti; 2) galimybė veikti. Todėl nustačius, kad asmuo

¹⁴³ Sinkevičius, E., *supra* note 9, p. 50.

¹⁴⁴ Zdravomyslov, B. V. *Ugolovnoje pravo Rossijskoj Federaciji. Osobennaja chast'* [Criminal Law of Russian Federation. Special part]. Moskva: Juristy, 1999. p. 151.

¹⁴⁵ Abramavičius, A., *et al.*, *supra* note 130, p. 335.

¹⁴⁶ Esakov, G. A., *et. al. Rossijskoje ugovnojje pravo. T. 2. Osobennaja chast'* [Criminal Law of Russia. Special part]. Moskva: Poligraf, 2005, p. 188.

¹⁴⁷ Sinkevičius, E., *supra* note 9, p. 50-51.

¹⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. rugsėjo 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-517/2004).

buvo teisiškai įpareigotas apie atitinkamas aplinkybes informuoti nukentėjusįjį, reikia taip pat išsiaiškinti, ar toks asmuo turėjo galimybę tai padaryti. Nenustačius bent vieno aspekto, prioritetas teiktinas civilinei atsakomybei.

2.1.2.2. Apgaulės rūšys, išeinančios už klasikinės apgaulės ribų

Dar 2001 metais kasacinis teismas priėmė nutartį, kuri viena pirmųjų šiek tiek papildė klasikinės apgaulės sampratą: „Elektroninėje bankininkystėje visos operacijos su pinigėmis lėšomis yra tvarkomos žmogaus sudarytų kompiuterinių programų pagrindu. Klientas su banku bendrauja ne tiesiogiai, o per elektroninę sistemą. Sistema sudaryta tokiu būdu, kad ji priima komandą ir atlieka operaciją, jei surinkti tinkami sąskaitų turėtojų identifikaciniai kodai. Būtent kodas pagal programos veikimo principus identifikuoja asmens, kaip sąskaitos turėtojo, tapatybę ir pažymi teisę atlikti operacijas su sąskaitoje esančiomis pinigėmis lėšomis. Jei kodą surenka ir komandą duoda asmuo, neturintis teisės atlikti operacijų su sąskaitoje esančiomis pinigėmis lėšomis, jis pateikia operacinei sistemai ir bankui save kaip kitą asmenį, turintį tokią teisę, ir taip suklaidina elektroninę sistemą ir kartu banką. Pastarieji klaidingai nusprendę, kad toks asmuo teisėtai duoda komandą atlikti operaciją, suklydimo įtakoje savanoriškai perleidžia teisę į turtą, t. y. perveda pinigines lėšas kitam sąskaitos turėtojui, o vėliau išduoda pinigus. **Apgaulė šioje byloje reiškėsi ne įmonių, kurių lėšos laikomos banke, o banko, kaip sąskaitose esančių įmonių pinigų savininko, suklaidinimu.** Taigi byloje nurodytais atvejais surinkus mokėjimo kortelių skaitytuvo kodą ir davus komandą elektronei sistemai, suklaidinta buvo elektroninė sistema ir bankas, kurio nuosavybėje buvo įmonių pinigines lėšos.“¹⁴⁹ Nutartyje analizuojama situacija, susijusi su elektronine bankininkyste, ir padaroma išvada, kad apgauti galima ne tik asmenį, bet ir elektroninę sistemą. Reikėtų pažymėti, kad vėlesnėje teismų praktikoje ši tuo metu gana nauja apgaulės samprata įsitvirtino¹⁵⁰, be to, plečiantis elektronei bankininkystei, buvo vis dažnesnė. Palyginti su tradicine apgaulės sąvoka, nauja yra tai, kad melagingos žinios gali būti pateikiamos ne tik asmeniui, t. y. turto savininkui ar valdytojui, bet ir elektronei sistemai. Tokia sistema galėtų būti bankomatas, elektroninių mokėjimo priemonių skaitytuvai, esantys parduotuvėse ar kitose įstaigose, taip pat elektroninės bankininkystės sistema, kuri yra suklaidinama panaudojant turto savininko asmens duomenis, kodus ir slaptažodžius. Nors baudžiamosios teisės teorijoje ne visi autoriai pritaria šiai pozicijai (teigdami, kad kompiuterinė sistema yra tas pats kas ir seifo spyna, – ji neturi psichikos, todėl jos apgauti neįmanoma¹⁵¹), tačiau aš manau, kad nebūtina įsikibus laikytis tradicinės apgaulės sampratos. Pritartina anksčiau išdėstytiems teismų argumentams,

¹⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-682/2001).

¹⁵⁰ Šią sąvoką galutinai įtvirtino Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas 2005 m. birželio 23 d. nutarimo Nr. 52 „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“, 9 punkte. *Teismų praktika*. 2005, Nr. 23; taip pat ją vadovaujamosi ir naujosioje teismų praktikoje – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus „Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (Baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) apžvalga“, *supra note* 137, p. 411.

¹⁵¹ Sunchalijeva, L. E. *Moshennichestvo. Dissertacija kandidata juridicheskich nauk* [Fraud. PhD Thesis]. Stavropol, 2004, p. 93.

iš kurių matyti, kad apgauti galima ne tik asmenį, bet ir elektroninę sistemą. Juk visuomenė tobulėja, todėl kartu privalo eiti į priekį ir mokslas.

Neretai atsiskaitant parduotuvėse ar kitose paslaugų įmonėse, elektroninės mokėjimo priemonės (paprastai tai būna banko išduota mokėjimo kortelė) turėtojui neleidžiama pačiam tiesiogiai priėti prie mokėjimo priemonių skaitytuvo. Tokiais atvejais svetima kortelė paduodama kasininkui ar kitam įmonės darbuotojui, ir taip įgyjamos prekės ar paslaugos. Taigi objektyvios tikrovės neatitinkanti informacija yra pateikiama ne nukentėjusiajam, o dažniausiai kasininkui, t. y. asmeniui, kuris nėra susijęs su šios nusikalstamos veikos dalyku – pinigais, esančiais konkrečioje sąskaitoje. Šis turtas kasininko atžvilgiu yra svetimas, jis negali jo valdyti, naudotis juo ir disponuoti. Tačiau, kaip jau minėjau, tradicinė apgaulės samprata susijusi su objektyvios tikrovės neatitinkančios informacijos pateikimu būtent nukentėjusiajam, turto valdytojui ar asmeniui, kurio žinioje yra turtas, todėl toks apgaulės aiškinamas jau nebetelpa į tradicinius jos rėmus. Peržvelgus teismų praktiką, pastebima, kad tokia apgaulės (*per trečiuosius asmenis*) samprata jau gana seniai naudojama teismų sprendimuose¹⁵².

Panaši į apgaulę per trečiuosius asmenis – *tai apgaulė panaikinant arba išvengiant turtinės prievolės (tam tikrais atvejais ir sukuriant nukentėjusiajam prievolę), kai suklaidinamas ne turto savininkas, o trečiasis asmuo, šiuo atveju paprastai institucija, turinti teisę priimti teisiškai reikšmingus sprendimus, spręsti teisinius ginčus*. Šią apgaulę galima pavadinti kaip fiktyvios teisinės padėties sudarymą, sudarant prielaidas išvengti turtinės prievolės. Tokią padėtį neretai efektyviausiai įmanoma sudaryti su trečiųjų šalių pagalba. Šios apgaulės rūšies tipinis pavyzdys: įmonė, turinti skolų, per fiktyvias sutartis sudaro dirbtinį nemokumą ir tada kreipiasi į teismą dėl bankroto iškelimo. Vėliau teismo pripažįstama bankrutavusia ir todėl panaikinamos įmonės turėtos turtinės prievolės. Panaši situacija būtų teismui pateikiant suklastotus dokumentus, patvirtinančius, kad prievolė jau įvykdyta. Taigi šiuo atveju apgaulė pasireiškia per trečiąją šalį panaikinant turtines prievoles. Taip pat galima situacija, kuri patenka į šios apgaulės rėmus – kai civilinis ieškovas, siekdamas prisiteisti pinigų iš atsakovo, pateikia teismui suklastotą dokumentą, kuriuo įrodo, kad savo teisę. Šioje situacijoje vėlggi suklaidinama trečioji šalis – teismas. Tai pakankama nauja apgaulės rūšis, kurios pavyzdžių teismų praktikoje dar nėra labai daug. Tačiau jau pripažinta, kad tai apgaulė, pakankama kaltininko veiksmus pripažinti sukčiavimu¹⁵³. Juk iš esmės tokia apgaulės rūšis atitinka pagrindinius apgaulės požymius – trečio asmens (institucijos) suklaidinimas siekiant padaryti žalą nukentėjusiajam. Tokiai apgaulės sampratai naujausioje sukčiavimo baudžiamųjų bylų apžvalgoje pritarė ir kasacinis teismas: veika kvalifikuojama kaip sukčiavimas ir tais atvejais, kai kaltininkas apgaulę naudoja siekdamas suklaidinti ne tik turto savininką, valdytoją ar asmenį, kurio žinioje yra turtas, bet ir

¹⁵² Plačiau: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-133/2003); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-47/2005).

¹⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-213/2009); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-34/2010);

asmenį, turintį teisę spręsti teisinį ginčą ir priimti privalomai vykdytiną sprendimą ar priimti kitokius teisinę reikšmę turinčius sprendimus dėl nukentėjusiojo asmens turto (pvz., teismą, antstolį, notarą), o pastarieji priima sprendimą dėl nukentėjusiojo turto, turtinės teisės perleidimo kaltininkui ar kaltininko turtinės prievolės panaikinimo. Tokiu atveju apgautasis asmuo ir nukentėjusysis nesutampa¹⁵⁴. Beje, ši apgaulės rūšis pripažįstama ir Vokietijos baudžiamosios teisės mokslininkų, kurie teigia, kad tokia apgaulė gali pasireikšti suklastotų arba klaidingų įrodymų pateikimu teismui¹⁵⁵. Taigi apibendrinant galima skirti tokias naujas apgaulės rūšis:

- apgaulė, suklaidinant elektroninę sistemą;
- apgaulė per trečiuosius asmenis;
- apgaulė per instituciją, turinčią teisę spręsti teisinį ginčą ar priimti kitokius teisinę reikšmę turinčius sprendimus.

Apgaulės sampratos vystymasis neabejotinai komplikuoja ir sukčiavimo atribojimą nuo civilinės teisės pažeidimo.

2.1.2.3. Suklaidinimo dėl „ateities faktų“ pripažinimo apgaule problema

Tai vienas iš aktualiausių klausimų, keliamas ir sprendžiamas jau ne vieną dešimtmetį. Galima pastebėti, kad mokslininkai yra pasidaliję į dvi grupes: vieni teigia, kad apgaulė gali būti paremta tik esamuoju ar būtuoju laiku, kiti – kad ir būsimuoju. Pavyzdžiui, E. Sinkevičius kategoriškai kritikuoja pastarąją poziciją. Jo nuomone, apgaulės esmė yra dėl kaltininko objektyvios tiesos iškreipimo nukentėjusiojo sąmonėje susiformavęs klaidingas objektyviai egzistuojančių arba egzistavusių faktų įsivaizdavimas. Dėl to faktai gali būti siejami tik su esamuoju ar būtuoju laiku. Būsimajame laike faktai neegzistuoja, jų atsiradimas tik tikėtinas arba galimas. Žmonija apskritai negali objektyviai žinoti ateities, ji visada tik tikėtina arba galima. Todėl apgaulė turi būti siejama tik su būtuoju ar esamuoju laiku¹⁵⁶. Apgaulė, nukreipta į ateitį, pagal šią koncepciją, galėtų užtraukti tik civilinę teisinę atsakomybę. Platesnės diskusijos dėl apgaulingų faktų egzistavimo laike Lietuvos baudžiamojoje teisės teorijoje vėliau nebuvo, todėl tampa aktualu šią problemą detaliau išnagrinėti, apžvelgiant užsienio šalių baudžiamosios teisės šaltinius.

V. Grigorjeva, analizuodama sukčiavimo nusikaltimo koncepciją JAV teisėje, pastebi, kad didžioji dalis šios šalies teisininkų sutinka, jog turto gavimas, pažadant ateityje įvykdyti kokius nors įsipareigojimus, net jeigu skolininkas nesirengė jų vykdyti, nesudaro nusikaltimo sudėties. Tokia pozicija buvo išdėstyta dar 1946 metais viename iš Federalinio apygardos teismo sprendimų. Tačiau kai kurie kiti amerikiečių mokslininkai yra skirtingos nuomonės: jeigu įsipareigota jau turint ketinimus šių įparei-

¹⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus „Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (Baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) apžvalga“, *supra note 137*, p. 410-411.

¹⁵⁵ Lackner, K.; Kühl, K. *Strafgesetzbuch mit Erläuterungen*. München: Beck, 1999, p. 1246.

¹⁵⁶ Sinkevičius, E., *supra note 9*, p. 52.

gojimų nevykdyti, tokiu atveju veika atitinka sukčiavimo sudėtį¹⁵⁷. Labai daug diskusijų ir nesutarimų dėl šios problemos galima rasti Rusijos baudžiamojoje teisėje. Čia vienos nuomonės šiuo klausimu nėra. Jau minėtas I. Ja. Foinickis ar, pavyzdžiui, P. P. Pustoroslevas, savo laiku irgi palaikė idėją, kad ateitis yra už žmogaus pažinimo ribų, todėl melagingi pareiškimai apie ateitį gali būti laikomai ne faktais, o viltimis ir tikėjimu¹⁵⁸. Pasakytina, kad šių autorių idėjos buvo vienos pirmųjų Rusijos baudžiamosios teisės teorijoje, todėl jos padarė gana nemažą įtaką vėlesniems baudžiamojoje teisėje vyravusioms kitų mokslininkų nuomonėms, tai lėmė, kad dar ir šiuo metu galima surasti nemažai tokios pozicijos šalininkų.

Kita dalis Rusijos mokslininkų nesutinka su tuo, kad negalima suklaidinti naudojant apgaulę, susijusią su būsimoju laiku. Pavyzdžiui, G. A. Krigeris tvirtina, kad lemiamos reikšmės negali turėti tai, praeityje ar ateityje yra faktai, kuriais remiasi kaltininkas, tačiau svarbu, kad, remiantis šiais faktais, nukentėjusysis būtų suklaidintas, ir kaip suklaidinimo padarinys būtų perimtas jo valdyme esamas turtas. O štai Rusijos baudžiamojo kodekso komentare pažymima, kad melagingi pažadai – tai ne tik „ateities faktų“ iškraipymas, bet ir tuo pačiu metu melagingas pranešimas apie savo tikruosius ketinimus būtent šiuo metu¹⁵⁹. Be to, Rusijos ar kitų šalių baudžiamosios teisės literatūroje galima surasti nuomonių, kad melagingi įsipareigojimai atlikti ateityje kokius nors veiksmus atitinka vieną iš apgaulės rūšių – piktnaudžiavimą pasitikėjimu, tačiau reikėtų sutikti su tokios nuomonės kritika: panašiose situacijose pagrindinė turto perdavimo priežastis visada būna apgaulė, susijusi su tikraisiais kaltininko ketinimais, o pasitikėjimas tik palengvina tą turtą perimti¹⁶⁰. Apskritai dauguma šiuolaikinės Rusijos autorių pripažįsta, kad melagingos žinios ar faktai gali būti susiję ne tik su dabartimi ar praeitimi, bet lygiai taip pat ir su ateitimi. Netgi didžioji dalis sukčiavimo atvejų kaip tik ir susiję su tuo, jog nukentėjusysis apgaunamas būtent tokiu būdu, pavyzdžiui, kai kaltininkas iš nukentėjusiojo paima pinigus, pažadėdamas ir įsipareigodamas jam suteikti kokias nors paslaugas, atlikti darbus, atvežti daiktą ir pan.¹⁶¹

O Vokietijos baudžiamosios teisės literatūroje kiek kitaip sprendžiama ši problema. Čia pripažįstama, kad apgaulės poelgis susideda iš apgaulės per faktus, ir kad faktai – tai konkretūs įvykiai, arba praeities ar dabarties būsenos, kurias galima įrodyti. Būsimi įvykiai (faktai) neegzistuoja pagal šią sąvoką. Tačiau pagal tai ar įvykis buvo, ar dar tik bus, faktai gali būti *išoriniai* arba *vidiniai*. Išoriniai faktai aiškinami kaip objektyvūs reiškiniai (susiję su praeitimi ar dabartimi), tokie kaip daikto kilmė, įprastinė kaina, asmens mokumas ir pan. O vidiniai faktai – tai įsitikinimų ar tam tikrų žinių egzistavimas bei ketinimai, kurie yra subjektyvūs. Taigi, jeigu asmuo tik imituoja savo

¹⁵⁷ Grigorjeva, V. L. *Ugolovnaja otvetstvennost' za moshennichestvo v uslovijah stanovlenija novich ekonomicheskich otnoshenij. Dissertacija kandidata juridicheskikh nauk* [Criminal Responsibility for Fraud Under Conditions of Appearance of Economic Relations. PhD Thesis]. Saratov, 1996, p. 39.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ Radchenko, V. I. *Komentarij k ugolovnomu kodeksu Rossijskoj Federaciji* [The Comment of Criminal Code of Russian Federation]. Moskva, 2000, p. 325.

¹⁶⁰ Titkova, I. O. *Ugolovno-pravovaja charakteristika moshennichestva. Dissertacija kandidata juridicheskikh nauk* [Legal Description of Fraud. PhD Thesis]. Moskva, 2004, p. 68.

¹⁶¹ Autorius pateikia keletą Rusijos teismų sprendimų, pagrindžiančių tokią apgaulės formą. Plačiau žiūrėti: Lunin, N. N., *supra note* 134, p. 65.

pasiruošimą mokėti pagal pateiktą sąskaitą, tačiau to daryti nesiruošia, tai bus vidinis faktas, bet jeigu asmuo neapmoka pateiktos sąskaitos dėl to, kad neturi reikalingos sumos, bus išorinis faktas. Nepriklausomai nuo to, kurie faktai buvo panaudoti suklaidinant, abiem atvejais bus pripažįstamas apgaulės egzistavimas¹⁶². Taigi faktai – tai ne tik išorinės sąlygos ir veiksmai, susiję su praeitimi ir dabartimi, bet ir vidiniai veiksniai, tokie kaip žinojimas, suvokimas, ketinimai, motyvai¹⁶³.

Vadinasi, vokiečių mokslininkai taip pat pripažįsta galimybę apgauti suklaidinant dėl ketinimų, tik jie tai aiškina kaip apgaulę per vidinius faktus, kurie yra subjektyvūs.

Taigi galima padaryti išvadą, kad apgaulė gali būti siejama tiek su praeitimi ir dabartimi, tiek su ateitimi. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat formuoja būtent tokią praktiką. Pateiksiu keletą pavyzdžių: vienoje byloje nustatyta, kad *V. D. suklaidino nukentėjusiuosius O. S., P. L., T. Z. apgaulingai žadėdama iš jų pasiskolintus pinigus investuoti į verslą, nors realiai to neketino daryti, o nukentėjusiuosius Č. Č., M. V., V. Č., kad ketina už pinigus pirkti namą ir sodo sklypą, netrukus gaus paskolą ir pinigus greitai grąžins, nors to neketino daryti. Teismas pažymėjo: „neabejotina, kad, **suklaidindama nukentėjusius dėl savo ketinimų ir taip įgydama nukentėjusiųjų turtą, V. D. suvokė, kad jos veika pavojinga nukentėjusių nuosavybei, kad dėl jos veikos pastarieji neteks dalies jiems nuosavybės teise priklausančio turto, ir norėjo taip veikti. Tuo būdu V. D. buvo nuteista už sukčiavimo padarymą**“¹⁶⁴; kitoje byloje nuteistoji buvo pripažinta kalta dėl sukčiavimo, dėl to, kad suklaidino nukentėjusiąją **pažadėdama jai už jos perduotus pinigus nupirkti jai žemės sklypą su sodo namu, nors šio pažado neketino tesėti**¹⁶⁵; dar kitoje byloje teismas nuteisė už sukčiavimą S. G. už tai, kad, būdamas statybos ir remonto individualios įmonės savininkas, turėdamas išankstinį tikslą neatsiskaityti už pirktas prekes ir įgyti (užvaldyti) apgaulės būdu svetimą turtą savo naudai, 2000 m. balandžio 17 d. – 2001 m. kovo 24 d. laikotarpiu: **įsipareigodamas sumokėti už jam parduotą produkciją, sudarė su UAB „G.“ pirkimo–pardavimo sutartį, kuria remdamasis pirko iš UAB „G.“ duonos gaminius, tačiau už visą pirktą produkciją neatsiskaitė ir taip apgaule įgijo savo naudai UAB „G.“ turto už 1334,75 Lt; pirko iš UAB „I & C“ duonos gaminius, tačiau už visą pirktą produkciją neatsiskaitė ir taip apgaule įgijo savo naudai UAB „I & C“ turto už 1393,19 Lt <...>**¹⁶⁶. Kaip matome, teismai vienareikšmiškai pripažįsta melagingų pažadų naudojimą sukčiaujant, jį laikydami vienu iš apgaulės naudojimo būdų. Mano nuomone, argumentas, kad žmonės negali objektyviai žinoti ateities ir dėl to negalima apgauti remiantis būsimaiais įvykiais, nėra pagrįstas. Jeigu asmuo, priimdamas pinigus ir pažadėdamas bei įsipareigodamas kitam asmeniui suteikti tam tikrą daiktą ar paslaugą, jau sandorio sudarymo metu ketina šių įsipareigojimų netesėti, tokiu atveju galima pagrįstai teigti, kad ateities įvykiai (paslaugos nesuteikimas)*

¹⁶² Wessels, J.; Hillenkamp, T. *Strafrecht Besonderer Teil/2*. Heidelberg, 2008, p. 256-258.

¹⁶³ Lackner, K.; Kühl, K., *supra note* 155, p. 1239.

¹⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gruodžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-651/2006).

¹⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-377/2005).

¹⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-74/2006).

kaltininkui yra puikiai žinomi ir numatomi. Juk negalima sakyti, kad tai ateitis, kuri yra už žmogaus pažinimo ribų, jeigu kaltininkas nesirengia nieko daryti, kad įvykdytų savo įsipareigojimus. Juk ateities įvykiai tokiu atveju tampa iš esmės vienareikšmiai, ir bet kokių atveju nukentėjusysis negaus to, ko tikėjosi. Todėl įvykių seka ir galutinis rezultatas yra kaltininko valioje. Jeigu žmogus žino, kad tikrai neįvykdys savo pažadų, tai tikriausia reiškia, kad jis numato ateitį. Žinoma, žiūrint iš nukentėjusiojo pozicijų, jis nenumato ateities ir neturi galimybės dėl jos klysti ar neklysti, tačiau šiuo atveju yra svarbesnė kaltininko tyčia, todėl nustatydami apgaulę turėtume remtis būtent kaltininko ketinimais.

Dar galima atkreipti dėmesį į tiesos sąvoką, nes apgaulė siejama su objektyvios tiesos iškraipymu. Pavyzdžiui, pagal Lietuvių kalbos žodyną, tiesa – tai, kas atitinka tikrovę, teisybė; atitikimas tarp dalyko ir sąmonės¹⁶⁷. Arba, kad tiesa – tai žmogaus kalbėjimo savybė atskleisti ką nors, koks tas dalykas yra pats savaime¹⁶⁸. Pažymėtina, kad nė viename apibrėžime tiesa nesiejama su praeitimi ar dabartimi. Tuo labiau nėra paneigiama, kad tiesa negali būti susijusi su ateitimi. Manau, kad „dalykas pats savaime“ ar „atitikimas tarp dalyko ir sąmonės“ gali būti tiek praetyje, tiek ateityje.

Apibendrinant galima padaryti išvadą, kad apgaulė gali būti siejama ir su ateitimi, su kaltininko pažadais, ketinimais ar įsipareigojimais. Dažniausiai šių įsipareigojimų kilmė – tai įvairūs žodiniai ir rašytiniai susitarimai ar sutartys, kurias visų pirma reglamentuoja civilinė teisė. Civilinėje, tiksliau, sutarčių, teisėje neretai viena šalis pirmiau įvykdo savo įsipareigojimus, o kita šalis įsipareigoja juos įvykdyti ateityje. Pažymėtina, kad būtent tokie atvejai, kai susitarimas nėra įvykdomas, kaip tik ir sukelia civilinės teisės pažeidimo ir sukčiavimo atribojimo problematiką. Todėl apgaulės naudojimas, jį siejant būtent su būsimoju laiku, ir yra aktualus analizuojamai temai. Tokios apgaulės panaudojimas nesudaro prielaidos išvadai, kad konfliktas spręstinas vien tik civilinėmis teisinėmis priemonėmis.

2.1.2.4. Piktnaudžiavimas pasitikėjimu: ar tai iš tiesų apgaulės rūšis?

Daugumos Vakarų Europos valstybių baudžiamieji įstatymai, apibrėždami sukčiavimą, piktnaudžiavimo pasitikėjimu nelaiko šio nusikaltimo padarymo būdu ir dispozicijoje nenurodo. Štai, pavyzdžiui, Vokietijos Baudžiamojo kodekso 263 straipsnyje nurodoma, kad pagal jį „baudžiamas tas, <...> kas gavo turtingą naudą, pranešdamas ar išlaikydamas netiesą, pateikiant netikrus arba iškraipant tikrus faktus <...>“¹⁶⁹. Todėl šioje ir kitose šalyse problemų dėl šio požymio reikšmės, pripažįstant veiktą sukčiavimu, nekyla. Pastaruoju metu ir Lietuvą galima priskirti prie tokių valstybių, tačiau taip buvo ne visada, todėl dar ir dabar dėl šio požymio aiškinimo neretai kyla neaiškumų.

Dar nuo 1995 m. sausio 1 d. Baudžiamajame kodekse iš sukčiavimo sudėties (1961 m. BK) eliminuota sąvoka „piktnaudžiaujant pasitikėjimu“. Todėl piktnaudžiavimas pasitikėjimu lyg neturėtų būti suprastas kaip savarankiškas sukčiavimo padarymo

¹⁶⁷ Alvydas, K. *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XVI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 184

¹⁶⁸ Halder, A. *Filosofijos žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2002, p. 214.

¹⁶⁹ Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamasis kodeksas (anglų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 05 24]. <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/9015/preview>>.

būdas¹⁷⁰. Tačiau klausimų sukėlė Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 metų nutarime pateikta taisyklė, kad turto užvaldymas arba teisės į turtą įgijimas piktnaudžiaujant pasitikėjimu yra viena iš apgaulės formų¹⁷¹. Esant piktnaudžiavimo pasitikėjimu požymiui kaltininko veiksmuose, galima teigti, kad turtas buvo užvaldytas apgaule. Juk, vadovaujantis minėta pozicija, piktnaudžiavimas pasitikėjimu ir yra apgaulės forma, reiškia, apgaulė gali pasireikšti arba šia, arba kitomis formomis. Tokią pačią poziciją kasacinis teismas palaiko ir paskutinėje sukčiavimo baudžiamųjų bylų apžvalgoje: viena apgaulės formų – piktnaudžiavimas pasitikėjimu – yra tada, kai kaltininkas BK 182 straipsnyje numatytas veikas (pvz., paimamas avansas už darbus, kurių kaltininkas neketina atlikti) padaro piktnaudžiaudamas tarp jo ir turto savininko, valdytojo ar asmens, kurio žinioje yra turtas, susiklosčiusiais asmeniniais, tarnybiniais ar kitokiais tarpusavio ryšiais, sudarančiais pasitikėjimo pagrindą¹⁷². Toks aiškinimas, autoriaus nuomone, sukelia nemažai painiavos, dėl to būtina plačiau panagrinėti šio požymio sampratą. Ar tikrai baudžiamajame įstatyme nenumatytas požymis gali būti apgaulės forma ar rūšis?

Vienas iš nedaugelio Lietuvos mokslininkų, kiek išsamiau teorijoje nagrinėjęs piktnaudžiavimą pasitikėjimu, buvo jau minėtas E. Sinkevičius. Jo nuomone, šis požymis gali būti aiškinamas dvejopai: pirmą, piktnaudžiavimas pasitikėjimu gali būti, kai kaltininkas piktam panaudoja nukentėjusiojo jam pareikštą pasitikėjimą. O pasitikėjimo santykiai tarp kaltininko ir nukentėjusiojo gali atsirasti iš darbinių, tarnybinių, asmeninių ar sutartinių santykių. Antra, piktnaudžiavimas pasitikėjimu gali būti suprantamas kaip melagingi pažadais ir įtikinėjimas arba sutarčių sudarymas be išankstinio tikslo jas vykdyti. Kadangi nagrinėjamas nusikaltimas yra turtinis, todėl E. Sinkevičius mano, kad pasitikėjimo santykiai negali atsirasti iš tarnybinių ar darbinių santykių. Todėl piktnaudžiavimas pasitikėjimu – tai asmeninių ir sutartinių santykių pagrindu įgyto pasitikėjimo panaudojimas sudarant sutartis ar kitaip įsipareigojant turtu be išankstinio tikslo šiuos įsipareigojimus vykdyti bei sudarant tokią teisinę situaciją, kai kreditoriaus teisių gynimas civiline tvarka yra apsunkintas arba dėl objektyvių priežasčių apskritai neįmanomas. Tačiau galiausiai E. Sinkevičius, nagrinėdamas BK 186 straipsnį, apskritai sukritikuoja šį požymį, teigdamas, kad kai turtinė žala padaroma piktnaudžiaujant pasitikėjimu, pakaktų taikyti tik civilinę atsakomybę¹⁷³. Tokiu būdu yra siaurinama (ar apskritai eliminuojama iš baudžiamosios teisės) piktnaudžiavimo pasitikėjimu samprata, susiejant ją su nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problematika.

Kai kurie Rusijos autoriai taip pat skiria pareiginių (tarnybinių) ir turtinį piktnaudžiavimą pasitikėjimu. Pasitikėjimas gali būti suprantamas kaip tikėjimas kieno nors sąžiningumu, nuoširdumu, dorumu ir garbingumu, o piktnaudžiavimas – kaip neteisėtas

¹⁷⁰ Aiškindamas pasikeitusį baudžiamąjį įstatymą, prie tokios išvados priėjo kasacinis teismas: „Teismai piktnaudžiavimą pasitikėjimu neteislingai įvardija kaip savarankišką sukčiavimo padarymo būdą“. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 1998 m. gruodžio 22 d. Įstatymų dėl baudžiamosios atsakomybės už sukčiavimą, turto pasisavinimą arba iššvaistymą taikymo teismų praktikoje apibendrinimo apžvalga. *Teismų praktika*. 1999, Nr. 10.

¹⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas, 3 punktas, *supra note* 136.

¹⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus „Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (Baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) apžvalga“, *supra note* 137, p. 405.

¹⁷³ Sinkevičius, E., *supra note* 9, p. 70-72.

elgesys, nusižengimas, nusikalstamas naudojimas savo teisėmis ir galimybėmis. Todėl piktnaudžiavimas pasitikėjimu – tai kito asmens sąžiningumo, nuoširdumo, tikėjimo panaudojimas padarant žalą jam pačiam¹⁷⁴. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Rusijos baudžiamojoje teisėje piktnaudžiavimas pasitikėjimu yra atskiras (alternatyvus apgaulėi) turto užvaldymo ar turtinės teisės įgijimo būdas sukčiavime, ir negali būti suprantamas kaip viena iš apgaulės formų. Toks reguliavimas leidžia teigti, kad sukčiavimas gali būti padaromas vien tik naudojant piktnaudžiavimą pasitikėjimu¹⁷⁵. Dauguma Rusijos autorių sutinka, kad praktikoje gana dažnai apgaulė naudojama kartu su piktnaudžiavimu pasitikėjimu. Pripažįstama, kad lengviau turtą gauti apgaule, kai įgyjamas aukos pasitikėjimas, o neretai kitaip gauti turtą neįmanoma. Pavyzdžiui, kaltininkas iš pradžių siekia užsitarnauti aukos pasitikėjimą, ir, jeigu jam pavyksta tai padaryti bei auka pradeda rodyti jam prielankumą, tokiu atveju bet kokia kaltininko panaudota apgaulė tuo pačiu metu atrodo ir kaip piktnaudžiavimas pasitikėjimu. Bet kita vertus, kaltininkas iš pradžių gali panaudoti apgaulę, kad įgytų aukos pasitikėjimą, kuriuo vėliau galėtų piktnaudžiauti¹⁷⁶. Kiti mokslininkai taip pat pritaria, jog piktnaudžiavimas pasitikėjimu be apgaulės nepasitaiko, ir netgi dažnai apgaulė įmanoma tik tada, jeigu piktnaudžiaujama pasitikėjimu¹⁷⁷. Taigi bet koku atveju naudojama tiek apgaulė, tiek piktnaudžiavimas pasitikėjimu. Apskritai Rusijos baudžiamosios teisės teorijoje galima surasti įvairių nuomonių dėl apgaulės ir piktnaudžiavimo pasitikėjimu sąvokų tarpusavio santykio ar ryšio. Vieni autoriai (B. S. Nikiforovas) palaiko Lietuvos teismų praktiką ir piktnaudžiavimą pasitikėjimu laiko viena iš apgaulės formų, analogiškai aiškindami ir praplėsdami jo sąvoką: „piktnaudžiavimas pasitikėjimu yra apgaulės rėmuose“¹⁷⁸. Kiti pripažįsta, kad piktnaudžiavimas pasitikėjimu yra atskiras ir savarankiškas sukčiavimo padarymo būdas, tačiau vis dėlto dažniausiai pasitaiko kartu su apgaule¹⁷⁹. Tačiau aš pritarčiau tiems autoriams, kurie piktnaudžiavimo pasitikėjimu nelaiko savarankišku sukčiavimo padarymo būdu. Išanalizavę įvairias situacijas, šie autoriai daro išvadą, kad kaip atskiras sukčiavimo požymis, piktnaudžiavimas pasitikėjimu praktiškai nepasitaiko, todėl būtų teisingiausiai jį laikyti apgaulę papildančiu požymiu.

Kiti autoriai atkreipia dėmesį, kad nereikėtų painioti pasitikėjimo ir patiklumo. Pasitikėjimas – tai santykis, kuris atsiranda tarp žmonių, o patiklumas – tai asmens vidinė charakterio savybė. Šios sąvokos nėra tapačios, todėl žmogaus patiklumas negali būti kaip sukčiavimo padarymo būdas¹⁸⁰. Tokiai nuomonei pritaria ir Lietuvos teismų praktika¹⁸¹.

¹⁷⁴ Grigorjeva, V. L., *supra note* 157, p. 74-86.

¹⁷⁵ Lunin, N. N., *supra note* 134, p. 74.

¹⁷⁶ Titkova, I. O., *supra note* 160, p. 88-99.

¹⁷⁷ Arendarenko, A. V.; Golubov, I. I., *supra note* 140.

¹⁷⁸ Grigorjeva, V. L., *supra note* 157, p. 74-86.

¹⁷⁹ Titkova, O. I., *supra note* 160, p. 88-99.

¹⁸⁰ Grigorjeva, V. L., *supra note* 157, p. 80-86.

¹⁸¹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad kai kaltininkas veiksmais, kurie atitinka apgaulės požymius, užvaldo turtą arba įgyja teisę į turtą iš asmens, kuris dėl amžiaus, fizinių ar psichinių trūkumų, nervinio sukrėtimo, girtumo, narkotinių medžiagų poveikio ir pan. negali teisingai suprasti kaltininko veiksmų, o kaltininkas šias aplinkybes suvokia ir jomis pasinaudoja, jo veika kvalifikuojama ne kaip sukčiavimas, o kaip vagystė. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas, 6 punktas, *supra note* 136.

Lietuvos teismų praktikoje galima surasti gana įvairių pavyzdžių, susijusių su piktnaudžiavimo pasitikėjimu vertinimu. Peržiūrėjus per šimtą pastarųjų metų Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčių, galima daryti išvadą, kad teismas, aiškindamas sukčiavimo sudėtį, gana retai remiasi piktnaudžiavimo pasitikėjimu požymiu, kaip šio nusikaltimo padarymo būdu ir apgaulės forma. Nors tokių pavyzdžių ir yra, aš ne visai sutinku su tokiu apgaulės požymio aiškinimu. Todėl pateiksiu pavyzdžių, kurių analizė padės atskleisti tokios nuomonės argumentus:

1) *LŽŪB skyrius AB 1994 m. rugpjūčio 9 d.–1994 m. rugsėjo 30 d. laikotarpiu išdavė keturis bendros 3 milijonų litų vertės trumpalaikius kreditus pagal tikslinę paskirtį. Beveik visa ši suma (2 782 220,85 Lt) pagal suklastotus mokėjimo pavedimus buvo pervesta į sąskaitas kituose bankuose ir kaltininkų užvaldyta, o 100 000 Lt neteisėtai pervesta į AB atsiskaitomąją sąskaitą LŽŪB Mažeikių skyriuje, iš kurios 94 811 Lt buvo nurašyta šiam bankui kaip palūkanos. Teismas pažymėjo: „<...> Minėtas trumpalaikio kredito sutartis AB vardu kaip įmonės prezidentas pasirašė nuteistasis S. P., nors jis nebuvo šios įmonės įstatuose nustatyta tvarka išrinktas (paskirtas) nei į šias, nei į kitas pareigas ir apskritai tuo metu bendrovėje oficialiai nedirbo, jo parašų pavyzdžiai banke patvirtinti neteisėtai. Kreditui gauti buvo panaudoti suklastoti dokumentai, įskaitant 1994 m. rugpjūčio 11 d. AB visuotinio akcininkų susirinkimo protokolo išrašą apie tai, kad kreditams gauti įkeičiamas AB turtas. Į mokėjimo pavedimus, kuriais remiantis kreditinės lėšos buvo nukreiptos į kitų asmenų sąskaitas ir užvaldytos, S. P. ir kito asmens nurodymu žinomai neteisingas žinias įrašė nuteistoji D. K., kuri tuo metu dirbo AB vyriausiąja finansininke. Šios nustatytos aplinkybės parodo, kad nuteistųjų S. P. ir D. K. veiksmai – suklastotų dokumentų panaudojimas gaunant kreditą AB vardu ir pervedant kreditines lėšas pagal suklastotus mokėjimo pavedimus (įrašius žinomai neteisingus duomenis apie tai, kad kreditinės lėšos bus panaudojamos technologinės linijos, medienos pirkimui ir kitiems mokėjimams) į kitų asmenų sąskaitas – yra susiję priežastiniu ryšiu su kilusiais padariniais – svetimo didelės vertės turto užvaldymu. Neteisėtai nuteistojo S. P. veikimas AB vardu, abiejų nuteistųjų suklastotų dokumentų panaudojimas **pagrįstai įvertintas kaip apgaulė (piktnaudžiavimas LŽŪB skyriaus valdytojos pasitikėjimu)**¹⁸².*

2) *Kitoje baudžiamojoje byloje Ž. Z. buvo nuteistas už tai, kad UAB „Bitė GSM“, „Omnitel“ ir „Tele-2“ turtą apgaule įgijo **piktnaudžiaudamas I. G., L. V., M. P., V. F., O. G., V. K, G. B. pasitikėjimu**. Kasacinis teismas, atmesdamas nuteistojo skundą, pažymėjo: „**Piktnaudžiavimas šių asmenų pasitikėjimu pasireiškė tuo, kad Ž. Z. įtikindavo šiuos asmenis, jog jiems nereikės mokėti pagal sudarytas sutartis, nes už juos tai padarys jis. Pasitikėdami Ž. Z., minėti asmenys vykdavo jo prašymus, nenumanydami, kad Ž. Z. visiškai neketina vykdyti jų sudarytų sutarčių su mobiliojo ryšio teikimo bendrovėmis. Taip asmenys, kurių pasitikėjimu piktnaudžiavo Ž. Z., tapdavo savotišku jo nusikalstamų veikų įrankiu. Šie asmenys, įkalbėti Ž. Z., UAB „Bitė GSM“, „Omnitel“ ir „Tele-2“ atsto-***

¹⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. lapkričio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-679/2006).

vams, turintiems teisę sudaryti sutartis, pranešdavo neteisingus duomenis, kad patys nori sudaryti mobiliojo ryšio paslaugų sutartis ir įsigyti telefono aparatus, nutylėdami esminę turto valdytojo apsisprendimui dėl turto perleidimo aplinkybę, kad iš tikrųjų sutarties sąlygų nevykdys, gautus telefono aparatus perduos kitam asmeniui, t. y. Ž. Z. Taigi Ž. Z., darydamas nusikalstamas veikas, naudodavosi minėtais asmenimis ir jų asmens dokumentais, ir šie asmenys mobiliojo ryšio teikimo sutartis sudarydavo bei telefono aparatus įgydavo savo vardu patys būdami apgauti. Tokios Ž. Z. veikos turi visus nusikalstamų veikų sudėčių, numatytų BK 182 straipsnyje, požymius¹⁸³.

Iš pateiktų situacijų matyti, kad nors ir buvo piktnaudžiaujama pasitikėjimu, tačiau akivaizdžiai buvo naudojama ir apgaulė dėl ketinimų (lėšų paskirties ar savo veiksmų ateityje). Iš pradžių buvo įgyjamas pasitikėjimas, o po to tuo pasitikėjimu pasinaudojama. Tačiau pasitikėjimas buvo tik priemonė efektyviai panaudoti apgaulę. Jeigu piktnaudžiavimą pasitikėjimu aiškinsime kaip naudojimąsi susiklosčiusiais santykiais siekiant gauti ar gaunant turtinę naudą, tai galime pagrįstai teigti, kad toks naudojimasis neįmanomas be suklaidinimo. Visais atvejais buvo nustatyta, kad kaltininkas pateikė melagingus duomenis (suklastotus dokumentus ar klaidingą informaciją apie savo ketinimus). Pats savaimė piktnaudžiavimas pasitikėjimu negali būti vertinamas kaip turto užvaldymo būdas sukčiavime. Jeigu nuketėjusieji nebūtų suklaidinti dėl kaltininkų ketinimų, vien įgytas pasitikėjimas, net ir piktnaudžiavimas juo, nebūtų pakankamas turtui gauti. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad visais atvejais buvo naudojama apgaulė, ir būtent ji čia turėjo esminės įtakos. Piktnaudžiavimas pasitikėjimu buvo tik pagalbinė priemonė rezultatui pasiekti. Pastebėtina, kad, kaip minėjau, naujausioje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo priimtoje apžvalgoje (teismų praktikos sukčiavimo (Baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) baudžiamosiose bylose apžvalga) piktnaudžiavimas pasitikėjimu prilyginamas apgaulėi dėl ketinimų, todėl šis būdas laikomas apgaulės forma. Remiantis anksčiau padarytomis išvadomis, manytina, kad toks aiškinimas nėra visiškai tikslus.

Kai kuriose nutartyse nurodomi abu sukčiavimo padarymo būdai: „V. K. buvo kaltinamas tuo, kad, **veikdamas apgaulė ir piktnaudžiaudamas I. G. pasitikėjimu**, pagal paskolos sutartį trijų mėnesių laikotarpiui iš I. G. pasiskolino 15 000 Lt buto sąlygomis pagerinti, skolos grąžinimą garantuodamas nuosavybės teise jam priklausančiu butu; 2001 m. lapkričio 1 d., negrąžinęs ankstesnės paskolos, pagal antrą paskolos sutartį aštuonių mėnesių laikotarpiui iš I. G. pasiskolino 30 000 Lt neva buto sąlygų pagerinimo darbams, skolos grąžinimą garantuodamas tuo pačiu nuosavybės teise jam priklausančiu butu; 2002 m. sausio 15 d., Vilniaus miesto 15-ajame notaro biure, kartu su žmona N. K. su I. G. sudarė paskolos sutartį, šešių mėnesių laikotarpiui pasiskolino iš jos 30 000 Lt neva buto sąlygų pagerinimo darbams, įsipareigodami skolą grąžinti iki 2002 m. liepos 1 d.; 2002 m. kovo 8 d. bute, kartu su žmona N. K. sudarė su I. G. paskolos sutartį, pasiskolino iš jos keturių mėnesių laikotarpiui 26 000 Lt neva buto sąlygų pagerinimo darbams, skolos grąžinimą garantuodamas nuosavybės teise jam priklausančiu butu.

¹⁸³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-42/2006).

V. K. paskolos sutarties sąlygų nevykdė, buto sąlygų pagerinimo darbų neatliko, taip apgaule, piktnaudžiaudamas I. G. pasitikėjimu, užvaldė jai priklausantį didelės 101 000 Lt vertės turtą. 2002 m. lapkričio 13 d. valstybės įmonės Registrų centro Vilniaus filiale gavo jam priklausančio buto, kadastro duomenų bylos dublikatą ir, žinodamas, kad originalą turi kreditorė I. G., 2002 m. gruodžio 9 d. šį butą padovanojo nepilnametei dukrai S. K., o 2003 m. gegužės 6 d., veikdamas per nepilnametę dukrą S. K., butą pardavė tretiesiems asmenims. Taip **apgaule ir piktnaudžiaudamas pasitikėjimu**, norėdamas išvengti turtinės prievolės grąžinti paskolą, įgijo didelės 101 000 Lt vertės svetimą turtą¹⁸⁴. Toks situacijos vertinimas irgi nėra visiškai tikslus, nes sukčiavimo dispozicijoje numatytas tik vienas nusikaltimo padarymo būdas – apgaulė. Todėl aprašant veiką nereikėtų naudoti nenumatyto požymio – piktnaudžiavimo pasitikėjimu. Mano nuomone, tokiais atvejais teisingusia ir tiksliausia būtų apgaulę aiškinti tradiciškai, bet kartu pridedant, kad veikiant buvo naudojamas ir piktnaudžiavimas pasitikėjimu, kuris palengvino ir/ar sudarė sąlygas apgaulei atsirasti.

Taigi apibendrinant apgaulės požymio sampratą, galima padaryti keletą išvadų:

- Apgaulė turi būti suprantama kaip turto savininko, valdytojo, asmens, kurio žinioje yra turtas, bet kokio trečio asmens, institucijos, įgaliotos spręsti teisinius ginčus ar elektroninės sistemos sukklaidinimas bet kuriam iš jų pateikiant melagingus (iškraipant tiesą) duomenis (tarp jų ir apie savo ketinimus ir kitus ateityje turėsiančius įvykti faktus) ar nutylėjimas aplinkybių, apie kurias asmuo turi teisinę pareigą pranešti, siekiant, kad turto savininkas patirtų turtinės žalos.
- Piktnaudžiavimas pasitikėjimu neturėtų būti aiškinamas kaip apgaulės rūšis ar forma. Šis požymis galėtų būti suprantamas kaip priemonė, leidžianti efektyviau naudoti apgaulę, tačiau neturintis savarankiškos juridinės reikšmės.
- Pagrindinės problemos, atribojant sukčiavimą ir civilinės teisės pažeidimą, kyla vertinant sukklaidinimą apie ketinimus, arba melagingų duomenų apie ateitį pateikimo.

2.1.3. Sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijai

Užsienio valstybių baudžiamojoje teisėje galima sutikti labai įvairių bandymų atriboti sukčiavimą ir civilinės teisės pažeidimą. Šių šalių mokslininkai skiria gana skirtingus kriterijus, kurie, jų manymu, turėtų padėti išspręsti nagrinėjamą atribojimo problemą. Pavyzdžiui, Austrijos ir Italijos baudžiamosios teisės mokykla siūlė, kad tik už ypatingai gudrią ar klastingą apgaulę galima baudžiamoji atsakomybė, o visos kitos apgaulės rūšys turėtų užtraukti tik civilinę¹⁸⁵. I. Ja. Foinickis, aiškindamas šias apgaulės sąvokas, pateikė tokią poziciją: baudžiamajai apgaulei pripažinti reikšmės turi ir pats apgautasis (nukentėjusysis). Viena vertus, tai reiškia, kad baudžiamąją atsakomybę užtraukianti apgaulė turi būti tokia, nuo kurios nebuvo galima apsaugoti „normaliu apdairumu“ ar „normaliu protingumu“. Kita vertus, tai reiškia, kad tokia apgaulė turi

¹⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-224/2008).

¹⁸⁵ Foinickij, I. Ja., *supra note* 139, p. 171.

viršyti įprasto protingumo nukentėjusiojo sugebėjimus. Tuo atveju, jei jis apgaunamas dėl pernelyg didelio aplaidumo ar neatsargumo elgiantis su savo turtu, apie baudžiamąją atsakomybę kalbėti nevertėtų. I. Ja. Foinickis pažymi, kad tokia idėja visų pirma atsirado Prancūzijos (tai vėliau patvirtino ir kitų šalių autoriai¹⁸⁶) baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje, o vėliau jai buvo pritarta ir Vokietijoje. Tačiau pats autorius jos nesureikšmina: „nukentėjusiojo aplaidumas ar nerūpestingumas savaime nereiškia, kad jo turtas perduodamas kaltininkui“. O galiausiai ir sukritikuoja – „praktiškai taikyti šį kriterijų teismui bus per sudėtinga, nes reikės nustatyti ir apibūdinti ne tik kaltininko asmenybę, bet ir nukentėjusiojo, ir dar daugiau, reikės išsiaiškinti ar kaltininkas suvokė, kad nukentėjusysis yra aplaidus ir nerūpestingas“¹⁸⁷. Todėl ši teorija negali būti tvirtu kriterijumi, atskiriančiu baudžiamąją apgaulę. Tačiau, kaip matysime vėliau, nukentėjusiojo veiksmai taip pat gali turėti įtakos sprendžiant, ar prieš jį buvo panaudota apgaulė ir ar ši apgaulė gali būti pripažinta esmine, t. y. būdinga sukčiavimui.

O štai kai kurie Rusijos autoriai mano, kad baudžiamąją ir civilinę atsakomybę skiria apgaulės sąmoningumas ir savanaudiškas tikslas. Vien nustatytas apgaulės faktas dar nereiškia, kad asmuo kaltas dėl sukčiavimo, lygiai taip pat svarbu nustatyti, kad kaltininkas neketino vykdyti prisiimtų įsipareigojimų ir turėjo tikslą neatlygintai užvaldyti svetimą turtą. Apgaulė ir savanaudiškas tikslas – tai du savarankiški, vienas nuo kito nepriklausantys sukčiavimo požymiai, ir jeigu bent vienas iš jų nebus nustatytas, vadinasi, galima padaryti išvadą, kad nebuvo padaryta nusikalstama veika. Savanaudiško tikslo požymis įeina į sąvokos „pagrobimas“ turinį¹⁸⁸. Apskritai tokios mintys nėra neteisingos, tačiau, manau, kad autoriams pritrūksta argumentų, koku būdu šie požymiai atriboja civilinės teisės pažeidimą ir sukčiavimą.

Pasitaiko ir keistesnių šios problemos sprendimo variantų. Kai kurie mokslininkai, nagrinėdami sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problematiką, pabrėžia, kad pagrindinis kriterijus, atribojantis juos – tai turto savininko teisių ir teisėtų interesų gynimo būdai, todėl vėliau išsamiai nagrinėjami civilinio proceso formos ir būdai, didelis dėmesys skiriamas vindikaciniam ir negatoriniam ieškiniui, kitoms ieškinių rūšims¹⁸⁹. Tačiau, mano nuomone, gana keistai atrodo tokie bandymai atriboti civilinę ir baudžiamąją atsakomybes. Nelabai įsivaizduoju, kaip galima atskirti civilinės teisės pažeidimą nuo sukčiavimo, analizuojant kokį ieškinį reikia pareikšti norint apginti savo turtines teises civilinio proceso tvarka. Todėl tokie bandymai spręsti šią problemą neatrodo tinkami.

Baltarusijos baudžiamosios teisės specialistai, nagrinėdami apgaulės požymio įtaką baudžiamajai atsakomybei, taip pat skiria kriterijus, kuriais remiantis bandoma atsakyti į klausimą, nusikaltimas ar civilinės teisės pažeidimas buvo padarytas:

¹⁸⁶ Paprastai teigiama, kad jeigu auka pati „apsigavo“, o kaltininkas tik leido jai taip suklysti, tokiu atveju sukčiavimo nebus. Žr. plačiau: Heller, K. J.; Dubber, H. D. *The Handbook of Comparative Criminal Law*. USA: California, 2011, p. 409.

¹⁸⁷ Foinickij, I. Ja., *supra note* 139, p. 171-172.

¹⁸⁸ Arendarenko, A. V.; Golubov, I. I., *supra note* 140.

¹⁸⁹ Beliak, O. C. *Otvetstvennost' za moshennichestvo po ugovnomu pravu Rossiji. Dissertacija kandidata juridicheskich nauk*. [Responsibility for Fraud in Criminal Law of Russia. PhD Thesis]. Moskva, 2007, p. 110-114.

- 1) Baudžiamieji teisiniai padariniai turi būti pavojingi visuomenei, o ne atskiram asmeniui;
- 2) Baudžiamoji apgaulė galima tik tuo atveju, jeigu pažeistos teisės negalima atkurti naudojant civilinio proceso priemones. Detalizuodamas šį kriterijų, autorius pateikia situacijas, kada turi būti taikoma civilinė atsakomybė. Pirma, civilinė atsakomybė taikoma tuo atveju, kai egzistuoja galimybė dėl pažeistos teisės susitarti gera valia arba reiškiant ieškinį. Antra, jeigu turtinė teisė buvo pažeista dėl bendros ar verslo rizikos (dėl nepavykusio ekonominio sprendimo ir pan.).
- 3) Į baudžiamosios apgaulės ribas turi patekti tik ypatingai klastingos ar gudrios apgaulės, tai yra tos, kurios viršija įprasto protingo nukentėjusiojo lygį. Šioje vietoje Baltarusijos mokslininkas cituoja net Šveicarijos baudžiamąjį kodeksą, kuriame yra įtvirtinta būtent klastingos apgaulės sąvoka; be to, panašiai apgaulė apibūdinama ir Nyderlandų Karalystės baudžiamajame kodekse.
- 4) Nusikalstamos apgaulės ribas reikėtų apibrėžti nurodant konkrečius jos požymius. Šie požymiai turėtų būti nurodyti baudžiamajame įstatyme, tokiu atveju apgaulė, neatitinkanti aprašytų požymių, užtrauktų tik civilinę atsakomybę. O čia jau cituojamas Prancūzijos baudžiamasis kodeksas, kuriame nurodyta, kad: sukčiavimas – tai fizinio arba juridinio asmens apgavimas, pateikiant išgalvotus vardus, pareigas ar situaciją, arba piktnaudžiaujant realiomis pareigomis ar padėtimi, arba atliekant apgaulingus veiksmus <...>.

Formalus kriterijus, atskiriantis baudžiamąją ir civilinę atsakomybes, remiantis šia pozicija, galėtų būti nukentėjusiajam padaryta žala. Tačiau reikėtų sutikti su jau vėlesne to paties autoriaus pozicija, kad šis kriterijus negali padėti atskirti nusikaltimą ir civilinės teisės pažeidimą. Juk neretai civiliniu deliktu padaryta žala gali būti žymiai didesnė nei nusikaltimu¹⁹⁰.

Taip pat reikėtų paminėti Vokietijos baudžiamosios teisės literatūroje šia problematika išsakomas idėjas. Šios šalies mokslininkai, nagrinėdami įvairias sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo situacijas, išskiria keletą teorijų. Viena jų teigia, kad jeigu viena sutarties šalis, sudariusi sutartį, iš kitos šalies priima pinigus (avansą) už sutartyje numatytų savo pareigų įvykdymą, tačiau tuo metu jau žino, kad nurodytų veiksmų neatliks, tai tokiais veiksmais ši šalis apgauna kitą sutarties šalį. Tai reiškia, kad:

1. Tokiu būdu asmuo ne tik kad nutyli apie savo tikruosius ketinimus (nevykdyti sutarties), bet ir praneša apie tai, kad sutartis bus vykdoma, ir kad jis ketina ją vykdyti.
2. Taip pat toliau tokia apgaulė pasireiškia ir veiksmais, kai asmuo naudojasi sutartimi suteiktais daiktais (juos sunaudoja) ar paslaugomis.

¹⁹⁰ Chiliuta, V. V. *Obman vimuschestvennych otnoshenijach: otgranichenije ugolovno-pravovoji grazdanskoi otvetstvennosti* [Fraud in Property Relations: Delimitation of Criminal and Civil Responsibility]. [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2011-05-24]. <<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07hvvigo.pdf>>.

Antroji – pareigų aiškinimo teorija teigia, kad jeigu sutarties šalis po sutarties sudarymo tampa nemoki, ji turi pareigą apie tai pranešti kitai sutarties šaliai. Jeigu šalis to nepadaro, ji tokiu būdu, neveikimu, apgauna kitą sutarties šalį. Tai reiškia, kad:

1. Sutartyje turi būti numatyta tiksli ir aiški pareiga sutarties šalims iš anksto pranešti kitai šaliai apie sutarties vykdymo metu dėl susidariusių aplinkybių pasikeitusią savo padėtį, kuri gali turėti įtakos sutarties įvykdymui.
2. Nėra jokios priežasties, kuri neleistų sutarties šalims nusistatyti tokių pareigų dėl savo tikrosios padėties atskleidimo iki to momento, kol sutartis bus įvykdyta.
3. Pareiga atskleisti savo tikrąją padėtį atsiranda ir dėl kiekvienos iš šalių veiksmų dar iki sutarties sudarymo, kuriais siekiama sudaryti sutartį, ir kurie leidžia tikėtis iš kitos šalies, kad ji įvykdys savo pareigas sutarties vykdymo metu.

Trečioji – siaurinamojo pareigų aiškinimo teorija teigia, kad jeigu sutarties šalis, slėpdama savo negebėjimą atlikti sutartyje numatytas pareigas, priima (avansinį) apmokėjimą už jas, tai ji iš esmės naudoja apgaulę. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad kiekviename avansiniame mokėjime mokėtojas prisiima tam tikrą riziką – tai būdinga versle. Be to, mokėtojas turi išsiaiškinti kitos šalies galimybes įvykdyti prisiimamus įpareigojimus.

Ir paskutinioji – ribotos apgaulės teorija suprantama taip: apgaulė nėra įmanoma pagal egzistuojančią pareigų paaiškinimo teoriją, kai pažeidimas padaromas neveikimu, naudojant „gryną“ tylėjimą. Tai reiškia, kad jeigu nėra tyčinės apgaulės, tokiu atveju apgaulės nebus – galima kalbėti nebent apie klaidą¹⁹¹.

Kaip matyti iš pateiktų teorijų, didžioji jų dalis yra skiriama neveikimu padaryto sukčiavimo (kai asmuo privalo pranešti tam tikrą informaciją, tačiau to nepadaro) atribojimui nuo paprasto sutarties nevykdymo. Apskritai, peržvelgus Vokietijos baudžiamosios teisės teorijoje išsakomas mintis, galima padaryti išvadą, kad šioje šalyje manoma, jog būtent neveikimu padarytą sukčiavimą sunkiausia atriboti nuo civilinės teisės pažeidimo. Atribojant šiuos du teisės pažeidimus, neretai pabrėžiama, kad sutartyje kiekvienai iš šalių privalomai turi būti numatyta pareiga pranešti apie pasikeitusias mokumo galimybes, ekonominę situaciją ar kitas aplinkybes, kurios galėtų turėti įtakos prisiimtų įsipareigojimų įvykdymui. Tokiu būdu sutartyje įtvirtintos pareigos tampa svarbiu kriterijumi, padedančiu atskirti sukčiavimą nuo sutarties nevykdymo¹⁹². Taigi šiuo atveju dažniausiai naudojama jau cituota pareigų paaiškinimo teorija.

Lietuvos baudžiamojoje teisėje neiškumai, kylantys nustatant baudžiamosios atsakomybės ribas, esant sukčiavimo nusikalstamos veikos požymių, dažniausiai kyla dviem atvejais: 1) kai apgaulė naudojama suklaudinant dėl ketinimų; 2) esant sukčiavimo požymiui „savo ar kitų naudai išvengė turtinės prievolės“. Reikėtų pabrėžti, kad abiem atvejais turi susiklostyti civiliniai teisiniai, dažniausiai sutartiniai, santykiai. Pirmuoju atveju apgaulė paprastai naudojama iš anksto, dar prieš sudarant sandorį (ar jo sudarymo metu), todėl jau patys civiliniai teisiniai santykiai tampa neteisėti. Šiuo

¹⁹¹ Hillenkamp, T. *40 Probleme aus dem Strafrecht. Besonderer teil*. Germany, München, 2004, p. 143-148.

¹⁹² Joecks, W. *Strafgesetzbuch. Studienkommentar*. München, 2007, p. 580-581.

atveju atskiriant sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo paprastai naudojamas *esminės apgaulės* kriterijus, kuris reiškia, kad būtent apgaulės naudojimas lėmė nukentėjusiojo apsisprendimą perduoti turtą, turtinę teisę ir pan. Antruoju atveju sandoris paprastai sudaromas teisėtai, t. y. nesant ar neįrodžius apgaulės dėl ketinimų, tačiau apgaulė pasireiškia vėliau, prievolių vykdymo procese. Kad tokia situacija įmanoma bei neretai pasitaikanti, pripažįsta ir kasacinis teismas¹⁹³. Baudžiamosios teisės teorijoje aiškinant pastarąjį atvejį, apgaulės požymis paprastai aiškinamas per *kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo* kriterijų, kuris šiuo atveju naudojamas spręsti sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemas. Visiems žinoma, kad prievolės turi būti vykdomos sąžiningai, tinkamai bei nustatytais terminais pagal įstatymo ar sutarties nurodymus, o jei jų nėra – vadovaujantis protingumo kriterijais. Jei skolininkas prievolės nevykdo ar ją vykdo netinkamai, jam paprastai taikoma civilinė atsakomybė ir tarp šalių pasiekama „teisinė taika“ bei nukentėjusiajai šaliai priteisiama tam tikra kompensacija. Tokiose situacijose baudžiamoji atsakomybė negali būti taikoma. Baudžiamoji atsakomybė galima tik tuo atveju, kai skolininkas naudodamas apgaulę vengia įvykdyti prievolę. Tokiais atvejais skolininkas atlieka veiksmus, dėl kurių nukentėjusiojo turima turtinė teisė, atitinkanti skolininko ar trečiojo asmens turtinę prievolę, nerealizuojama, ir dėl objektyvių priežasčių nukentėjusiojo (kreditoriaus) teisių gynimas negalimas arba labai apsunkintas. Be to, turtinės prievolės išvengimas visuomet turi būti neatlygintinas¹⁹⁴. Tokia situacija ir sudaro kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijų. Kad toks kriterijus gali būti vienas iš kertinių taikant baudžiamąją atsakomybę, jau vėliau pritarė ir kiti autoriai, pavyzdžiui, O. Fedosiukas. Jo nuomone, naudojant šį kriterijų pati apgaulės sąvoka vengiant prievolės įgauna platesnę prasmę, ja reikėtų laikyti bet kokius sąmoningus skolininko veiksmus, nukreiptus į kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimą ir sudarančius prielaidas išvengti grėsmės būti priverstam vykdyti turimą prievolę. Ji gali būti naudojama tiek įtraukiant nukentėjusįjį į sandorį, pavyzdžiui, suklaidinant dėl savo tapatybės, nuslepiant savo nemokumą, tiek ir po sandorio, pavyzdžiui, sudarant dirbtinį nemokumą, pateikiant fiktyvius duomenis, patvirtinančius prievolės įvykdymą ar leidžiančius ginčyti prievolės egzistavimą kitu pagrindu, sudarant fiktyvias sutartis, pagal kurias skolininkas perleidžia savo turtą kitiems asmenims ir pan. Tokia apgaulė gali būti nukreipta sudaryti prielaidas laimėti teisminį procesą arba panaikinti galimybes įvykdyti nepalankų sprendimą. Vengiant prievolių, kilusių iš teisėtų sutartinių santykių ar iš delikto, apgaulė įgauna

¹⁹³ Teismų praktikos sukčiavimo (Baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) baudžiamosiose bylose apžvalgoje nurodyta, kad teismų praktikoje pamažu įsigali nuostata, kad kaltininko tyčia išvengti turtinės prievolės gali susiformuoti ir po sandorio sudarymo. Tokiais atvejais apgaulė naudojama ne įtraukiant nukentėjusįjį į jam nenaudingą sandorį, o išvengiant būtinumo vykdyti savo pareigą. Turtinės prievolės išvengimas gali pasireikšti neteisėtai atsisakant vykdyti savo pareigą kreditoriui, sudarant situaciją, kai kreditorius negali civilinėmis teisinėmis priemonėmis atkurti savo pažeistos teisės arba toks pažeistų teisių gynimo būdas yra apsunkintas, pvz., tyčia tapus beturčiu, kad nebūtų į ką nukreipti reikalavimo ir pan. - Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus „Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (Baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) apžvalga“, *supra note* 137, p. 420.

¹⁹⁴ Sinkevičius, E., *supra note* 9, p. 80-82.

kitokią prasmę – tai jau nebe priemonė įtraukti nukentėjusį į sandorį, o tam tikras metodas išvengti grėsmės būti priverstam vykdyti prievolę¹⁹⁵.

Taigi kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje aiškinamas kaip situacija, kai kreditorius negali civilinėmis teisinėmis priemonėmis atkurti savo pažeistos teisės arba toks pažeistų teisių gynimo būdas yra apsunkintas. Tačiau pamiršamas vienas esminis klausimas: kokios civilinio proceso priemonės turi būti naudojamos atkuriant pažeistą teisę, kad dar nebūtų peržengtos civilinės atsakomybės ribos? Šią problemą pastebėjęs E. Sinkevičius pažymėjo, kad jeigu kreditoriaus pažeistas teisės galima apginti naudojant įprastas civilines teises priemonės, tokiu atveju baudžiamosios atsakomybės dar nereikėtų taikyti. Prie įprastinių teisių priemonių autorius priskiria: civilinių teisių savigną, su laikymo teisę, ieškinio pareiškimą ir ieškinio užtikrinimą. O neįprastomis teisinėmis priemonėmis reikėtų laikyti Pauliano ieškinį, netiesioginį ieškinį, skolininko asmenybės nustatymą ar jo turto paiešką ir kitus tokio pobūdžio veiksmus¹⁹⁶. E. Sinkevičiaus nuomone, tik esant reikalui naudoti pastarąsias priemones, baudžiamoji atsakomybė būtų pagrįsta. Tačiau prisiminus baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principą, nevisiškai galima sutikti su tokia nuomone. Baudžiamosios teisės priemonės taikytinos tik kraštutiniais atvejais, kai kitomis, švelnesnėmis teisinėmis priemonėmis negalima apginti nukentėjusiojo interesų. O civilinė teisė ir yra žymiai švelnesnė priemonė nei baudžiamosios priemonės. Be to, šiuo atveju baudžiamosios teisės teorija, aiškindama *ultima ratio*, nedaro skirtumo tarp švelnesnių priemonių rūšių. Tai reiškia, kad iš esmės bet kokios rūšies civilinės teisinės priemonės laikytinos švelnesnėmis negu baudžiamosios. Baudžiamoji teisė ir jos dispozicijoje esančios priemonės visada bus žymiai griežtesnės ir už įprastas, ir už neįprastas civilines teises priemonės. Todėl galima padaryti išvadą, kad nesvarbu, kokios rūšies civilinėmis teisinėmis priemonėmis galima pasinaudoti atkuriant kreditoriaus teises. Svarbu, kad jos būtų efektyvios ir realiai užtikrintų nukentėjusio asmens interesus. Žinoma, tuo atveju, kai šios priemonės (įprastos ar neįprastos) tampa neefektyvios, galima kelti klausimą, ar tokie civiliniai santykiai neperžengė šių santykių ribų ir ar nevertėtų taikyti baudžiamosios atsakomybės.

Apibendrinant Lietuvos ir užsienio valstybėse skiriamus sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijus, galima padaryti išvadą, kad didžiausios reikšmės nustatant, ar padarytas teisės pažeidimas atitinka sukčiavimo nusikaltimo požymius, turi šie kriterijai:

1. Esminės apgaulės kriterijus;
2. Kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus;
3. Nukentėjusiojo apdairumo ir atidumo kriterijus.

2.1.3.1. Esminės apgaulės kriterijus ir jo panaudojimas teismų praktikoje

Kasacinis teismas naujausioje sukčiavimo baudžiamųjų bylų apžvalgoje pažymėjo, kad sprendžiant, ar civilinių sutarčių neįvykdymo atveju kartu su civiline taikytina

¹⁹⁵ Fedosiuk, O., *supra note* 9, p. 75.

¹⁹⁶ Sinkevičius, E., *supra note* 9, p. 91.

ir baudžiamoji atsakomybė, teismų praktikoje vadovujamasi esminės apgaulės, kuri naudojama įtraukiant asmenį į jam žalingą sandorį, kriterijumi¹⁹⁷. Pasakytina, kad šios taisyklės Lietuvos Aukščiausiasis Teismas laikosi jau gana seniai, savo nutartyse, kuriose nagrinėjama ši problema, vis pabrėždamas, jog apgaulė ir suklaidinimas turi būti esminiai, t. y. pateikta ar nutylėta informacija iš esmės lemia nukentėjusiojo veiksmus perduoti savo turtą ar perleisti turtinę teisę.

Taigi apgaulė gali būti dvejopa: esminė ir neesminė. Ir tik esminė apgaulė gali būti laikoma nusikalstama. Todėl tam tikrais atvejais net ir nustačius, jog buvo naudojama apgaulė, jos nepripažinus esmine, bus laikoma, jog sutartiniai santykiai neperžengė civilinių teisinių santykių ribų: *R. B. nuteistas už tai, kad savo bute, turėdamas tikslą apgaule užvaldyti V. J. turtą ir negrąžinti jai pinigų, gavo iš V. J. 14 720 litų paskolos, įrašydamas į nukentėjusiosios ranka surašytą paskolos gavimo pakvitavimą savo sūnaus V. B., kuris išvyko iš Lietuvos nuolat gyventi į Izraelį, vardą (Vladimiras), ir pasirašydamas po pakvitavimu. Suėjus paskolos grąžinimo terminui paskolos negrąžino. Kasacinis teismas nevertino sūnaus vardo „Vladimiras“ įrašymo į paskolos raštelį kaip apgaulės, tačiau pažymėjo: „Iš bylos medžiagos negalima daryti išvados, kad nukentėjusiajai gerai pažįstamas žmogus galėtų suklaidinti ją dėl savo asmenybės. Kaip nustatyta remiantis bylos medžiaga, taip pat ir V. J. parodymais, kasatorius prisistatinėjo Vladimiro vardu, ir jo kaimynė jį pažinojo Vladimiro vardu, ir tik tokiu vardu jis galėjo pasirašyti skolos raštelyje nesukėlęs nukentėjusiosios įtarimų. Atvirkščiai, vargu ar nukentėjusioji sutiktų su skolos rašteliu turiniu, jei jis pasirašytu savo, bet nukentėjusiajai nežinomu vardu. Šiuo atveju kolegija laiko, kad byloje nėra pakankamai įrodymų, kad pasirašydamas skolos raštelyje žodžius „Behakas Vladimiras“ kasatorius pateikė save kaip kitą asmenį ir siekė suklaidinti nukentėjusiąją V. J. dėl savo asmenybės. Juo labiau kad jie buvo gerai pažįstami ir nukentėjusiajai buvo žinoma jo gyvenamoji vieta. **Kolegija laiko, kad R. B. pasivadindamas paskolos raštelyje Vladimiro vardu byloje nustatytomis sąlygomis neturėjo esminės įtakos nukentėjusiosios apsisprendimui suteikti paskolą ir negalėjo ap sunkinti nukentėjusiajai išieškoti skolą.** R. B. neneigia paties paskolos fakto. Jis ginčija tik paskolos aplinkybes, sumą ir paskolos grąžinimo faktą. Šių aplinkybių sprendimas yra civilinės teisės ir civilinio proceso, o ne baudžiamosios teisės ir baudžiamąjo proceso dalykas“¹⁹⁸. Taigi, nors teismas ir pripažino, kad raštelyje buvo įrašytas netikras vardas (vadinasi, apgaulė egzistavo), tačiau tokia apgaulė nebuvo pakankama, t. y. nebuvo pripažinta esmine, todėl ir negalėjo turėti įtakos nukentėjusiosios apsisprendimui. Tokiu atveju nukentėjusioji savo teises gali ginti tik civilinio proceso priemonėmis.*

Kita baudžiamoji byla taip pat puikiai iliustruoja situaciją, kai kaltininkų veiksmuose nėra esminės apgaulės požymio: *N. B. buvo kaltinama tuo, kad, būdama nekilnojamojo turto agentūros savininkė ir veikdama kartu su I. M., I. M. suteikus tikrovės neatitinkančią informaciją, t. y. prisistačius nukentėjusiajai A. M. nekilnojamojo turto agente bei buto pardavėjos uošve, N. B. nekilnojamojo turto agentūroje, nežinant buto pardavėjai D. V. ir jos įgaliotam asmeniui, esant sudarytai preliminarajai sutarčiai tarp D. V. įgalioto asmens Ž. K. ir I. D. dėl buto pirkimo-pardavimo bei nusilepiant nuo A. M.*

¹⁹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus „Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (Baudžiamąjo kodekso 182 straipsnis) apžvalga“, *supra note* 137, p. 433.

¹⁹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamąjoje byloje (bylos Nr. 2K-851/2001).

informaciją, jog dėl šio buto jau yra sudaryta preliminarioji buto pirkimo-pardavimo sutartis, N. B., neturėdama buto savininko įgaliojimo, pasirašydama sutartyje už buto pardavėją, o I. M., pasirašydama kaip nekilnojamojo turto agentūros atstovė, sudarė ir taip pagamino netikrą dokumentą – preliminariąją sutartį dėl buto pirkimo-pardavimo su A. M. ir neturėdama teisės paėmė iš A. M. 2600 Lt avansą. Pagal kaltinimo versiją, taip N. B. apgaule savo naudai įgijo 2600 Lt. Teismas pažymėjo: „Šioje byloje esminė apgaulė reikštų tai, kad butas realiai nebuvo parduodamas ar jau buvo parduotas, o sutartys buvo fiktyvios ir sudarytos tam, kad būtų galima apgaule pasisavinti nukentėjusiojo turtą (pinigus), neketinant buto parduoti ir grąžinti avanso, arba butas, nors ir parduodamas, bet jį parduoda kiti asmenys, o ne nurodyti preliminarinioje sutartyje. Tuo tarpu byloje nustatyta, kad N. B. ir I. M. turėjo teisę tarpininkauti buto pirkimo-pardavimo procese. Butas, dėl kurio buvo sudaryta preliminarioji pirkimo-pardavimo sutartis, buvo iš tikrųjų parduodamas. Pirmajam buto pirkėjui I. D. sudarius preliminariąją buto pirkimo-pardavimo sutartį su buto savininkės įgaliotu asmeniu Ž. K. ir nekilnojamojo turto agentūros atstove N. B. bei sumokėjus 5000 Lt avanso, tačiau kitą dieną po preliminariosios sutarties sudarymo atsisakius šią vykdyti, buto pardavimo procesas tęsėsi. Tam neprieštaravo ir buto savininkės įgaliotas asmuo Ž. K. Taigi su A. M. sudaryta preliminarioji buto pirkimo-pardavimo sutartis nebuvo apgaulinga. Nei dėl parduodamo buto, nei dėl pasirašant sutartį dalyvavusių asmenų tapatybių A. M. nebuvo sukklaidinta. Butas buvo realiai parduodamas, ir jei A. M. būtų įvykdžiusi preliminariosios sutarties sąlygas, ji taptų teisėta buto savininke ir jos duotas avansas būtų įskaitytas į buto kainą. **Tas faktas, kad I. M. prisistatė A. M. buto pardavėjos uošve, o N. B. pasirašė sutartyje vietoj pardavėjo įgalioto asmens Ž. K., ir tai, kad nebuvo nutraukta prieš tai sudaryta preliminarioji sutartis tarp D. V. įgalioto asmens Ž. K. ir I. D. dėl šio buto pirkimo-pardavimo, neinformuojant A. M. dėl pirmiau nurodytų aplinkybių, negali būti laikoma esmine apgaule, būtent, A. M. sukklaidinimu, iš esmės paveikusių jos apsisprendimą dėl buto pirkimo**¹⁹⁹. Taigi ir šioje byloje, nors buvo prieita prie išvados, kad kaltinamų asmenų veiksniuose egzistavo apgaulė, tačiau ji nebuvo esminė, t. y. tokia apgaulė negalėjo paveikti nukentėjusiosios sprendimo dėl buto pirkimo, todėl teisiniai santykiai neperžengė civilinių sutartinių santykių ribų.

Peržvelgus teismų sprendimus sukčiavimo byloje, pastebėtina, kad gana retai teismai nenustato esminės apgaulės požymio. Priešingai, daugumoje bylų esminė apgaulė akivaizdi ir tinkamai motyvuojama: „V. Ž. apgaulė pasireiškė tuo, kad jis, iš anksto žinodamas, kad sutartinių įsipareigojimų negalės įvykdyti, sudarė kietojo krosnių kuro tiekimo sutartį su Lenkijos Respublikos įmone, atstovaujama V. F. A., o vėliau ir su jo dukros K. M. A. įmone, kuriai atstovavo pats V. F. A. Taigi šiuo atveju apgaulė buvo naudojama įtraukiant nukentėjusįjį į jam nenaudingą sandorį, neturint ketinimų (ir realių galimybių) jo vykdyti. Tais atvejais, kai padaryta veika susijusi su tam tikros turbinės prievolės nevykdymu, svarbiomis aplinkybėmis, rodančiomis nusikalstamą padarytos veikos pobūdį, laikoma tai, kad kaltininko naudota apgaulė buvo esminė nukentėjusiojo apsisprendimui dalyvauti jam žalingame sandoryje. V. Ž. apgaulė ir išankstinė tyčia nevykdyti įsipareigojimų pirmosios instancijos teismo nuosprendyje grindžiama tuo, kad

¹⁹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. spalio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-387/2008)

jis sudarė sutartis su Lenkijos įmonėmis dėl kietojo krosnių kuro tiekimo neturėdamas licencijos verstis naftos produktų prekyba ir kartu neturėdamas pačios prekės – kietojo krosnių kuro. Iš bylos medžiagos matyti, kad nukentėjęs V. F. A. patvirtino, kad jei būtų žinojęs, jog Varėnoje buvęs kuras nepriklauso nuteistajam, būtų jo nepirkęs. Liudytojas R. S. Z., duodamas parodymus pirmosios instancijos teisme, paaiškino, kad V. Ž. sakė V. F. A., kad bazė priklauso jam, jis tuo metu buvo šalia. Iš V. F. A. parodymų seka, kad jis klausęs, ar kasatorius turi reikiamus dokumentus, tačiau šis patikino, kad su dokumentais viskas tvarkoje. Įvertinęs ne tik šiuos parodymus, bet ir visą pirkimo-pardavimo sutarties sudarymo kontekstą apeliacinės instancijos teismas padarė pagrįstą išvadą, kad V. F. A., pats būdamas verslininkas ir žinodamas, kad Varėnos naftos produktų bazė bei joje esantis kuras nepriklauso nuteistajam, nebūtų prisiėmęs riziką ir pervedęs pinigus už prekę asmeniui, žinodamas, kad jis jos net neturi. Todėl ši apgaulė laikytina esmine, kadangi ji susijusi su pačiomis svarbiausiomis aplinkybėmis, kurios lėmė nukentėjusiojo apsisprendimą sudaryti sandorį su kasatoriumi²⁰⁰.

Tokiu būdu esminės apgaulės požymis tampa ne tik pagrindiniu apgaulės sąvokos turinio elementu, bet ir kriterijumi, atskiriančiu sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo. Sudėtingėjant civiliniams teisiniams santykiams, tobulėjant sukčiavimo metodams, perspektyvoje šį atribojimo kriterijų papildė *kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo* kriterijus.

2.1.3.2. Kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus ir jo panaudojimas teismų praktikoje

Pamažu baudžiamojoje teisėje įsigali požiūris, kad vienu iš svarbiausių kriterijų atribojant baudžiamąją ir civilinę atsakomybę (paprastai už turtinių prievolių išvengimą) tampa klausimas, kiek pažeidėjas savo sąmoningais veiksmais sumenkino kreditoriaus galimybes atkurti pažeistą teisę civilinio proceso priemonėmis. Jei kreditoriaus teisės atkūrimas tampa neperspektyvus dėl sąmoningų skolininko veiksmų, laikytina, kad veika peržengė civilinių teisinių santykių ribas. Teismų praktikoje tokiais sąmoningais skolininko veiksmais paprastai laikoma, kai be teisėsaugos institucijų pagalbos neįmanoma surasti ar identifikuoti prievolės vengiančio asmens, sandoris sąmoningai sudarytas taip, kad vėliau būtų neįmanoma įrodyti jo tikrojo turinio, asmuo skolinosi nuslėpdamas nuo nukentėjusiojo esminę informaciją apie didelę skolų našlą ir nemo-kumą, vengdamas prievolės tyčia tapo beturčiu, kad nebūtų į ką nukreipti reikalavimo, pasislėpė ir panašiai²⁰¹.

Peržvelgus Lietuvos Aukščiausajame Teisme nagrinėtas baudžiamąsias bylas pasitebima, kad, esant ginčui, kurią atsakomybės rūšį reikia taikyti, teismas ne visose nutartyse tinkamai pagrindžia sukčiavimo sudėties buvimą, paneigia civilinių teisinių santykių egzistavimą. *Vienoje baudžiamojoje byloje R. J. M. buvo nuteista pagal BK 182 straipsnio 1 dalį už tai, kad būdama UAB A direktorė, siekdama apgaule savo naudai įgyti svetimą turtą, pasinaudodama B. S., t. y. pristaciausi jį UAB „D“ darbuotojui kaip*

²⁰⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-203/2010)

²⁰¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus „Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (Baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) apžvalga“, *supra note* 137, p. 433-434.

UAB A vadybininką ir įpareigojusi jį paimti iš UAB „D“ sutartimi nupirktus kompiuterius, iš UAB „D“ paėmė 10 vnt. kompiuterių MAX, bendros 16 300 Lt vertės, žadėdama atsiskaityti už prekes, tačiau, negalėdama įvykdyti sutarties sąlygų, apgaule įgijo UAB „D“ priklausantį turtą. Teismas atmesdamas jos skundą pasisakė taip: „Tai, kad kasatorė kompiuterių pirkimo pardavimo santykius įteisino sutartimi ir vėliau sumokėjo nedidelę dalį sandorio sumos – 500 Lt, nepaneigia jos tikslo apgaule užvaldyti UAB „D“ turtą, nes nustatyta, kad, piktnaudžiaudama UAB „D“ darbuotojų pasitikėjimu, kasatorė, **įgijusi prekes (kompiuterius) ir turėdama realią galimybę bent iš dalies vykdyti savo įsipareigojimus, už juos neatsiskaitė, neigė kompiuterių jai perdavimo faktą ir taip apgaule įgijo svetimą turtą.**“²⁰²

Mano nuomone, tokie motyvai neviseškai įtikina, kad buvo peržengtos civilinių teisinių santykių ribos ir turi kilti baudžiamoji atsakomybė. Iš nutarties neaišku, kokiū būdu ir forma pasireiškė kaltininkės apgaulė, ar žalą patyrusiai įmonei buvo apsunkintos teisės apginti savo interesus civilinio proceso tvarka, be to, ar šios įmonės atstovas buvo pakankamai atidus ir apdairus. Iš esmės nebuvo analizuojamas nė vienas baudžiamosios apgaulės kriterijus, kas, mano nuomone, turėjo būti padaryta, nes ginčas ir kilo būtent dėl to, kokios rūšies teisės pažeidimas buvo padarytas. Todėl darytina išvada, kad, atitinkamai parinkus motyvus, sukčiavimo sudėties požymių aiškumas žymiai sustiprėtų.

Kitoje baudžiamojoje byloje D. G. nuteista už tai, kad pasinaudojusi ilgametės pažinties dėka įgytu V. B. pasitikėjimu bei ją įtikinusi, kad padės nusipirkti sodo sklypą su namu, nors to daryti neketino, apgaule įgijo ir užvaldė nukentėjusiosios būstui skirtus pinigus – 28 000 Lt, kurie 2002 m. liepos 16–20 dienų laikotarpiu per 12 kartų buvo nuimti nuo V. B. sąskaitos, panaudojus jos AB „Hansabankas“ mokėjimo kortelę. Disponuodama V. B. pinigais, D. G. nepadėjo sutvarkyti būsto pirkimo dokumentų nukentėjusiosios vardu, pinigų jai negrąžino, o 2003 m. rugsėjo 30 d., jau pradėjus ikiteisminį tyrimą, minėto sodo sklypo pirkimas buvo įformintas A. Š. vardu. Kasaciniame nuteistosios skunde buvo argumentuojama, kad konfliktas neperžengė civilinių teisinių santykių, tačiau kasacinis teismas nuteistosios skundą atmetė tokiais motyvais: „Nuteistoji suklaidino nukentėjusiąją pažadėdama jai už jos perduotus pinigus nupirkti jai žemės sklypą su sodo namu, nors šio pažado neketino tesėti. Nupirkti sodo sklypą su namu ar sugrąžinti pinigus nukentėjusiajai V. B. ji neketino, **nes ilgą laiką po to, kai buvo įmokėta dalis sumos už žemės sklypą ir ant jo stovintį namą, nesiėmė jokių veiksmų, kad namo įsigijimo dokumentai būtų sutvarkyti nukentėjusiosios V. B. vardu, o pastangų grąžinti tariamą skolą ėmėsi tik po to, kai dėl D. G. veiklos buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas**“²⁰³.

Šioje situacijoje padaryta veika buvo pripažinta sukčiavimu vien dėl to, kad ilgą laiką nebuvo atliekami pažadėti veiksmai. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad pats savaimė pinigų perdavimas ir jų negrąžinimas laiku dar nėra sukčiavimas, o tokie santykiai neišeina iš civilinių teisinių santykių ribų. Mano manymu, nuteisimo argumentus sustiprintų ir labiau įtikintų dėl sukčiavimo nusikaltimo sudėties buvimo nustatytos aplinkybės, kad nukentėjusioji dėl kokių nors objektyvių priežasčių negalėjo šios skolos

²⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-557/2008).

²⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-377/2005).

išieškoti civilinio proceso tvarka, arba šios galimybės jai buvo apsunkintos, todėl atgauti paskolintus pinigus nesikreipiant į teisėsaugą buvo neįmanoma. Pažymėtina, kad panašių baudžiamųjų bylų, kai teismo argumentai nevisiškai įtikina savo sprendimų pagrįstumu, galima surasti ir daugiau²⁰⁴, todėl tokia praktika keistina.

Ikiteisminio tyrimo metu taip pat galima surasti daugelį panašių pavyzdžių. Štai, pavyzdžiui, *ikiteisminio tyrimo medžiagoje Nr. 57-1-2001-08, M. Š. buvo kaltinamas tuo, kad turėdamas tikslą apgaule pasisavinti svetimą turtą – pinigines lėšas, gaunamas iš kito asmens kaip avansą už tvoros pastatymą užsakovo sklype, žinodamas, jog jis nesi-ruošia atlikti nurodytų darbų, o tik siekia pasisavinti sumokėtą avansą, S. V. namuose, apgaulės būdu, tuo metu niekur nedirbdamas, prisistatęs įmonės atstovu, melagingai pažadėjo S. V. pastatyti tvorą, tačiau žinodamas, kad šio įsipareigojimo neketina vykdyti, taip suklaidino S. V., kuri M. Š. perdavė 3000 Lt avansą. Po to, tęsdamas nusikalstamą veiką, M. Š. tariamai minėtiems darbams atlikti papildomai iš S. V. dar gavo 7000 Lt avanso, tačiau tvoros nepastatė, pinigų negrąžino, o pats dingo. Baudžiamoji byla su kaltinamuoju aktu buvo perduota į teismą, tačiau vėliau buvo susigrąžinta ir nutraukta. Motyvai tokie: „tarp M. Š. ir S. V. susiklostė sutartiniai civiliniai teisiniai santykiai dėl tvoros statybos. M. Š. pradėjo darbus: iškasė griovį, supylė betoną ir kitas statybines medžiagas, tačiau vėliau su S. V. įvyko konfliktas dėl atliekamų darbų kokybės ir todėl darbai nebuvo tęsiami“. Be to, jau teigiama, kad M. Š. nesislapstė, atsiliepinėjo į telefono skambučius²⁰⁵. Iš pateiktų aplinkybių visiškai neaišku, kokių pagrindų byla buvo perduota į teismą M. Š. kaltinant sukčiavimu, nes apgaulės požymių šiuo atveju nebuvo visai. Reikėtų pažymėti, kad tokiais ir panašiais atvejais (kai nukentėjusieji kreipiasi į policijos įstaigą dėl kilusio konflikto su rangovu, dėl ko paprastai būna nepabaigiami darbai) dažniausiai yra pradedami ikiteisminiai tyrimai, kurie, atlikus tyrimą ir nustčius visas reikšmingas aplinkybes yra nutraukiami, nemėginant jų perduoti į teismą²⁰⁶. Tokiai praktikai pritaria, nes ji užkerta kelią vienai iš šalių teisėsaugos institucijas naudoti kaip „pagalbininką“ išsiaiškinti padarytą žalą ar skolą. Dažniausiai tokiais atvejais nukentėjusieji savo teises gali netrukdomai apginti civilinio proceso metu, tačiau inicijuoja baudžiamąjį procesą kaip galintį efektyviau paveikti oponentą.*

Peržvelgus baudžiamąsias bylas, kuriose buvo kilęs ginčas dėl sukčiavimo nusikalstimo sudėties, neva esant civilinės teisės pažeidimui, pastebima, kad daugumoje baudžiamųjų bylų, teismai tinkamai ir išsamiai motyvuoja savo sprendimus.

Štai keletas pavyzdžių: *N. M. nuteista pagal BK 182 straipsnio 2 dalį už tai, kad ji apgaule savo naudai įgijo didelės vertės svetimą turtą. N. M., veikdama apgaule, nuslėpdama nuo UAB „V“ atstovaujamos direktorės U. U., kad jai asmens nuosavybės teise priklausantis butas su rūsiu yra areštuotas Prienų rajono apylinkės teismo nutartimis, su UAB „V“, atstovaujama direktorės U. U., sudarė preliminarįją buto pirkimo-pardavimo sutartį, pagal kurią UAB „V“ avansiniu mokėjimu sumokėjo N. M. 17 000 Lt, ir, ketindama sudaryti pagrindinę buto pirkimo-pardavimo sutartį, nurodė UAB „V“*

²⁰⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. vasario 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-113/2004); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gruodžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-651/2006).

²⁰⁵ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-1-2001-08.

²⁰⁶ Ikiteisminio tyrimo medžiagos Nr. 57-2-0086-09; Nr. 49-1-0561-09.

sumokėti į jos asmeninę banko sąskaitą 82 450 Lt už buto pardavimą. UAB „V“ pervedė į jos sąskaitą 82 450 Lt. Taip N. M. savo naudai įgijo didelės vertės svetimą turtą – UAB „V“ priklausančius 99 450 Lt. Dėl aktyvių U. U. veiksmų ir jos reikalavimu N. M. 82 450 Lt netrukus pervedė atgal į UAB „V“ banko sąskaitą. N. M. kasacinis skundas, kuriame buvo bandoma pagrįsti civilinį teisinį jos veiksmų pobūdį, atmestas šiais argumentais: „Nuteistoji sudarė jai priklausančio buto preliminariąją pirkimo-pardavimo sutartį su UAB „V“ atstovaujancia direktore U. U., gavo iš jos 17 000 Lt avansą, o vėliau įtikino ją pervesti į sąskaitą ir likusią 82 450 Lt sumą už buto pardavimą, **nuslėpusi nuo jos esminį faktą, kad šis butas yra areštuotas ir negali būti parduotas. Ši apgaulė laikytina esmine, nes būtent nutylėtos informacijos nežinojimas lėmė liudytojos U. U. apsisprendimą pirkti iš nuteistosios butą ir sumokėti jai pinigus.** Taigi U. U. buvo apgaule įtraukta į civilinį sandorį su kasatore, pinigus mokėjo klaidingai manydama, kad perka butą, nors iš tikrųjų butas jai nebuvo parduodamas. Visa tai rodo, kad nuteistosios veika nebuvo vien tik netinkamas sutartinių teisių ir pareigų vykdymas, bet įgavo akivaizdų baudžiamąjį teisinį pobūdį bei atitiko sukčiavimo požymius.“²⁰⁷

Arba: D. O. nuteistas pagal BK 182 straipsnio 1 dalį už tai, kad nukentėjusieji nusprendė pervesti į D. O. nurodytą banko sąskaitą 18 000 Lt tikėdamiesi naudoti A. M. priklausančią transporto priemonę verslo reikalais ir nuteistojo suklaidinti dėl būtinumo investuoti šiuos pinigus į licencijos keleiviams vežti įgijimą. Teisėjų kolegija, atmesdama nuteistojo kasacinį skundą, nurodė: „D. O. jiems pranešta melaginga informacija apie tokį būtinumą laikytina esmine apgaule, nes būtent tai nulėmė jų apsisprendimą perduoti jam pinigus. Pažymėtina, kad nuteistasis įtraukė nukentėjusiuosius į turtinius santykius su juo ir gavo iš jų pinigų 2007 m. kovo 2 d., t. y. **prieš įsigaliojant teismo nuosprendžiui, kuriuo jis kitoje byloje buvo nuteistas realia laisvės atėmimo bausme. Tai, kad D. O. jam inkriminuotus veiksmus atliko realios laisvės atėmimo bausmės vykdymo akivaizdoje, paneigia kasacinio skundo teiginius apie jo sąžiningus ketinimus vykdyti turtinius išipareigojimus (mokėti palūkanas, pareikalavus grąžinti pinigus) ir tam netikėtai sutrukdžiusį suėmimą. Iš pirmiau minėtų nuosprendžių turinio matyti ir tai, kad D. O., nors ir buvo atlyginęs dalį padarytos žalos nuo jo nukentėjusiems žmonėms, tačiau vis dar buvo skolingas jiems dideles pinigų sumas. Šios aplinkybės rodo, kad nuteistasis D. O. užvaldė svetimą turtą ne tik esmingai suklaidindamas nukentėjusiuosius, bet ir apsunkindamas jų galimybes atkurti pažeistus interesus civilinio proceso tvarka. Atsižvelgiant į tai konstatuotina, kad kasacinio skundo teiginiai apie išskirtinai civilinį teisinį nuteistojo ir nukentėjusiųjų santykių pobūdį nepagrįsti, o nuteistojo veika teisingai kvalifikuota kaip sukčiavimas“²⁰⁸.**

Komentuojant pastarąją bylą, galima pasakyti, kad būtent tai, jog prieš sandorį asmuo žinojo, kad jam teks atlikti laisvės atėmimo bausmę, patvirtino tiek apgaulės, tiek kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijaus realizavimą. Jeigu nebūtų šio nuteisimo, manau, kad teismui būtų sudėtingiau pagrįsti sukčiavimo sudėties buvimą.

Norėčiau pasakyti, kad paskutiniu metu Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, atskirdamas sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo, kaip argumentus pradėjo naudoti

²⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-150/2010).

²⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-133/2010).

paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principą ir teisės pažeidimo pavojingumo požymį (t. y. kriterijus, kuriuos autorius jau pirmoje darbo dalyje pripažino vienais svarbiausių): M. G. ir V. T. buvo kaltinami sukčiavimo padarymu už tai, kad veikdami kartu, bendrais tyčiais veiksmais, žadėdami nukentėjusiesiems surasti darbą užsienyje, nors iš anksto žinodami, kad tokios galimybės neturi, apgaule įgijo svetimą 3000 Lt vertės turtą – nukentėjusiesiems priklausančius pinigus. Pirmosios instancijos teismas tokią M. G. ir V. T. veiką pripažino sukčiavimu ir juos už tai nuteisė. Tačiau apeliacinės instancijos teismas, padaręs išvadą, kad M. G. ir V. T. elgesys gali būti pripažintas ne sukčiavimu, o netinkamu sutartinių teisių ir pareigų vykdymu, dėl to šalims pareiškus pretenzijas gali kilti civilinė atsakomybė, M. G. ir V. T. dėl sukčiavimo išteisino. Išnagrinėjęs kasacinį skundą, teismas nurodė: „Nagrinėjamos baudžiamosios bylos kontekste pažymėtina, kad sukčiavimu gali būti pripažįstami ir tokie atvejai, kai neteisėta turtinė nauda gaunama apgaulingai nukentėjusiesiems žadant suteikti atitinkamas paslaugas. Tai gali būti daroma ir sudarant fiktyvias sutartis (t. y. sutartis, kurių neketinama vykdyti) dėl paslaugų teikimo ir taip įtraukiant nukentėjusiuosius į jiems žalingus sandorius. Šiuo atveju sukčiavimas susijęs ir su iš sutarties kylančių pareigų nevykdymu, jų netinkamu vykdymu ar tik šių pareigų vykdymo imitavimu. Tačiau vien tik iš sutarties kylančių pareigų nevykdymas ar jų netinkamas vykdymas savaime nereiškia, kad yra padaryta nusikalstama veika, turinti sukčiavimo požymių. Tokią situaciją gali nulemti ir objektyvios nuo asmens valios nepriklausančios priežastys. Todėl teismų praktikoje tais atvejais, kai vertinama veika susijusi su tam tikros turtinės prievolės nevykdymu, svarbiomis aplinkybėmis, rodančiomis baudžiamąjį teisinį pažeidimo pobūdį, laikoma tai, kad kaltinamo asmens naudota apgaulė buvo esminė nukentėjusiajam apsisprendžiant dalyvauti jam žalingame sandoryje, jog kaltinamas asmuo sąmoningai sudarė situaciją, kad nukentėjusysis negalėtų civilinėmis teisinėmis priemonėmis atkurti savo pažeistos teisės arba toks pažeistų teisių gynimo būdas būtų apsunkintas.<...> Šiame kontekste pažymėtina, kad tiek baudžiamosios teisės paskirtis, tiek ir bendrieji teisės principai, įtvirtinti demokratiškos valstybių jurisprudencijoje, suponuoja tai, kad negalimas tokios teisinės praktikos formavimas, kai sprendžiant civilinius ginčus taikomos baudžiamosios teisės normos ir asmens elgesys esant išimtinai civiliniams teisiniams santykiams vertinamas kaip atitinkamos nusikalstamos veikos padarymas. **Nusikalstamos veikos – tai teisės pažeidimai, kuriais itin šiurkščiai pažeidžiamos žmonių teisės ir laisvės, kitos Konstitucijos saugomos ir ginamos vertybės** (tai parodo didesnę nusikalstamos veikos pavojingumą – aut. pastaba). Taigi kiekvieną kartą, kai reikia spręsti, pripažinti veiką nusikaltimu ar kitokiu teisės pažeidimu, labai svarbu įvertinti, kokių rezultatų galima pasiekti kitomis priemonėmis, nesusijusiomis su kriminalinių bausmių taikymu (administracinėmis, drausminėmis, civilinėmis sankcijomis ir pan.). Antai Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas konstitucinį teisinės valstybės principą, ne kartą yra konstatavęs, kad nustatant teisinius apribojimus bei atsakomybę už teisės pažeidimus privalu paisyti protingumo reikalavimo, taip pat **proporciningumo principo, pagal kurį nustatytos teisinės priemonės turi būti būtinos demokratinėje visuomenėje ir tinkamos siekiamiems teisėtiems bei visuotinai svarbiems tikslams (tarp tikslų ir priemonių turi būti pusiausvyra), jos neturi varžyti asmens teisių labiau, negu reikia šiems tikslams pasiekti** (čia iš esmės kalbama apie *ultima ratio* principą – aut. pastaba).

<...> Apeliacinės instancijos teismas, atsakydamas į klausimą, ar M. G. ir V. T. už jų padarytas veikas turi kilti baudžiamoji ar civilinė atsakomybė, nurodė baudžiamojoje byloje nustatytas aplinkybes, kurios, teismo nuomone, reiškia, kad M. G. ir V. T. elgesys gali būti pripažintas ne sukčiavimu, o netinkamu sutartinių teisių ir pareigų vykdymu, dėl to šalims gali kilti civilinė atsakomybė. Tokiomis aplinkybėmis teismas pripažino tai, kad: 1) nukentėjusieji sutartis pasirašė, t. y. jie buvo su sutarties sąlygomis susipažinę ir su jomis sutiko; 2) nė vienoje iš su nukentėjusiais pasirašytų sutarčių nebuvo nurodyta, kad apeliantai jiems konkrečioje užsienio šalyje suras konkrečią darbo vietą; 3) iš sudarytų sutarčių turinio matyti, kad jos buvo sudarytos dėl tarpininkavimo surandant darbo vietą užsienyje; 4) viena iš M. G. individualios įmonės veiklos rūšių – įdarbinimo veikla, t. y. jis turėjo teisę tarpininkauti surandant darbo vietas; 5) nei dėl tarpininkavimo surandant darbo vietą užsienyje ir išvykimo dokumentų įforminimo, nei dėl sutarčių pasirašyme dalyvavusių asmenų tapatybių nukentėjusieji nebuvo sukklaidinti; 6) darbo vietos buvo ieškomos, nukentėjusiesiems buvo siūloma vykti į užsienio šalis, tačiau juos ne visada tenkindavo pateikti pasiūlymai; 7) daliai nukentėjusiųjų pareikalavus, jų sumokėti pinigai buvo grąžinti, o nukentėjęs M. G. net neprašė grąžinti sumokėtų pinigų. Tokios aplinkybės paneigia pirmosios instancijos teismo išvadas ir nepatvirtina tai, kad M. G. ir V. T., sudarydami su nukentėjusiais sutartis dėl tarpininkavimo surandant darbo vietas užsienyje ir išvykimo dokumentų įforminimo, neketino vykdyti iš sutarčių kylančių pareigų, o siekė sukklaidinti nukentėjusiuosius dėl savo tikslų ir taip neteisėtai įgyti svetimą turtą²⁰⁹. Taigi matome, kad nutartyje kaip argumentai dėl sukčiavimo požymių nebuvimo buvo panaudoti ne tik esminės apgaulės požymis ir kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus, bet kartu ir *ultima ratio* principas bei veikos pavojingumo požymis. Tai teigiamai vertintina teismų praktikos kryptis, nes esminės apgaulės kriterijus parodo didesnę teisės pažeidimo pavojingumą (atitinkantį sukčiavimo nusikaltimą), o kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus yra išvestinis iš konstitucinio proporcingumo ir paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principo.

Reikėtų pažymėti, kad ne tik Lietuvos teismų praktikoje sprendžiamos problemos dėl sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo. Pavyzdžiui, Rusijos baudžiamosios teisės literatūroje galima gana dažnai aptikti kone klasikinį pavyzdį iš teismų praktikos, kaip reikėtų spręsti minėtas atribojimo problemas. Beje, tai buvo daroma dar anksčiau negu Lietuvoje, 1997 metais: *B. pats asmeniškai ir per tarpininkus sudarė žodines ir rašytines sutartis su fiziniiais ir juridiniais asmenimis dėl cukraus ir grikių kruopų tiekimo. B., gavęs dideles pinigų sumas, skirtas pirkti minėtiems produktams, pinigus išleisdavo savo reikmėms. Kai kuriems sutartis sudariusiems asmenims ir įmonėms ne kartą reikalaujant, pinigai buvo sugrąžinti. Rusijos Aukščiausiojo Teismo kolegija baudžiamąją bylą nutraukė, nesant B. veiksmuose nusikaltimo sudėties, nes tarp sutarties šalių susiklostė civiliniai teisiniai santykiai, o atsiradus žalai dėl sutarties nevykdymo turi kilti civilinė atsakomybė. Tačiau to paties Aukščiausiojo Teismo prezidiumas buvo kitokios nuomonės: „B. niekur nedarė, gyveno pramogaudamas, realios galimybės tiekti kruopas ir cukrų neturėjo, sutarčių sudarymo metu pateikė duomenis apie neegzistuojantį kooperatyvą. Daliai asmenų pinigus grąžino tik stipriai spaudžiamas, be to, iš*

²⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-409/2011).

pinigų, kurie buvo gauti sudarius sutartis su kitais nukentėjusiais. Todėl B. veiksmai visiškai atitinka sukčiavimą²¹⁰.

Iš teismo motyvų matyti, kad Rusijoje dar anksčiau nei Lietuvoje buvo pastebėtas ir įtvirtintas jau minėtas ir analizuotas kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus, kuris tampa vienu iš esminių atribojant sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo.

O štai Vokietijoje buvo sprendžiama kiek kitokia situacija, susijusi su sukčiavimu ir civilinės teisės pažeidimu: T. banke X turėjo atsidaręs sąskaitą. Gavęs atlyginimą, jis pastebėjo, kad į jo sąskaitą per klaidą buvo pervesta daugiau kaip 12 milijonų markių. Tada T. atidarė naują sąskaitą ir per 25 kartus šiuos pinigus iš senos sąskaitos pervedė į naują. Kilo problema: banko darbuotojas ar asmuo T. turi atsakyti už bankui padarytą žalą. Spręsdamas šią problemą, teismas turėjo atsakyti į keletą klausimų:

1. Ar T. veiksmuose yra konkludentinės apgaulės požymių? Ar jis privalo apie tokius pasikeitimus savo sąskaitoje pranešti bankui?
2. Jeigu T. neatsakingas už klaidingą pinigų pervedimą į jo sąskaitą, tai kokios rūšies pavedimą jis pats atliko pervesdamas pinigus į naują sąskaitą? Ar tokie jo veiksmai gali būti laikomi apgaule, suklaidinusia banko sistemą?
3. Ar yra koks nors teisinis pagrindas pranešti apie susidariusią situaciją? Jeigu tokia pareiga būtų numatyta T. sutartyje su banku, tada T. privalėtų pranešti, tačiau tokios sutartys būna standartinės ir klientui tokios pareigos nenumato. Be to, tokia pareiga neišplaukia ir iš bendrų Vokietijos civilinio kodekso normų.

Vokietijos aukščiausiasis teismas atkreipė įstatymų leidėjo dėmesį į šią problemą ir pasiūlė kriminalizuoti tokią veiką, kaip pavyzdžiu pasinaudojant Šveicarijos baudžiamuoju kodeksu, kuriame panašios veikos atitiktų turto pasisavinimo sudėtį²¹¹. Šiuo atveju reikėtų atkreipti dėmesį į tai, jog apgaulė turėjo pasireikšti neveikimu, t. y. sąmoningu faktų, apie kuriuos privaloma pranešti, nutylėjimu. Tačiau, kaip jau minėta, T. turėjo privalėti, t. y. būti sutarties ar kitų įstatymų įpareigotas, tai padaryti, tačiau to šiuo atveju nebuvo. Taigi, ne tik Lietuvos teismų praktikoje, bet ir Vokietijoje pripažįstama, kad, esant tokiai apgaulės rūšiai, būtina ne bet kokia, o teisinė pareiga veikti (tokia pozicija palaikoma ir kituose Vokietijos baudžiamosios teisės literatūros šaltiniuose²¹²). Kita vertus, bankui X tikrai nebuvo apsunkintos galimybės išieškoti padarytą žalą civilinio proceso priemonėmis: asmuo buvo žinomas, jis neneigė to, ką atliko, todėl, mūsų akimis žiūrint, nebuvo pagrindo konstatuoti ir kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijaus.

Taigi apibendrinus teismų praktiką, galima padaryti išvadą, kad teismuose pamažu formuojama praktika, kad sukčiavimo ir civilinės atsakomybės ribas nubrėžia esminės apgaulės požymis bei kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus. Pastarąjį kriterijų galima efektyviai panaudoti ir tada, kai kaltininkas suklaidina nukentėjusįjį sandorio sudarymo metu, tačiau dar dažniau jo prireikia, kai apgaulė panaudojama po sandorio. Tai yra, kai šalys be apgaulingų ketinimų susitaria, tačiau jau

²¹⁰ Volzhenkin, V. B. *Moschennichestvo* [Fraud]. Sankt-Peterburg, 1998, p. 17.

²¹¹ Zhalinskij, A., *supra note* 33.

²¹² Plačiau: Lackner, K.; Kühl, K., *supra note* 155, p. 1246-1250.

sutarties vykdymo metu viena šalis pakeičia savo „planus“ ir apgaulę naudoja vengdama turtinės prievolės. Tokiu atveju kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus padeda pagrįsti ir esminės apgaulės požymį. Pažymėtina, kad neretai kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus taikomas atribojant ne tik sukčiavimą, bet ir turto pasisavinimą ar iššvaistymą nuo civilinės teisės pažeidimo. Taigi pabaigoje norėčiau pateikti trumpus argumentavimo pavyzdžius iš kasacinių nutarčių, kurie gali būti laikomi kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijaus turinio elementais: „Svarbiausia nustatyti, kiek kaltinamas asmuo savo sąmoningais veiksmais sumenkino kreditoriaus galimybes atkurti pažeistą teisę civilinio proceso priemonėmis, jei kreditoriaus teisės atkūrimas tampa neperspektyvus dėl sąmoningų skolininko veiksmy, jo sukkelto nemokumo, laikytina, kad veika peržengė civilinių teisių santykių ribas“²¹³; „jeigu apsunkinamas asmens indentifikavimas ar paties sandorio įrodinėjimas“²¹⁴; „padaromas problemiškas civilinės atsakomybės priemonių įgyvendinimas be teisėsaugos institucijų įsikišimo“²¹⁵; „sudaro situaciją, kai kreditorius negali civilinėmis teisinėmis priemonėmis atkurti savo pažeistos teisės arba toks pažeistų teisių gynimo būdas yra apsunkintas“²¹⁶.

2.1.3.3. Nukentėjusiojo apdairumo kriterijus ir jo panaudojimas teismų praktikoje

Trečiuoju pakankamai svarbiu ir baudžiamosios teisės teorijoje išskiriamu kriterijumi, padedančiu atskirti sukčiavimą ir civilinės teisės pažeidimą, gali būti laikomas nukentėjusio asmens apdairumas, atidumas ir rūpestingumas. Kaip jau minėjau, šį kriterijų daugiau nei prieš šimtą metų analizavo I. Ja. Foinickis. Net jau ir tuo metu nukentėjusiojo elgesiui buvo keliami tam tikri reikalavimai: nukentėjusiam asmeniui neprotingai ir aplaidžiai elgiantis su savo turtu, toks jo elgesys turės įtakos baudžiamosios atsakomybės taikymui. Taigi, jeigu nukentėjusysis sandorio sudarymo metu nebuvo pakankamai apdairus ir rūpestingas, galima abejoti baudžiamosios atsakomybės taikymo tikslingumu. Todėl manytina, kad nukentėjusiojo elgesys nusikaltimo darymo metu taip pat turi įtakos sprendžiant, ar jis gali tikėtis baudžiamosios teisinės savo teisių apsaugos. Tokią poziciją iliustruosiu pavyzdžiu iš teismų praktikos: *J. K. buvo kaltinama sukčiavimu dėl to, kad, būdama IĮ „O“ vadovė, vykdomos akcijos metu apgaudinėjo klientus, kuriems buvo pažadėta, jog, sudarę su įmone interneto tiekimo sutartį, nemokamai gaus kompiuterį. Iš tikrųjų, be interneto tiekimo sutarčių, J. K., atstovaudama lizingo bendrovėms, sudarinėjo su klientais ir išperkamosios nuomos sutartis, pagal kurias našta vykdyti mokėjimus lizingo bendrovėms atitekdavo ne įmonei, bet patiems kompiuterinės technikos pirkėjams. Nukentėjusieji pasirašydavo išperkamosios nuomos sutartį klaidingai patikėję, kad lizingo bendrovėms už kompiuterinę techniką mokės J. K. vadovaujama įmonė, bet ne jie patys.*

²¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-388/2007).

²¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. balandžio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-293/2002).

²¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. rugsėjo 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-549/2003).

²¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-224/2008).

J. K. buvo išteisinta dėl sukčiavimo remiantis tokiais motyvais: „1. Nukentėjusieji pasirašydavo lizingo sutartį neskaitę ir neįsigilinę į jos sąlygas, nors J. K. netrukde jiems to padaryti, o daliai nukentėjusiųjų žodžiu paaiškino apie išperkamosios nuomos sutartį. Nė vienas nukentėjusiųjų neginčijo, jog sutartyse yra būtent jų parašai. 2. Nukentėjusiesiems, kaip civilinėje apyvartoje dalyvaujantiems asmenims, buvo žinoma, kad daugelio sutarčių padariniai susiję su įprasta rinkos ar gyvenimo rizika, šie padariniai dažnai priklauso nuo aplinkybių, kurių sutarties šalys negali iš anksto numatyti. **Atidžiai perskaitę sudaromų sutarčių sąlygas, nukentėjusieji būtų supratę, kad ir jų sudaromos sutartys susijusios su tam tikra rizika** – J. K. įmonei dėl kokių nors priežasčių nebemokant įmokų lizingo bendrovėms, pagal lizingo sutarčių sąlygas šią prievolę teks vykdyti jiems, nes būtent jie yra viena iš sutarties šalių. **Nukentėjusieji, pasirašydami sutartis, nebuvo pakankamai rūpestingi ir apdairūs, neįsigilino į sutarčių sąlygas ir jose numatytas sutarčių nevykdymo teises pasekmes.** <...> Byloje nėra duomenų, kad J. K. būtų dirbtinai sukėlusį įmonės nemokumą ir tokiais tyčiniiais veiksmais apsunkinusi nukentėjusiųjų interesų gynimą civilinio proceso tvarka. Nukentėjusieji nebuvo praradę galimybės įgyvendinti savo teises civilinio proceso tvarka“²¹⁷. Žinoma argumentų buvo ir daugiau, tačiau iš nutarties matome, kad iš esmės išteisinimą dėl galimai padaryto sukčiavimo lėmė ne tik tai, kad nukentėjusiesiems nebuvo apsunkintos galimybės savo interesus ginti civilinio proceso tvarka, bet lygiagrečiai motyvuose naudojamas ir kitas motyvas – nukentėjusieji nebuvo pakankamai apdairūs, atidūs ir rūpestingi.

Kitose baudžiamosiose bylose, nors tiesiogiai šis kriterijus neminimas, tačiau aki-vaizdu, kad jis turi įtakos apskirtai sprendžiant baudžiamosios ir civilinės atsakomybių atribojimo klausimą. Jau anksčiau analizuotoje baudžiamosioje byloje buvo nustatyta: M. G. ir V. T. buvo kaltinami sukčiavimo padarymu už tai, kad veikdami kartu, bendrais tyčiniiais veiksmais, žadėdami nukentėjusiesiems surasti darbą užsienyje, nors iš anksto žinodami, kad tokios galimybės neturi, apgaule įgijo svetimą 3000 Lt vertės turtą – nukentėjusiesiems priklausančius pinigus. Teismas pažymėjo: „Nukentėjusieji savo noru pagal sutartis sumokėjo 200 litų registracijos mokesį, **buvo susipažindinti su sutarčių sąlygomis, kilusių ginčų sprendimo tvarka.** Nors nukentėjusieji nurodo, kad jie su apeliантаis tarėsi dėl konkretaus darbo konkrečioje užsienio valstybėje, **tačiau iš sudarytų sutarčių turinio matyti, kad sutartys buvo sudarytos dėl tarpininkavimo surandant darbo vietą užsienyje**“²¹⁸. Vėliau kasacinis teismas, išnagrinėjęs šią bylą, taip pat sutiko su apeliacinio teismo argumentais ir pripažino, kad nukentėjusieji patys pasirašė sutartis, su jomis susipažino, o sutartys buvo iš esmės vykdomos²¹⁹. Taigi šioje byloje šalių santykiai neperžengė civilinių teisiųjų santykių ribų, o ginčas, kaip matyti iš priimtų sprendimų, buvo kilęs dėl to, kad nukentėjusieji tikėjosi daugiau, negu buvo nurodyta sutartyse. Šiuo atveju nukentėjusiųjų veiksmai, jų neatidumas ir neįsigilinimas į sutartis, turėjo įtakos argumentuojant kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijaus buvimą.

²¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 18 d. nutartis baudžiamosioje byloje (bylos Nr. 2K-81/2011).

²¹⁸ Šiaulių apygardos teismo 2011 m. kovo 2 d. nuosprendis baudžiamosioje byloje (bylos Nr. 1A-68-309/2011).

²¹⁹ Plačiau žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamosioje byloje (bylos Nr. 2K-409/2011).

Taigi Lietuvos teismų praktikoje iš lėto įtvirtinamas baudžiamosios teisės teorijoje išskiriamas baudžiamosios apgaulės požymis, susijęs būtent su nukentėjusiojo savybėmis ir veiksmais. Todėl jeigu padarysime išvadą, kad nukentėjusiojo neapdairumas ar kiti veiksmai iš esmės lėmė jo turto praradimą, tokiu atveju galima kelti klausimą, dėl kokios priežasties buvo prarastas turtas: dėl apgaulės ar dėl paties nukentėjusiojo veiksmų? Taigi neretai ši aplinkybė gali tapti papildomu kriterijumi, padedančiu suprasti kitus kriterijus bei kartu sustiprinančiu argumentaciją priimant vieną ar kitą sprendimą.

Išvados

1. Apgaulė turi būti suprantama kaip turto savininko, valdytojo, asmens, kurio žinioje yra turtas (įskaitant banką), bet kokio trečio asmens, institucijos, turinčios teisę spręsti teisinį ginčą ir priimti privalomai vykdytiną sprendimą ar priimti kitokius teisinę reikšmę turinčius sprendimus dėl nukentėjusiojo asmens turto (pvz., teismą, antstolį, notarą) ar elektroninės sistemos sukloidinimas bet kuriam iš jų pateikiant melagingus (iškraipant tiesą) duomenis (tarp jų ir apie savo ketinimus ir kitus ateityje turėsiančius įvykti faktus) ar nutylėjimas aplinkybių, apie kurias asmuo turi teisinę pareigą pranešti, siekiant, kad turto savininkas patirtų turtinės žalos.
2. Apgaulės turinį gali sudaryti melagingi duomenys tiek apie praeitį ar dabartį, tiek apie ateitį (teismų praktikoje dažnai vadinami melagingais ketinimais).
3. Piktnaudžiavimas pasitikėjimu negali būti laikomas apgaulės forma ar rūšimi, nes tai yra tik priemonė efektyviai panaudoti apgaulę.
4. Civilinės ir baudžiamosios atsakomybių atribojimo problemų sukčiavimo bylose dažniausiai kyla šiais atvejais:
 - a) kai apgaulė naudojama sukloidinant dėl ketinimų;
 - b) esant sukčiavimo požymiui „savo ar kitų naudai išvengė turtinės prievolės“.
5. Svarbiausias kriterijus, skiriantis sukčiavimą ir civilinės teisės pažeidimą: esminės nukentėjusiojo elgesiui apgaulės naudojimas. Tai pagrindinis kriterijus, kuris turi būti nustatytas visais atvejais pripažįstant, kad buvo padarytas sukčiavimo nusikaltimas. Kiti du kriterijai: kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus ir „vidutiniškai protingo“ nukentėjusiojo arba atidaus ir rūpestingo jo elgesio kriterijus, gali būti naudojami kaip papildomi argumentai atskiriant šiuos du teisės pažeidimus. Jų panaudojimas neretai tampa būtinu, kad būtų tvirtčiau argumentuojama viena ar kita pozicija. Pasakytina, kad kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus yra išvestinis iš paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principo, kuris pastaruoju metu vis dažniau tiesiogiai naudojamas kasacinio teismo praktikoje. Tokiu būdu vėl grįžtame prie teorinių atsakomybių atskyrimo kriterijų.
6. Aptarti kriterijai, padedantys atskirti sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo, taikytini ir turtinės žalos padarymo apgaule (BK 186 str.) byloje.

2.2. Neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis kaip nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos

Baudžiamosios teisės literatūroje Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 179 straipsnyje įtvirtinta nusikalstama veika – neteisėtas naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis – paprastai paliekama nuošalyje – neanalizuojama visai arba nagrinėjama tik minimaliai, „pamirštant“ galimas problemas dėl baudžiamosios ir civilinės atsakomybių taikymo. Labai apibendrintai neteisėtas naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis nagrinėjamas tik Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies komentare²²⁰. Senajame BK (1961 m.) tokio nusikaltimo apskritai nebuvo, nes ten jį apėmė paprasta vagystė, atitinkamai apibūdinant skirtingus dalyko požymius. Išsamesnės, pavyzdžiui, elektros energijos vagystės analizės, juo labiau santykyje su civilinės teisės pažeidimu, literatūroje, nagrinėjančioje senajame kodekse apibrėžtą vagystę, nebuvo. Verta pažymėti, kad tokia nusikalstama veika išskirta tik priėmus naująjį Baudžiamąjį kodeksą. Taip atsitiko dėl būtinumo išskirti iš vagystės sudėties specifinės rūšies turto, tiekiamo vartotojams per tiekimo linijas, neteisėtą savinimąsi²²¹. Kalbant apie nagrinėjamų teisės pažeidimų atribojimo problematiką, pastebima, kad dažniausiai tik užsimenama, jog šios nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijai būtų analogiški dažniau pasitaikantiems, pavyzdžiui, sukčiavimo nusikaltimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijams. Todėl manoma, kad panašūs kriterijai galėtų būti taikomi ir neteisėtam naudojimuisi energija ar ryšių paslaugomis. Taigi neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis sudėties požymių platesnė analizė, ypač santykyje su civilinės teisės pažeidimu, gali būti naudinga tiek baudžiamosios teisės teorijai, tiek teismų praktikai, taip pat gali padėti išspręsti šio nusikaltimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemas.

2.2.1. Neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis nusikalstamos veikos sudėties ypatumai, sukeliančios problemą

Vieni iš šios nusikalstamos veikos sudėties požymių, galinčių sukelti neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemų – tai objektas ir dalykas. Šios nusikalstamos veikos objektas – nuosavybės ir kitos turtinės teisės, kurios pažeidžiamos neteisėtu neatlygintiniu naudojimuisi paprastai nematerialiais (pavyzdžiui, ryšio paslaugomis), nors neretai ir materialiais dalykais (pavyzdžiui, vandeniui). Taip pat BK 179 straipsnis saugo ir tiekėjo prievolines kilmės teises, kurios pažeidžiamos, kai teisėtas tiekiamo turto vartotojas įvairiais būdais vengia mokėjimų²²². Dalykas – turtas ir paslaugos, kurie už mokestį per tiekimo linijas tiekiami vartotojams. Kai kurios iš šių turto rūšių išskirtos baudžiamajame įstatyme: elektros ar šilumos energija, dujos, vanduo, telekomunikacijos. Tačiau šis sąrašas nėra baigtinis, nes toliau minimi „kiti ekonominę vertę turintys dalykai“. Tai gali būti

²²⁰ Abramavičius, A., *et al.*, *supra note* 130, p. 302-305.

²²¹ *Ibid.*

²²² *Ibid.*, p. 303-304.

televizijos signalas, interneto paslaugos ir kiti dalykai ar paslaugos, kurie, paprastai sudarius sutartį su atitinkama įmone, tiekiami vartotojui. Būtent dalykas šių nusikalstamą veiką skiria nuo vagystės, bet iš kitos pusės, tai dalykas, kuris gaunamas sutartinių santykių pagrindu, ir todėl visų pirma, tai civilinių teisinių santykių reguliavimo sritis. Dėl dalyko teisėto naudojimo tvarkos nesilaikymo neretai ir kyla problemos atribojant civilinės teisės pažeidimą nuo šios nusikalstamos veikos.

Norėčiau atkreipti dėmesį, kad visi kiti – „nesutartiniai“ atvejai, kai neteisėtai naudojama įvairiomis paslaugomis ar turtu, atribojimo problemų nesukelia. Tai yra, jei asmuo savavališkai pasijungia prie elektros energijos linijos (ar kitų linijų) ir neteisėtai naudoja elektra (ar kitais dalykais) neturėdamas jokios sutarties su elektros energijos tiekėju (ar kitų paslaugų tiekėjais) – tai bus „grynas“ nusikaltimas. Tokiu atveju problemų šių nusikalstamą veiką atribojant nuo civilinės teisės pažeidimo nėra ir negali būti, nes tarp kaltininko ir nukentėjusiojo iki nusikaltimo padarymo civiliniai santykiai nebuvo susiklostę. Nors pasitaiko atvejų, kai gynyba stengiasi pagrįsti, kad veika užtraukia tik civilinę atsakomybę net ir tada, kai tarp kaltininko ir nukentėjusiojo nebuvo jokio civilinių teisinių santykių. Štai baudžiamojoje byloje *keli asmenys buvo nuteisti už tai, kad, veikdami bendrininkų grupe, pasinaudodami parduotuvėje rasta A. J. priklausančia UAB „Bitė Lietuva“ SIM kortele, neteisėtai prisijungė prie UAB „Bitė Lietuva“ mobiliojo ryšio telefono tinklo ir neteisėtai naudojo UAB „Bitė Lietuva“ telekomunikacijomis – mobiliuoju telefono ryšiu – taip bendrais veiksmais padarė nukentėjusiajam A. J. 12 900 Lt dydžio turtinės žalos. Kasacinis teismas, atmesdamas nuteistųjų skundą, kuriame buvo bandoma pagrįsti civilinį teisinių pažeidimo pobūdį, pažymėjo: „Teismai tinkamai kvalifikavo kasatorių padarytą veiką. Civilinė atsakomybė dėl neteisėtos veikos kyla tik tais atvejais, kai žalą padaro nukentėjusiajam žinomas asmuo, žalos atlyginimas galimas kreipiantis į teismą su civiliniu ieškiniu. Šioje byloje A. J., gavęs sąskaitą, žinojo tik tai, kad jis nesinaudojo tomis paslaugomis, dėl kurių jam atėjo mokėjimo reikalavimas; jis nežinojo, kas pasinaudojo jo SIM kortele, ir pats to išsiaiškinti negalėjo, nes SIM kortelė buvo jo dukters pamesta. **Taigi šioje byloje nukentėjusiojo teisių atkūrimas, žalos jam atlyginimas buvo neįmanomas be teisės saugos institucijų pagalbos.** Baudžiamąją atsakomybę užtraukia tokios veikos, dėl kurių nukentėjusiojo pažeistos teisės atkūrimas civilinėmis teisinėmis priemonėmis yra apsunkinamas. Šioje byloje tik atlikus ikiteisminio tyrimo veiksmus baudžiamojoje byloje buvo įmanoma nustatyti, kas pasinaudojo A. J. SIM kortele²²³. Kaip teisingai pastebėjo teismas, šioje byloje naudojimas mobiliojo ryšio paslaugomis buvo neteisėtas, nes nė vienas iš kaltininkų nebuvo sudaręs sutarties su UAB „Bitė Lietuva“ dėl naudojimosi telekomunikacijų paslaugomis ir nė vienas iš jų nebuvo teisėtai sutarties pagrindu perduota SIM kortelė su telefono numeriu. Be to, nė vienas iš kaltininkų nebuvo sudaręs sutarties ir su nukentėjusiuoju. Taigi šioje situacijoje sutartiniai civiliniai santykiai neegzistavo. Manytina, kad kasacinis teismas, atsakydamas į kasacinio skundo argumentus, nebūtinai turėjo aiškintis skirtumus tarp baudžiamosios ir civilinės atsakomybių, naudoti kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijaus, nes šiuo atveju tų skirtumų ir negalėjo būti. Juk sutartiniais santykiais tarpusavyje nebuvo saistomas nė vienas iš*

²²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. balandžio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-190/2011).

kaltininkų, nukentėjusiojo ar paslaugų teikėjo. Todėl šiuo atveju, atsakant į kasacinio skundo argumentus, labiau būtų tikę argumentai, kurie apskritai paneigtų civilinių teisinių santykių egzistavimą.

Kitas neteisėto naudojimosi energija ar ryšių paslaugomis sudėties požymis, galintis sukelti šios nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemų – tai vienas iš jos padarymo būdų. BK 179 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad tas, kas neteisėtai prisijungęs prie energijos tiekimo arba ryšių tinklo ar saugyklos, iškraipydamas skaitiklių rodmenis arba kitais neteisėtais būdais naudojosi elektros ar šilumos energija, dujomis, vandeniu, telekomunikacijomis ar kitais ekonominę vertę turinčiais dalykais ir dėl to kitam asmeniui padarė turtinės žalos. Pirmieji du veikos padarymo būdai tiksliai apibrėžiami normos dispozicijoje, o trečiasis, priešingai, nurodomas abstrakčiai – „kitais neteisėtais būdais“. Būtent pastarasis veikos padarymo būdas ir įstatymų leidėjo palikta interpretavimo laisvė įstatymų taikytojui galėtų sutrukdyti aiškiai atskirti nusikalstamą veiką nuo sutartinių santykių pažeidimo.

Nagrinęjant subjektyvųjį požymį – kaltę, svarbu pažymėti, kad ši nusikalstama veika gali būti padaroma tik tiesiogine tyčia. Paneigiant vien tik civilinės teisės pažeidimo buvimą ir nustatant nusikalstamos veikos požymius, tiesioginė tyčia pasireiškia tuo, kad kaltininkas suvokia, jog neteisėtai ir neatlygintinai naudojasi elektros ar šilumos energija, dujomis, telekomunikacijomis ar kitais ekonominės vertės turinčiais dalykais, numato, kad dėl tokių veiksmų kitam asmeniui bus padaryta turtinė žala, panaikintos arba apsunkintos galimybės atkurti pažeistą teisę civilinėmis teisinėmis priemonėmis, ir to nori.

Autoriaus nuomone, reikėtų aptarti dar vieną aktualų klausimą, susijusį su šios nusikalstamos veikos sudėties požymių ypatumais, nors ir nesusijusiais su civiline atsakomybe. Gana dažnai teorijoje ir praktikoje kyla problema, susijusi su BK 179 straipsnio 2 dalyje numatyto šį nusikaltimą kvalifikuojančio požymio – didelės žalos – aiškinimu. Panašios problemos kyla ir dėl privilegijuojančio požymio, numatyto BK 179 straipsnio 3 dalyje – nedidelės žalos. Pažymėtina, kad didelės ar nedidelės žalos kriterijų įstatymas nenumato, todėl apie šių požymių buvimą ar nebuvimą sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju atsižvelgiant į žalos piniginę išraišką, taip pat į nukentėjusiojo asmens turtinę padėtį, kitas aplinkybes²²⁴. Baudžiamosios teisės teorijoje kitų pasiūlymų, kaip aiškinti šias sąvokas, nėra. Tačiau teismų praktika nuėjo štai tokiu keliu. Teismai didelės ir nedidelės žalos sąvokas susiejo su BK 190 straipsniu, nedidelę žalą siedami su nedidele turto verte (1-3 MGL), o didelę – su 250 MGL viršijančia žala. Jeigu nukentėjusiam asmeniui padaryta žala neviršija 3 MGL (390 Lt), tokiais atvejais kaltininkas nuteisiamas pagal BK 179 straipsnio 3 dalį²²⁵. Autorius pritaria tokiai teismų praktikai. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad pagal šią straipsnio dalį nuteisiami ir asmenys, kurie padarė mažesnę nei 1 MGL žalą²²⁶. Toks įstatymo aiškinimas kelia abejonių, nes įstatymo leidėjas vertindamas, pavyzdžiui, „paprastos“ vagystės (BK 178

²²⁴ Abramavičius, A., *et al.*, *supra note* 130, p. 305.

²²⁵ Skuodo rajono apylinkės teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1-80-646/2006); Šilutės rajono apylinkės teismo 2006 m. kovo 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1-94-385/2006).

²²⁶ Kauno miesto apylinkės teismo 2006 m. vasario 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1-143-573/2006).

str. 1 d.) ir „paprasto“ neteisėto naudojimosi energija ar ryšių paslaugomis (BK 179 str. 1 d.) pavojingumą, vagystę įvertino kaip pavojingesnę veiką, nustatydamas griežtesnes sankcijas. Analogiškai tikriausiai turėtų būti aiškinamas ir baudžiamųjų nusižengimų pavojingumas. Todėl, autoriaus nuomone, tokia praktika, kai vagystės kaip baudžiamąjo nusižengimo (BK 178 str. 4 d.) baudžiamumas prasideda nuo 1 MGL, o neteisėto naudojimosi energija kaip baudžiamąjo nusižengimo (BK 179 str. 3 d.) baudžiamumas prasideda dar iki 1 MGL, nėra pagrįsta. Jeigu žala padaroma iki 1 MGL, turėtų būti taikoma administracinė atsakomybė pagal ATPK 50 straipsnį, atitinkamai jį šiek tiek pakoreguojant (dispozicijoje padarant nuorodą ir į BK 179 str.).

2.2.1.1. Neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis būdai kaip baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijus. Nukentėjusiojo diskrecija pradėti baudžiamąjį ar civilinį procesą

Būtinai objektyvieji šios nusikalstamos veikos požymiai: veika, jos padarymo būdas, padariniai ir priežastinis ryšys tarp veikos ir kilusių padarinių. Manytina, kad pagrindinis ir vienas iš svarbiausių BK 179 straipsnio sudėties požymių, turintis daugiausiai reikšmės atribojant šį nusikaltimą nuo civilinės teisės pažeidimo, – tai veika: neteisėtas ir neatlygintinas naudojimosi minėtu turtu ir paslaugomis. Veikos pobūdis siejamas su neteisėtumu ir neatlygintinumu, todėl būtent šie veikos požymiai galėtų būti vienas iš kriterijų, atribojantis baudžiamąją ir civilinę atsakomybę. BK 179 straipsnis numato kelis alternatyvius veikimo būdus kurie taip pat turi įtakos sprendžiant, kokios rūšies teisės pažeidimas buvo padarytas:

- a) neteisėtai prisijungęs prie elektros tiekimo, ryšių tinklo ar saugyklos;
- b) iškraipydamas skaitiklių rodmenis;
- c) kitais neteisėtais būdais.

Analizuojant tik elektros energijos vartojimo neteisėtumo būdus, galima pateikti daugelį pavyzdžių, koku būdu galima padaryti šį nusikaltimą. Elektros energijos naudojimo neteisėtumas gali būti nustatomas ir aiškinamas vadovaujantis Lietuvos Respublikos energetikos ministro 2010 m. vasario 11 d. įsakymu Nr. 1-38 patvirtintomis Elektros energijos tiekimo ir naudojimo taisyklėmis, kur neteisėtas elektros energijos vartojimas apibrėžiamas kaip toks atvejis, kai pateikiami įrodymai, kad:

- a) juridinis ar fizinis asmuo savavališkai prijungė elektros energijos įrenginius ar imtuvus prie operatoriaus elektros tinklo ir vartoja elektros energiją;
- b) elektros apskaitos prietaisai ar apskaitos schemas elementai sugadinti taip, kad sugadinimas matomas (pažeistas elektros skaitiklio stiklas, korpusas, gnybtų trinkelė ar pan., sugadintas matavimo transformatorius, bandymo gnybtynas, laidininkai ar kita; pažeistos ar nutrauktos plombos nuo elektros apskaitos prietaiso, elektros apskaitos schemas elemento, elektros apskaitos spintos ar kitų su elektros apskaita susijusių plombuojamųjų vietų, klastotos elektros energijos apskaitos prietaiso ar elektros apskaitos schemas elementų gamyklinės, metrologinės patikros ir (arba) operatoriaus uždėtos plombos, naudotos mechaninės priemonės skaitiklio diskui stabdyti; pakeista elektros apskaitos

prietaiso prijungimo schema ar pan.) ir tas sugadinimas turėjo įtakos tinkamo suvartotos elektros energijos kiekio užfiksavimui;

- c) kitaip paveiktas elektros apskaitos prietaisas, elektros apskaitos schemos ir per patikrinimą šios veikos dėl jos slapto pobūdžio ar sąmoningo gadinimo negalima pamatyti (išorinio magnetinio lauko poveikis, elektros apskaitos prietaisų rodmenys atsukami atgal ar stabdomi specialiaisiais prietaisais, elektros apskaitos prietaisų, matavimo transformatorių falsifikavimas, elektros imtuvai prijungti prieš apskaitą arba be jos įrengiant paslėptą atvadą, ar pan.) ir tas sugadinimas turėjo įtakos tinkamo suvartotos elektros energijos kiekio užfiksavimui²²⁷.

Šiose taisyklėse iš esmės išvardintos visos galimos alternatyvios veikos, susijusios su neteisėtu elektros energijos vartojimu. Bet kurį iš šių pažeidimų galėtume priskirti bent vienam iš Baudžiamajame kodekse numatytų alternatyvių veikimo būdų. Nustačius bent vieną iš šiame teisės akte įvardytų veikos neteisėtumo požymių, turėtų kilti baudžiamieji teisiniai padariniai. Šiuo atveju už neteisėtą naudojimąsi elektros energija. Tai patvirtina ir autoriaus išanalizuota 2005–2008 metų Lietuvos apylinkių teismų praktika baudžiamosiose bylose. Iš 47 minėtųis metais priimtų teismų nuosprendžių, 23 nuosprendžiais asmenys nuteisti už neteisėtą prisijungimą prie elektros linijos, 7 nuosprendžiais – prie dujų vamzdžių ir keturiais – prie vandens vamzdžių. Pateiksiu vieną klasikinių tokio nusikaltimo pavyzdį: *Anykščių rajono apylinkės teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-102-266/2007, kuriuo J. A. ir D. V. nuteisti už nusikalstamos veikos, numatytos BK 179 straipsnio 1 dalyje, padarymą, nes buvo nustatyta, kad jie laikotarpiu nuo 2004 m. rugsėjo 24 d. iki 2005 m. vasario 12 d., J. A. nuo atramos pajungus laidą ir jį nuvedus į D. V. priklausantį gyvenamąjį namą, bei be apskaitos prietaisų užmaitinus viso namo instaliaciją, D. V. ir J. A. neteisėtai prisijungė prie elektros energijos tiekimo ir neteisėtai naudojo elektros energiją namo apšvietimui, televizoriui bei kitiems elektriniams buities prietaisams. Tokiais neteisėtais veiksmais AB „Rytų skirstomieji tinklai“ padaryta 2094,31 Lt turtinė žala*²²⁸.

Per analizuojamą laikotarpį buvo priimti penki nuosprendžiai, kuriais kaltininkai nuteisti pagal BK 179 straipsnį dėl to, kad naudojo elektros energiją atsukdami, sustabdydami ar kitaip neteisėtai paveikdami elektros skaitiklius. Tai vėlgi vienas iš veikos neteisėtumo būdų (aprašytas minėtose taisyklėse), kurį nustačius visada turėtų būti pagrindas asmenį traukti baudžiamojon atsakomybėn.

Be to, neteisėtumas gali būti siejamas ir su anonimiškumu ar slaptumu, tai yra kai kaltininkas naudoja elektros energiją slapta ir lieka nežinomas elektros energijos tiekėjams. Šis veikimo būdas susijęs su minėtų taisyklių šeštame punkte nurodytu neteisėtumo apibrėžimu: asmuo savavališkai prijungė elektros energijos įrenginius ar imtuvus prie operatoriaus elektros tinklo ir vartoja elektros energiją²²⁹. Mano nuo-

²²⁷ Lietuvos Respublikos energetikos ministro 2010 m. vasario 11 d. įsakymu Nr. 1-38 patvirtintos Elektros energijos tiekimo ir naudojimo taisyklės. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 20-957.

²²⁸ Anykščių rajono apylinkės teismo 2007 m. gruodžio 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-102-266/2007.

²²⁹ Lietuvos Respublikos energetikos ministro 2010 m. vasario 11 d. įsakymu Nr. 1-38 patvirtintos Elektros energijos tiekimo ir naudojimo taisyklės. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 20-957.

mone, pastarasis atvejis didesnių problemų atribojant BK 179 straipsnyje numatyta nusikaltimą nuo civilinės teisės pažeidimo neturėtų sukelti. Kadangi atitinkamiems įmonių darbuotojams, norint nustatyti pažeidėją ir išsieleškoti padarytą žalą nieko kito nebeliks, kaip tik kreiptis į policijos įstaigą, todėl visais atvejais kils baudžiamieji teisiniai padariniai: bus pradedamas ikiteisminis tyrimas, nustatomi kalti asmenys ir jie patraukiami baudžiamajon atsakomybėn ar atleidžiami nuo jos. Kita vertus, iš esmės visais atvejais, naudojant elektros energiją savavališkai ir anonimiškai (slaptai), tai bus daroma nesudarius jokios sutarties su elektros tiekėjais. Kaip jau minėta, tokiomis aplinkybėmis tarp elektros energijos vartotojo ir tiekėjo nėra ir negali būti civilinių teisinių santykių, todėl analizuoti, ar buvo padarytas civilinės teisės pažeidimas, ar nusikaltimas, nėra prasmės. Nesant sutartinių civilinių santykių, tampa nereikalingi teismų praktikoje formuojami civilinės ir baudžiamosios atsakomybės atribojimo kriterijai: kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimas ar apgaulė. Juk jei nėra civilinių teisinių santykių, nėra ir kreditoriaus, o apgaulės požymio nustatymas neturės jokios reikšmės. Tokiu atveju veika tampa panaši į vagystę – neteisėtą svetimo turto (elektros energijos) pagrobimą.

BK 179 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad norint pradėti ikiteisminį tyrimą dėl šios nusikalstamos veikos padarymo, yra būtinas nukentėjusiojo asmens ar jo teisėto atstovo pareiškimas. Vadinas, esant tokiam pareiškimui, ir nustačius anksčiau minėtus neteisėtumo požymius, turi kilti baudžiamoji atsakomybė. Tačiau praktikoje nukentėjusioji pusė dažnai inicijuoja civilinį procesą. Tai patvirtina ir autoriaus analizuota pastarųjų metų kai kurių Lietuvos apygardų ir apylinkių teismų praktika civilinėse bylose. Pažymėtina, kad yra labai daug teismų sprendimų, kai atitinkamai elektros energijos tiekimo įmonei, besikreipusiai į teismą civilinio proceso tvarka dėl padarytos turtinės žalos atlyginimo (labai dažnai dėl neteisėto prisijungimo prie elektros linijos ar dar dažniau dėl atsuktų skaitiklių), yra priteisiama minėtais būdais padaryta žala. Reikėtų pabrėžti, kad tokių sprendimų civilinėse bylose yra keliasdešimt kartų daugiau, nei nuosprendžių baudžiamosiose bylose analogiškose situacijose. Štai kaip atrodo dvi iš esmės vienodos situacijos atitinkamuose teismų sprendimuose. Tiek Kauno miesto apylinkės teismo 2006 m. gruodžio 28 d. nuosprendžiu baudžiamajoje byloje Nr. 1-3666-240, tiek Kaišiadorių rajono apylinkės teismo 2008 m. gruodžio 30 d. sprendimu civilinėje byloje (byla buvo apskūsta kasacine tvarka, kasacinės bylos Nr. 3K-3-348/2009) skirtingiems asmenims, tačiau dėl analogiškos veikos padarymo buvo pritaikyta skirtinga atsakomybės rūšis. Abiejų asmenų veikos buvo padarytos tokiu pat būdu – neteisėtai nuėmus skaitiklio plombą ir atsukus jo parodymus. Taigi priklausomai nuo to, ką – pareiškimą į policijos įstaigą ar ieškinį dėl žalos atlyginimo į teismą paduos įmonės atstovas, priklausys ir atsakomybės rūšis. Savo pasirinkimą elektros energijos skirstymo įmonių atstovai motyvuoja žalos dydžiu, baudžiamajo proceso ilgumu, konkrečių aplinkybių sudėtingumu ir panašiais dalykais. Tačiau pripažįsta, kad tik retais atvejais kreipiamasi į policiją dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo. Jiems daug paprasčiau ir greičiau kreiptis tiesiai į teismą dėl padarytos turtinės žalos atlyginimo. Vadinas, šiuo atveju nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijai paliekami vien tik pareiškėjui, kuris pats gali nuspręsti, buvo padarytas baudžiamajai ar civilinei teisei būdingas pažeidimas. Autoriaus nuomone, teisinis reguliavimas, išplečiant nukentėjusio

asmens diskreciją, kai jis gali pasirinkti, kuriuo būdu ginti savo teises, yra teigiamas dalykas. Manytina, kad tais atvejais, kai elektros energija ar kiti dalykai naudojami neteisėtai prisijungiant arba iškraipant skaitiklių rodmenis, turėtų pakakti nukentėjusio asmens apsisprendimo. Juk tokie veiksmai iš esmės galėtų būti prilyginami vagystei, be to, jie vienareikšmiškai ir aiškiai apibrėžti straipsnio dispozicijoje, todėl, nukentėjusiajam pasirinkus baudžiamąjį procesą, šis procesas ir turėtų vykti. Šiuo atveju neturėtų kilti diskusijų dėl baudžiamosios ir civilinės atsakomybių atribojimo.

Tačiau teismų praktikoje neretai nagrinėjamos ir kitokios situacijos. Pavyzdžiui, labai dažnai elektros tiekėjų kontrolieriai, tikrindami konkretų objektą, suranda kabelius ar kitus laidus, kuriais asmenys naudojami neapskaitoma elektros energija. Paprastai tiekėjų įmonės apskaičiuoja padarytą žalą pagal patvirtintas metodikas, be to, jau yra nustatytas konkretus pažeidėjas (dažniausiai jis pats pripažįsta ir neginčija to pažeidimo). Taigi nustatytas neteisėtas elektros energijos vartojimo faktas (esant elektros energijos vartojimo sutarčiai), kaltininkas yra aiškus, nustatyta konkrečiai padaryta žala ir pan. Vadinasi, kliūčių atlyginti žalą kreipiantis civilinio proceso tvarka nėra, tad, atrodytų, neturėtų būti keliamas baudžiamosios atsakomybės klausimas. Tokiu atveju svarbu nustatyti kokiū būdu buvo padaryta veika. Jeigu nustatoma, kad asmuo veikė „kitu neteisėtu būdu“, gali kilti sunkumų nustatant kokia atsakomybės rūšis turi būti taikoma.

2.2.1.2. Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijai, kai veika kvalifikuojama taikant „kitų neteisėtų būdų“ požymį

Kai kaltininko veiksmai neatitinka nė vieno iš pirmų dviejų alternatyvių veikimo būdų, apibrėžtų BK 179 straipsnio 1 dalies dispozicijoje: „neteisėtai prisijungęs“ ar „iškraipydamas skaitiklių rodmenis“, tokiu atveju jo veiksmai galėtų atitikti veikimo būdą, kuris baudžiamajame įstatyme nėra konkretizuotas ir apibrėžiamas kaip: „kiti neteisėti būdai“. Autoriaus nuomone, kaip tik dėl to ir gali kilti problemų atskiriant nagrinėjamus teisės pažeidimus. Įstatymų leidėjas, palikdamas trečią neapibrėžtą alternatyvų veikimo būdą, įstatymų taikytojui taip pat paliko ir tam tikrą erdvę vertinti situacijas, kai, esant sutartiniams santykiams, kaltininkas naudojami elektros energija ar kitais dalykais tokiais būdais, kurių neapima pirmieji du alternatyvūs veikimo būdai. Vadinasi, lieka neaišku, kurie iš likusių „kitų neteisėtų būdų“ atitinka baudžiamojo įstatymo uždraustą nusikalstamą veiką, o kuriems pakaktų tik civilinės atsakomybės. Manytina, kad šiuo atveju, pagrindžiant baudžiamąją atsakomybę, turėtų padėti jau analizuotų kriterijų – apgaulės požymio ar kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo, nustatymas. Juk negalėtų bet koks neteisėtas elektros, dujų energijos, telefono ar interneto linijos naudojimas užtraukti baudžiamąją atsakomybę. Nes tokiu atveju net ir eilinį laiką neatsiskaitymą už paslaugas, kai asmuo, net ir esant dideliame įsiskolinimui, naudojami, pavyzdžiui, elektros energija, galėtume laikyti nusikalstama veika. Todėl būtina nubrėžti ribą, kuri atskirtų civilinę ir baudžiamąją atsakomybę būtent tokiais atvejais.

Išnagrinėjus visų instancijų Lietuvos teismų praktiką (2005-2008 m.), galima pastebėti, kad teismuose ginčo dėl šios problemos nebuvo kilę. Visuose teismų sprendimuose

minimos situacijos, kurios atitinka tik pirmuosius du veikimo būdus, todėl nepavyko surasti pavyzdžių, kurie atitiktų trečiąjį veikimo būdą („kitą neteisėtą būdą“). Todėl galima vadovautis nebent teorinėmis situacijomis. Pavyzdžiui, jeigu darbuotojas iš savo viršininko kabinete esančio telefono skambina į užsienį, o viršininkas už tokius pokalbius gauna didžiules sąskaitas, tai dar nereiškia, kad visais atvejais darbuotojas turi būti traukiamas baudžiamajon atsakomybėn. Juk negalima teigti, kad tokiu atveju darbuotojas neteisėtai prisijungė prie ryšių tinklo (nes laidinis telefonas jau būna prijungtas prie tinklo) ar iškraipė skaitiklio rodmenis, todėl greičiausiai jis „kitu neteisėtu būdu“ naudojosi telekomunikacijomis. Panaši situacija galima ir tuo atveju, kai analogišku būdu naudojama interneto linija. Tokiais atvejais lieka neaišku ar toks būdas jau atitinka BK 179 straipsnio 1 dalies dispozicijoje nustatytą „kitą neteisėtą būdą“, o galbūt pakaktų tik civilinės atsakomybės. Autoriaus nuomone, tokiose situacijose teismai galėtų pasiremti apgaulės ar kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijais. Šie kriterijai vis dažniau taikomi sukčiavimo, turto pasisavinimo bylose, todėl, esant ginčui dėl atsakomybės rūšies, galėtų būti naudingi ir šios kategorijos bylose. Juk būtent jie parodo tai, jog švelnesnėmis priemonėmis neįmanoma atkurti pažeistų teisių ir interesų (*ultima ratio*). O pateiktoje situacijoje dažniausiai su darbuotoju būna sudaryta darbo sutartis, kuri paprastai reglamentuoja įmonei padarytos žalos atlyginimą, kai ji atsiranda dėl darbuotojo kaltės. Be to, šiuo atveju darbdavys disponuoja (jį mažina ar didina) darbuotojo atlyginimu, gali naudoti kitas priemones, todėl gali neprireikti kreiptis į teismą dėl žalos atlyginimo net ir civilinio proceso tvarka. Vadinasi, darytina išvada, kad darbdavio teisinė padėtis neapsunkinta ir jis turi puikias galimybes pasinaudoti švelnesnėmis poveikio priemonėmis. Žinoma, situacija pasikeistų, jeigu darbuotojas išeitų iš darbo, išvyktų į užsienį ar kitais panašiais būdais sudarytų sąlygas, kurios apsunkintų darbdaviui galimybę civilinio proceso tvarka apginti savo teises. Todėl tik esant papildomiems požymiams: apgaulėi ar kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimui, už elektros energijos ar kitų dalykų naudojimą kitu neteisėtu būdu baudžiamoji atsakomybė būtų taikoma pagrįstai. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad šie požymiai kaip tik ir parodo didesnę padaryto teisės pažeidimo pavojingumo laipsnį bei vadovavimąsi paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principu.

Kitas labai svarbus ir būtinas šiai nusikalstamos veikos sudėčiai yra neatlygintinumų požymis. Neatlygintinumas – tai užvaldyto turto vertės atlyginimo nebuvimas. Norint pagrįsti baudžiamosios atsakomybės taikymą, visais atvejais turi būti nustatyta, kad turtu buvo naudojama neatlygintinai. Atsiradę mokėjimų netikslumai turėtų būti sprendžiami civilinio proceso tvarka. Kai turtas vartojamas teisėtai, tačiau už jį vartotojas visai nemoka arba nemoka tinkamai, neatlygintinumas kartu su neteisėtumu tampa svarbiais požymiais atblokuojant nusikalstamą veiką nuo civilinės teisės pažeidimo.

Dar vienas būtinas objektyvusis šios nusikalstamos veikos sudėties požymis yra atsiradusi turtinė žala. BK 179 straipsnio sudėtis yra materiali, todėl nenustačius, kad tam tikram subjektui ji buvo padaryta, baudžiamoji atsakomybė negalima. Kita vertus, žala (turtinė ar neturtinė) yra ir civilinės atsakomybės požymis. Taigi turtinė žala, nors ir privalomas BK 179 straipsnio sudėties požymis, tačiau jos įtaka atblokuojant baudžiamąją ir civilinę atsakomybes yra minimali.

Taip pat šios nusikalstamos veikos objektyvusis požymis yra ir priežastinis ryšys. Nagrinėjamo nusikaltimo sudėtyje jis reiškiasi tuo, kad būtent neteisėtas ir neatlygin-
tinis naudojimas teikiamu turtu lėmė kito asmens praradimus, pajamų negavimą,
prievolių atsiradimą, padidėjimą, taip pat kad kaltininkas savo veiksmais panaikina
arba apsunkina nukentėjusiojo galimybes atkurti pažeistą teisę civilinėmis teisinėmis
priemonėmis²³⁰.

Apibendrinant objektyviųjų požymių reikšmę atribojant BK 179 straipsnyje nu-
matytą nusikalstamą veiką nuo civilinės teisės pažeidimo, galima padaryti išvadą, kad
didžiausi sunkumai atskiriant baudžiamąją ir civilinę atsakomybę kyla dėl įstatymo
leidėjo palikto vieno iš šios nusikalstamos veikos objektyviųjų požymių – veikimo
būdo – neapibrėžtumo ir nekonkretumo.

Išvados

1. Išanalizuota teismų praktika parodo, kad iš esmės identiškose situacijose, kai
nusikalstama veika padaroma neteisėtai prisijungiant arba iškraipant skaitiklių
rodmenis, taikoma arba tik civilinė, arba ir baudžiamoji atsakomybė. Tokiu
atveju atsakomybės rūšis priklauso tik nuo nukentėjusio asmens pasirinkimo.
2. Jei BK 179 straipsnyje numatyta nusikalstama veika padaroma veikiant „kitu
neteisėtu būdu“, o nukentėjusį ir kaltininką sieja sutartiniai santykiai, tai įsta-
tymo taikytojas turėtų remtis papildomais kriterijais, rodančiais baudžiamo-
sios atsakomybės pagrįstumą: apgaulės požymiu, kreditoriaus teisinės padėties
apsunkinimo kriterijumi, kurie identifikuoja tinkamą veikos pavojingumo
laipsnį ir įgyvendina paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principą.
3. Siekiant išvengti nepagrįstos baudžiamosios atsakomybės taikymo, kai veika
padaroma veikiant „kitu neteisėtu būdu“, iš BK 179 straipsnio 1 dalies siūlytina
pašalinti šį alternatyvų veikimo būdą, paliekant tik du pirmuosius. Tokiu būdu
atsakomybių parinkimo klausimas būtų išspręstas tai paliekant nukentėjusiojo
valiai. Teismams tokiu atveju nekiltų problemų skirtingai interpretuojant „ki-
tus neteisėtus būdus“.

²³⁰ Abramavičius, A., et al., *supra note* 130, p. 304.

2.3. Turto pasisavinimo ir iššvaistymo kaip nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos

2.3.1. Turto pasisavinimo ir turto iššvaistymo nusikalstamų veikų sudėties ypatumai, sukeliančios problemą

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 183 straipsnio 1 dalyje numatyta: tas, kas pasisavino jam *patikėtą ar jo žinioje* buvusį svetimą turtą ar turtinę teisę <...>, o 184 straipsnio 1 dalyje – tas, kas iššvaistė jam *patikėtą ar jo žinioje* buvusį svetimą turtą ar turtinę teisę <...>. Baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje patikėto turto sąvoka jau ilgą laiką aiškinama kaip užimamų pareigų, specialių pavedimų bei sutarčių pagrindu teisėtame kaltininko valdyme esantis svetimas turtas (dabar jau reikėtų pridėti ir turtinę teisę), kurio atžvilgiu kaltininkas turi teisiškai apibrėžtus įgalinimus. O esančiu kaltininko žinioje laikomas toks turtas, kai kaltininkas dėl savo užimamų pareigų turi teisę pavaldiniams, kuriems patikėtas turtas, duoti nurodymus dėl šio turto panaudojimo. Prie tokių asmenų priskirtini įmonių, įstaigų, organizacijų vadovai ar asmenys, atsakingi už atskiras jų veiklos sritis, tačiau nesantys materialiai atsakingi už tą turtą²³¹. E. Sinkevičius šiek tiek patikslina šiuos apibrėžimus, teigdamas, kad patikėtas turtas yra tuomet, kai kaltininkas įstatymo, administracinio akto, darbinių santykių ar sutarčių pagrindu bei pagal teisiškai apibrėžtus įgaliojimus valdo, tvarko, naudoja ar net disponuoja jam patikėtais svetimais daiktais ir svetimomis turtinėmis teisėmis ar realizuoja svetimus turtinius reikalavimus, t. y. disponuoja svetimu turtu. O žinioje esantis turtas yra tuomet, kai kaltininkas įstatymo, administracinio akto, darbinių santykių ar sutarčių pagrindu gauna laikyti, saugoti, turėti svetimus daiktus arba tampa svetimos turtinės teisės ar turtinio reikalavimo turėtoju, o naudoti ar disponuoti svetimu daiktu ar realizuoti svetimą turtinę teisę gali tik sutikus daikto savininkui ar teisėto turtinių teisių benficiarui²³². Vienaip ar kitaip asmuo su patikėtu turtu būna susijęs vienos ar kitos rūšies civiliniais teisiniais santykiais. Kai kurie autoriai šiuos santykius detalizuoja teigdami, kad tarp kaltininko ir turto savininko turi susiklostyti civiliniai, darbo ar valstybės tarnybos teisiniai santykiai²³³. Pritartina literatūroje išsakyti nuomonei, kad sutartiniai teisiniai santykiai, kuriems esant savininkas patiki turtą kitam asmeniui, gali kilti ne tik iš rašytinio sandorio, bet ir esant žodiniam susitarimui tarp šalių, todėl teigti, kad turtas daugeliu atvejų perduodamas pasirašytinai, būtų per daug kategoriška²³⁴. Tačiau kai kurie Rusijos autoriai laikosi nuomonės, kad turtas ar turtinė teisė patikėta gali būti tik esant dokumentams, t. y. rašytiniu būdu. Jų nuomone, tokiu būdu net gali būti atribojamas sukčiavimas nuo turto pasisavinimo ir iššvaistymo: pastaruoju atveju turto patikėtoją ir patikėtinį sieja teisiniai santykiai, o

²³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas, 10 punktas, *supra note* 136.

²³² Sinkevičius, E., *supra note* 9, p. 170-171.

²³³ Bukelienė, D. *Baudžiamoji atsakomybė už turto pasisavinimą ir turto iššvaistymą*. Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 129.

²³⁴ *Ibid.*, p. 142.

sukčiavimo atveju tarp kaltininko ir nukentėjusiojo tokių santykių nėra²³⁵. Tačiau žymi Rusijos mokslininkė N. A. Lopashenko šiuo klausimu nėra kategoriška, jos nuomone, turto patikėjimas nesant dokumentų nėra kliūtis pradėti baudžiamąją bylą pagal turto pasisavinimą²³⁶. Panašios nuomonės laikosi ir kiti Rusijos autoriai, teigdami, kad patikėtu laikyti turtą pakanka vien tik faktinio turto valdymo²³⁷. Taigi bet koku atveju, esant sutartinių (rašytinių ar žodinių) santykių pažeidimams, pirmiausia turėtų būti keliamas civilinės ar drausminės atsakomybės klausimas. Juk tai, kad asmuo koku nors būdu prarado jam patikėtą svetimą turtą, dar nereiškia, kad jam iš karto turi kilti baudžiamoji atsakomybė. Skirtingai nuo sukčiavimo nusikaltimo, kai atitinkamais atvejais svarstyti klausimą dėl civilinės teisės pažeidimo buvimo net negalima, nes apgaulė naudojama nesant civiliniams teisiniams santykiams, todėl nelieka vietos diskusijai civilinė ar baudžiamoji atsakomybė turi būti taikoma, tai turto pasisavinime ar iššvaistyme beveik visais atvejais tokia diskusija yra galima. Nes, kaip minėjau, iš esmės visais atvejais turtas ar turtinė teisė patikima ar perduodama asmens žiniai civilinių teisi- nių santykių pagrindu. Taigi, mano nuomone, problemų dėl civilinės ir baudžiamosios atsakomybės atribojimo šios kategorijos baudžiamosiose bylose turėtų kilti daugiau, ypač atsižvelgiant į tai, kad pačiose šių straipsnių dispozicijose nėra jokių požymių, kurie leistų nubrėžti kiek tikslesnę ribą tarp šių dviejų teisės šakų. Sukčiavime šia riba galime laikyti apgaulės požymį, o šių nusikalstamų veikų sudėtyse šis ar kitas požymis nėra numatytas. Todėl neretai kreditorius tuo naudojasi besikreipdamas į teisėsaugos institucijas su pareiškimu dėl neva padarytos nusikalstamos veikos, numatytos BK 183 straipsnyje. Vienas iš dažnesnių atvejų, kai asmuo, išnuomojęs automobilį, nuominin- kui jo negrąžinant, kreipiasi į policiją. Štai Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos ko- misariato Vilniaus rajono policijos komisariate buvo gautas UAB „Z“ direktoriaus J. T. pareiškimas, kuriame teigiama, kad UAB „Z“ išnuomojo krovininį automobilį Volvo FH12 asmeniui A. J., tačiau jis nuomos nemoka ir automobilio negrąžina. Buvo priimtas sprendimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, nes nustatyta, kad šis automobilis pa- tyrė avariją, o pagal nuomos sutartį atsakomybė už turto sugadinimą tenka nuominin- kui, todėl kiliantis ginčas turi būti sprendžiamas civilinėmis teisinėmis priemonėmis²³⁸. Apskritai, apibendrinus ikiteisminio tyrimo įstaigų gaunamus tokio tipo pareiškimus, galima padaryti išvadą, kad dažniausiai kreditoriams tai būna lengvesnis kelias atgauti patikėtus daiktus, pinigus, ar pasiekti susitarimą su skolininku, kuris įbaugintas to- kio pareiškimo turėtų greičiau atsiskaityti su kreditoriumi. Pavyzdžiui, išnagrinėjus kitą situaciją, irgi buvo priimtas nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, nes asmuo, išsinuomojęs automobilį, jį grąžino būtent po pareiškimo į policiją parašymo. Be to, įmonė, kuri buvo išnuomojusi šį automobilį ir dėl to parašiusi pareiškimą, po au-

²³⁵ Gaukhan, L. D.; Maksimov, S. V., *supra note* 132, p. 86.

²³⁶ Lopashenko, N. A. *Prestuplenija protiv sobstvennosti: teoritiko-prikladnoje issledovanije* [Crimes Against Property: Teoretical and Utilitarian Research]. Moskva, 2005, p. 295.

²³⁷ Belokurov, O. V. *Problemy kvalifikacii khischenija vverennogo imushhestva* [The problems of Qualifications in Taking Trusted Property]. Moskva: Jurist, 2003, p. 14.

²³⁸ Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato Vilniaus rajono policijos komisariato 2010 m. birželio 2 d. nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą Nr. 0110000275271.

tomobilio grąžinimo jokių pretenzijų nebeturėjo²³⁹. Taigi tokia situacija tik patvirtina, kad pareiškėjai kartais tiesiog pasinaudoja policija kaip įrankiu greičiau atgauti savo turtą. Todėl didžiojoje dalyje panašių atvejų yra priimami nutarimai atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, o jeigu, esant tam tikriems neaiškumams, ikiteisminis tyrimas ir pradedamas, tai baigus tyrimą, paprastai jis nutraukiamas, konstatuojant, kad situacija vertintina kaip civilinio teisinio pobūdžio ginčas²⁴⁰. Dėl to tik nedidelė dalis tokio tipo baudžiamųjų bylų pasiekia teismą. Taigi kokiais atvejais yra pagrindas perduoti bylą į teismą ir kokie atvejai pagrįstai gali būti pripažinti turto pasisavinimu ar turto iššvaistymu?

2.3.2. Atvejai, kai turto pasisavinimo ir turto iššvaistymo atribojimas nuo civilinės teisės pažeidimo tampa sudėtingas

2.3.2.1. Turto, perduoto pagal atitinkamas civilinės teisės sutartis, naudojimo ypatumai

Turto pasisavinimą ir iššvaistymą išsamiai nagrinėjusi D. Bukelienė palaiko baudžiamosios teisės literatūroje sutinkamą mintį, jog negrąžinimas nustatytu laiku turto ar jo ekvivalento, gauto panaudos, vartojimo nuomos ar pirkimo-pardavimo išsimokėtinai sutarčių pagrindu, negali būti laikomas pasisavinimu, nes šiais atvejais turtas yra perduotas sutartį sudariusiam asmeniui asmeniniam naudojimui, ir todėl už turto negrąžinimą kaltininkui iškils tik civilinė atsakomybė. Tokia nuostata grindžiama tikslų, kuriems įgyvendinti asmeniui suteikiamas svetimas turtas, skirtumu: turto pasisavinimo kaip nusikalstamos veikos atveju kaltininkui turtas patikimas tam tikriems veiksams atlikti kartu suteikiant jam teisiškai apibrėžtus įgalinimus valdyti, naudoti ar disponuoti turto, o panaudos, vartojimo nuomos ar pirkimo-pardavimo išsimokėtinai sutarčių pagrindu turtas suteikiamas tik asmeniniams poreikiams tenkinti, todėl šiomis sutartimis perduoto turto negrąžinimas savininkui bus laikomas ne nusikalstama veika, o sutarties prievolės nevykdymu²⁴¹.

Tokiai nuomonei iš esmės pritaria ir E. Sinkevičius, tik jis, panaudodamas tuos pačius argumentus, šiek tiek praplečia civilinių teisinių sutarčių rūšis, pagal kurias turtas gaunamas nuosavybės teise ir negali būti pripažįstamas turto pasisavinimu ar iššvaistymu: vekselių diskonto operacija, laidavimo sutartis, banko garantija ir tikslinė paskola. Tačiau išanalizavęs paskolos ir kredito sutartis, E. Sinkevičius daro išvadą,

²³⁹ Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato Vilniaus rajono policijos komisariato 2009 m. balandžio 3 d. nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą Nr. 10-57-G-7347.

²⁴⁰ Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato Vilniaus rajono policijos komisariato 2010 m. liepos 5 d. nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą Nr. 57-AT-1169-10: asmuo reikalavo pradėti ikiteisminį tyrimą pagal BK 183 str. 1 d., nes norėjo susigrąžinti patikėtus 3000 JAV dolerių, arba ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-1-1250-09, kurioje pareiškėjas kreipėsi dėl to, jog kaltininkas neva pasisavino jam patikėtas ažuolines lentas, kurių neva jis reikalaujamas negrąžino; tačiau tyrimo metu buvo nustatyta, kad lentos buvo visiems žinomose vietose ir nebuvo sudaryta jokių kliūčių jas pasiimti, todėl ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas, esant civiliniams teisiniams santykiams, o tokį sprendimą paliko galioti visi teismai, turintys teisę nagrinėti tokio pobūdžio skundus.

²⁴¹ Bukelienė, D., *supra note* 233, p. 134.

kad paskolos sutartimi pinigai yra perduodami paskolos gavėjo nuosavybėn, o suteikus kreditą, nuosavybės teisė į kreditą išlieka kredito gavėjui. Todėl galima teigti, kad pagal kreditinę sutartį teisėtai gauti pinigai kaip svetimas turtas yra turto pasisavinimo ir turto iššvaistymo objektu²⁴². Pažymėtina, kad lietuvių autorių išsakyta nuomonei pritaria ir užsienio šalių, pavyzdžiui, Ukrainos baudžiamosios teisės mokslininkai²⁴³.

Iš Lietuvos teismų praktikos galima pateikti tokį pavyzdį: *S. buvo išteisintas dėl nusikaltimo, numatyto BK 275 str. 3 d. (1961 m. BK) padarymo. S. buvo kaltinamas tuo, kad būdamas UAB „A“ direktoriumi, sudaręs sutartį su įmone dėl 10 000 tonų maistinių kviečių tiekimo, šiai įmonei į UAB „A“ sąskaitą pervedus 920 000 Lt grūdams pirkti, grūdų nepateikė ir, grąžinęs įmonei 27 220 Lt, likusius buvusius jo žinioje pinigus pasisavino. Ištesinimo motyvai buvo grindžiami tuo, jog pirkimo-pardavimo sutartis (net ir esant išankstiniam apmokėjimui) laikoma sudaryta nuo jos sudarymo momento. Vadinas, kai įmonė atliko pinigų pervedimą, UAB „A“ įgijo teisę jomis disponuoti savo nuožiūra kartu įgydama prievolę pateikti 10 000 tonų sutartyje aptartos kokybės grūdų sutartyje nustatytais terminais. Taigi UAB „A“, gavusi nuosavybės teise jai priklausančias lėšas, jomis galėjo disponuoti savo nuožiūra, jų grąžinti neprivalėjo, bet turėjo pareigą įvykdyti iš sutarties kilusią prievolę natūra. Esant šioms aplinkybėms Lietuvos Aukščiausiasis Teismas priėjo prie išvados, kad UAB „A“ perduotos lėšos nebuvo nei S. žinioje, nei jam patikėtos, o tai jog UAB „A“ nepatiekė grūdų, turi būti vertinama kaip sutartinių įpareigojimų nevykdymas²⁴⁴.*

Su tokiu teismo vertinimu reikėtų sutikti, tačiau norėčiau atkreipti dėmesį į kitą aplinkybę. Jeigu turtas nebuvo patikėtas kaltininkui ir nebuvo jo žinioje, tai viena-reikšmiškai galima pasakyti, kad nebus padaryta nusikalstama veika numatyta BK 183 ar 184 straipsnyje. Tačiau nebūtinai kils tik civilinė atsakomybė. Juk, esant tam tikroms papildomoms aplinkybėms, kaltininko veika gali būti pripažinta sukčiavimu išsvengiant turtinės prievolės (plačiau apie sukčiavimo išsvengiant turtinės prievolės atribojimą nuo civilinės teisės pažeidimo – disertacijos 2.1. skyriuje).

2.3.2.2. Akcinės bendrovės akcininko atliktas bendrovės turto pasisavinimas ir iššvaistymas: ar tai nusikaltimas?

Praktikoje neretai susiduriama su problema, kai akcinės bendrovės turtą pasisavina jos savininkai, pavyzdžiui, be juridinio pagrindo perveda įmonės lėšas į savo sąskaitą, paima grynuosius iš kasos ir pan. Tai ypač aktualu, kai veika padaro vienintelis bendrovės akcininkas. Juk atrodytų, kad įmonei negali būti padaroma žala, kai vienintelis akcininkas pasisavina iš esmės savo bendrovės pinigus. Geriausiu atveju galėtų būti taikoma nebent civilinė atsakomybė, jeigu bus nustatyta, kad akcininkas pažeidė kokį

²⁴² Sinkevičius, E., *supra note* 9, p. 138-139.

²⁴³ V. P. Didenko taip pat teigia, jog dėl pirkimo-pardavimo sutarties išsimokėtinai ar vartojimo nuomos sutarties pažeidimo turėtų kilti tik civilinė atsakomybė. Žr. plačiau: Didenko, V. P. *Kvalifikacija khischenij gosudarstvennogo ili obschestvennogo imuschestva putem prisvojenija, rastraty ili zloupotreblenija polozhenijem* [Qualification of Seizure of State and Public Property by Means of Misappropriation, Embezzlement and Office Abuse]. Kijev, 1992. p 23.

²⁴⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. balandžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje (baudžiamosios bylos Nr. 2K-1/2003).

nors bendrovės teisės aktą ir dėl to įmonė patyrė žalos. Tačiau dar 1998 metais Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, kad akcinės bendrovės turtas jos akcijų turėtojams ir net vieninteliam akcininkui yra svetimas. Akcijų turėtojai įgyja teisę į bendrovės turtą, išskyrus dividendus, tik akcinę bendrovę likvidavus ir atsiskaičius su jos kreditoriais²⁴⁵. Tokių problemos sprendimo būdą palaiko baudžiamosios teisės mokslas, taip pat visais atvejais taiko ir teismai: G. K. nuteista už tai, kad būdama UAB „Karališkasis agatas“ direktorė ir vienintelė akcininkė neteisėtai, be juridinio pagrindo pasisavino svetimą turtą, t. y. pagal kasos išlaidų orderius už 248 000 Lt vertės konteinerius–sandėlius bei šaldytuvus, kuriuos pagal perdavimo–priėmimo aktą perdavė bendrovės įstatinio kapitalo formavimui kaip ilgalaikį turtą iš bendrovės kasos sau išsimokėjo 276 000 Lt – 28 000 Lt daugiau nei konteinerių ir šaldytuvų rinkos vertė pagal turto įvertinimo pažymą. Vienas esminių G. K. kasacinio skundo argumentų buvo tai, kad ji neteisėtų veiksmų neatliko, svetimo turto nepasisavino, nes būdama UAB „Karališkasis agatas“ vadovė ir vienintelė akcininkė turėjo teisę disponuoti bendrovės turtu. Atsakydama į šį argumentą kasacinio teismo teisėjų kolegija atkreipė dėmesį: „<...> Nuteistoji G. K. nebuvo UAB „Karališkasis agatas“ turto savininkė. Pagal Akcinių bendrovių įstatymo (2000 m. liepos 13 d. įstatymo Nr. VIII-1835 redakcija) 15 straipsnį, reglamentuojantį turtines akcinių teises, taip pat pagal UAB „Karališkasis agatas“ įstatų IV skirsnį akcinė bendrovė yra savo turto savininkė, o akcininkui nuosavybės teise priklauso bendrovės akcijos, suteikiančios teisę į pelno dalį (dividendus) ir į likusią turto dalį tik likvidavus bendrovę ir atsiskaičius su kreditoriais. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas 1998 m. gruodžio 2 d. nutarimo Nr. 8 4 punkte taip pat išaiškino, kad akcinės bendrovės turtas jos akcijų turėtojams ir net vieninteliam akcininkui yra svetimas. Be to, G. K. personalinės įmonės „Agatas“ pertvarkymo akte, kurį pasirašė G. K., akivaizdžios Akcinių bendrovių įstatymo 15 straipsnio nuostatos, nurodančios, kokiais atvejais akcininkas įgyja nuosavybės teisę į bendrovės turto dalį. Vadinasi, kasatorei buvo gerai žinomi teisės aktai, reglamentuojantys akcinės bendrovės veiklą, taip pat tos aplinkybės, kad įmonės turtiniais įnašais ir piniginėmis lėšomis suformuotas UAB „Karališkasis agatas“ įstatinis kapitalas nuosavybės teise priklauso šiai bendrovei, o kasatorės atžvilgiu tai svetimas turtas. UAB „Karališkasis agatas“ direktorės pareigos taip pat nesuteikė teisės G. K. disponuoti bendrovės turtu, kaip nuosavu. Pagal CK 2.81, 2.82 straipsnius akcinės bendrovės **vienasmenis** valdymo organas yra sudėtinė ir neatskiriama įmonės, kaip juridinio asmens, dalis. Jo dėka įmonė funkcionuoja – įgyvendina savo teises bei vykdo pareigas. Dėl šios priežasties dalį teisių ir pareigų įmonės valdymo organas įgyja ex officio, t. y. įstatymo pagrindu. CK 2.87 straipsnyje įtvirtinta juridinio asmens valdymo organo nario pareiga sąžiningai ir protingai veikti juridinio asmens atžvilgiu ir nepainioti juridinio asmens turto su savo asmeniniu turtu, t. y. negalima naudoti juridinio asmens turto savo asmeninei ar trečiųjų asmenų naudai²⁴⁶. Pritartina tokiai teismų praktikai ir argumentacijai. Nors ši problema, atrodytų, gana seniai išspręsta, vis dar kartkartėmis pasitaiko ir

²⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas, 4 punktas, *supra note* 136.

²⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (baudžiamosios bylos Nr. 2K-213/2006).

sprendžiama kasacinėse nutartyse²⁴⁷. Tačiau baudžiamosios teisės literatūroje galima rasti idėjų, nevisiškai sutinkančių su tokia pozicija iš esmės dėl praktinių priežasčių. D. Bukelienė teigia, kad praktikoje tokiu atveju įmonės turtas dažnai tapatinamas su vienintelio akcininko turtu, todėl neteisėti tokio asmens veiksmai pasisavinant arba iššvaistant įmonės turtą nelaikomi nusikaltimu (*kyla klausimas, kokia praktika autorė remiasi, nes anksčiau pateikti pavyzdžiai rodo ką kita; be to, pati autorė nepateikė nė vieno pavyzdžio*). Pagrindinis tokios pozicijos argumentas yra tai, kad tokiais veiksmais nėra padaroma turtinė žala. Nors teoriškai turtinė žala padaroma įmonei kaip juridiniam asmeniui, tačiau jos kapitalas yra suformuotas iš vienintelio akcininko turto, todėl praktiškai turtinę žalą patiria vienintelis akcininkas, t. y. būtent tas asmuo, dėl kurio veiksmų ji atsiranda. Taigi kaltininkas (tam tikra prasme) pasisavina ir iššvaisto savo paties turtą. Be to, D. Bukelienė įžvelgia civilinio ieškovo problemą: kas turėtų atstovauti įmonei pareiškiant civilinį ieškinį teisme tuo atveju, kai turtinė žala įmonei padaroma dėl neteisėtų vienintelio jos akcininko, kuris yra ir administracijos vadovas, veiksmų? Todėl autorė daro išvadą, kad galbūt reikėtų padaryti išimtį ir nelaikyti tokio turto nusikalstamos veikos dalyku, o asmens veikos turto pasisavinimu ar iššvaistymu²⁴⁸.

Tačiau autorės pateikti argumentai nėra stiprūs, nepagrindžiami jokiais pavyzdžiais iš bet kurios instancijos teismo, o galiausiai ir pati autorė sau kontrargumentuoja ir lyg pritaria teismų praktikai. Todėl, manau, reikėtų vadovautis kasacinio teismo formuojama praktika. Tokiai pozicijai pagrįsti galėtume pasinaudoti ir teismų praktika PVM sukčiavimo byloje, kur paprastai asmenys (taip pat ir įmonių vadovai ar savininkai) nuteisiami už sukčiavimą, turto pasisavinimą, dokumentų klastojimą ir apgaulingą buhalterinę apskaitą. Šiose bylose turtas dažnai pasisavinamas UAB vadovui sudarius fiktyvius sandorius su realios veiklos nevykdančia įmone, kuriai už neva pateiktas prekes ar suteiktas paslaugas pervedami įmonės pinigai. Šie pinigai vėliau už tam tikrą mokestį gražinami grynais pačiam UAB vadovui. Be to, suklastotų sąskaitų faktūrų įtraukimas į buhalterinę apskaitą leidžia įmonei nepagrįstai sumažinti į biudžetą mokėtiną PVM. Taigi pinigų išgryninimas per suklastotus sandorius įmonės veikloje paprastai kvalifikuojamas kaip turto pasisavinimas, nepaisant to, kad tai daro akcininkas ar UAB vadovas. Štai vienoje byloje G. Š. pagal BK 183 straipsnio 2 dalį buvo nuteistas už tai, kad, būdamas UAB „B“ direktorius ir dėl užimamų pareigų savo žinioje turėdamas UAB „B“ turtą, iš asmens, dėl kurio baudžiamoji byla išskirta į atskirą bylą, suburto ir vadovaujamo nusikalstamo susivienijimo nario V. R. įsigijo suklastotus dokumentus: įvairių bendrovių PVM sąskaitas faktūras su atliktų darbų aktais, kasos pajamų orderius, kuriuose buvo nurodyti žinomai melagingi duomenys apie tai, kad šios bendrovės neva pardavė, o UAB „B“ iš viso nupirko prekių ir paslaugų už 1 260 598,28 Lt. G. Š. perdavė šiuos suklastotus dokumentus įmonės finansininkams nurodydamas įtraukti juos į buhalterinę apskaitą bei grynaisiais pinigais arba mokėjimo pavedimais atsiskaityti su minėtomis bendrovėmis. Kaip atsiskaitymas už neva šių bendrovių suteiktas paslaugas bei parduotas prekes iš viso iš UAB „B“ banko sąskaitos į minėtų bendrovių ban-

²⁴⁷ Žr. nutartis, kuriose taip pat buvo sprendžiama akcininko ir jo bendrovės turto priklausomybė: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-451/2004, Nr. 2K-440/2005, 2K-202/2006.

²⁴⁸ Bukelienė, D., *supra note* 233, p. 88-89.

ko sąskaitas mokėjimo pavedimais pervesta 1 131 568,96 Lt (šiuos pinigus išgryninus ir atskaičius tam tikrą mokesį, jie buvo grąžinami G. Š.), o grynaisiais pagal kasos išlaidų orderius G. Š. išduota 129 029,32 Lt. Taip G. Š. iš viso gavo grynaisiais 976 383,68 Lt, kuriuos panaudojo tiksliai nenustatytiems poreikiams. Kasacinis teismas pažymėjo: „G. Š. parodymai apie tai, kad išgryninti pinigai (beje, jis pripažino, kad apie 200 000 Lt atiteko bendrininkams) buvo naudojami pagal paskirtį, t. y. bendrovės reikmėms, pirmosios instancijos teismo nuosprendyje (beje, apeliacine tvarka nuteistas G. Š. nuosprendžio apskritai neskundė) yra paneigti ir nurodyti motyvai, kuriais vadovaudamasis teismas šiuos G. Š. parodymus atmetė. Taigi byloje nustatyta, kad G. Š. neteisėtai užvaldė jo žinioje buvusį svetimą turtą ir turėjo realią galimybę juo naudotis ir disponuoti. Kaip jau minėta, tolesni kaltininko veiksmai su tokiu turtu veikia kvalifikavimui įtakos neturi, todėl nepriklausomai nuo to, ar G. Š., užvaldydamas svetimą turtą, siekė naudoti sau ar kitiems asmenims, jo veika atitinka nusikaltimo, numatyto BK 183 straipsnyje, sudėtį“²⁴⁹.

Vadinasi, nesvarbu, kad turtą pasisavina net ir vienintelis akcininkas, jo veika vertinama kaip turto pasisavinimas (žinoma, kaip jau minėjau, kartu padaromi ir kiti nusikaltimai). Tokia pozicija logiškai teisingai grindžiama įmonės turto struktūra. Manytina, kad negalima teigti (kaip teigia D. Bukelienė), jog įmonės turtas – tai jos kapitalas, kuris yra suformuotas iš vienintelio akcininko turto. Juk įmonės turto struktūra žymiai sudėtingesnė, jį sudaro ne tik nuosavas kapitalas, bet ir ilgalaikis, ir trumpalaikis turtas, ilgalaikiai ir trumpalaikiai įsipareigojimai ir t. t. Tai reiškia, kad įmonės turtas – ne vien jos akcininko įneštos lėšos, bet kartu ir skolintas turtas, pinigai ir pan. Todėl pasisavinant įmonės turtą, žala daroma ne akcininkui, o pačiai įmonei, jos turtui, kurio neretai nemaža dalis būna skolinta, taigi žala padaroma taip pat ir įmonės kreditoriams.

Paskutiniu metu kasacinė praktika vertinant įmonės vadovo veiksmus šiek tiek pasikeitė. Vis dažniau pabrėžiamas būtinumas ištirti ne tik įmonės pinigų paėmimo neteisėtumą, bet ir duomenis, apie tai, kur jie buvo panaudoti. Nesurinkus įrodymų, patvirtinančių įmonės vadovo tyčią paversti įmonės turtą nuosavu turtu ir padaryti realią turtinę žalą įmonei, gali būti konstatuojama, kad byloje nenustatyti visi būtini pasisavinimo požymiai²⁵⁰. Spręsdama panašią situaciją Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinė sesija pažymėjo: „Šiuo atveju esminę reikšmę turi tai, kokį sumanymą turėjo bendrovės vadovas neteisėtai disponuodamas ar paimdamas jam patikėtą (buvusį jo žinioje) bendrovės turtą: ar jį naudoti asmeniniams poreikiams tenkinti, ar panaudoti bendrovės interesais. Jeigu bendrovės vadovas tokį turtą neteisėtai paėmė ar kitaip neteisėtai juo disponavo, turėdamas sumanymą jį naudoti bendrovės

²⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-208/2008)

²⁵⁰ Plačiau: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-575/2010), Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-330/2011).

poreikiams tenkinti, tai jo veika paprastai negali būti vertinama kaip tokio turto paver-
timas nuosavu ir kvalifikuojama pagal BK 183 straipsnį²⁵¹.

2.3.2.3. Laikinas patikėto turto užvaldymas: nusikalstama veika ar civilinės teisės pažeidimas?

Dar viena problema, neretai nagrinėjama baudžiamosiose bylose dėl turto pasi-
savinimo – tai laikinas patikėto turto užvaldymas. Baudžiamosios teisės literatūroje
reiškiama nuomonė, kad jeigu asmuo paima turtą tik norėdamas juo laikinai pasinau-
doti ir ketina vėliau jį gražinti savininkui (ar kitam teisėtam turto valdytojui) arba at-
lyginti prarastą turto vertę, jo veiksmuose nėra turto pasisavinimo sudėties²⁵². Panašią
nuomonę, kad laikinas neteisėtas pasinaudojimas turtu, be ketinimų jį pasisavinti ar
iššvaistyti tretiesiems asmenims, negali būti laikomas turto pasisavinimu, palaiko
ir Rusijos baudžiamosios teisės specialistė, tyrinėjusi nusikaltimus nuosavybei, I. A.
Karpova²⁵³. Tačiau autorė nepateikia platesnių paaiškinimų, matyt, leisdamą suprasti,
kad tokiu atveju asmens veiksmuose nebus subjektyviojo požymio – kaltės. Taigi, jeigu
įmonės vadovas, kasininkė ar buhalterė svetimus pinigus paima ar perveda į asmeninę
sąskaitą kelioms dienoms, vėliau atkuria jų teisinį režimą, tai ar bus turto pasisavini-
mo požymiai jų veiksmuose? Ar yra pakankamai duomenų pagrįsti tiesioginės tyčios
buvimą šių asmenų padarytose veikose? Teismų praktika šiuo klausimu dar tik for-
muojasi. Štai vienoje baudžiamojame byloje *antstolis buvo kaltinamas pagal BK 183 str. 2
d. (kartu ir pagal 228 str. 2 d.) dėl to, kad pasisavino jam patikėtą didelės vertės svetimą
turtą, o būtent, skolininkei UAB pagal vykdomąją bylą pervedus į antstolio G. M. depo-
zitinę sąskaitą 1 438 999,30 Lt, šį jam svetimą, dėl užimamų antstolio pareigų patikėtą
didelės vertės turtą pasisavino, iš depozitinės sąskaitos perveddamas į savo sąskaitą, nu-
rodytai sumai sudarydamas terminuoto asmeninio indėlio sutartį, taip užsitikrindamas
2 589,04 Lt palūkanų gavimą; taip pat jis pasisavino jam patikėtą didelės vertės svetimą
turtą, o būtent, mokėjimo pavedimu iš depozitinės sąskaitos, kurioje buvo jo, kaip ants-
tolio, išieškotų, bet nepaskirstytų kitiems asmenims priklausantių lėšų likutis, pervedė
į savo sąskaitą 400 000 Lt, nurodytai sumai sudarydamas terminuoto asmeninio indė-
lio sutartį, taip užsitikrindamas 2 950 Lt palūkanų gavimą*. Pirmos ir apeliacinės ins-
tancijos teismai antstolį išteisino pagal abu straipsnius, tačiau Lietuvos Aukščiausiasis
Teismas apeliacinės instancijos nutartį panaikino bylą gražindamas nagrinėti iš nau-
jo²⁵⁴. Antrą kartą išnagrinėjęs bylą apeliacinės instancijos teismas antstolį nuteisė tik
pagal BK 228 straipsnio 2 dalį, o dėl turto pasisavinimo išteisino nesant jo veiksmuose

²⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2012 m. gegužės
8 d. nutartis baudžiamojame byloje (bylos Nr. 2K-P-78/2012). Be to, šioje nutartyje buvo aptarti ir
kiti svarbūs turto pasisavinimo klausimai: įmonei padarytos žalos realumas; šios žalos grindimas
suklastotais dokumentais, netikra buhalterine apskaita; daugeto problemos ir pan.

²⁵² Abramavičius, A., *et. al.*, *supra* note 130, p. 346.

²⁵³ Karpova, N. A. *Khischenije chuzhogo imuschestva. Voprosy kvalifikacii i problemy differenciacii
ugolovnoj otvetstvennosti* [Seizure of Property of Another. Questions of Qualification and Problems
of Differentiation of Criminal Responsibility]. Moskva: Jurisprudencija, 2011, p. 64-65.

²⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 13 d.
nutartis baudžiamojame byloje (bylos Nr. 2K-243/2007).

tyčios. Tokią kvalifikaciją paliko ir kasacinis teismas²⁵⁵. Tačiau pagrindiniai motyvai dėl turto pasisavinimo nebuvimo, išdėstyti apeliacinio teismo nutartyje buvo tie, kad antstolis nenorėjo pasisavinti pinigų, buvusių jo depozitinėje sąskaitoje, o tik norėjo juos panaudoti kaip priemonę gauti palūkanas, todėl jo veiksmuose nebuvo tiesioginės tyčios, nukreiptos į negrįžtamą pinigų užvaldymą. Kaltinamojo veiksmai buvo pripažinti piktnaudžiavimu tarnyba, nes antstolis yra valstybės tarnautojui prilygintas asmuo. Vadovaujantis tokia logika, kitoje situacijoje, jeigu taip su pinigais pasielgtų įmonės buhalterė, jos veiksmuose greičiausiai apskritai nebūtų jokio nusikaltimo sudėties. Tokiu atveju net ir piktnaudžiavimas netiktų, nes asmuo neturėtų specialaus subjekto statuso. Todėl įmonės vadovams patirtą turtinę žalą (jeigu tokia būtų patirta dėl buhalterės veiksmų) tektų išieškoti civilinio proceso tvarka. Vadinas, geriausiu atveju būtų pripažinta, kad buvo padarytas civilinės teisės pažeidimas ar drausminis nusižengimas, bet ne nusikalstama veika, numatyta BK 183 straipsnyje. Taigi laikinas patikėto turto užvaldymas neturėtų būti pripažįstamas nusikalstama veika.

2.3.3. Atidaus ir rūpestingo vadovo kriterijaus taikymas atskiriant turto iššvaistymą ir civilinės teisės pažeidimą

Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atribojimo problema gali kilti ir tada, kai įmonės vadovo veiksmai, dėl kurios įmonė patyrė turtinės žalos, yra panašūs ir į turto iššvaistymą, ir į pateisinamą riziką. Šį klausimą analizavo ne vienas Lietuvos baudžiamosios teisės specialistas: O. Fedosiukas, E. Sinkevičius, D. Bukelienė. Baudžiamoji atsakomybė už patikėto turto ar turtinės teisės iššvaistymą galima tik nustačius atitinkamo sandorio neteisėtumą, kuris siejamas su įgaliojimų turto atžvilgiu viršijimu. O. Fedosiuko nuomone, įgaliojimų viršijimas ir veikos neteisėtumas neturėtų būti identifikuojamas pagal formalią patikėtinio teisę atlikti vieną ar kitą sandorį. Patikėtinis gali iššvaistyti jam patikėtą turtą tiesiog sudarinėdamas patikėtojo interesams nenaudingus sandorius. Todėl svarbesnis neteisėtumo kriterijus yra vertinamų sandorių atitiktis/neatitiktis patikėtojo valiai ir interesams. Svetimo turto pasisavinimas savaime suponuoja šį neatitiktį, tačiau iššvaistymo atveju šis klausimas sudėtingesnis. Šiuo atveju baudžiamoji atsakomybė turi būti taikoma tik esant akivaizdžiai žalingai savininko interesams veikai, o esant abejonių, prioritetas suteiktinas ne baudžiamosioms, o civilinėms pažeistų teisių atkūrimo priemonėms. Tai ypač aktualu, kai nagrinėjamas įmonės administracijos vadovo, siejamo su įmone pasitikėjimo santykiais, sudarytas sandoris. Tokio sandorio teisėtumas ar neteisėtumas glaudžiai susijęs su CK 2.87 straipsnyje įtvirtinta juridinio asmens valdymo organo pareiga veikti sąžiningai ir protingai juridinio asmens atžvilgiu, būti lojaliam ir vengti interesų konflikto. Taigi sprendžiant klausimą dėl atlikto sandorio pripažinimo turto iššvaistymu, neišvengiamai reikia vadovautis civilistikoje žinomu rūpestingo šeimos galvos (*bonus pater familias*) elgesio standartu, suponuojančiu pareigą elgtis apdairiai ir protingai. Tai, kas iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti kaip neteisėtas žalos padarymas patikėtojui, iš tikrųjų gali reikšti sąžiningą ir ekonomiškai naudingą arba bent jau pateisinamą reikalą

²⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-660/2007).

tvarkymą²⁵⁶. Kiek plačiau apie įmonės vadovo elgesio reikalavimus neretai aiškinama civilinėse bylose: „Įmonės administracijos vadovas atsako už įmonės komercinės veiklos organizavimą. Jis privalo dirbti rūpestingai ir kvalifikuotai bei daryti viską, kas nuo jo priklauso, kad jo vadovaujama įmonė veiktų pagal įstatymus ir kitus teisės aktus. Įmonės vadovas taip pat privalo rūpintis, kad įmonė laikytųsi įstatymų, nustatytų jos veiklos apribojimų. Administracijos vadovą ir jo vadovaujamą įmonę sieja pasitikėjimo (fiduciariniai) santykiai, nuo pat tapimo įmonės administracijos vadovu momento vadovas turi elgtis **rūpestingai, atidžiai ir apdairiai**. Ar įmonės administracijos vadovas konkrečiu atveju šią pareigą įvykdė, nustatoma pagal tam tikrus objektyvius elgesio standartus – **rūpestingo, apdairaus, protingo vadovo elgesio matą**. Įmonės valdyba – kolegialus vykdomasis įmonės valdymo organas – atsako už įmonės valdymą, jos tikslų įgyvendinimą, tinkamą komercinę-ūkinę veiklą, taip pat už įmonės valdymo praktiką ir įmonės kontrolę. Valdybos narys, kaip ir bet kuris kitas įmonės vadovas, privalo būti **maksimaliai atidus bei rūpestingas ir daryti viską, kas nuo jo priklauso, kad būtų užtikrinti įmonės ir jos akcininkų interesai**. Tam, kad būtų taikoma civilinė atsakomybė, būtina išsiaiškinti, ar tikrai asmuo padarė teisės pažeidimą, nustatyti padarytos žalos dydį, būtinas civilinės atsakomybės sąlygas. Vertinant įmonės vadovo veiksmus tam tikros normatyvinės sistemos požiūriu, galima nustatyti, ar šie veiksmai atitinka Įmonių įstatymo, Akcinių bendrovių įstatymo, Civilinio kodekso ir kitų teisės aktų reikalavimus, įmonės įstatus, verslo papročius ir kita²⁵⁷.

Žinoma, net ir nustačius įmonės vadovo priimtų sprendimų ir sudarytų sandorių neteisėtumą, ekonominį nepagrįstumą ir žalingumą, tai nereiškia, kad įvyko kėsinimasis į baudžiamosios teisės saugomus gėrius. Baudžiamajai atsakomybei kilti būtina nustatyti ir kitus objektyviusius ir subjektyviusius nusikalstamos veikos požymius. Štai vienoje baudžiamajoje byloje, banko vadovas buvo išteisintas dėl neteisėtai sudarytų ir ekonomiškai nenaudingų sandorių (nors jis ir buvo kaltinamas ne iššvaistymu, bet pasisavinimu, tačiau jam inkriminuoto nusikaltimo esmė atitinka nagrinėjamą problematiką). P. K. buvo kaltinamas tuo, kad dirbdamas banko prezidentu-valdybos pirmininku, pažeisdamas Žemės nuomos, Akcinių bendrovių įstatymų ir CK straipsnių reikalavimus, sudarė su tuo pačiu banku akivaizdžiai nenaudingas sutartis kaip fizinis asmuo: išnuomavo bankui tris jam asmeninės nuosavybės teisėmis priklausančius žemės sklypus penkerių metų laikotarpiui, taip pasisavino jam patikėtą ir esantį jo žinioje banko turtą - 365 909,13 Lt. Dėl šio kaltinimo P. K. buvo išteisintas. Kasacinis teismas, atmesdamas prokuroro skundą, pritarė išteisinamajam nuosprendžiui nurodydamas: „Byloje nustatyta, kad šių žemės sklypų sutartis ruošė banko juridinis skyrius bei banko vystymo ir ūkio departamentas, kurio direktorius ir sudarė sutartis su P. K., kaip su fiziniu asmeniu. Byloje nėra nustatyta, kad P. K. kaip nors įtakojo šiuos banko pareigūnus (tuo jis net nebuvo kaltinamas), kaip tik byloje apklausti liudytojai nurodė, jog banko valdybos bei banko tarybos nariai svarstė klausimus dėl žemės sklypų įsigijimo vystant banko veiklą respublikos rajonuose ir apie sklypų nuomos kainą domėjosi įvairiuose institucijose bei nustatė ją šalių susitarimu. Šios sutartis nebuvo pripažintos negaliojančiomis ir vėliau,

²⁵⁶ Fedosiuk, O. Patikėtos svetimos turtinės teisės pasisavinimo ir iššvaistymo samprata. *Jurisprudencija*. 2008, 11(113), p. 80.

²⁵⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 25 d. nutartis civilinėje byloje (bylos Nr. 3K-7-266/2006).

jau P. K. nebevadovaujant bankui, toliau vykdomos bei koreguojamos. Todėl apylinkės teismas padarė teisingas išvadas, kad P. K. veikoje nėra nusikaltimo įvykio²⁵⁸. Kaip matome, šioje, pakankamai ginčytinoje, byloje, nors ir buvo nustatyti teisės aktų pažeidimai sudarant sutartis, tačiau banko vadovas buvo išteisintas, kaip galima suprasti iš kasacinės nutarties, nenustačius vertinamo sandorio priešingumo banko ekonominiams interesams, piktnaudžiavimo įgaliojimais, kaltės, nukreiptos turtinei žalai padaryti.

Tam tikrais atvejais, priėmus sprendimą civilinėje byloje ir nustačius pažeidimus, galima kelti klausimą ar nebuvo padarytas nusikaltimas, numatytas BK 184 straipsnyje. Štai vienoje byloje buvo nustatyta, kad UAB „Vasmangas“ vadovas M. B. bendrovės vardu su UAB „Valdo leidykla“ sudarė sutartį, pagal kurią UAB „Vasmangas“ perleido UAB „Valdo leidykla“ išimtinę laikraščio „Širvinta“, jo priedų, kitų susijusių leidinių ir leidinių, kurių antraštėje yra žodis „Širvinta“, leidybos ir platinimo teisę, taip pat teisę į laikraščio ISSN, brūkšninį kodą, prekės ženklą, teisę nustatyti laikraščio tematiką, struktūrą, tiražą, kainą ir pan., teisę sudaryti autorines ir kitas sutartis su trečiaisiais asmenimis dėl straipsnių, nuotraukų, kitų autorių teisės objektų, reikalingų laikraščiu, sukūrimo bei turtinių teisių į šiuos kūrinius perleidimo. Buvo nustatyta, jog ginčijama sutartimi UAB „Vasmangas“ perleido UAB „Valdo leidykla“ visas laikraščio „Širvinta“ leidybos ir kitas teises, susijusias su šiuo leidiniu. Bylą nagrinėję teismai taip pat nustatė, kad reali ir pagrindinė ieškovo bendrovės veikla buvo laikraščio „Širvinta“ ir jo priedų leidimas bei kita veikla, reikalinga leidžiant šį laikraštį. Kasacinio teismo teisėjų kolegija, išnagrinėjusi bylą, nurodė: „Ginčijamos sutarties sudarymas UAB „Vasmangas“ reiškė pagrindinės įmonės veiklos perdavimą UAB „Valdo leidykla“, taip pat, kad UAB „Vasmangas“ turės imtis kitos, t. y. naujos, veiklos. Dėl šios priežasties tokio sandorio sudarymas turėjo būti apsvarstytas visuotiniame akcininkų susirinkime, nes akivaizdūs jo sudarymo padariniai – bendrovės veiklos pakeitimas, atsisakius pagrindinės veiklos, taip pat bendrovės įstatų, kuriuose nurodyta ūkinė–komercinė veikla – laikraščio „Širvinta“ ir jo priedų leidimas bei kita su leidyba susijusi veikla – keitimas. Pagal UAB „Vasmangas“ įstatų 20, 25 punktus bendrovės įstatų keitimas – visuotinio akcininkų susirinkimo kompetencija. Esant tokiems byloje nustatytiems faktams, teismas turi pagrindą konstatuoti, kad ginčijamas sandoris sudarytas pažeidžiant UAB „Vasmangas“ valdymo organų kompetenciją, taip pat neatitinka UAB „Vasmangas“ steigimo dokumentų nuostatų dėl šio juridinio asmens paskirties ir tikslų (CK 1.82 straipsnio 1 dalis)²⁵⁹. Komentuodamas šią nutartį baudžiamosios teisės aspektu O. Fedosiukas teigė, kad panašūs vadovaujamai bendrovei žalingi sandoriai, esant akivaizdžiam administratoriaus įgaliojimų viršijimui, gali tapti ir nagrinėjimo objektu baudžiamojoje byloje, svarstant ar nebuvo patikėtų turtinių teisių iššvaistymo²⁶⁰. Manau, kad šioje situacijoje tikrai įmanoma įžvelgti turtinės teisės iššvaistymo požymius: įmonės turtinės teisės buvo patikėtos jos vadovui, jis, viršydamas įgaliojimus, pažeisdamas teisės aktus ir nesilaikydamas rūpestingo ir atidaus vadovo principų, šias teises perleido kitai įmonei, dėl to jo įmonei buvo padaryta turtinė žala. Manytina, kad šios įmonės vadovas puikiai suprato savo

²⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. rugsėjo 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-681/2001).

²⁵⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 31 d. nutartis civilinėje byloje (bylos Nr. 3K-3-567/2006).

²⁶⁰ Fedosiukas, O., *supra note* 256, p. 79.

veiksmų neteisėtumą, numatė neigiamus padarinius vadovaujamai įmonei ir jų norėjo, o nepasisekus įrodyti tiesioginės tyčios, netiesioginė tyčia (ar juo labiau nusikalstamas pasitikėjimas) tikrai galėjo būti nustatyta. Taigi formaliai tarsi ir yra visi turto iššvaistymo požymiai. Vienas pagrindinių kriterijų, skiriančių nusikalstamą veiką ir civilinės teisės pažeidimą, galėtų būti vadovo priimtų sprendimų žalingumas ir įgaliojimų viršijimo akivaizdumas. Šiuo atveju priimtas sprendimas išties buvo iš esmės žalingas, kadangi perleidusi leidybos teises įmonė būtų praradusi savo pagrindinę veiklą. Diskutuotinas klausimas galėtų būti nebent dėl vadovo įgaliavimo viršijimo akivaizdumo, kitaip sakant, kiek daug vadovas išėjo už rūpestingo šeimos galvos elgesio ribų. Kita vertus, papildomais argumentais motyvuojant tik civilinį teisinį pažeidimo pobūdį, galėtų tapti *ultima ratio* principas ir kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus. Juk būtent šiuo atveju taika buvo atkurta naudojant civilinio proceso priemones, be to, jų užteko ir nebuvo jokių kliūčių jas taikyti. Todėl padaryti galutinę išvadą šioje situacijoje būtų sudėtinga.

Kaip pavyzdį, kai įmonei ekonomiškai nenaudingų sprendimų priėmimas buvo pagrindas asmenį pripažinti kaltu dėl turto iššvaistymo, norėčiau pateikti vienoje iš kasacinio teismo nutarčių nurodytus motyvus: „<...> G. T., neteisėtai pasinaudodamas jam suteiktais įgaliojimais, iššvaistė jo, kaip „Tauro“ banko valdybos pirmininko, žinioje buvusį banko turtą. Darbo ir visiškos materialinės atsakomybės sutartimi G. T. buvo įsipareigojęs siekti bankui naudingos ir pelningos veiklos. G. T. sudarė sandorius, kurie neatitiko banko interesų ir veiklos kryptių, buvo ekonomiškai nuostolingi. Vienas iš objektyvų turinį turinčių duomenų, kuris kaip įrodymas patvirtino banko lėšų iššvaistymo faktą, yra 670 000 Lt depozitinio indėlio sutartis, sudaryta tarp „Tauro“ banko, atstovaujamo valdybos pirmininko G. T., ir indėlininko D. K. dėl 1800 proc. metinių palūkanų mokėjimo. Šis sandoris realizuotas „Tauro“ banko memorialiniais orderiais kaip palūkanos priskaičiuotais 669 847,46 Lt padengiant D. K. skolas už jam nuosavybės teise priklausančio pastato rekonstrukciją. Kolegija nesutinka su kasatoriumi G. T., skunde teigiančiu, kad pasirašydamas depozitinio indėlio sutartį jis nepažeidė teisės normų reikalavimų, kadangi depozitinių indėlių palūkanų dydžio tuo metu neribojo joks teisės aktas. Pagal UAB „Tauro“ banko prezidento potvarkį banko valdybos pirmininkas už banke laikomus depozitus klientams galėjo nustatyti iki 28 procentų dydžio metines palūkanas, tačiau nežiūrint į minėtą apribojimą D. K. buvo nustatytos 1800 proc. metinės palūkanos. Kolegija sutinka su apeliacinės instancijos teismo išvada, kad fizinio asmens indėlio suformavimas iš banko piniginių lėšų, neimant palūkanų, o mokant šiam asmeniui bet kokias protingumo ribas viršijančias palūkanas, leidusias per 21 dieną priskaičiuoti už indėlį didesnę palūkanų sumą, eliminuoja banko siekį dirbti pelningai, išvengiant nuostolių. G. T., kaip banko valdybos pirmininkas, būdamas asmeniškai atsakingas už banko veiklą ir jo uždavinių įgyvendinimą, turėjęs ypatingus įgalinimus valdyti bankui patikėtas lėšas, su jam patikėtu turtu elgėsi neteisėtai, priešingai banko interesams, t. y. švaistė banko turtą.“²⁶¹

Šiuo atveju visiškai pritartina kasacinio teismo pozicijai ir argumentacijai. Tai buvo akivaizdus ekonomiškai žalingas veikimas, pažeidžiantis banko teisės aktus ir

²⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. rugsėjo 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-451/2004).

prieštaraujantis elementariam atidau ir rūpestingo vadovo statusui. Žinoma, diskutuoti apie pateisinamą ūkinę riziką ar ką nors panašaus šioje situacijoje nėra prasmės.

Apibendrinant nagrinėjamą problematiką, galima padaryti išvadą, kad, vertinant patikėtinio sudarytą, bet patikėtoji žalingą sandorį, baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijai turėtų būti šio sandorio neteisėtumas, sietinas su įgaliojimų viršijimo bei rūpestingo, apdairaus „šeimos galvos“ elgesio standartų nesilaikymo akivaizdumu, piktnaudžiavimu suteiktu pasitikėjimu, ir atitinkama kaltė, apimanti turinės žalos padarymą. Nenustačius šių kriterijų, prioritetas suteiktinas civilinėms pažeistų teisių atkūrimo priemonėms. Tačiau pažymėtina, kad tam tikrais atvejais nusikalstamos veikos buvimą labai sustiprina dar vienas baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijus – kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus. Štai dar vienoje byloje baudžiamosios atsakomybės už turto pasisavinimą ir iššvaistymą taikymas įmonės vadovui ir akcininkams buvo motyvuojamas ne tik tuo, kad jie veikė neteisėtai, viršydami įgaliojimus, bet ir dėl to, kad buvo sumenkintos kreditorių galimybės pasinaudoti civilinės teisės priemonėmis. „AB „Kauno statybininkas“ vadovui ir akcininkams buvo inkriminuota tai, kad, įmonei esant sunkioje ekonominėje situacijoje, esant dideliems įsiskolinimams biudžetui ir darbuotojams, jie priėmė sprendimą parduoti įmonės turtą – pastatus. Tačiau, vadovaujantis prieštaraujanciais įstatymams bendrovės valdybos ir visuotino akcininkų susirinkimo sprendimais, didelės pinigų, gautų už parduotus pastatus, dalys buvo išmokėtos vadovui, akcininkams ir kai kuriems darbuotojams kaip premijos. Šioje kasacinėje nutartyje teisėjų kolegija, atmesdama nuteistųjų argumentus dėl civilinio teisinio pažeidimų pobūdžio, pažymėjo: „Kasatoriai teigia, kad premijos išmokėtos teisėtai, nes išmokėtos iš apyvartinių lėšų. Tačiau pažeidimo esmė yra ne tame, iš kokių lėšų buvo mokamos premijos, o tame, už ką jos mokamos ir ar esamoje situacijoje jos iš viso galėjo būti mokamos. Jei pažeidimas būtų tik tame, kad premijos mokamos ne iš tų lėšų, kasatoriai nebūtų nuteisti už svetimo turto iššvaistymą. Kasatoriams inkriminuota tai, kad nesant teisėto pagrindo aplamai mokėti premijas, jos buvo mokamos, dėl ko buvo iššvaistytos akcinės bendrovės lėšos, kurios turėjo būti panaudotos įmonės įsiskolinimui valstybės biudžetui bei darbuotojams padengti. Skirtingai negu teigia kasatoriai, išmokėjus premijas, įmonės įsiskolinimas darbuotojams dėl nesumokėtų atlyginimų už darbą nesumažėjo. Premijos negali kompensuoti įmonės įsiskolinimo darbuotojams už atliktus darbus. <...> Pažeidimai, susiję su atlyginimų ir premijų išmokėjimu tretiesiems asmenims, gali būti laikomi civilinių teisinių santykių dalyku, jei teisės aktų pažeidimas padaromas dėl neatsargumo. Sąmoningi asmens veiksmai, sąmoningas turto perdavimas tretiesiems asmenims, suvokiant veikos prieštaravimą teisės normoms, sąmoningai, negali būti vertinami kaip civilinės teisės pažeidimai. Be to civilinei atsakomybei svarbu, kad nebūtų kliūčių atstatyti pažeistas teises civilinėje teisėje numatytomis priemonėmis be kriminalinės justicijos institucijų įsikišimo. Šioje byloje buvo padaryti sąmoningi-tyčiniai veiksmai, dėl kurių tretiesiems asmenims išmokėtų piniginių sumų savanoriškas gražinimas į įmonės sąskaitą iš trečiųjų asmenų yra sunkiai įmanomas, o patys kasatoriai savo noru iššvaistytų pinigų ir iki šiol negražino. Tai rodo, kad vien civilinėje teisėje numatytomis teisinėmis priemonėmis pažeistos teisės negali būti atstatytos“²⁶².

²⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. kovo 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-78/2009).

Ši byla rodo, kad tam tikromis aplinkybėmis patikėto turto iššvaistymu gali būti pripažintas netgi ekonomiškai nepagrįstas ir įstatymų reikalavimų neatitinkantis premijų išmokėjimas įmonės vadovams, kai tokie sandoriai pažeidžia kreditorių interesus ir išmokėtų pinigų grąžinimas į įmonės sąskaitą iš esmės negalimas.

2.3.4. Kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijaus panaudojimas atribojant turto pasisavinimą ir iššvaistymą nuo civilinės teisės pažeidimo

Pasakytina, kad tokie anksčiau nagrinėti baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atribojimo kriterijai kaip įgaliojimų viršijimo, piktnaudžiavimo, sandorio prieštaravimo patikėtojo interesams, atidaus ir rūpestingo vadovo, pirmiausiai tinka toms turto pasisavinimo ir iššvaistymo byloms, kai tarp kaltininko ir nukentėjusiojo buvo susiklostę vertikalūs civiliniai teisiniai santykiai (vadovas-pavaldinys ir pan.). Tačiau tais atvejais, kai tarp kaltininko ir nukentėjusiojo susiklostė horizontalūs civiliniai teisiniai santykiai (lizingas, nuoma ir pan.), efektyviai gali būti naudojamas kitas argumentas – kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus. Jeigu sukčiavimo bylose šis kriterijus tik papildo esminės apgaulės nuostatą, tai turto pasisavinimo ir iššvaistymo bylose kai kuriais atvejais tai gali būti vienintelis būdas argumentuotai pagrįsti nusikalstamą veikos pobūdį. Todėl šis kriterijus teismų praktikoje taikomas gana dažnai ir vis labiau čia įsitvirtina. Tačiau baudžiamosios teisės teorijoje ne visi mokslininkai pritaria, kad toks kriterijus gali būti efektyviai naudojamas. D. Bukelienė, komentuodama vieną iš kasacinių nutarčių, kurioje kaip tik ir buvo remiamasi šiuo kriterijumi, teigia, kad iš nutarties matyti, jog sprendžiant teisinės atsakomybės rūšies klausimus, svarbus kriterijus yra problemiškas žalos atlyginimas civilinės teisės priemonėmis dėl kaltininko nemokumo, aktyvaus vengimo atlyginti žalą (slėpimasis ir pan.) ar kitų panašių priežasčių. Tačiau tokio kriterijaus nustatymas, autorės nuomone, yra nepagrįstas, nes problemų atlyginant neteisėtais veiksmais padarytą turtinę žalą kyla nepriklausomai nuo teisinės atsakomybės rūšies²⁶³. Nesutikčiau su tokia autorės pozicija. Visų pirma dėl to, kad kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus gali būti pagrįstas baudžiamosios teisės teorija, t. y. pirmoje darbo dalyje išnagrinėtu *ultima ratio* principu. Šio principo esmė, kad baudžiamoji teisė turėtų būti taikoma tik paskutiniu atveju, kai išnaudojamos visos kitos švelnesnės priemonės, ir, naudojant šias priemones, negalima apginti nukentėjusiojo asmens interesų. Taigi kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus siejamas ne su bet kokiomis problemomis, kylančiomis taikant civilines teises priemones, bet su šių priemonių neveiksmingumu. Jeigu įmanoma (kad ir sudėtingai, taikant neįprastas civilinio proceso priemones) atkurti teisinę tvarką ir apginti civilinių santykių dalyvio interesus nenaudojant baudžiamųjų teisinių priemonių, tai ir reikėtų padaryti. Kita vertus, kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus parodo didesnę kaltininko veiksmų pavojingumo laipsnį, kuris būdingas jau nebe civilinės teisės pažeidimui, bet nusikalstamai veikai.

Dažniausiai turto pasisavinimo ir iššvaistymo bylose kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus naudojamas, kai teisinis ginčas kyla iš nuomos santykių,

²⁶³ Bukelienė, D., *supra note* 233, p. 138-139.

t. y. kai negrąžinamas išnuomotas daiktas. Atkreipsiu dėmesį į tas aplinkybes, kurios tampa svarbios sprendžiant klausimą dėl pripažinimo asmenį kaltu padarius nusikaltimą veiką.

Baudžiamojoje byloje A.B. nuteistas už tai, kad būdamas individualios A.B. įmonės savininku, turėdamas išankstinę tyčių iššvaistyti jam patikėtą turtą stambiu mastu, iš UAB „Scanbalt trailer“ neterminuotai išsinuomojo puspriekabę-platformą „Krone“ už 60 000 Lt, kurią, pažeisdamas sutarties sąlygas ir neturėdamas tam teisės, pernuomojo UAB „Vaigra“, tokiais veiksmais iššvaistydamas 60 000 Lt vertės jam patikėtą turtą stambiu mastu. Teismas, išnagrinėjęs kasacinį skundą, nurodė: „Nuomos sutartis yra civilinė sutartis. Nuomos sutarties sąlygas bei atsakomybę už sutarties sąlygų pažeidimą reguliuoja Civilinio kodekso normos. Sutarties sąlygų pažeidimas pats savaime dar nesuponuoja baudžiamosios atsakomybės, jei vienai iš sutarties šalių nepadaroma žala arba nėra kliūčių padarytą žalą atlyginti civilinės teisės priemonėmis. Pagal nuomos sutartį gauto turto negrąžinimas nuomotojui gali užtraukti baudžiamąją atsakomybę tik tuo atveju, jei veikoje yra LR baudžiamajame kodekse numatyti nusikalstamos veikos požymiai. Tai gali būti susiję arba su vienos iš sutarties šalių apgaulės panaudojimu, sudarant sutartį, dėl ko civilinės atsakomybės priemonių už sutarties pažeidimą realizavimas be teisėsaugos institucijų įsikišimo tampa problemiškas, arba pagal nuomos sutartį gautas turtas pradanginamas (iššvaistomas) ir paaiškėja, kad jau sutarties sudarymo metu nuomininkas nesiruošė vykdyti nuomos sutarties sąlygų, buvo nusprendęs jam patikėtą turtą pasisavinti arba neatlygintinai perduoti tretiesiems asmenims. Be to, sprendžiant teisinės atsakomybės rūšies klausimus svarbu, kad žalos atlyginimas civilinės teisės priemonėmis tampa problemiškas dėl kaltininko nemokumo, aktyvaus vengimo atlyginti žalą (slėpimasis ir pan.) ar kitų panašių priežasčių. <...> Nustatyta, kad pagal nuomos sutartį už priekabos nuomą kasatorius nuomotojui įsipareigojo mokėti 91,71 Lt be PVM per dieną. Tuo tarpu pagal nuomos sutartį su UAB „Vaigra“ jis iš UAB „Vaigra“ už priekabos nuomą turėjo gauti 100 Lt plius PVM per mėnesį. Tai akivaizdžiai rodo, kad tokia nuomos sutartis su UAB „Vaigra“ yra aiškiai nenaudinga nuomotojui, kuriuo šiuo atveju buvo A. B. <...> Be to, atkreiptinas dėmesys, kad nuomos tarp A. B. įmonės ir UAB „Vaigra“ sutartis yra be vienos iš šalių – A. B. įmonės parašų ir antspaudo. Sutartis atsiųsta faksu, aiškiai nederinant sutarties sąlygų. Kaip nustatyta byloje, už puspriekabės nuomą A. B. iš UAB „Vaigra“ mokesčio nė už vieną mėnesį negavo ir nėra duomenų, kad jo reikalautų. Tai dar vienas įrodymas, kad kasatorius geriausiu atveju aplaidžiai žiūrėjo į puspriekabės, išnuomotos iš UAB „Scanbalt trailer“ likimą, nors tai prieštaravo nuomos sutarčiai. Šie duomenys rodo, kad kasatorius suvokė, jog pernuomodamas puspriekabę UAB „Vaigra“ nuomos sutartyje numatytomis sąlygomis, nepasirašęs sutarties ir vėliau nesirūpindamas jos likimu, jis iššvaisto jam patikėtą turtą, numatė, kad dėl jo veiksmų puspriekabę gali pradingti ir kad tuo bus padaryta žala UAB „Scanbalt trailer“ ir sąmoningai leido tokiems padariniams kilti – t. y. netiesiogine tyčia iššvaistė svetimą, bet jam patikėtą turtą“²⁶⁴.

Kitoje kasacinėje byloje asmens nuteisimas dėl turto pasisavinimo pripažintas pagrįstu remiantis tokiais motyvais: „Nagrinėjamu atveju svetimo turto pasisavinimas

²⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. rugsėjo 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-549/2003).

buvo realizuotas panaudojant išperkamosios nuomos – lizingo sutartį. Lizingo sutarties sudarymo sąlygos yra įtvirtintos Civiliniame kodekse, kurio 6.567 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad lizingo davėjas įsipareigoja iš trečiojo asmens (pardavėjo arba tiekėjo) įsigyti nuosavybėn lizingo gavėjo nurodytą daiktą ir perduoti jį lizingo gavėjui valdyti ir naudoti juo už užmokestį su sąlyga, kad sumokėjus visą lizingo sutartyje numatytą kainą daiktas pereis lizingo gavėjui nuosavybės teise, jeigu sutartis nenumato ko kita. Kaip nustatyta CK 6.568 straipsnio 3 dalyje, lizingo gavėjas gali perleisti teisę naudotis lizingo sutarties dalyku ar kitokią iš lizingo sutarties atsirandančią teisę tik gavęs išankstinį rašytinį lizingo davėjo sutikimą. Kaip matyti iš bylos medžiagos, sudaręs lizingo sutartis V.P. nevykdė sutarties sąlygų ir gautą laikinam naudojimuisi svetimą turtą pavertė savo turtu, t. y. pasisavino, nes nesikreipęs į lizingo davėją ir neturėdamas jo sutikimo iš karto perdavė turtą kitiems asmenims. Tai, kad V.P. turėjo tiesioginę tyčią pasisavinti svetimą turtą, matyti ir iš byloje esančių ir teismo ištirtų bei įvertintų duomenų: turėdamas didžiules skolas jis sudarė išperkamosios nuomos sutartis dėl naudojimosi brangiu turtu, neturėdamas realių galimybių mokėti pagal šias sutartis įmokas, iš anksto žinodamas, kad jį perduos kitiems asmenims, UAB „Hansa lizingas“ nutraukus sutartis, V. P. pradeda slapstytis, paskelbiama jo paieška, pareikalavus negrąžina automobilių ir viryklės. Minėtos aplinkybės patvirtina, kad V.P. veiksmuose teismas pagrįstai nustatė svetimo turto pasisavinimo sudėties požymius²⁶⁵.

Nors paminėtose nutartyse tiesiogiai dar neminimas kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus, vėlesnėse bylose dėl turto pasisavinimo ir iššvaistymo jam suteikiama vis didesnė reikšmė: „Kasatorių V. P. ir K. P. nuomone, nuomos sutarties pagrindu atsirado turtiniai teisiniai santykiai, todėl, neįvykdžius sutarties sąlygų, negrąžinus turto, galėjo būti taikoma tik civilinė atsakomybė. Atsakydama į šį argumentą kolegija pažymi, kad sudarant sutartis dėl materialinių vertybių tarp asmenų paprastai atsiranda civiliniai teisiniai santykiai. Jie gali pereiti į baudžiamuosius teisinius santykius, esant tam tikroms papildomoms sąlygoms. Šios sąlygos yra susijusios su sudarytų civilinių sutarčių vykdymo objektyviu apsunkinimu, kai viena šalių sąmoningai neteisėtais veiksmais užkerta kelią vykdyti sutartį. Tais atvejais, kai vengiama įvykdyti turtines prievolės, svarbiausia nustatyti, kiek kaltinamas asmuo savo sąmoningais veiksmais sumenkino kreditoriaus galimybes atkurti pažeistą teisę civilinio proceso priemonėmis. Jei kreditoriaus teisės atkūrimas tampa neperspektyvus dėl sąmoningų skolininko veiksmų, jo sukulto nemokumo, laikytina, kad veika peržengė civilinių teisinių santykių ribas. Nagrinėjamoje byloje yra būtent taip: nuomininką UAB „Lukedus“ atstovavusių V. P. ir K. P. veiksmai padarė nuomos sutarties vykdymą neįmanomą. Tai rodo teismų nustatytos faktinės aplinkybės. Kasatoriai, būdami civilinių teisinių santykių subjektai, sąmoningai nevykdė nuomos sutartyje numatytų įsipareigojimų (vengė pateikti automobilių apžiūrai, nustatytais terminais nemokėjo nuomos mokesčių, automobilių perleido tretiesiems asmenims ir neinformavo nuomotojo, keitė bendrovės būstinę, nesuteikdami nuomotojui informacijos apie savo buvimo vietą ir pan.). Taigi nuomos sutarties vykdymas ir

²⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-289/2005).

nuomotojo pažeistų teisių atkūrimas civilinės teisės priemonėmis tapo problemiškas dėl vienos sutarties šalies sąmoningų veiksmų²⁶⁶.

Panašiais argumentais vadovavosi ir Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija, konstatuodama, kad apeliantas buvo pagrįstai pripažintas kaltu dėl turto iššvaistymo: „Lizingo gavėjo UAB „xxx“ komercijos direktoriaus J. K. veiksmai padarė lizingo pirkimo-pardavimo sutarties vykdymą neįmanomą. Apeliantas, atstovaudamas civilinių teisių santykių subjektui UAB „xxx“ ir žinodamas, jog krautuvas „Bobcat S300“ dingio, o lizingo bendrovė dėl nuolat ne laiku vykdomų įsipareigojimų atsiskaityti su ja nesutiko pakeisti lizingo sutarties sąlygų, vienašališkai nutraukė lizingo sutartį ir pareikalavo grąžinti lizingo būdu įsigytą turtą, sąmoningai nevykdė lizingo sutartyje numatytų įsipareigojimų (nustatytais terminais nemokėjo sutartyje numatytų mokėjimų, neinformavo lizingo davėjo apie dingusį turtą, nesuteikė lizingo davėjui informacijos apie savo buvimo vietą pranešęs, kad yra Ukrainoje ir artimiausiu metu į Lietuvą sugrįžti neketina, vengė bendrauti su lizingo bendrovės atstovais, neatsiliepdavo telefonu, o vėliau visus mobiliojo ryšio telefonus išjungė ir pan.). Dėl tokių priešingų teisei J. K. veiksmų iškilo realus pavojus kito juridinio asmens nuosavybei – UAB „xxx“ turtui. Taigi lizingo sutarties vykdymas ir lizingo davėjo pažeistų teisių atkūrimas civilinės teisės priemonėmis tapo problemiškas dėl vienos sutarties šalies atstovo sąmoningų veiksmų. Dėl to lizingo bendrovė, gindama savo pažeistas teises, kreipėsi į teisėsaugos instituciją. Šiuo konkrečiu atveju apelianto veiksmai, pasireiškę sąmoningu slapstymusi nuo lizingo davėjo, žymiai viršijo sutartinių santykių vienos šalies pasitaikančio nesilaikymo ribas, įgavo ryškiai piktybinį pobūdį. Dėl tokių priešasčių civiliniai teisiniai santykiai transformavosi į baudžiamuosius.“²⁶⁷

Taigi pažymėtina, kad esant civiliniams nuomos (ar išperkamosios nuomos – lizingo) santykiams, tuo atveju, kai nuomininkas pradangina išsinuototą daiktą, iš esmės visais atvejais, kai kaltininko veiksmuose nustatoma tyčia, remiantis analizuojamu kriterijumi, civiliniai teisiniai santykiai perauga į baudžiamuosius²⁶⁸. Tokiu būdu šis kriterijus tampa vis reikšmingesniu argumentu nutiesiant asmenį pagal BK 183 ar 184 straipsnius.

²⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-388/2007).

²⁶⁷ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-461/2011).

²⁶⁸ Asmuo buvo pripažintas kaltu dėl turto iššvaistymo peržengiant civilinių santykių ribas net ir tuo atveju, kai įmonei nutraukus nuomos sutartį jis neva gražino automobilį per nepažįstamą asmenį, tačiau tokiu būdu automobilis „dingio“. Teismas pažymėjo, kad R. K., būdamas visiškai ir besąlygiškai atsakingas už turto išsaugojimą iki jo grąžinimo bendrovei momentu, automobilį su rakteliais ir visais dokumentais tiesiog perdavė nenustatytam asmeniui, kurio nei vardo, nei pavardės ar kokių kitų kontaktų nežino, tralo, kuriuo automobilis neva turėjo būti nugabentas į Lietuvą, duomenų (valstybinio numerio ar pan.) neužsirašė, automobilio modelio bei markės įvardinti negali. R. K. savo sąmoningais veiksmais (automobilio perdavimu nežinia kam), nesidomėjimu kaip ir kokiomis sąlygomis gabenamas automobilis ir kada bus pristatytas į Lietuvą buvo visiškai abejingas pasekmėms (ar automobilis pasieks adresatą, ar turtas bus išsaugotas). Todėl, abiejų instancijų teismai teisingai konstatavo, jog nuteistasis turtą iššvaistė veikdamas netiesiogine tyčia. Žr. plačiau: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-255/2011).

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad analizuojamo kriterijaus naudojimui teismų praktikoje jau ne kartą pritarė net ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinė septynių teisėjų kolegija ir tai leidžia tikėtis vis svarbesnio jo vaidmens atribojant nusikalstamą veiką ir civilinės teisės pažeidimą. Be to, teigiamai reikėtų vertinti teismų praktiką, kai šis kriterijus tiesiogiai siejamas su paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principu: „Baudžiamojoje byloje surinkti duomenys patvirtina, jog V. Š. šį turtą įgijo iš bendrovės lėšų, tačiau pateikė buhalterijai įsigijimo dokumentus, kad turtas būtų įtrauktas į bendrovės turto sąrašą. Bendrovės darbuotojams buvo žinoma, kad turtas yra V. Š. namuose, nes prireikus iš ten pasiimdavo instaliacijos testerį, pjūklą ir kitus įrankius. Nepaneigti V. Š. teiginiai, jog šio turto jis neslėpė, nenurašė, dokumentų neklastojo. CK 4.34 straipsnio 1 dalyje numatyta, jog kiekvienas valdytojas turi teisę ginti esamą valdymą ir atnaujinti atimtą valdymą. Minėto straipsnio 2 dalyje numatyta, jog valdytojas gali reikalauti teismine tvarka ne tik savo valdymo gynimo, bet ir nuostolių, kurie buvo padaryti dėl valdymo pažeidimo atlyginimo. **Byloje nėra patikimų duomenų, jog naujieji bendrovės akcininkai pareikalavo iš V. Š., kad jis grąžintų savo namuose laikomą bendrovės turtą ar kreipėsi į teismą dėl turto išreikalavimo iš neteisėto valdymo. Baudžiamosios teisės priemonės yra „ultima ratio“ (kraštutinės priemonės), kai kitomis teisinėmis priemonėmis negali būti apginamos savininko ar teisėto valdytojo teisės arba kai dėl tyčinių neteisėto valdytojo veiksmų (dokumentų klastojimo, turto paslėpimo, pačiam pasislepiančiam ar piktybiškai vengiant grąžinti turtą) civilinės teisės priemonės išreikalauti turtą yra neefektyvios ar jų pritaikymas yra apsunkintas. Šios bylos proceso metu tokių duomenų nebuvo nustatyta, todėl V. Š. veiksmuose nėra nusikaltimo, numatyto BK 183 straipsnio 1 dalyje požymių.**“²⁶⁹ Taigi šiuo atveju kasacinis teismas padarė išvadą, kad, neišnaudojus švelnesnių poveikio priemonių, baudžiamosios atsakomybės taikyti negalima. Tokiu būdu teismų sprendimai pagrindžiami ne tik kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijumi, bet ir *ultima ratio* principu, kuris, kaip jau minėta I dalyje, gali būti siejamas su konstituciniu proporcingumo principu.

Apibendrinant šias nutartis, darytina išvada, kad teismai gana vienodai aiškina kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijų, pagal skirtingas bylos aplinkybes skirtingai apibūdindami kaltininko veiksmus. Pabaigoje norėčiau išskirti esminius kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijaus požymius:

- šis kriterijus paprastai naudojamas tose turto pasisavinimo/iššvaistymo bylų kategorijose, kai tarp šalių susiklosto horizontalūs civiliniai teisiniai santykiai;
- kaltininko veiksmų sąmoningumas siekiant kiek galima daugiau sumenkinti kreditoriaus galimybes atgauti turtą;
- kaltininko veiksmai turi būti neteisėti, t. y. pažeidžiantys civilines sutartis, kurių pagrindu buvo turtas valdomas;
- dėl kaltininko veiksmų praktiškai neįmanoma (tam tikrais atvejais labai sudėtinga) atgauti pasisavinto ar iššvaistyto turto, naudojant ne baudžiamosios teisės priemones (todėl baudžiamoji teisė naudojama kaip paskutinė priemonė – *ultima ratio*).

²⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-526/2010).

Tačiau pažymėtina, kad kiekvienoje byloje turi būti nustatyti konkretūs kaltininko veiksmai, kurie aiškiai parodytų minėtų požymių buvimą.

2.3.5. Civilinės teisės pažeidimo ir neatsargaus turto iššvaistymo santykis

Nepaisant to, kad BK 184 straipsnio 4 dalyje imperatyviai nurodyta, jog turto iššvaistymas (išskyrus baudžiamąjį nusižengimą) yra nusikalstamas ir tais atvejais, kai padarytas dėl neatsargumo, tačiau neretai baudžiamosios teisės teorijoje keliamas klausimas: ar tikrai įmanomas neatsargus turto iššvaistymas? Galbūt įstatymų leidėjas apsiriko ir neatsargus turto iššvaistymas gali būti pripažintas tik civilinės teisės pažeidimu?

Dar galiojant senajam (1961 m.) Baudžiamajam kodeksui Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas 1998 m. gruodžio 22 d. nutarime Nr. 8 „Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo bylose“ nurodė, kad patikėto ar esančio žinioje svetimo turto pasisavinimas padaromas tik esant tiesioginei tyčiai, o iššvaistymas galimas ir esant netiesioginei tyčiai²⁷⁰. Pasikeitus baudžiamajam įstatymui, atsirado erdvė diskusijai dėl galimybės turtą iššvaistyti ir neatsargiai. Kai kurie Lietuvos baudžiamosios teisės specialistai, pavyzdžiui, E. Sinkevičius, pritaria išsakytai teismo pozicijai ir teigia, kad neatsargus turto iššvaistymo kriminalizavimas sukelia tam tikrų abejonių, tačiau nurodo, jog įmanoma turtą iššvaistyti nebent esant nusikalstamam pasitikėjimui. Tačiau jeigu asmuo nesuprato, kad viršydamas patikėto ar esančio žinioje turto atžvilgiu suteiktus įgaliojimus, šį turtą neteisėtai ir neatlygintinai perleido trečiųjų asmenų naudai ar nuosavybėn, galima teigti, kad tokio asmens veiksmuose yra aiškiai išreikštas laisvos valios trūkumas. Tai dažniausiai gali būti svetimo daikto pametimas, pamiršimas arba net suklydus svetimo turto perleidimas tretiesiems asmenims. Dėl laisvos valios nebuvimo tokių asmenų veiksmų negalima laikyti turto iššvaistymu ir tokie veiksmai negali būti baudžiami. Nors E. Sinkevičius ir sutinka, kad iššvaistyti turtą galima kita neatsargios kaltės forma, tačiau galiausiai prieina prie išvados, jog turto iššvaistymo baudžiamumas esant neatsargiai kaltės formai neatitinka Vakarų Europos valstybėse nusistovėjusių tokio pobūdžio veikų kriminalizavimo nuostatų, todėl tokiais atvejais visiškai turėtų pakakti civilinės atsakomybės taikymo²⁷¹. Iš esmės tokia nuomonei pritaria ir O. Fedosiukas, tvirtinantis, kad „neatsargaus turto iššvaistymo“ teisinė sąvoka yra prieštaringa²⁷². Pats terminas „iššvaistymas“ natūraliai suponuoja sąmoningą veikimą, o svetimo turto praradimas arba kitokios turtinės žalos padarymas dėl neatsargumo niekada iššvaistymu nebuvo vadinamas. Juk esant neatsargiam iššvaistymui kaltininkui bus inkriminuota tai, kad jis netinkamai tvarkė kito asmens turtinius reikalus ir padarė jam žalos dėl nusikalstamo pasitikėjimo arba nerūpestingumo. Tačiau už tokį aplaidumą galima taikyti tiek drausminę, tiek civilinę atsakomybę, be to, valstybės tarnautojui arba jam prilygintam asmeniui už neatsargų savo pareigų neatlikimą ar netinkamą jų atlikimą baudžiamoji atsakomybė numatyta

²⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas, 12 punktas, *supra note* 136.

²⁷¹ Sinkevičius, E., *supra note* 9, p. 175-176.

²⁷² Fedosiuk, O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė. *Jurisprudencija*. 2004, 60(52), p. 93.

padarius ne bet kokią, o tik didelę žalą valstybei ar asmeniui (BK 229 str.). Galiausiai O. Fedosiukas pritartų irgi nebent vienai iš neatsargumo rūšių – nusikalstamam pasitikėjimui²⁷³.

Tuo tarpu D. Bukelienė nesutinka nė su vienu iš paminėtų autorių, tvirtai teigdama, kad turto iššvaistymas galimas ir esant neatsargiai kaltės formai. Jos nuomone, 2000 m. BK nebeliko normų, numatančių atsakomybę už piktnaudžiavimą pasitikėjimu ar aplaidumą komercinėje, ūkinėje ar finansinėje veikloje, prieštaraujančius įmonės interesams ir padariusius valstybei, įmonei ar asmeniui didelę žalą, neteisėtą banko paskolos išdavimą ir nepateisinamai rizikingą banko operaciją, todėl būtent šias veikas nuo šiol apima turto iššvaistymas. O vertindama E. Sinkevičiaus argumentus, D. Bukelienė teigia, jog tais atvejais, kai asmens psichinis santykis su daroma pavojinga veika ir jos sukeltais padariniais neatitinka nei tyčinės, nei neatsargios kaltės sampratos, konstatuojama, kad asmens kaltės nėra ir jo veika vertinama kaip kazusas²⁷⁴. Taigi pagrindinis autorės argumentas – turto iššvaistymas „perėmė“ tam tikrus nusikaltimus iš senojo baudžiamojo įstatymo, todėl visiškai suprantamas toks šios nusikalstamos veikos dispozicijos praplėtimas. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad D. Bukelienė nepateikė nė vieno pavyzdžio iš teismų praktikos, kuris patvirtintų tokius jos argumentus, t. y. kad asmenys būtų nuteisti už neatsargų turto iššvaistymą, kaip už nusikaltimą, kuris pagal 1961 m. BK būtų laikomas, pavyzdžiui, nepateisinamai rizikinga banko operacija. Kita vertus, nepateikiamas nė vienas bet kokio kitokio pobūdžio pavyzdys, nebūtinai susijęs su senąja Baudžiamojo kodekso redakcija. Tai gali būti nesunkiai paaiškinama. Autorius, peržiūrėjęs per pastaruosius šešerius metus priimtas ir viešai skelbiamas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, nerado nė vieno atvejo, kad asmuo būtų nuteistas už neatsargų turto iššvaistymą. Ir tik visai neseniai, pirmos ir apeliacinės instancijos teismams nuteisus už neatsargų turto iššvaistymą²⁷⁵, buvo kilęs ginčas dėl galimybės iššvaistyti turtą neatsargiai, todėl kasacinis teismas šiuo klausimu išsakė savo poziciją. *Nuteistasis J. K. buvo kaltinamas pagal BK 184 straipsnio 2 dalį tuo, kad jis, kaip UAB „I“ komercijos direktorius, pagal lizingo pirkimo-pardavimo sutartį bei įrengimo perdavimo-priėmimo akto pagrindu gavęs ir priėmęs valdyti bei naudoti jam patikėtą UAB „Parex faktoringas ir lizingas“ turtą – 209 957,40 Lt vertės krautuvą „Bobkat S300“, tyčia, neteisėtai, nesilaikydamas lizingo sutarties reikalavimų, jam patikėtą krautuvą perdavė tyrimo metu nenustatytiems asmenims ir taip tyčia iššvaistė didelės – 209 957,40 Lt – vertės šios bendrovės turtą, padarydamas jai 57 952,63 Lt turtingą žalą. Kasacinio teismo teisėjų kolegija, tenkindama nuteistojo skundą, pažymėjo: „Šioje byloje baudžiamųjų ir civilinių teisinių santykių atribojimo klausimas turėjo būti sprendžiamas turint galvoje teismo padarytą išvadą, kad J. K. jam inkriminuotus veiksmus (sudarė sąlygas nenustatytiems asmenims perimti jam patikėtą turtą) padarė dėl neatsargumo. <...> Pagal sudarytos lizingo sutarties 4.17 punktą nuo turto perdavimo-priėmimo akto pasirašymo momento iki turto nuosavybės teisės perėjimo klientui ar turto grąžinimo lizingo davėjui momento visa turto atsitiktinio žuvimo, prara-*

²⁷³ Fedosiuk, O., *supra note*, 272, p. 93.

²⁷⁴ Bukelienė, D., *supra note* 233, p. 175-177.

²⁷⁵ Žr. plačiau: Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-461/2011) – kaltininkas kaip tik buvo nuteistas už neatsargų turto iššvaistymą.

dimo, sugedimo, sugadinimo, priešlaikinio susidėvėjimo rizika, įskaitant force majeure aplinkybes, taip pat atsakomybę už nuostolius, padarytus tretiesiems asmenims, tenka klientui. <...> UAB „Parex faktoringas ir lizingas“ informavo UAB „I“, jog dėl vėlavimų vykdyti įsipareigojimus pagal lizingo sutartį, vadovaujantis sutarties 12.2.3 punktu, vienašališkai nutraukia sutartį. Per nurodytus terminus UAB „I“ negrąžinus krautuvo ir neįvykdžius kitų iš sutarties kilusių piniginių reikalavimų, UAB „Parex faktoringas ir lizingas“ kreipėsi į teismą su pareiškimu dėl 88 807,61 Lt skolos išieškojimo. Iš Vilniaus miesto 2-ojo apylinkės teismo įsakymo matyti, kad iš UAB „I“ ir J. K. pagal lizingo sutartį ir laidavimo sutartį buvo nutarta išieškoti 88 807,61 Lt įsiskolinimo ir 3622,24 Lt delspinigių, 5 proc. dydžio metinių palūkanų už priteistą 92 429,85 Lt sumą iki teismo įsakymo visiško įvykdymo. Teismo įsakymo įvykdymui užtikrinti nutartimi pritaikytos laikinosios apsaugos priemonės – UAB „I“ ir J. K. turto areštas. Taigi UAB „Citadele faktoringas ir lizingas“ piniginiai reikalavimai, tarp jų priteisiant atlyginti ir 57 952,63 Lt krautuvo likutinės vertės, buvo išspręsti civilinio proceso tvarka (iki ikiteisminio tyrimo pradėjimo). Dėl šios priežasties pirmosios instancijos teismas procesą dėl UAB „Citadele faktoringas ir lizingas“ civilinio ieškinio dėl 57 952,63 Lt žalos atlyginimo nutraukė bei panaikino Vilniaus apygardos prokuratūros skyriaus prokurorės nutarimais paskirtus laikinus nuosavybės teisės apribojimus. Teisėjų kolegija pažymi, kad ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas pagal UAB „Parex faktoringas ir lizingas“ pareiškimą, šios bendrovės prašymu ji buvo pripažinta civiliniu ieškovu dėl jai padarytos 57 952,63 Lt žalos, nors, kaip minėta, dėl šios žalos išieškojimo jau buvo priimtas atitinkamas sprendimas civilinio proceso tvarka. Pagal CPK 437 straipsnį, jeigu skolininkas nesumoka kreditoriui priteistų sumų, teismo įsakymui įsiteisėjus kreditoriaus prašymu išduodamas vykdomasis raštas priverstiniam išieškojimui vykdyti. Byloje jokių duomenų, kad UAB „Parex faktoringas ir lizingas“ kreipėsi į teismą dėl vykdomojo rašto priverstiniam išieškojimui vykdyti, nėra. Byloje taip pat nėra nustatyta, kad tiek iki teismo įsakymo priėmimo, tiek ir po jo priėmimo J. K. slapstėsi, kad jis slėpė, naikino ar atliko kitus kokius nors neteisėtus veiksmus su turtu, kuriam buvo nustatytas laikinas nuosavybės teisių apribojimas, todėl byloje nustatytos aplinkybės nepagrindžia apeliacinės instancijos teismo išvados apie civilinių teisiųjų santykių transformavimąsi į baudžiamuosius²⁷⁶.

Taigi kaip matyti, šiuo atveju, atibojant baudžiamąją nuo civilinės atsakomybės, vėl buvo pasiremta kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijumi. Šis kriterijus pasireiškė tuo, kad kreditoriui jau civilinio proceso tvarka buvo priteista visa skola, tačiau jis nesiėmė visų galimų priemonių šiai skolai išieškoti: nesikreipė į teismą dėl vykdomojo rašto priverstiniam išieškojimui vykdyti; kita vertus, nenustatyta, kad skolininkas atliktų kokius nors veiksmus, apsunkinančius skolos išieškojimą. Todėl neatsargus turto iššvaistymas nebuvo pripažintas peržengęs civilinių teisiųjų santykių ribas. Vadinasi, galime kelti klausimą, ar nesant tyčinių skolininkų veiksmų apskritai yra įmanoma pagrįsti baudžiamosios atsakomybės taikymą už turto iššvaistymą, t. y. ar galima pagrįsti, kad skolininko veiksmai apsunkino kreditoriaus galimybes atkurti savo teises kitais būdais?

²⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. balandžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-191/2012).

Peržvelgus užsienio šalių baudžiamuosius kodeksus, pastebima, kad daugumos jų baudžiamuosiuose įstatymuose, pavyzdžiui, Estijos²⁷⁷, Latvijos²⁷⁸, Prancūzijos²⁷⁹ ar Švedijos²⁸⁰, turto iššvaistymas, kaip ir pasisavinimas, gali būti padaromi tik tyčine kaltės forma. Kad daugelyje Vakarų Europos valstybių turto iššvaistymas galimas tik kai padaromas tyčia, patvirtina ir E. Sinkevičius²⁸¹. O štai, pavyzdžiui, Ukrainos baudžiamojoje teisėje nurodoma, jog turto pasisavinimas ir iššvaistymas apskirtai galimas tik tiesiogine tyčia²⁸². Taigi galima padaryti išvadą, kad šiuo atveju Lietuvos baudžiamoji politika šiek tiek nukrypo nuo daugumos Vakarų Europos šalių. Žinoma, Lietuvos baudžiamasis įstatymas negali ir neturi visiškai sutapti su kitų valstybių analogiškais įstatymais, tačiau, autoriaus nuomone, esama situacija neatitinka baudžiamosios teisės paskirties.

Šioje vietoje galima prisiminti jau nagrinėtą kriminalizacijos teoriją (žiūrėti I dalį), o būtent tam tikrus jos kriterijus. Vienas iš pagrindinių klausimų galėtų būti – ar neatsargus turto iššvaistymas pasižymi pavojingumo laipsniu, būdingu būtent jau nusikalstamoms veikoms? Kaip minėta, nustatant pavojingumo laipsnį gali būti naudojami įvairūs kriterijai, tokie kaip teisės pažeidimo padarymo būdas ir aplinkybės, kuriomis jis buvo padarytas; panaudotos priemonės ir įrankiai; kaltės forma ir rūšis bei tikslas, kurio buvo siekiama darant pažeidimą. Neatsargus turto iššvaistymas teoriškai gali būti padaromas lengvabūdiškai, neatsakingai ar neapdairiai elgiantis su turtu, neturint tikslo jo prarasti, be to, tokios veikos padarymo aplinkybės būtų labai artimos pateisinamai ūkininkavimo rizikai. Kita vertus, tokios veikos padarymui dažniausiai nenaudojami jokie papildomi įrankiai ar priemonės. Todėl, atsižvelgiant į pavojingumo laipsnio nustatymo kriterijus, darytina išvada, kad nė vienas iš paminėtų kriterijų nerodo didesnio pažeidimo pavojingumo laipsnio, kuris būtų būdingas nusikalstamai veikai.

Kitas svarbus kriminalizacijos kriterijus – *ultima ratio* principo realizavimas. Jeigu neatsargus turto iššvaistymas nėra labai aukšto pavojingumo laipsnio teisės pažeidimas, tai, manytina, puikiausiai pakaktų kitų, švelnesnių teisinių priemonių apsaugant nukentėjusiųjų asmenų turtinius interesus. Juk nėra jokio būtinumo tokio pobūdžio teisės pažeidimams taikyti pačias griežčiausias ir labiausiai žmogaus teises suvaržančias teisinio poveikio priemones.

Taigi apibendrinamas išdėstytas idėjas ir teismų praktiką dėl neatsargaus turto iššvaistymo, galėčiau padaryti išvadą, kad, atsižvelgiant į realios teismų praktikos nebuvimą, užsienio šalių patirtį bei kriminalizacijos teoriją, kyla rimtų abejonių, ar šia

²⁷⁷ Estijos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *supra note* 51.

²⁷⁸ Latvijos Respublikos baudžiamasis kodeksas (anglų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-30]. <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan018405.pdf>>.

²⁷⁹ Prancūzijos Respublikos baudžiamasis kodeksas (rusų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-30]. <<http://constitutions.ru/archives/5859>>.

²⁸⁰ Švedijos Karalystės baudžiamasis kodeksas, *supra note* 52.

²⁸¹ Apžvelgęs Austrijos, Vokietijos, Šveicarijos ir Lenkijos BK, E. Sinkevičius pastebi, kad šiose valstybėse turto iššvaistymas nagrinėjamas kaip viena iš turto pasisavinimo formų ir galimas tik esant kaltininko tyčiai. Žr. plačiau: Sinkevičius, E., *supra note* 9, p. 174.

²⁸² Didenko, V. P., *supra note* 243, p. 50.

kaltės forma padaromas turto iššvaistymas buvo pagrįstai kriminalizuotas priimant 2000 m. Baudžiamąjį kodeksą.

Išvados

1. Turto pasisavinimo ar iššvaistymo atveju turtas ar turtinė teisė visais atvejais patikima ar perduodama asmens žiniai civilinių teisinių santykių pagrindu. Dėl šios priežasties ir kyla problemos dėl civilinės ir baudžiamosios atsakomybių atribojimo šios kategorijos baudžiamosiose bylose.
2. Nustačius visus objektyviusius ir subjektyviusius turto pasisavinimo požymius, įmonės turtą ar turtinę teisę gali pasisavinti net ir vienintelis jos akcininkas. Ši teiginį akivaizdžiai patvirtina baudžiamosios bylos, susijusios su vengimu mokėti PVM.
3. Turto iššvaistymo bylose, vertinant patikėtinio sudarytą, bet patikėtoju žalingą sandorį, baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijai turėtų būti šio sandorio neteisėtumas, sietinas su įgaliojimų viršijimo bei rūpestingo, apdairaus „šėimos galvos“ elgesio standartų (*bonus pater familias*) nesilaikymo akivaizdumu, piktnaudžiavimu sutektu pasitikėjimu, ir atitinkama kaltė, apimanti turtinės žalos padarymą. Nenustačius šių kriterijų, prioritetas suteiktinas civilinėms pažeistų teisių atkūrimo priemonėms.
4. Turto pasisavinimo ir iššvaistymo bylose kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus paprastai naudojamas, kai tarp kaltininko ir nukentėjusiojo susiklosto horizontalūs civiliniai teisiniai santykiai (nuoma, lizingas), ir pasižymi tokiais požymiais:
 - kaltininko veiksmų sąmoningumas siekiant kiek galima daugiau sumenkinti kreditoriaus galimybes atgauti turtą;
 - kaltininko veiksmai turi būti neteisėti, t. y. pažeidžiantys civilines sutartis, kurių pagrindu buvo turtas įgytas;
 - dėl kaltininko veiksmų praktiškai neįmanoma (tam tikrais atvejais labai sudėtinga) atgauti pasisavinto ar iššvaistyto turto, naudojant ne baudžiamosios teisės priemones.
5. Atsižvelgiant į realios teismų praktikos nebuvimą, užsienio šalių patirtį bei kriminalizacijos teoriją, abejotina, ar neatsargus turto iššvaistymas yra pagrįstai kriminalizuotas.

2.4. Teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo kaip nusikalstamos veikos santykis su civiline procesine atsakomybe

2.4.1. Teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo teisinio reglamentavimo ypatumai, sukiantys problemą

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje nustatyta teisė pateikti ieškinį dėl savo civilinio pobūdžio teisių ar pareigų teismui būtų iliuzinė, jeigu valstybės vidaus sistema leistų, kad galutinis, privalomas teismo sprendimas liktų neveiksmingas ir vienai šaliai būtų padaryta žala²⁸³. Kaip matysime iš šio skyriaus, teismų sprendimų veiksmingumui užtikrinti yra numatyta galimybė naudoti ne vien tik baudžiamąjį įstatymą, kurio 245 straipsnyje yra įtvirtinta atitinkama nusikalstama veika, bet ir kitas priemonės.

BK 245 straipsnyje numatyta nusikalstama veika, kuri, nors jau ir buvo įtvirtinta senajame Baudžiamajame kodekse, tačiau iki šiol Lietuvos mokslininkų nebuvo analizuota. Pažymėtina, kad baudžiamoji atsakomybė už šią nusikalstamą taikoma santykinai retai (teismų nuosprendžių nuteisiant asmenis pagal BK 245 str. nėra daug), tačiau, autoriaus nuomone, šis faktas nepaneigia šio klausimo aktualumo ir reikšmingumo.

1961 m. priimto Baudžiamojo kodekso 302¹ straipsnyje buvo nustatyta baudžiamoji atsakomybė už piktybinį vengimą įvykdyti teismo sprendimą ar nutartį, kai skolininkas tris ir daugiau kartų pažeidžia teismo nustatytus sprendimo ar nutarties įvykdymo terminus²⁸⁴. Pitkybiškumas buvo aiškinamas kaip akivaizdus teismo priimtų aktų ignoravimas ar net atviras atsisakymas juos vykdyti. Taip turėjo būti elgiamasi nepaisant nevienkartinį priminimų, prašymų, raštiškų įspėjimų. Pitkybiškumo požymis buvo pagrindas išvadai, kad esant objektyvioms priežastims teismo sprendimo ar nutarties nevykdymas negali būti pripažintas nusikalstamu²⁸⁵.

2000 metais priimtame Baudžiamajame kodekse šios veikos kriminalizacija išliko. Tačiau nusikalstamos veikos dispozicija žymiai sutrumpėjo – kodekso 245 straipsnis nustato baudžiamąją atsakomybę tam, kas nevykdė teismo sprendimo, nesusijusio su bausmėmis. Kaip matyti, veikos aprašyme neliko piktybiškumo požymio ir priminimų apie pažeidimus skaičiaus. Štai šioje vietoje ir kyla pagrindinė problema: ar visais atvejais asmuo, nevykdantis teismo sprendimo, turi būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn? Arba: kokie kriterijai lemia asmens veiksmų pripažinimą nusikalstamais? Atsakymai į šiuos klausimus negali būti vienareikšmiai, todėl būtina išsami nagrinėjamo baudžiamojo nusižengimo analizė. Šiuo atveju aiškinant BK 245 straipsnyje numatytą nusižengimą, aktyvaus vaidmens ėmėsi teismai, kurių sprendimai ir bus nagrinėjami šiame skyriuje.

²⁸³ Raižys, D. Administracinių teismų sprendimų vykdymo problemos. *Jurisprudencija*. 2005, 69(61), p. 12-21.

²⁸⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (1961 m.) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 01 20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=200093&p_query=&p_tr2=2>.

²⁸⁵ Abramavičius, A., et al. *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Antra knyga*. Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 360.

Kaip pripažįstama baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje, teismo sprendimai BK 245 straipsnio prasme yra visų instancijų bendrosios ar specialiosios kompetencijos teismų priimti dokumentai, turintys atitinkamą procesinę formą – sprendimai ir nutartys civilinėse bylose, nuosprendžiai ir nutartys baudžiamosiose bylose ir t. t.²⁸⁶. Galima tik pridurti, kad tokie sprendimai gali būti ir specializuotų – administracinių – teismų sprendimai. Taikytinų atsakomybių takoskyros požiūriu aktualiausi yra atvejai, kai turi būti vykdomi civilinio proceso ar administracinės teisenos metu priimti sprendimai. Juk būtent tada galima taikyti kitas, ne baudžiamąsias teises priemones. Baudžiamojo proceso metu paprastai priimami nuosprendžiai, už kurių nevykdymą asmuo atsako pagal kitus BK straipsnius, arba nutartys, už kurių nevykdymą vėlgi negali būti taikomos civilinio poveikio priemonės. Atsižvelgiant į darbe keliamus uždavinius, didžiausias dėmesys bus skiriamas civiliniam procesui. Žinoma, tuo atveju, kai teismo sprendimas įvykdomas geranoriškai, problemos nėra. Pagrindinis klausimas tas, kokių priemonių galima imtis tuo atveju, kai asmuo geranoriškai nevykdo teismo sprendimo, ir kurioms priemonėms privalo būti teikiamas prioritetas.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse²⁸⁷ numatyta nemažai priemonių, kurios gali būti taikomos tuo atveju, kai teismo sprendimas nėra vykdomas ir jį reikia vykdyti priverstinai. CPK 624 straipsnis nustato, kad:

1. Jeigu skolininkas per raginime įvykdyti sprendimą nustatytą terminą teismo sprendimo neįvykdo, antstolis ne vėliau kaip per dešimt dienų nuo tos dienos, kurią pasibaigė terminas įvykdyti sprendimą, pradeda jį vykdyti priverstinai.
2. Priverstinio vykdymo priemonės yra:
 - 1) išieškojimas iš skolininko lėšų ir turto ar turtinių teisių;
 - 2) išieškojimas iš skolininko turto ir pinigų sumų, esančių pas kitus asmenis;
 - 3) uždraudimas kitiems asmenims perduoti skolininkui pinigus, turtą ar vykdyti skolininkui kitas prievoles;
 - 4) dokumentų, patvirtinančių skolininko teises, paėmimas;
 - 5) išieškojimas iš skolininko darbo užmokesčio, pensijos, stipendijos ar kitų jo pajamų;
 - 6) tam tikrų teismo sprendime nurodytų daiktų paėmimas iš skolininko ir perdavimas išieškotojui;
 - 7) skolininko turto administravimas ir iš to gautų pajamų panaudojimas išieškojimui padengti;
 - 8) skolininko įpareigojimas atlikti tam tikrus veiksmus ar nuo jų susilaikyti;
 - 9) priešpriešinių išieškotinių sumų tarpusavio įskaitymas;
 - 10) kitos įstatymų numatytos priemonės.
3. Vienu metu gali būti taikomos kelios priverstinio vykdymo priemonės.

Be to, CPK 771 straipsnio 5 dalis taip pat numato atitinkamas poveikio priemones: jeigu per teismo nustatytą terminą neįvykdytas sprendimas, įpareigojęs skolininką atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, kuriuos gali atlikti arba nutraukti tiksliai pats

²⁸⁶ Abramavičius, A., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (213-330 straipsniai)*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 212.

²⁸⁷ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

skolininkas, surašytą aktą antstolis perduoda antstolio kontoros buveinės vietos apylinkės teismui. Teismas, nustatęs, kad skolininkas sprendimo neįvykdė, gali jam skirti iki vieno tūkstančio litų dydžio baudą už kiekvieną uždelstą įvykdyti sprendimą dieną išieškotojo naudai. Panašios poveikio priemonės numatytos ir CPK 585 straipsnyje.

Kai kurių autorių nuomone²⁸⁸, priverstinio vykdymo procedūrą nustato ir Administracinių bylų teisenos įstatymo 97 straipsnio 2 dalis: jeigu per penkiolika dienų ar teismo nustatytą terminą sprendimas neįvykdomas, pareiškėjo prašymu atitinkamas administracinis teismas išduoda jam vykdomąjį raštą kartu nurodydamas jį vykdyti teismo antstolių kontorai prie apylinkės teismo pagal atsakovo buveinės vietą Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka. O to paties straipsnio trečioji dalis jau nukreipia į Civilinio proceso kodeksą: neįvykdyti teismo sprendimai dėl žalos atlyginimo, taip pat teismo priteistų sumų ir nesumokėtų baudų išieškojimui vykdomi Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka; minėtais atvejais vykdomieji dokumentai pareiškėjui išduodami teismo sprendimui įsiteisėjus²⁸⁹.

Taigi nevykdant teismo sprendimo administracinėje ar civilinėje byloje, gali būti taikomos tos pačios, Civilinio proceso kodekse numatytos, priverstinio vykdymo ar kitos priemonės. Vadinasi už teismo sprendimo nevykdymą galima tiek baudžiamoji, tiek civilinė procesinė atsakomybė. Autorius pastarąją sąvoka apibūdina ir priverstinio vykdymo priemones, numatytas CPK 624 straipsnyje, taip pat ir kitas priemones, padedančias priverstinai įvykdyti teismo sprendimą, numatytas CPK 585, 771 straipsniuose. Todėl kyla klausimas – kada ir kuri teisinė priemonė turi būti taikoma?

2.4.2. Užsienių šalių baudžiamųjų įstatymų trumpa apžvalga ir pamąstymai apie teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo kriminalizavimo pagrįstumą

Peržvelgus užsienių šalių baudžiamuosius kodeksus, pastebima, kad dažniausiai kriminalizuojamos veikos, susijusios su trukdymu vykdyti teismo nuosprendžius ir sprendimus, taip pat vengimu teikti priteistą išlaikymą, tačiau besąlygiškas teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo kriminalizavimas labiau yra išimtis nei taisyklė. Pavyzdžiui, Vokietijos, Prancūzijos, Švedijos, Olandijos, Japonijos ir daugybės kitų šalių įstatymai tokios ar panašios normos nenumato. Tarp šalių, kuriose įtvirtintas toks pat baudžiamosios atsakomybės modelis kaip ir Lietuvoje, pirmiausia paminėtinos Latvija ir Estija. Antai Latvijos BK²⁹⁰ kriminalizuoja tyčinį teismo nuosprendžio ar sprendimo nevykdymą ir trukdymą jį vykdyti (296 str.), o Estijos BK²⁹¹ numato baudžiamąją atsakomybę už tyčinį teismo nuosprendžio ar sprendimo nevykdymą, jei šioje veikoje nėra kito nusikaltimo požymių (176-2 str.). Kai kuriose valstybėse, kurių įstatymai taip pat kriminalizuoja teismo sprendimo nevykdymą, šios nusikalstamos veikos sudėtis konstruojama siauriau, taip nustatant tam tikrą baudžiamosios ir kitų

²⁸⁸ Raižys, D., *supra note* 283, p. 12-21.

²⁸⁹ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 13-308.

²⁹⁰ Latvijos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *supra note* 278.

²⁹¹ Estijos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *supra note* 51.

rūšių atsakomybių takoskyrą. Pavyzdžiui, pagal Moldovos BK²⁹² baudžiamoji atsakomybė už teismo sprendimo nevykdymą taikoma tik po to, kai asmuo buvo baustas už tokį pat teisės pažeidimą (320 str. 1 d.). Kinijos BK²⁹³ kriminalizuoja atsisakymą vykdyti teismo sprendimą, jei buvo galimybė jį įvykdyti, taip pat esant sunkinančių aplinkybių (313 str.). Bulgarijos BK²⁹⁴ numato atsakomybę tik už piniginės prievolės nevykdymą ir tik tuo atveju, kai jis neįvykdytas praėjus metams po teismo sprendimo įsiteisėjimo ir turint tam pakankamai pinigų ar turto (293a str. 1 d.). O štai Rusijos Federacijos BK²⁹⁵ numato atsakomybę už teismo nuosprendžio, sprendimo ar kito akto nevykdymą tik specialiam subjektui: valdžios atstovams, valstybės ar savivaldybės tarnautojams, valstybinių ir nevalstybinių, komercinių ar kitų įstaigų darbuotojams, taip pat numato papildomą piktybiškumo požymį (315 str.). Peržvelgus Rusijos autorių darbus šia tema²⁹⁶, galima padaryti išvadą, kad šios šalies baudžiamosios teisės teorijoje dėmesio šios nusikalstamos veikos atribojimui nuo kitų rūšių teisės pažeidimų skiriama gana nedaug. Galima pastebėti, kad Rusijos autoriai, analizuodami šį nusikaltimą, daugiausiai dėmesio skiria kitiems dalykams: istorinei teismo sprendimo nevykdymo raidai, objektyviesiems ir subjektyviesiems jo požymiams, kitoms teismų praktikos problemoms. Kita vertus, specialaus subjekto ir piktybiškumo požymiai yra pakankamai informatyvūs kriterijai nubrėžiant baudžiamosios ir kitų rūšių atsakomybių takoskyrą.

Apibendrinant užsienio valstybių baudžiamuosius įstatymus, norėtusi iškelti klausimą: ar Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse reikalingas 245 straipsnyje numatytas baudžiamasis nusižengimas? Galbūt, atsižvelgiant į tai, kad tokiose valstybėse kaip Vokietija (o Lietuva neretai šią valstybę laiko pavyzdžiu baudžiamosios teisės srityje), analogiško nusikaltimo nėra, tai galbūt ir mūsų valstybėje jis nėra būtinas? Taigi į kokius kriterijus reikėtų atsižvelgti sprendžiant, ar Lietuvos baudžiamajame įstatyme reikalingas toks baudžiamasis nusižengimas?

Kaip ir kiekviena nusikalstama veika, teismo sprendimo nevykdymas turi pasižymėti pakankamai aukštu pavojingumo laipsniu. Šiuo atveju svarbu išanalizuoti nusikalstamos veikos padarymo būdą ir aplinkybes, kuriomis ji buvo padaryta, panaudotas priemonės ir įrankius, kaltės formą ir rūšį, tikslą. Manytina, kad nurodytų požymių analizė vargu ar leistų konstatuoti, kad teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymas, neapsunkintas jokiais papildomomis aplinkybėmis, pasižymi pakankamu

²⁹² Moldovos Respublikos baudžiamasis kodeksas (rusų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-14]. <<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>>.

²⁹³ Kinijos Liaudies Respublikos baudžiamasis kodeksas (rusų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-14]. <<http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247252>>.

²⁹⁴ Bulgarijos Respublikos baudžiamasis kodeksas (rusų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-14]. <<http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689>>

²⁹⁵ Rusijos Federacijos baudžiamasis kodeksas (rusų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-19]. <<http://www.ug-kodeks.ru/>>.

²⁹⁶ Letiagina, E. A. *Ugolvnaja otvetstvennost' za neispolnenie prigovora suda, reshenija suda ili inogo sudebnogo akta. Aftoreferat dissertaciji kandidata juridicheskikh nauk* [Criminal Responsibility for Non-fulfillment of a Judgement or other Court's Decision. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Krasnojarsk, 2009. [žiūrėta 2011 09 20]. <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1357800>>; Charkovskij, D. A. *Ugolovno- pravovaja charakteristika neispolnenija prigovora suda, reshenija suda ili inogo sudebnogo akta. Aftoreferat dissertaciji kandidata juridicheskikh nauk* [Legal Description of Non-fulfillment of a Judgement or other Court's Decision. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. 2007. [žiūrėta 2011 09 20]. <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1289674>>

pavojingumo laipsniu. Paprastai pabrėžiama, kad nusikalstamu gali būti pripažintas tik ypatingai piktybiškas ir įžūlus teismo sprendimo nevykdymas, kas parodo koku būdu ir kokiomis aplinkybėmis turi būti veikiamas. Todėl šio pažeidimo kriminalizavimo modelis, įtvirtintas Lietuvos BK, kelia abejonių. Be to, *ultima ratio* principas taip pat yra priešingy tokiam kriminalizavimui. Šis principas, be kita ko reikalauja, kad kiekvienas kriminalizavimo aktas turi būti pagrįstas ne tik vertinamo elgesio pavojingumu ir ginamo teisinio gėrio svarba, bet ir baudžiamosios atsakomybės būtinumu, efektyvumu ir ekonominiu tikslingumu²⁹⁷. Naudojamų baudžiamųjų teisinių priemonių efektyvumas šiuo atveju nėra pakankamas. Baudžiamajai bylai pasiekus teismą ir net priėmus apkaltinamąjį nuosprendį, teismo sprendimas, dėl kurio nevykdymo, buvo pradėtas procesas, dažnai taip ir lieka neįgyvendintas, nes, pasirodo, jį buvo galima įvykdyti taikant ne baudžiamąją atsakomybę, bet civilinio proceso priemones. Iš baudžiamųjų bylų matyti, kad neretai viena iš civilinio ginčo šalių inicijuoja baudžiamąjį procesą tik kaip skolininko spaudimo priemonę, taigi kartu kriminalizacija tampa nereikalingu valstybės finansų ir žmoniškųjų išteklių švaistymu. Todėl galima padaryti išvadą, kad realūs rezultatai gali būti pasiekti naudojant žymiai mažesnius išteklius.

2.4.3. Baudžiamojo nusižengimo ir civilinio proceso priemonių atribojimo kriterijai Lietuvos teismų praktikoje

Nors problemos, atsirandančios sprendžiant, ar buvo padarytas baudžiamasis nusižengimas, numatytas BK 245 straipsnyje, pastebėtos jau gana seniai, tačiau teismų argumentai, motyvuojant baudžiamosios atsakomybės taikymą ar netaikymą, laikui bėgant vis keitėsi.

Štai vienoje baudžiamojoje byloje skirtingų instancijų teismai nesutarė, ar yra normų konkurencija tarp BK 245 ir CPK 771 straipsnių, todėl priėmė skirtingus sprendimus: *Palangos miesto apylinkės teismo 2006 m. gegužės 30 d. nuosprendžiu A. L. buvo nuteistas už tai, kad nevykdė teismo sprendimo, nesusijusio su bausme. Pagal Palangos miesto apylinkės teismo 2002 m. birželio 17 d. sprendimą civilinėje byloje A. L., privalėdamas namo bendrasavininkiu A. N. netrukdyti naudotis bendru antro aukšto tualetu 2–7, nenaudoti bendro naudojimo patalpų poilsiautojams apgyvendinti, netrukdyti įsirengti atskirą vandens apskaitos kontrolinį skaitiklį ir nenaudoti bendro įvažiavimo kitų asmenų transporto priemonėms laikyti, to nedarė: be bendraturčio A. N. sutikimo naudojo gyvenamojo namo bendro naudojimo tualetą 2–7, laiptus iš pirmo aukšto į mansardą poilsiautojams ir jų šeimos nariams apgyvendinti, taip pat naudojo bendrą įvažiavimą į namo kiemą, Palangoje, kitų asmenų transporto priemonėms laikyti.*

Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. rugsėjo 14 d. nuosprendžiu A. L. išteisintas, nepadarius veikos, turinčios nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių, ir Palangos miesto apylinkės teismo 2006 m. gegužės 30 d. nuosprendis panaikintas. Apeliacinės instancijos teismas, palyginęs BK 245 straipsnį su CPK 771 straipsnio 5 ir 6 dalimis, nustatė: „Abiejuose įstatymuose numatyta atsakomybė už tuos pačius veiksmus. Vadovaudamasis CPK 1 straipsnio 2 dalimi, teismas padarė išvadą, kad CPK skyrius, reglamentuojantis CPK 584 straipsnio 1 dalyje

²⁹⁷ Fedosiuk, O., *supra* note 91, p. 722.

nurodytų sprendimų vykdymo tvarką, kitiems šalyje galiojantiems įstatymams jokių pirmenybių nesuteikia. Visuomeniniai santykiai, nagrinėjami šioje baudžiamoje byloje, išimtinai susiję su civiliniu ir civilinio proceso įstatymais ir savo prigimtimi neturi jokio ryšio su baudžiamuoju įstatymu, todėl teisingumo, kilusio iš civilinių-teisminių santykių, vykdymas siejamas su CK ir CPK taikymu. Teismas konstatavo, kad, esant visoms sąlygoms ir galimybėms taikyti švelnesnę atsakomybės rūšį, neturėjo būti taikoma baudžiamoji atsakomybė kaip ultima ratio priemonė. Ultima ratio principas įpareigoja teisę taikančius subjektus nustatyti tinkamą teisinę atsakomybę ir išvengti galimybės taikyti kraštutinę atsakomybę“.

Tačiau kasacinio teismo išplėstinė septynių teisėjų kolegija buvo kitos nuomonės: „CPK 771 straipsnio 5, 6 ir 7 dalys reglamentuoja sprendimo, įpareigojančio skolininką atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, kuriuos gali atlikti arba nutraukti tik pats skolininkas, per teismo nustatytą terminą, neįvykdymo pasekmes. Teismas, nustatęs, kad skolininkas sprendimo neįvykdė, gali skirti jam iki vieno tūkstančio litų dydžio baudą išieškotojo naudai. Teismo nuobauda, viena iš jų yra ir bauda, gali būti skiriama byloje dalyvaujantiems asmenims už tam tikrų procesinių pareigų nevykdymą ar netinkamą vykdymą. CPK nustatyta tvarka skiriama bauda yra procesinė poveikio priemonė, procesinė teisinė sankcija. Pagal CPK 771 straipsnio 5 dalį teismui, nustačiusiam, kad skolininkas neįvykdė teismo sprendimo, nėra privaloma skirti baudą išieškotojo naudai. <...> Pirmosios instancijos teismo nuosprendžio išvados dėl veikos kvalifikavimo patvirtina, kad A. L. veikė tiesiogine tyčia, nes jam iš A. L. buvo žinomi visi nuomininkai, visos sutartos nuomos sąlygos bei tai, kad nuomininkams leidžiama naudotis bendro naudojimo patalpomis, bendru įvažiavimu į kiemą ir kad jie šiomis patalpomis bei įvažiavimu naudojosi. Taigi A. L. tyčia, sąmoningai nevykdė teismo sprendimo, nesusijusio su bausme. Esant šioms aplinkybėms, darytina išvada, kad A. L. veikos objektyvieji ir subjektyvieji požymiai atitinka BK 245 straipsnyje numatyto baudžiamojo nusizengimo sudėtį. Apeliacinio teismo išvados dėl BK 245 straipsnio taikymo negalimumo yra netinkamos. Teismo nurodomos **konkurencijos tarp BK ir CPK normų nėra**, todėl CPK 1 straipsnio 2 dalis, sprendžiant Baudžiamojo ir Civilinio proceso kodeksuose numatytos atsakomybės santykį, netaikytina. Teismas padarė neteisingą išvadą, kad abu įstatymai – tiek BK, tiek CPK – nustato atsakomybę už tuos pačius veiksmus, ir neteisingai nurodė, jog šioje byloje nagrinėjami visuomeniniai santykiai savo prigimtimi neturi jokio ryšio su baudžiamuoju įstatymu. BK 245 straipsnis ir CPK 771 straipsnis nustato skirtingas atsakomybės rūšis, kurios viena kitos nepaneigia ir nėra vienodos. BK 245 straipsniu siekiama užtikrinti, saugoti teisingumo sistemos normalų funkcionavimą, tuo tarpu CPK 771 straipsnio nustatyta tvarka vykdymo proceso metu asmeniui taikomos procesinės poveikio priemonės už jo procesinių pareigų nevykdymą ar netinkamą vykdymą, taip siekiant pirmiausia užtikrinti privalomą teismo sprendimų vykdymą. Asmens patraukimas baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 245 straipsnį visiškai netrukdo taikyti jam CPK 771 straipsnyje nustatytą procesinę poveikio priemonę – baudą“²⁹⁸.

Šiuo atveju buvo pritaikytas gana nelankstus požiūris. Juk kasacinio teismo padaryta išvada dėl BK 245 ir CPK 771 straipsnių konkurencijos nebuvimo dar nereiškia,

²⁹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-233/2007).

kad tarp baudžiamosios atsakomybės už šią veiką ir civilinio proceso priverstinio vykdymo priemonių nėra atribojimo problemos. Mano nuomone, šiuo atveju reikėtų remtis teismo sprendimo įvykdymo apsunkinimo kriterijumi, kuris, kaip matysime, teismų sprendimuose buvo pradėtas naudoti šiek tiek vėliau. Nutartyje, manytina, galėjo būti išanalizuota, ar teismo sprendimas galėjo būti įvykdytas naudojant ne tik CPK 771 straipsnyje numatytas priemones, bet ir CPK 624 straipsnyje numatytas priverstines vykdymo priemones. Nevisiškai pakanka nustatyti, jog formaliai nustatyti visi objektyvieji ir subjektyvieji šio baudžiamojo nusižengimo požymiai. Būtina iš esmės beveik kiekvienoje situacijoje aptarti, ar sprendimui įvykdyti nepakanka švelnesnių priemonių. Todėl šioje byloje lieka neaišku, kokios galimybės buvo panaudoti civilinio proceso priemones ir ar buvo galimybių jas panaudoti efektyviai. Tokiu atveju galbūt net nereikėtų svarstyti baudžiamosios atsakomybės taikymo klausimo, nes jos taikymas prieštarautų tiek *ultima ratio* principui, tiek abejotina, ar tokia nusikalstama veika turėtų pakankamą pavojingumo laipsnį. Tačiau kitose nutartyse į minėtus klausimus jau buvo kreipiamas dėmesys.

Štai dar vienoje baudžiamojoje byloje G. Š. pagal BK 245 straipsnį buvo kaltinama tuo, kad nevykdė teismo sprendimo, nesusijusio su bausme. Dirbdama įmonės direktore ir veikdama kaip jos turto administratorė, G. Š. nutartimi paskirtam administratoriui J. J. kelis kartus atvykus prie pastato ir pareikalavus perduoti pastatą bei jame esantį turtą jam administruoti, atsisakė vykdyti teisėtus J. J. reikalavimus. Taip G. Š. nevykdė Vilniaus apygardos teismo 2006 m. vasario 24 d. nutarties, pagal kurią įmonė buvo įpareigota perduoti J. J. minėtą pastatą bei jame esantį turtą. Pirmos ir apeliacinės instancijos teismams G. Š. išteisinus, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas prokuroro ir nukentėjusiojo skundus taip pat atmetė. Aiškindamas BK 245 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką, teismas nurodė: „Teismo sprendimo nevykdymas – tai susilaikymas nuo teismo sprendimu paskirtos pareigos vykdymo, turint objektyvią galimybę ją įvykdyti. Baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 245 straipsnį trauktinas tik toks asmuo, kuris yra atsakingas už teismo sprendimo vykdymą ir kuris veikė tiesiogine tyčia, t. y. suvokdamas, kad neteisėtai nevykdo savo pareigos, ir to norėdamas. BK 245 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos baigtumas siejamas su momentu, kai asmuo nustatytu laiku neįvykdo savo pareigos. Kita vertus, BK 245 straipsnyje įtvirtinta norma negali būti taikoma automatiškai dėl kiekvieno teismo sprendimo neįvykdymo fakto, nes teismo sprendimų, nesusijusių su bausmėmis, vykdymo užtikrinimas pirmiausia yra **ne baudžiamosios teisės, bet civilinio ir administracinio proceso įstatymų uždavinys. Todėl baudžiamoji atsakomybė tokiais atvejais turėtų būti taikoma tik atsižvelgus į galimybes užtikrinti teismo sprendimo įvykdymą civilinio ir administracinio proceso priemonėmis.** <...> Kita vertus, kai asmuo laiku neįvykdo teismo sprendimo, kuris gali būti efektyviai įvykdomas taikant CPK 624 straipsnyje nustatytas priverstinio vykdymo priemones, svarstyti, ar baudžiamoji atsakomybė apskritai pagrįsta“²⁹⁹.

Nors skundai buvo atmesti tuo pagrindu, kad G. Š. veika neatitiko BK 245 straipsnyje numatyto baudžiamojo nusižengimo specialiųjų subjekto požymių, tačiau, kaip

²⁹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-47/2009).

matyti, nutartyje taip pat pateiktas baudžiamosios atsakomybės santykio su civilinio proceso priemonėmis vertinimas.

O jau kitoje byloje, nuteisiant asmenį pagal BK 245 straipsnį, buvo pasiremta ir motyvais dėl civilinio proceso priemonių nepakankamumo: „*Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 27 d. nuosprendžiu R. P. nuteista pagal BK 245 straipsnį už tai, kad nevykdė teismo sprendimo, nesusijusio su bausme. R. P. Klaipėdos apygardos teismo 2008 m. birželio 17 d. sprendimu buvo įpareigota perduoti likvidatoriui J. J. visus LUAB dokumentus ir turta per 30 dienų nuo sprendimo įsiteisėjimo, tačiau, 2009 m. vasario 23 d. įsiteisėjus šiam sprendimui, per 30 dienų LUAB dokumentų ir turto likvidatoriui J. J. neperdavė – ir taip nevykdė teismo sprendimo. Be to, buvo nustatyta, jog R. P. apie teismo sprendimo įsiteisėjimą žinojo (tokia išvada detaliai motyvuota apeliacinės instancijos teismo nuosprendyje), tačiau per teismo sprendime nurodytą 30 dienų terminą savo pareigos neįvykdė ir likvidatoriui J. J. visų LUAB dokumentų ir turto neperdavė. Savo pareigos R. P. neįvykdė būdama informuota apie 2009 m. kovo 24 d. planuojamą Centro atstovų ir likvidatoriaus J. J. atvykimą perimti LUAB dokumentų bei turto. Kasacinis teismas taip pat nurodė: „Galimybės užtikrinti teismo sprendimo įvykdymą įprastomis civilinio proceso priemonėmis buvo esmingai apsunkintos – į Centro (civilinio ieškovo, kurio ieškinys buvo teismo patenkin-tas) raštą dėl dokumentų ir turto perdavimo nereaguota, teismo paskirtas likvidatorius ir antstolis iš anksto nurodytu laiku į pastatą neįleisti“³⁰⁰.*

Taigi galime daryti išvadą, kad nors ir nedrąsiai, nors ir ne visada, tačiau teismuose pamažu formuojama praktika, išskirianti kriterijus³⁰¹, padedančius atriboti baudžiamąją atsakomybę nuo civilinio proceso priemonių taikymo. Pastebima, kad šie kriterijai iš esmės labai panašūs į anksčiau darbe nagrinėtus nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijus, t. y. būtent į kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijų. Šios kategorijos bylose šis kriterijus performuojamas į teismo sprendimo įvykdymo apsunkinimą. Atsižvelgiant į tai, kad baudžiamoji atsakomybė yra *ultima ratio*, t. y. paskutinė priemonė atkurti teisinei tvarkai, šio kriterijaus panaudojimas padėtų teismams įtikinamiau argumentuoti savo išvadas, kai asmuo kaltinamas teismo sprendimo nevykdymu. Pažymėtina, kad nagrinėjant šios nusikalstamos veikos santykį su civiline procesine atsakomybe, svarbu ne tik tai, kad baudžiamoji atsakomybė turi būti taikoma paskutiniu atveju, kaip griežčiausia ir labiausiai žmogaus teisės suvaržanti priemonė, kai švelnesnėmis priemonėmis negalima pasiekti teisinės pusiausvyros. Svarbu ir tai, kad baudžiamojo nusižengimo, numatyto BK 245 straipsnyje, pavojingumo laipsnis įgauna būdingą nusikalstamai veikai pobūdį tik tuo atveju, kai dėl paties kaltininko kaltės tampa neveiksmingos civilinio proceso priemonės. Atkreiptinas dėmesys, kad pastaruoju metu kasacinio teismo priimamos nutartys jau

³⁰⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-584/2010).

³⁰¹ Pastaruoju metu tokie kriterijai vis dažniau naudojami kasacinio teismo praktikoje: teismas neretai naikina pirmos ar apeliacinės instancijos teismo apkaltinamuosius nuosprendžius, nurodydamas, kad nebuvo išnaudotos galimybės apginti teises priverstinio vykdymo priemonėmis arba nebuvo apsunkinta galimybė sprendimą įvykdyti naudojant alternatyvias vykdymo priemones: žr. plačiau: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gegužės 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-219/2012).

motyvuojamos ir pirmoje darbo dalyje paminėtais konstituciniais teisinės valstybės ir proporcingumo principais: „V. A. nuteistas už tai, kad nevykdė teismo sprendimų, nesusijusių su bausmėmis, t. y. nevykdė teismo sprendimų atlaisvinti garažą – tyčia ir be pateisinamų priežasčių neatlaisvino garažo. Kasacinis teismas, tenkindamas nuteistojo skundą, taip argumentavo savo sprendimą: „Nagrinėjamos bylos kontekste labai svarbus yra baudžiamosios ir kitų rūšių teisinės atsakomybės atribojimo klausimas. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pažymėta, kad „siekiant užkirsti kelią neteisėtoms veikoms ne visuomet yra tikslinga tokią veiką pripažinti nusikaltimu, taikyti pačią griežčiausią priemonę – kriminalinę bausmę. Todėl kiekvieną kartą, kai reikia spręsti, pripažinti veiką nusikaltimu ar kitokiu teisės pažeidimu, **labai svarbu įvertinti, kokių rezultatų galima pasiekti kitomis, nesusijusiomis su kriminalinių bausmių taikymu, priemonėmis (administracinėmis, drausminėmis, civilinėmis sankcijomis ar visuomenės poveikio priemonėmis ir pan.)**“ (Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d., 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimai). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje taip pat pasisakyta, kad tiek baudžiamosios teisės paskirtis, tiek ir bendrieji teisės principai, įtvirtinti demokratinių teisiųjų valstybių jurisprudencijoje, suponuoja tai, kad negalimas tokios teisinės praktikos formavimas, kai sprendžiant civilinius ginčus taikomos baudžiamosios teisės normos ir asmens elgesys esant išimtinai civiliniams teisiniams santykiams vertinamas kaip atitinkamos nusikalstamos veikos padarymas (kasacinės nutartys Nr. 2K-409/2011, 2K-P-267/2011). Konstitucinis Teismas, aiškindamas **konstitucinį teisinės valstybės principą**, ne kartą yra konstatavęs, kad nustatant teisinius apribojimus bei atsakomybę už teisės pažeidimus privalu paisyti **protingumo reikalavimo**, taip pat **proporcingumo principo**, pagal kurį nustatytos teisinės priemonės turi būti būtinos demokratinėje visuomenėje ir tinkamos siekiamiems teisėtiems bei visuotinai svarbiems tikslams (tarp tikslų ir priemonių turi būti pusiausvyra), **jos neturi varžyti asmens teisių labiau, negu reikia šiems tikslams pasiekti**. Tai reiškia, kad BK 245 straipsnyje įtvirtinta norma negali būti taikoma automatiškai dėl kiekvieno teismo sprendimo neįvykdymo fakto, nes teismo sprendimų, nesusijusių su bausmėmis, vykdymo užtikrinimas pirmiausia yra ne baudžiamosios teisės, bet civilinio ir administracinio proceso įstatymų uždavinys. **Todėl baudžiamoji atsakomybė tokiais atvejais turėtų būti taikoma tik atsižvelgus į galimybes užtikrinti teismo sprendimo įvykdymą civilinio ir administracinio proceso priemonėmis.** <...>Nagrinėjamoje byloje nustatyta, kad V. A. nevykdė Panevėžio miesto apylinkės teismo sprendimo, kuriuo jis įpareigotas atlaisvinti I. Č. ir V. B. priklausantį garažą. Už šio sprendimo nevykdymą, vadovaujantis CPK 771 straipsnio 5, 6 dalimis, nuteistajam du kartus buvo paskirtos baudos ir jis pakartotinai įpareigotas atlaisvinti garažą. Nors tokie teismo veiksmai teigiamų rezultatų nedavė, tai nereiškia, kad baudžiamosios atsakomybės taikymas šioje situacijoje buvo pagrįstas. V. A. teismo paskirtas įpareigojimas – atlaisvinti garažą – nėra tokio pobūdžio, kurį įpareigotas asmuo gali įvykdyti tik pats asmeniškai. Tai reiškia, kad šiuo atveju galėjo būti taikomos CPK 585, 624 straipsniuose numatytos priverstinio vykdymo priemonės. Išanalizavus bylos medžiagą matyti, kad nebuvo jokių objektyvių teisiųjų ar faktinių aplinkybių, trukdančių priverstinai iškraustyti iš garažo V. A. priklausančius daiktus ir sandėliuoti juos kitoje vietoje (byloje nustatyta, kad nukentėjusieji turi raktus nuo minėto garažo vartų, nuteistasis nesudarė jokių kitų kliūčių nukentėjusiesiems

patekti į garažą). Taigi **civilinio proceso normose numatytomis galimybėmis nebuvo pasinaudota, nors tai buvo įmanoma**, o iš karto buvo imtasi griežčiausios priemonės – baudžiamosios atsakomybės. **Taip buvo pažeistas proporcingumo reikalavimas taikyti konkrečioje situacijoje adekvačias priemones ir nevaržyti asmens teisių daugiau, nei tai yra būtina numatytiems tikslams pasiekti.** Nagrinėjamu atveju baudžiamosios atsakomybės taikymas nėra adekvati ir proporcinga priemonė, nes tikslas (nukentėjusiesiems priklausančio garažo atlaisvinimas) galėjo būti efektyviai pasiektas švelnesniais metodais (CPK numatytais priverstinio teismo sprendimo įvykdymo būdais)³⁰².

Tokiai teismų praktikai pritarina, nes argumentai, susiję su paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principu, jį susiejant su konstituciniu proporcingumo principu, labai sustiprina teismo sprendimą panaikinti apkaltinamuosius nuosprendžius.

Kaip ir sukčiavimo ar turto pasisavinimo atvejais, asmenys, kurių naudai turi būti įvykdytas teismo sprendimas, neretai kreipiasi į teisėsaugos institucijas, siekdami, kad šios padėtų neva nevykdomą sprendimą įvykdyti, taip pat už sprendimo įvykdymą atsakingus asmenis patraukti baudžiamajon atsakomybėn.

Štai Vilniaus raj. PK buvo atliktas ikiteisminis tyrimas Nr. 10-2-237-10 pagal nusikalstamos veikos, numatytos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 245 straipsnyje, požymius dėl to, kad L. K. įsiteisėjęs 2008 m. spalio 9 d. Vilniaus apygardos teismo nutarties dėl UAB „Z“ pripažinimo bankrutavusia, per nustatytą laikotarpį nevykdė teismo nutarties ir neperdavė bankroto administratoriui įmonės turto, buhalterinės apskaitos dokumentų. Ikiteisminio tyrimo metu buvo nustatyta, kad 2008 m. spalio 9 d. buvo priimta nutartis UAB „Z“ išskelti bankroto bylą, kurioje buvo nurodyta pareiga UAB „Z“ valdymo organams per 15 dienų nuo nutarties įsiteisėjimo dienos perduoti UAB „B“ įmonės turtą pagal finansinę atskaitomybę, sudarytą nutarties išskelti bankroto bylą įsiteisėjimo dienos duomenimis, ir dokumentus. Apibendrinus tyrimo metu surinktus duomenis, buvo padaryta išvada, kad „UAB „Z“ neturėjo jokio turto, kurį galėjo pateikti bankroto administratoriui pagal teismo nutartį. Telefonas, kompiuteris, kita įranga sudegė gaisro metu; automobilis, staklės, betono maišyklė buvo atiduoti į metalo laužą 2007 metų rugsėjo – spalio mėnesiais. Duomenų, kad įmonė turėjo kito turto ir jo neperdavė administratoriui, tyrimo metu negauta. Dokumentų L. K. laiku neperdavė administratoriui dėl to, kad jie buvo sudegę ir apdegę, todėl, jos manymu, buvo nenaudingi bei nereikalingi. Apie tokią padėtį ji raštu informavo administratorių. Todėl ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas, nes L. K. veiksmuose nebuvo nustatyta tiesioginės tyčios, kuri yra būtinas BK 245 straipsnyje numatyto nusikaltimo sudėties požymis, t. y. nenustatyta, kad ji tyčia, suprasdama ir norėdama taip veikti, vengė vykdyti teismo nutartį ir nepateikė įmonės dokumentų. Be to, tyrimo metu L. K. pranešus, kad būtina pateikti bet kokios būklės dokumentus, jie buvo pateikti, apžiūrėti ir atiduoti bankroto administratoriui³⁰³.

Taigi nors teismo nutartis dėl turto ir dokumentų pateikimo nebuvo vykdoma, tačiau šiuo atveju nebuvo imtasi jokių CPK numatytų priverstinio vykdymo ar kitų priemonių. Manytina, kad bankroto administratorius galėjo pats savarankiškai, naudodamasis jam įstatymų suteiktomis teisėmis, išsiaiškinti dėl turto ir dokumentų buvimo, jų

³⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-36/2012).

³⁰³ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 10-2-237-10.

būklės ir gauti visą reikalingą informaciją. Gal netgi ir nereikėtų priverstinio vykdymo priemonių, o pakaktų aktyvesnio bankroto administratoriaus vaidmens. Šiuo atveju ši vaidmenį atliko ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Kad bankroto administratorius siekė tik gauti pareigūnų pagalbą atgaunant norimus daiktus, parodo ir tai, jog nutrauktas tyrimas nebuvo skundžiamas ir, atgavus visus dokumentus, nebuvo reikalaujama pataukti L. K. baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 245 straipsnį.

Kitoje ikiteisminio tyrimo medžiagoje ginčas kilo iš esmės jau tik dėl to, ar teismo sprendimas gali būti įvykdomas nenaudojant griežčiausių prievartos priemonių – baudžiamosios atsakomybės. Atkreiptinas dėmesys, kad šiuo atveju prokuratūros, nutraukusios tyrimą, ir teismo, nagrinėjusio skundą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo, nuomonės išsiskyrė.

Ikiteisminis tyrimas medžiagoje Nr. 57-2-0057-09 buvo pradėtas pagal BK 245 straipsnį dėl to, kad 2008 m. birželio 2 d. Vilniaus apygardos teismas priėmė nutartį uždrausti naudotis ir perleisti tretiesiems asmenims automobilius BMW X5, priklausantį S. S., ir Audi A4, priklausantį I. D., tačiau S. S. teismo nutarties nevykdo ir naudojami šiais automobiliais. Dėl automobilio Audi A4 naudojimosi ir taip pažeidžiant minėtą teismo nutartį atliekant tyrimą suėjo apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo terminas, todėl pagrindinis ginčas kilo dėl automobilio BMW X5 naudojimosi. Nutraukus ikiteisminį tyrimą, teismas, išnagrinėjęs nukentėjusiojo skundą, panaikino nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą tokiomis motyvais: „LR BK 245 straipsnis įtvirtina baudžiamąją atsakomybę už teismo sprendimo, nesusijusio su bausmėmis, nevykdymą. Šios normos paskirtis yra baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis saugoti teisingumo vykdymo civilinėse bylose interesus, kadangi įsiteisėję teismų sprendimai yra privalomi visoms institucijoms, įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms bei fiziniams asmenims ir turi būti vykdomi, tuo tarpu neįvykdžius teismo sprendimo trukdoma teisingumo vykdymui, griauamas teisminės valdžios autoritetas. Objektyviai šio baudžiamąjo nusižengimo pusei būdingas neveikimas, t. y. įsiteisėjusio teismo sprendimo nevykdymas, akivaizdus teismo priimto akto ignoravimas ir atsiskyrimas jį vykdyti. Kita vertus, minėta nuostata negali būti taikoma automatiškai, t. y. ikiteisminis tyrimas negali būti pradedamas kiekvienu atveju, kai nėra geruojamu vykdomas teismo sprendimas, kadangi teisė, kaip atitinkamų normų sistema, numato ir kitas teises priemones bei mechanizmus pažeistoms teisėms ginti. Baudžiamoji atsakomybė ir baudžiamosios teisės norma turėtų būti vertinamos kaip ultima ratio priemonė, esant akivaizdžiam ir piktybiniam teismo sprendimo nepaisymui ir ignoravimui. Nors teismo sprendimo neįvykdymo piktybiškumas šiuo metu galiojančiame BK 245 str., skirtingai nuo anksčiau galiojusio 1961 m. BK 302¹ str., nėra būtinas objektyviosios pusės požymis, vadovaujantis formuojama teismų praktika, baudžiamoji atsakomybė pagal BK 245 str. turėtų atsirasti tuo atveju, kai asmens padaryto pažeidimo mastas, pobūdis, trukmė, piktybiškumas, neveikimu padaryta žala ar potenciali žala iš tikrųjų leidžia spręsti apie didelį tokio neveikimo pavojingumą ir reikšmingą šia teisės norma saugomo objekto paneigimą. Baudžiamosios teisės normos taikytinos laikantis racionalumo, teisingumo ir protingumo kriterijų. Priešingu atveju, t. y. baudžiamąją atsakomybę taikant kiekvienu teismo sprendimo civilinėje byloje neįvykdymo atveju, atsiribojus nuo jo nevykdymo aplinkybių, neįvertinus neveikimo priežasčių ir kitų faktorių, nesiėmus įprastinių įstatyme įtvirtintų jo priverstinių vykdymo ar kitų teisėtų priemonių ir pan., galima būtų kalbėti apie civilinio proceso teisės normų

nepaisymą, jų neveiksmingumą, valstybės prievartinio mechanizmo baudžiamosios justicijos forma taikymo neracionalumą. Ikiteisminio tyrimo medžiagoje neginčijamai nustatyta, kad atsakingi už nutarties įvykdymą asmenys žinojo apie priimtą nutartį, bet vis tiek automobiliu BMW X5 buvo naudojamas ir važinėjama: padarytas eismo įvykis, keletas kelių eismo taisyklių pažeidimų.“ Nutartyje pabrėžta, kad tai, jog automobiliu ilgą laiką buvo intensyviai naudojamas, todėl reikia įvertinti tokio pažeidimo intensyvumą, pitkybiškumą, sukeltus padarinius, pobūdį. Taip atkreiptas dėmesys, kad byloje nustatyta, jog civilinėmis teisinėmis priemonėmis ilgą laiką nebuvo užtikrintas tinkamas teismo nutarties įgyvendinimas bei ją pritaikytų laikinųjų apsaugos priemonių tikslas.

Po ikiteisminio tyrimo atnaujinimo ikiteisminis tyrimas buvo vėl nutrauktas remiantis šiais motyvais: „Tyrimo metu buvo nustatyta, kad ieškovės R. Č. atstovo prašymo pagrindu Vilniaus apygardos teismas 2010 m. kovo 17 d. nutartimi, ieškovei teismui pateikus duomenis, kad atsakovai (S. S. ir I. D.) nevykdė teismo įpareigojimo nesinaudoti minėtais automobiliais, nutarė pakeisti areštuotų automobilių saugotoją. Ikiteisminio tyrimo metu negauta duomenų, kad po nutarties, kuria buvo pakeistas automobilių BMW X5 ir Audi A4 saugotojas, jais buvo naudojamas ar jie buvo perleisti tretiesiems asmenims. Taigi esant pagrindui manyti, kad S. S. nevykdo 2008 m. birželio 2 d. nutarties, civilinio proceso tvarka buvo kreiptasi į teismą, ko pasekoje nutarties vykdymas buvo užtikrintas. Darytina išvada, kad teismo sprendimo įvykdymas buvo efektyviai užtikrintas naudojant civilinio proceso priemones, todėl taikyti baudžiamąją atsakomybę būtų nepagrįsta“³⁰⁴.

Iš bylos aplinkybių matyti, kad civilinėje byloje esant ginčui dėl automobilių, ieškovės prašymu teismo nutartimi atsakovams buvo uždrausta jais naudotis ir perleisti tretiesiems asmenims. Tačiau atsakovams nevykdant šios nutarties, ieškovė visų pirma kreipėsi į policiją, siekdama, kad pareigūnai nubaustų atsakovus. Tačiau pastebėtina, kad net nebuvo bandyta naudoti jokių teisėtų civilinio proceso, t. y. švelnesnių priemonių, o iš karto kreipiamasi į baudžiamosios justicijos pareigūnus. Kaip toliau matyti iš ieškovės veiksmų, tokių priemonių panaudojimo galimybės buvo: vėliau jos pačios iniciatyva teismas pakeitė automobilių saugotoją (iki tol saugojo atsakovai, kurie ir nevykdė nutarties) į ieškovės nurodytą patikimą saugotoją. Automobilius perdavus kitam asmeniui, akivaizdu, kad atsakovai jais naudotis ar perleisti tretiesiems asmenims negalės, todėl teisinis gėris bus apsaugotas nenaudojant griežčiausių prievartos priemonių. Todėl, manau, kad ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas pagrįstai.

Išvados

Apibendrinamas norėčiau pasakyti, kad, atsižvelgiant tiek į užsienio valstybių patirtį, tiek į kriminalizacijos teorijos atitinkamus kriterijus bei Lietuvos teismų praktiką, svarstyтина, ar Lietuvos baudžiamajame įstatyme reikalinga nusikalstama veika, numatyta BK 245 straipsnyje. Manytina, kad tokia bendro pobūdžio nusikalstama veika turėtų būtų dekriminalizuota.

Žinoma, reikėtų atsižvelgti į tai, kad ši norma gana dažnai taikoma, kai yra nevykdomi pagal Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymą paskirti įpareigojimai. Pažymėtina, kad įstatyme numatytos prevencinės poveikio

³⁰⁴ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-2-057-09.

priemonės (įpareigojimai) gali būti taikomos asmenims, jei iš įstatymų nustatyta tvarka gautų duomenų apie šių asmenų ryšius su organizuotomis grupėmis, nusikalstamais susivienijimais ar jų nariais yra pakankamas pagrindas manyti, kad šie asmenys gali daryti sunkius ar labai sunkius nusikaltimus, ir prevencines poveikio priemones reikia taikyti siekiant garantuoti visuomenės bei valstybės saugumą, užtikrinti viešąją tvarką, asmenų teises ir laisves³⁰⁵. Darytina išvada, kad teismo sprendimo, kuriuo pagal šį įstatymą buvo paskirti įpareigojimai, nevykdymas tiesiogiai siejamas su galimai sunkių ar labai sunkių nusikaltimų darymu, todėl tikslinga palikti (susiaurinti) kriminalizaciją, susijusią su šio įstatymo (teismo sprendimo) nevykdymu. Toks pasiūlymas galėtų būti motyvuojamas tuo, kad šis teisės pažeidimas pasižymi žymiai didesniu pavojingumo laipsniu nei teismo sprendimo, nesusijusio su šiuo įstatymu, nevykdymas, be to, nei Organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatyme, nei CPK, nei kituose teisės aktuose nėra kalbama apie galimas alternatyvias (švelnesnes) atsakomybės priemones, kurios galėtų būti taikomos už pagal šį įstatymą paskirtų įpareigojimų nevykdymą. Todėl šiuo atveju nėra ir skirtingų rūšių teisinių atsakomybių atribojimo problemos. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad bet kokių atveju tai klausimas, reikalaujantis platesnės diskusijos ir vertas būti tolesnių mokslinių tyrimų objektu. O šiuo metu vis dar galiojant normai, besąlygiškai kriminalizuojančiai teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymą, ją taikantis subjektas visada turėtų vadovautis paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principu, kuris šiuo atveju reiškia, kad baudžiamoji atsakomybė pagrįstai galėtų būti taikoma tik visiškai išnaudojus priverstines civilinio poveikio ar kitas įstatymų numatytas priemones.

2.5. Savavaldžiavimo kaip nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos

2.5.1. Savavaldžiavimo nusikalstamos veikos sudėties ypatumai, sukeltą problemą

Baudžiamosios teisės literatūroje ne kartą atkreiptas dėmesys į tai, kad toks nusikaltimas kaip savavaldžiavimas nenumatytas ne tik daugelyje išsivysčiusių Vakarų Europos valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose, bet ir tokiose valstybėse kaip Japonija ar Kinija³⁰⁶. Dažniausiai savavaldžiavimas įtvirtinamas tų valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose, valstybėse, kurios išgyveno socialistinį ar totalitarinį režimą ir kuriose dar tik formuojasi demokratiškas civilinis gyvenimas. Taip yra dėl to, kad tose valstybėse vis dar populiarus savavališkas savo teisių realizavimas, vadinamasis „skolų išmušinėjimas“. Tačiau ekonomiškai ir politiškai stabiliose valstybėse tokios normos dažniausiai nėra³⁰⁷. Kai kurių Vakarų Europos valstybių įstatymuose dar pasitaiko

³⁰⁵ Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 69-1731.

³⁰⁶ Kapkanov, V. I. *Ugolovnaja otvetstvenost' za samoupravstvo: problemy zakonodatelnoj reglamentacii i kvalifikacii. Astoreferat dissertacii kandidata juridicheskikh nauk* [Criminal Responsibility for Self-Governing: Problems of Legal Regulation and Qualification. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1228016>>.

³⁰⁷ *Ibid.*

turtinio savavaldžiavimo normų, o valstybių, buvusių TSRS sudėtyje, teisėje, kaip ir Lietuvoje, galioja iš tarybinės teisės paveldėta savavaldžiavimo koncepcija³⁰⁸.

Baudžiamosios ir civilinės atsakomybių atribojimo kriterijai jau gana seniai nebe naujiena baudžiamosiose bylose dėl sukčiavimo, turto pasisavinimo ar iššvaistymo, o kalbant apie savavaldžiavimą, to pasakyti negalima. Lietuviškos mokslinės literatūros, kiek išsamiau nagrinėjančios šios nusikalstamos veikos požymius, ar juo labiau požymius, padedančius ši nusikaltimą atskirti nuo civilinių teisinių santykių, beveik nėra³⁰⁹.

Taikant savavaldžiavimo normą, dažniausiai teismams problemų kyla dėl šio nusikaltimo sudėtyje numatyto didelės žalos požymio aiškinimo, teisingo savavaldžiavimo atribojimo nuo administracinio teisės pažeidimo, tariamos teisės sąvokos ar panašiai. Tačiau vis dažniau kyla ginčai ir dėl to, savavaldžiavimas ar civilinės teisės pažeidimas buvo padarytas. Todėl šis klausimas tampa aktualiū baudžiamosios teisės teorijai ar teismų praktikai. Pasigilinus kiek plačiau į savavaldžiavimo požymius, juos palyginus su panašiais civilinės teisės institutais, galima padaryti išvadą, kad atsiranda tam tikra erdvė vystyti diskusijai. Pavyzdžiui, tam tikrais atvejais savavaldžiavimo nusikaltimas net gali sutapti su Civiliniame kodekse įtvirtintomis savignyos arba piktnaudžiavimo teise sąvokomis. Taigi būtent dėl savavaldžiavimo dispozicijos panašumo į civilinius institutus kyla šių dviejų teisės pažeidimų atribojimo problemos.

Baudžiamojo kodekso 294 straipsnio 1 dalyje savavaldžiavimas apibrėžiamas taip: *Tas, kas nesilaikydamas įstatymų nustatytos tvarkos savavališkai vykdė ginčijamą arba pripažįstamą, bet nerealizuotą savo ar kito asmens tikrą ar tariamą teisę ir padarė didelės žalos asmens teisėms ar teisėtiems interesams*. Kaip ir anksčiau nagrinėtuose nusikaltimuose, pirmiausia problemos turėtų kilti dėl to, kad savavaldžiavimo dispozicijoje nurodytas vienas iš alternatyvių nusikaltimo padarymo veiksnių – savo tikros teisės vykdymas. Tikra teisė – tai realiai egzistuojanti teisė, pagrįsta sandoriu ar kitu įstatymo numatytu juridiniu faktu³¹⁰. Toks apibrėžimas savaime nukreipia į sutarčių teisę, taip pat ir apskritai į civilinę teisę. Kyla klausimas, ar civilinėje teisėje galima pačiam, nesikreipiant į valstybės institucijas, vykdyti savo teises bei jas ginti? Jeigu galima, tai ar bet koks tokios gynybos pažeidimas jau bus pakankamas jį pripažinti savavaldžiavimo nusikaltimu? Atsakymus į šiuos klausimus galėtume surasti civilinėje teisėje įtvirtintose piktnaudžiavimo teise ir savignyos normose. Todėl, manytina, verta plačiau paanalizuoti šio nusikaltimo ir šių civilinės teisės institutų panašumus, akcentuojant svarbiausius jų sąlyčio taškus.

2.5.2. Piktnaudžiavimas teise kaip savavaldžiavimo padarymo būdas: kriterijai, skiriantys jį nuo civilinės teisės pažeidimo

Savavaldžiaudamas asmuo įgyvendina tam tikrą savo ar kito asmens teisę, todėl logiška būtų didesnę dėmesį atkreipti į Civilinio kodekso V dalies VIII skyrių, kuriame

³⁰⁸ Fedosiuk, O. Savavaldžiavimas kaip nusikalstama veika: ar baudžiamajoje teisėje reikalinga ši norma? *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 263.

³⁰⁹ Tik visai neseniai atsirado straipsnis, analizuojantis savavaldžiavimo nusikaltimą: Fedosiuk, O., *supra note* 308.

³¹⁰ Abramavičius, A., *et. al. supra note* 286, p. 492.

ir numatyti civilinių teisių įgyvendinimo principai ir jų gynimo būdai. Įsigilinus į šio skyriaus institutus, reikėtų atkreipti dėmesį į 1.137 straipsnį, kuris nustato, kad:

1. *Asmenys savo nuožiūra laisvai naudojami civilinėmis teisėmis, tarp jų ir teise į gynybą.*
2. *Įgyvendindami savo teises bei vykdydami pareigas, asmenys turi laikytis įstatymų, gerbti bendro gyvenimo taisykles ir geros moralės principus bei veikti sąžiningai, laikytis protingumo ir teisingumo principų.*
3. *Draudžiama piktnaudžiauti savo teise, t. y. draudžiama įgyvendinti civilines teises tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeistų ar varžytų kitų asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus ar darytų žalos kitiems asmenims arba prieštarautų subjektinės teisės paskirčiai. Žalos padarymas kitiems asmenims piktnaudžiaujant teise yra pagrindas taikyti civilinę atsakomybę. Jei gu asmuo piktnaudžiauja subjektine teise, teismas gali atsisakyti ją ginti.*

Nors Civiliniame kodekse kalbama apie teisių įgyvendinimą, o baudžiamajame apie jų vykdymą, tačiau suprantama, kad šios sąvokos yra sinonimai ir reiškia tą patį. Taigi Civilinis kodeksas leidžia asmeniui pačiam pasirinkti teisės įgyvendinimo būdą, draudžia piktnaudžiauti savo teise, o už žalos padarymą, kai ji padaroma piktnaudžiaujant savo teise, numato galimybę taikyti civilinę atsakomybę. Vadinasi, galima padaryti išvadą, kad asmens pastangos savarankiškai įgyvendinti savo teises, gali būti vertinamos kaip:

1. *Teisėtas teisės įgyvendinimas nepadarant žalos kitam asmeniui arba ją padarant teisėtai;*
2. *Kaip piktnaudžiavimas savo teisėmis, taip padarant kitam asmeniui žalos, dėl to kylant civilinei atsakomybei;*
3. *Kaip savavališkas teisės įgyvendinimas (iš esmės irgi piktnaudžiaujant teise), taip padarant kitam asmeniui didelės žalos, dėl to kylant baudžiamajai atsakomybei.*

Pirmuoju atveju asmuo teisėtai savarankiškai realizuoja savo teises, tokiu atveju nesvarbu, ar padaroma žala kito asmens teisėms – jam nekils jokia atsakomybės rūšis. Antruoju atveju asmuo, įgyvendindamas savo teises, jau piktnaudžiauja bei padaro žalos kito asmens teisėms. Tačiau žala nėra didelė ir jam dar nekyla baudžiamoji atsakomybė. O trečiuoju atveju asmens piktnaudžiavimas savo teisėmis įgauna nusikaltamą pobūdį, nes dėl to padaroma didelė žala, kuri ir yra baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijus.

Taigi darbo temai aktualiausia nustatyti, ar **asmuo piktnaudžiavo savo teise, ar piktnaudžiaudamas padarė didelės žalos**. Atsakymo į šį klausimą, tuo pačiu ir kriterijų, skiriančių piktnaudžiavimą teise nuo savavaldžiavimo, pirmiausia reikėtų ieškoti savavaldžiavimo normos sudėtyje.

Nusikalstamo savavaldžiavimo metu įgyvendinant savo ar kito asmens teises nesilaikoma įstatymų nustatytos tvarkos, t. y. veikiama neteisėtai. Piktnaudžiaujant savo teisėmis taip pat pažeidžiamos ar varžomos kitų asmenų teisės, joms daroma žala ir pan., todėl taip pat veikiama neteisėtai. Taigi neteisėtumo požymis neparodo skirtumų tarp nusikaltimo ir civilinės teisės pažeidimo. O. Fedosiukas, analizuodamas

savavaldžiovimą, atkreipia dėmesį į tai, kad savavaldžiautojo veiksmų įgyvendinant teisę neteisėtumas siejamas su kažkokio kito teisės akto, reglamentuojančio teisės vykdymo tvarką, pažeidimu. Tai reiškia, kad savavaldžiovimo kaip nusikalstamos veikos koncepcija grindžiama nuostata, kad subjektinių teisių įgyvendinimas yra griežtai sureguliuotas civiliniais, administraciniais ir kitais įstatymais. Toks teiginys gal ir tiktų sovietinės teisės doktrinai, bet visiškai neatitinka esamos tikrovės. Atidžiau pažvelgus aiškėja, kad jokių konkrečių tvarkų, kaip turi būti įgyvendinamos atskirų rūšių teisės, dažniausiai nėra ir būti negali – šios nepaprastai plačios teisinės erdvės tiesiog neįmanoma sureguliuoti tvarkomis. Pavyzdžiui, kur aprašyta tvarka, kurios turi laikytis kreditorius, norintis „priversti“ skolininką gražinti skolą? Juk įstatymas nereikalauja būtinai kreiptis į teismą dėl skolos išieškojimo. Toks reikalavimas prieštarautų civilinėje teisėje įtvirtintam dispozityviškumo principui, pagal kurį asmenys savo nuožiūra laisvai naudojami civilinėmis teisėmis, tarp jų ir teise į gynimą (CK 1.137 str. 1 d.). O. Fedosiukas pastebi, kad kreditorius gali pasirinkti vadinamąją nejurisdikcinę savo civilinių teisių gynimo formą, kai dėl teisių gynimo neprašoma valstybės pagalbos, o reikalavimai tiesiogiai pareiškiami prievolės nevykdančiam asmeniui. Ir galiausiai autorius konstatuoja, kad subjektinės teisės turėtojas dažniausiai turi laikytis ne tvarkos, bet esminių teisių ir laisvių įgyvendinimo principų, įtvirtintų Konstitucijos 28 straipsnyje, CK 1.137 straipsnyje, t. y. nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių, gerbti bendro gyvenimo taisykles ir geros moralės principus bei veikti sąžiningai, laikytis protingumo ir teisingumo principų, nepiktnaudžiauti savo teise, t. y. įgyvendinti civilines teises tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeistų ar varžytų kitų asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus ar darytų žalos kitiems asmenims arba prieštarautų subjektinės teisės paskirčiai. Tačiau geros moralės, bendro gyvenimo taisyklių gerbimo, sąžiningumo, protingumo ar teisingumo principai yra pernelyg abstraktūs, kad įstatymo leidėjas per juos formuluotų baudžiamojo draudimo turinį. Juk kurioziškai atrodytų tokia kriminalizacija, kad kažkas nesilaiko teisės principų. Todėl savavališkumo ir tvarkos nesilaikymo požymiai nesukuria kriminalizavimui būtino informatyvumo ir neatsako į klausimą, koks elgesys normos uždraustas³¹¹. Panašios nuomonės laikosi ir Rusijos mokslininkai, kurie teigia, kad beprasmiška kriminalizuoti savo teisės vykdymą nesilaikant įstatymų nustatytos tvarkos, nes jokios griežtos tvarkos neegzistuoja³¹². Pritariant šiai mokslininkų išsakyta nuomonei, reikėtų pažymėti, kad būtent dėl minėtų priežasčių nagrinėti kriterijai praranda reikšmę bandant atriboti savavaldžiovimą ir civilinės teisės pažeidimą. Asmens, savavališkai įgyvendinančio savo teisę, veiksmų neteisėtumas siejamas su nustatytos tvarkos nesilaikymu. Tuo tarpu nesant tokios tvarkos, šis požymis negali padėti atskirti baudžiamąją ir civilinę atsakomybę.

Teisės vykdymas nesilaikant įstatymų nustatytos tvarkos yra tik vienas iš savavaldžiovimo požymių ir, jeigu jo nepakanka nusikaltimui ir civilinės teisės pažeidimui atriboti, reikėtų išnagrinėti kitus. BK 294 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad už

³¹¹ Fedosiuk, O., *supra note* 308, p. 268.

³¹² Vanejev, S. U. *Ugolovnaja otvetstvennost' za samoupravstvo po zakonodatelstvu Rossijskoj Federaciij Aftoreferat dissertaciji na sojiskanije zchenoj stepeni kandidata juridicheskijh nauk* [Criminal Responsibility for Self-Governing Accordnig to Crimanl Law of Russian Federation. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Moskva, 2006 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1279841>>.

savavaldžiavimą baudžiamoji atsakomybė kyla tik tuo atveju, jeigu buvo padaryta didelė žala asmens teisėms ir teisėtiems interesams. Didelės žalos sąvoka nėra išaiškinta baudžiamajame įstatyme, todėl jos turinys paprastai aiškinamas teismų sprendimuose. Ne kartą Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad kiekvienu konkrečiu atveju apie žalos turinį ir dydį sprendžia teismas, atsižvelgdamas į savavališkų veiksmų pobūdį, padarytos turtinės žalos piniginę išraišką, pažeistų teisių ir interesų svarbą ir kitas aplinkybes³¹³. Taigi didelės žalos požymis, atrodytų, turėtų tapti kriterijumi, skiriančiu ne tik baudžiamąją ir administracinę atsakomybę, bet galimai ir baudžiamąją bei civilinę. Tačiau žalos dydžio ir turinio neapibrėžtumas ne tik kad nepadedą išspręsti atbribojimo problemos, bet ir įneša tam tikro subjektyvumo kiekvieną kartą vertinant, kokia žala buvo padaryta. Todėl ir šis požymis ne visada gali padėti atbribojant savavaldžiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo.

Nepaisant „nustatytos tvarkos“ ar „didelės žalos“ požymių neaiškumo ir neapibrėžtumo, pavyzdžiai iš teismų praktikos rodo, kad, nagrinėjant savavaldžiavimo bylas, šiais požymiais vadovaujamasi kaip esminiais kriterijais, atskiriančiais **nusikalstamą** savavaldžiavimą ir **civilinį teisinį** piktnaudžiavimą teise. Pateiksiu keletą Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčių, atspindinčių, kad teismų praktikoje tokia problema kyla, tačiau, kaip matysime, kartais net ir kasacinis teismas šiuo klausimu neturi vieningos nuomonės. O tai vėlgi pagrindžia nagrinėjamos problemos sudėtingumą ir aktualumą.

Štai vienoje baudžiamojoje byloje *išteisintasis R. P. G. pagal BK 294 straipsnio 1 dalį iš esmės buvo kaltinamas tuo, kad jis, būdamas namo savininkės įgaliotas atstovas, ėmėsi veiksmų, kuriais siekė prievarta iškeldinti iš šio namo A. Š., kuri jame gyveno be teisėto pagrindo. Apeliacinės instancijos teismas, atmesdamas A. Š. apeliacinį skundą dėl išteisinamojo nuosprendžio, nurodė, kad A. Š. ginčai su namo savininkais nagrinėjami civiline tvarka, taigi konflikto esmę sudaro **civiliniai teisiniai santykiai**.*

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegija, atmesdama A. Š. kasacinį skundą, pažymėjo: „Civilinis kodeksas nustato, kad įgyvendindami teises ir pareigas asmenys turi laikytis įstatymų, gerbti bendro gyvenimo taisykles ir geros moralės principus bei veikti sąžiningai, laikytis protingumo ir teisingumo principų. **Draudžiama piktnaudžiauti savo teise**, t. y. įgyvendinti civilines teises tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeistų ar varžytų kitų asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus ar darytų žalos kitiems asmenims arba prieštarautų subjektinės teisės paskirčiai (CK 1.137 straipsnis). Kai asmuo įgyvendina turimą subjektinę teisę sąmoningai ignoruodamas šiuos įstatymo reikalavimus, laikoma, kad jis veikia savavališkai, o kai **toks savavališkas teisės vykdymas padaro didelės žalos kito asmens teisėms ar teisėtiems interesams, atsiranda pagrindas taikyti baudžiamąją atsakomybę už savavaldžiavimą**. Įstatymas nepateikia universalių kriterijų didelės žalos mastui nustatyti, todėl kiekvienu konkrečiu atveju apie jos turinį ir dydį sprendžia teismas, atsižvelgdamas į savavališkų veiksmų pobūdį, padarytos turtinės žalos piniginę išraišką, pažeistų teisių ir interesų svarbą ir kitas aplinkybes. Inkrinuojant savavaldžiavimą būtina nustatyti ir

³¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. rugsėjo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-323/2009); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-215/2009).

subjektyviusius požymius, t. y. kad asmuo suvokė savo veiksmų neteisėtą ir savavališką pobūdį, numatė, kad dėl to bus padaryta didelės žalos kito asmens teisėms ir interesams, ir šių padarinių norėjo (tiesioginė tyčia), arba jų nenorėjo, bet sąmoningai leido jiems atsirasti (netiesioginė tyčia). Nagrinėjamos bylos esmę sudaro kilęs skirtingus interesus turinčių civilinių teisinių santykių subjektų konfliktas. Viena vertus, be teisėto pagrindo name gyvenanti A. Š. atsisakė išsikelti iš namo, kol teismas neišspręs jos civilinio ginčo su buvusiais namo savininkais. Kita vertus, namą įgijus naujajai savininkei D. B., ji ir jos teisėtas atstovas R. P. G. dėl A. Š. atsisakymo išsikelti negalėjo įgyvendinti įstatymo suteiktų teisių valdyti, naudotis ir disponuoti nuosavybės objektu. Sandorio, pagal kurį D. B. įgijo namą, teisėtumas byloje nepaneigtas. <...> Spręsdama, ar pagrįstai R. P. G. išteisintas pagal kaltinimą savavaldžiavimu, kolegija atsižvelgia į tai, kad jis jam inkriminuotus veiksmus atliko įgyvendindamas teisėto namo savininkės D. B. jam suteiktus įgaliojimus, be to, jis turėjo pagrindą vertinti A. Š. veiksmus kaip neteisėtus – be savininko ar jo teisėto atstovo leidimo ji gyveno jai nepriklausančiame nebaigtos statybos ir gyvenimui netinkančiame name, naudojosi į namą tiekiamą elektra. Kita vertus, net ir tokiomis aplinkybėmis, siekiant, kad toks asmuo išsikeltų iš namo, sąžiningo savo teisių įgyvendinimo principas suponuoja pareigą susilaikyti nuo agresyvių ir neproporcingų veiksmų, pvz., fizinio ir psichinio smurto, asmeninių daiktų išmetimo į lauką ir pan. Šiuo aspektu vertinant R. P. G. veiksmus, pažymėtina, kad kaltinamajame akte nepateikta ir teismo nenustatyta, kad jis būtų ėmėsis šiurkščių prievartinių veiksmų išskeldinti A. Š. iš namo. Tuo tarpu kreiptis į elektros tiekėją dėl elektros išjungimo jis turėjo pagrindą, nes už elektros energiją buvo susidariusi nemaža skola. Vertindama A. Š. neįleidimo į namą, kuriame buvo likę jos asmeniniai daiktai, faktą, kolegija pažymi, kad kitomis aplinkybėmis toks veiksmas iš tiesų galėtų būti laikomas neproporcingu, savavališku ir asmens teises varžančiu, tačiau šiuo atveju atsižvelgtina į tai, kad pačios A. Š. veiksmai taip pat buvo konfliktiški ir provokuojantys – ji kategoriškai atsisakė pripažinti naujų savininkų teises į namą, nesiuėlė jiems kaip nors kompensuoti patiriamų nepatogumų, neieškojo galimybių išsinauomoti kitas patalpas, kol nesibaigs teisiniai ginčai, nors turėjo tokią galimybę. (2006 m. kovo 3 d. apklausos metu A. Š. tvirtino turinti pastovias pajamas, siekiančias 2-3 tūkstančius per mėnesį. (T. 1, b. l. 80). Tokiomis aplinkybėmis A. Š. lūkesčiai netrukdomai gyventi svetimame name prieš jo savininko valią nevertintini kaip teisėti. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad, laikinai netekusi galimybės patekti į namą, A. Š. vis dėlto vėl apsigyveno jame į vidų patekusi per pačios išdaužtą langą. Atsižvelgdama į šias aplinkybes, kolegija nelaiko R. P. G. veiksmų, kuriais buvo laikinai sutrukdyta A. Š. gyventi jo seseriai priklausančiame name, **savavališkais ir padariusiais didelę žalą** A. Š. teisėms ir interesams, taigi konstatuotina, kad kilęs konfliktas neįgavo nusikalstamai veikai (savavaldžiavimui) būdingų požymių³¹⁴.

Taigi šiuo atveju teismai nenustatė, kad kaltinamasis, įgyvendindamas kito asmens teises į būstą, veikė savavališkai ir padarė didelės žalos. Dar daugiau, manytina, kad šiuo atveju nebuvo nustatyta ir tai, kad R. P. G. apskritai piktnaudžiavo teisėmis, todėl greičiausiai jam neturėtų kilti net ir civilinė atsakomybė. Tačiau bet kokių atvejų galimai padarytos žalos klausimas galėtų būti sprendžiamas civilinio proceso tvarka,

³¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. rugsėjo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-323/2009).

ir tik tada paaiškėtų, ar buvo padarytas civilinės teisės pažeidimas ir ar dėl to turi kilti civilinė atsakomybė. Kaip matyti iš teismo motyvų, atribojimo problemų dėl elektros atjungimo iš esmės nekilo (buvo pripažinta, kad savininkas turėjo teisę taip pasielgti), tačiau dėl namo ir asmeninių daiktų užrakinimo teismui šiek tiek kilo abejonių. R. P. G. nuo baudžiamosios atsakomybės „išgelbėjo“ tik tai, kad ir A. Š. elgėsi konfliktiškai bei provokuojamai, kas, matyt, nulėmė tai, jog R. P. G. veiksmai nebuvo pripažinti savavališkais. Taigi lyg ir nevisiškai teisėtas teisių įgyvendinimas nebuvo pripažintas savavališku (savavaldžiavimo nusikaltimo prasme), nes patį neteisėtumo pobūdį „sumažino“ priešingos pusės irgi ne visai teisėti veiksmai. Vadinasi, šioje situacijoje nusikaltimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problema buvo išspręsta atsižvelgiant į nukentėjusiojo veiksmus. Vertinant padarytos žalos dydį, manau, kad žala A. Š. greičiausiai buvo padaryta, tačiau sutikčiau su teismo padaryta išvada, kad ji tikrai nebuvo didelė.

Kitoje baudžiamojoje byloje taip pat kilo ginčų dėl savavaldžiavimo sudėties buvimo. Tą pačią baudžiamąją bylą Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėjo du kartus (antrą kartą – atnaujinus bylą), tačiau abu kartus ta pati situacija buvo įvertinta skirtingai: vieną kartą buvo konstatuota, kad asmenys buvo pagrįstai pripažinti kaltais dėl savavaldžiavimo, o antrą kartą, jau išplėstinė septynių teisėjų kolegija nustatė, kad nėra šios nusikalstamos veikos sudėties:

M. K. ir A. K. buvo nuteisti už tai, kad veikdami kartu ir nesilaikydami įstatymų nustatytos tvarkos, žinodami, jog Kauno miesto apylinkės teisme nagrinėjama civilinė byla dėl sandorio (J. K. testamentu) pripažinimo negaliojančiu, teismui uždraudus jiems išduoti paveldėjimo teisės liudijimą, iškraustė iš ginčo objektu esančio buto į kiemą testatoriaus J. K. daiktus, taip jo dukteriai I. L. (kuri ir užginčijo testamentą) padarė padarė didelės 5780 Lt turtinės ir 8 000 Lt neturtinės žalos. Apeliacinės instancijos teismas, priėmęs apkaltinamąjį nuosprendį, pripažino, kad kaltinamieji aktyviais tyčiniiais veiksmais nusikalstamai ignoravo civilizuotos visuomenės norminių aktų reikalavimus, įžvelgė jų veiksmuose įžūlų skubėjimą imtis disponuoti jiems buvusio svetimo žmogaus turtu, dėl kurio jau kelerius metus vyko ginčai ir teisiniai procesai.

*Pirmą kartą nagrinėdamas bylą, kasacinis teismas nuteistųjų kasacinius skundus atmetė nurodydamas: „<...> M. K. civilinė teisė į mirusiojo J. K. turtą atsirado iš sandorio – J. K. testamentu. Tačiau ši teisė buvo ginčijama, nes Kauno miesto apylinkės teisme buvo nagrinėjama civilinė byla pagal nukentėjusiosios I. L. (J. K. dukters) ieškinį dėl sandorio – minėto J. K. testamentu pripažinimo negaliojančiu, o nuteistieji (kasatoriai) žinojo apie tai, kad M. K. teisė į J. K. testamentu jai paliktą turtą yra ginčijama, todėl ne-realizuojama. Kaltininko elgesio neteisėtumas priklauso ne tiek dėl teisių turėjimo arba neturėjimo (sąžiningai klystant), kiek dėl savavališko jų vykdymo. Asmens **teisių įgyvendinimas galimas tik įstatymų nustatyta tvarka; savavališkas savo, kad ir tikrų, teisių įgyvendinimas yra draudžiamas ir neteisėtas**. Teisiškai, baudžiamojo įstatymo prasme vertinant kasatorių veiksmus, svarbu yra tai, kad M. K. ir A. K., nepaisydami, jog M. K. paveldėjimo teisė į testatoriaus J. K. jai paliktą turtą yra ginčijama teisme, šią teisę ėmėsi įgyvendinti nesilaikydami įstatymų nustatytos tvarkos, savavališkai. Šie veiksmai pasireiškė tuo, kad iš J. K. buto į kiemą (netinkamą aplinką) buvo išnešti įvairūs daiktai – baldai, namų apyvokos reikmenys, drabužiai, nuotraukų albumai, paveikslai,*

o po to ir butas perleistas neatlygintinai naudotis (pagal panaudos sutartį) kitam asmeniui. Taip buvo pažeistos nukentėjusiosios I. L. teisės ir interesai, kuriuos ši gynė Lietuvos Respublikos įstatymuose nustatytu būdu – kreipdamasi į teismą. <...> Taip pat teismas, atsižvelgdamas į visas bylos aplinkybes, padarė išvadą, kad dėl M. K. ir A. K. tyčinių neteisėtų veiksmų nukentėjusioji I. L. patyrė didelę turčinę ir neturčinę žalą.³¹⁵

Tačiau jau beveik po pusmečio, nagrinėdamas atnaujintą bylą, kasacinis teismas buvo kitos nuomonės: „**Nei kaltinamajame akte, nei apeliacinės instancijos teismo nuosprendyje nėra konkrečiai nurodyta, kokių įstatymų ir kokių jais nustatytą tvarką M. K. bei A. K. savo veiksmais būtų pažeidę.** Kaltinamajame akte M. K. ir A. K. kaltinimai suformuluoti iš viso nedarant jokių nuorodų į galimai pažeistus teisės aktus. Apeliacinės instancijos teismo priimtame apkaltinamajame nuosprendyje kaltinimą bandyta sukonkretinti, cituojant kelis CK straipsnius. Išplėstinė teisėjų kolegija pažymi, kad vien tik atskirų CK normų, reguliuojančių paveldėjimo teisinius santykius, perrašymas, nurodant, jog išvados daromos remiantis išdėstyta CK normų visuma, nėra tinkamas būdas pagrįsti sprendimą, kad patraukti baudžiamojon atsakomybėn asmenys savavaldžiavo. **M. K. ir A. K. nagrinėjamoje byloje pripažinti kaltais apeliacinės instancijos teismui nepadarius aiškios išvados apie tai, kokias CK ar kituose įstatymuose numatytas pareigas ar draudimus M. K. ir A. K. pažeidė iš buto išnešdami daiktus bei M. K. sudarydama buto panaudos sutartį.** Savavaldžiavimas BK 294 straipsnio prasme, esant ginčui dėl turto paveldėjimo, galėtų būti konstatuotas tik nustačius, kad patrauktų baudžiamojon atsakomybėn asmenų elgesys neatitiko įstatymuose numatytų konkrečių taisyklių. Daiktų išnešimas iš buto apeliacinės instancijos teismo nuosprendyje iš viso nesusijęs su kokiais nors M. K. ir A. K. padarytais civilinės teisės normų pažeidimais. Neatlygintinis laikinas nesunaudojamo daikto (buto) perdavimas naudotis ir valdyti nėra laikytinas savavaldžiavimu, už kurį turi būti traukiama baudžiamojon atsakomybėn, nes tokios sutarties sudarymu taip pat dar niekaip nėra padaroma žala asmeniui, siekiančiam pripažinti testamentą negaliojančiu bei paveldėti butą. Taigi teismas padarė išvadą, kad tarp M. K., A. K. bei I. L. **vykstantis ginčas dėl J. K. turto spręstinas civilinio proceso tvarka**“³¹⁶.

Kaip matyti iš nutarties, pagrindiniai išteisinimo argumentai buvo tokie, kad šiuo atveju nebuvo pažeista jokia tvarka (įstatymai, taisyklės ar pan.), pagal kurią išteisintieji turėjo įgyvendinti savo teises. Todėl teismas priėjo prie išvados, kad M. K. ir A. K. įgyvendino savo teises į paveldimą turtą nepiktnaudžiaudami savo teisėmis – bent jau tokiu mastu, kad tokia jų veika užtrauktų baudžiamąją atsakomybę. Kaip ir paminėta nutartyje, aišku, kad tarp šalių kilęs ginčas spręstinas (be to, jis jau ir yra sprendžiamas) civilinio proceso tvarka, todėl, jei sprendžiant šį ginčą teisme paaiškės, kad buvo piktnaudžiaujama teise ir padaryta žalos I. L. interesams, tokiu atveju, kaip ir numato CK 1.137 straipsnio 3 dalis, gali kilti civilinė atsakomybė. Taigi šiuo atveju, įvertinus savavaldžiavimo dispozicijos nekonkretumą, kaltinamų asmenų veiksmus ir jų mastą, buvo atskirta civilinė ir baudžiamoji atsakomybės. Nors teismas ir nenustatė, kad buvo

³¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K-441/2009).

³¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio 20 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2A-7-2/2010).

padarytas koks nors civilinės teisės pažeidimas, tačiau šis klausimas paliktas spręsti civilinio proceso tvarka.

Dar viena įdomi nutartis, kurioje buvo sprendžiama būtent darbe nagrinėjama problema, neseniai buvo priimta net Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos. Reikėtų pažymėti, kad šioje baudžiamojoje byloje kasacinis teismas nenustatė savavaldžiavimo požymių po to, kai juos buvo nustatę pirmos ir apeliacinės instancijos teismai:

A. P. nuteista už tai, kad nesilaikydama įstatymų nustatytos tvarkos, savavališkai vykdydama savo ginčijamą tariamą teisę į nukentėjusiajai S. P. priklausančias patalpas – tris kambarius, koridorių ir virtuvę name, nenustatytam asmeniui nurodė užmūryti duris, taip savavališkai uždraudė S. P. naudotis jai priklausančiomis patalpomis, dėl to ši iki 2008 m. vasario 1 d. neturėjo savo gyvenamosios vietos, be to, ji užvaldė bute buvusį S. P. priklausančią 16 330 Lt vertės turtą, taip nukentėjusiajai padarė didelę turtinę ir neturtinę žalą.

Kasacinis teismas, nutraukdamas bylą, pažymėjo: „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau – CK) nustato, kad įgyvendindami teises ir pareigas asmenys turi laikytis įstatymų, gerbti bendro gyvenimo taisykles ir geros moralės principus bei veikti sąžiningai, laikytis protingumo ir teisingumo principų. Draudžiama piktnaudžiauti savo teise, t. y. įgyvendinti civilines teises tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeistų ar varžytų kitų asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus ar darytų žalos kitiems asmenims arba prieštarautų subjektinės teisės paskirčiai (CK 1.137 straipsnis). Kai asmuo įgyvendina turimą subjektinę teisę sąmoningai ignoruodamas įstatymo reikalavimus, laikoma, kad jis veikia savavališkai, o kai toks savavališkas teisės vykdymas yra pavojingas ir padaro didelės žalos kito asmens teisėms ar teisėtiems interesams, atsiranda pagrindas taikyti baudžiamąją atsakomybę už savavaldžiavimą. Pažymėtina, kad nagrinėjamos bylos kontekste labai svarbus yra baudžiamosios ir kitų rūšių teisinės atsakomybės atribojimo klausimas. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pažymėta, kad „siekiant užkirsti kelią neteisėtoms veikoms ne visuomet yra tikslinga tokią veiką pripažinti nusikaltimu, taikyti pačią griežčiausią priemonę – kriminalinę bausmę. Todėl kiekvieną kartą, kai reikia spręsti, pripažinti veiką nusikaltimu ar kitokiu teisės pažeidimu, labai svarbu įvertinti, kokių rezultatų galima pasiekti kitomis, nesusijusiomis su kriminalinių bausmių taikymu, priemonėmis (administracinėmis, drausminėmis, civilinėmis sankcijomis ar visuomenės poveikio priemonėmis ir pan.)“. (Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d., 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimai). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje taip pat pasisakyta, kad tiek baudžiamosios teisės paskirtis, tiek ir bendrieji teisės principai, įtvirtinti demokratinių teisinių valstybių jurisprudencijoje, suponuoja tai, kad negalimas tokios teisinės praktikos formavimas, kai sprendžiant civilinius ginčus taikomos baudžiamosios teisės normos ir asmens elgesys esant išimtinai civiliniams teisiniams santykiams vertinamas kaip atitinkamos nusikalstamos veikos padarymas. Šios nuostatos yra aktualios aiškinant ir nustatant nusikalstamo savavaldžiavimo (BK 294 straipsnio 1 dalis) požymius. Pabrėžtina, kad BK 294 straipsnio 1 dalies dispozicija yra pakankamai abstrakti, pagrindiniai savavaldžiavimo objektyvieji požymiai (kaltininko vykdomos teisės rūšis, tvarka, kurios nesilaikoma, didelės žalos kriterijai) nesukonkretinti. **Todėl savavaldžiavimo**

bylose ypatingą reikšmę turi didelės žalos požymio motyvavimas, taip atskleidžiant padarytos veikos pavojingumą ir atribojant baudžiamąją ir kitų rūšių teises (civilinė, administracinė, drausminė) atsakomybes. Nepritartina praktikai, kai įvairūs tarpusavyje kylantys konfliktai ir ginčai dirbtinai kriminalizuojami kaltinant vieną iš konfliktuojančių pusių nusikalstamu savavaldžiavimu, neanalizuojant, ar **pakankamas padarytų veiksmų pavojingumas, neįvertinant kitų teisės šakų normų veiksmingumo atkuriant pažeistas teises**. Nagrinėjamos bylos aplinkybės leidžia daryti išvadą apie civilinę nuteistosios ir nukentėjusiosios konflikto prigimtį. <...> Esant tokiai situacijai, pažeistų teisių naudotis savo nuosavybės dalimi gynimo principus ir būdus nustato civilinės teisės normos. CK 4.75 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad bendrosios dalinės nuosavybės teisės objektas valdomas, juo naudojamosi ir disponuojama bendraturčių sutarimu. Kai yra nesutarimas, valdymo, naudojimosi ir disponavimo tvarka nustatoma teismo tvarka pagal bet kurio iš bendraturčių ieškinį. Kol ginčas bus išspręstas, teismas ginčo objektui gali skirti administratorių. CK 4.95 ir 4.98 straipsniai nustato, kad savininkas turi teisę išreikalauti savo daiktą iš svetimo neteisėto valdymo, taip pat reikalauti pašalinti bet kuriuos jo teisės pažeidimus, nors ir nesusijusius su valdymo netekimu. 2002 m. S. P. kreipėsi į Vilniaus miesto 1-ąją apylinkės teismą su ieškiniu dėl ginčo patalpų padalijimo ir naudojimosi tvarkos nustatymo, tačiau į teismo posėdį nei ji, nei jos atstovė neatvyko, todėl ieškinys paliktas nenagrinėtas. Taigi **civilinėmis teisinėmis galiomybėmis nebuvo pasinaudota**, tuo tarpu ilgai trukusio baudžiamojo proceso priemonėmis nukentėjusiosios teisė naudotis savo nuosavybe taip ir liko neatkurta. Nagrinėjamoje byloje A. P. nuteista už savavaldžiavimą pagal BK 294 straipsnio 1 dalį, tačiau esminis šios nusikalstamos veikos požymis – didelės žalos padarymas – nei kaltinamajame akte, nei teismų nuosprendyje ir nutartyje neatskleistas, konstatuotas formaliai, be motyvų. <...> Pirmiau minėtų aplinkybių visuma neleidžia daryti neabejotinos išvados, kad savavališki A. P. veiksmai ir jų sukelti padariniai **yra tiek pavojingi**, kad būtų galima konstatuoti nusikalstamos veikos požymius³¹⁷.

Kaip matyti iš nutarties, šioje baudžiamojoje byloje pagrindinis dėmesys buvo skiriamas didelės žalos požymio įvertinimui. Esminiais kriterijais, galinčiais padėti nustatyti žalos mastą, buvo pasirinkti padaryto teisės pažeidimo pavojingumo laipsnis bei *ultima ratio* principas. Nors šis principas nutartyje tiesiogiai neminimas, tačiau galima suprasti, kad kalbama būtent apie jį: „*Labai svarbu įvertinti, kokių rezultatų galima pasiekti kitomis, nesusijusiomis su kriminalinių bausmių taikymu, priemonėmis*“. Atkreiptinas dėmesys, kad tai bene pirmasis atvejis, kai nusikalstamos veikos požymiams pagrįsti ar paneigti (šiuo atveju per didelės žalos požymį) buvo panaudoti tokie kriterijai kaip pavojingumas ar *ultima ratio*. Manytina, kad kasacinis teismas tokiu būdu formuoja teisingą praktiką, nes tiek darbe analizuojamas savavaldžiavimo nusikaltimas, tiek kitos nusikalstamos veikos nuo civilinio pobūdžio teisės pažeidimų gali būti atribojamos vadovaujantis būtent šiais kriterijais. Tokie argumentai labai sustiprina teismo poziciją, todėl tokiai teismų praktikai pritartina.

Apibendrinant pastaruosius du pavyzdžius iš teismų praktikos, norėtusi pabrėžti, kad, viena vertus, tokie skirtingi paskutinės instancijos teismo sprendimai (pirmasis

³¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2011 m. spalio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-P-267/2011).

pavyzdys) negali būti pateisinami, ypač tais atvejais, kai asmenys pripažįstami kaltais arba išteisinami. Tačiau kita vertus, šios situacijos tik parodo savavaldžiavimo normos sudėtingumą ir problemišumą, galiausiai taip pat ir situacijų aktualumą. Pastebima, kad nutartyse analizuojama ne tik savavaldžiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo problema, bet ir apskritai šios baudžiamosios teisės normos konstrukcija, konstatuojamas atitinkamų jo požymių neapibrėžtumas ir pan. Todėl kai kurie autoriai apskritai siūlo atsisakyti savavaldžiavimo kaip nusikalstamos veikos, nes ši norma yra prieštaringa ir gana dažnai sukelia nereikalingos painiavos. Pavyzdžiui, O. Fedosiukas, nagrinėdamas savavaldžiavimo reikalingumą baudžiamajame įstatyme, teigia, kad savavaldžiavimo nusikaltimo sudėties veikos požymiai (savavališkas teisės vykdymas, įstatymo nustatytos tvarkos nesilaikymas, tariama teisė) ir padariniai (didelė žala asmens teisėms ir interesams) suformuluoti neinformatyviai, paliekant pernelyg daug vertinimo laisvės, nesilaikant baudžiamosios teisės principų ir paskirties. Tokia padėtis komplikuoja baudžiamosios ir administracinės atsakomybių už savavaldžiavimą atribojimą, nulemia teismų praktikos nenuoseklumą, įvairių civilinių teisinių ginčų kriminalizavimą, nepagrįstą savavaldžiavimo normos taikymą. Todėl yra siūlomi tokie šios problemos sprendimo alternatyvūs variantai:

- 1) Sukonkretinti (kartu ir susiaurinti) savavaldžiavimo sudėtį pavojingais veikimo būdais, t. y. fizine ir psichine prievarta, kurie turėtų tapti ne kvalifikuojančiais, bet būtiniais pagrindinės sudėties požymiais. Sukonkretinus savavaldžiavimo sudėtį pavojingais veikimo būdais, neteisėtumas būtų natūraliai susietas ne su miglotų tvarkų pažeidimu, bet su akivaizdžiai agresyviu elgesiu, kuris pats savaime yra baustinas.
- 2) Atsisakyti savavaldžiavimo normos apskritai, taip būtų išvengta civilinių teisinių santykių ir ginčų nepagrįsto kriminalizavimo pavojaus, įvairių teisinių manipuliacijų savavaldžiavimo norma; taip pat būtų panaikinta baudžiamosios ir administracinės atsakomybių už savavaldžiavimą atribojimo problema bei atsisakyta koncepcinio prieštaravimo, kurį sukuria savavaldžiavimo norma, kai teisės vykdymo aplinkybė dažniausiai ne lengvina, bet sunkina veikos teisinį vertinimą; galiausiai nebeliktų prielaidų įvairiems teismų praktikoje pasitaikantiems nukrypimams, kai plėšikų ar turto prievartautojų veiksmams nepagrįstai perkvalifikuojami į savavaldžiavimą³¹⁸.

Manytina, kad darbe keliamai problemai (savavaldžiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimui) išspręsti pakaktų pirmojo problemos sprendimo būdo. Juk nuستاčius aiškius baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijus – tokius kaip fizinė ar psichinė prievarta, būtų paprasčiau atskirti, kada koks teisės pažeidimas buvo padarytas. Esant bet kokios prievartos požymiams, visais atvejais būtų taikoma baudžiamoji atsakomybė, o kai tokios prievartos nėra – civilinė. Nors šis būdas ir padėtų atriboti savavaldžiavimą ir civilinės teisės pažeidimą, tačiau abejotina, kad tai būtų universalus visų, su savavaldžiavimo norma susijusių, problemų išsprendimas. Taigi apibendrinant reiktų pasakyti, kad kylant daug problemų dėl savavaldžiavimo nusikaltimo apibrėžimo, jo požymių aiškumo, atribojimo nuo civilinių ar administracinių teisės pažeidimų

³¹⁸ Fedosiukas, O., *supra note* 308, p. 277.

problemų, būtina platesnė teorinė mokslinė diskusija dėl šios normos tobulinimo ar apskritai reikalingumo baudžiamajame įstatyme. Tačiau ši diskusija išeina už darbo uždavinių ribų, todėl plačiau minėtos problemos nebus nagrinėjamos.

2.5.3. Savavaldžiavimas ir savigny: dviejų skirtingų normų panašumai ir atribojimo kriterijai

Savigny, kaip civilinių teisių gynimo būdas, buvo žinoma jau nuo seniausių laikų ir įtvirtinta net visuose trijuose Lietuvos Statutuose³¹⁹. Šiuo metu galiojančio Civilinio kodekso 6.253 straipsnio 8 dalis apibrėžia savigny taip: tai asmens veiksmai, kuriais jis teisėtai priverstinai įgyvendina savo teisę, kai neįmanoma laiku gauti kompetentingų valstybės institucijų pagalbos, o nesiėmus savigny priemonių įgyvendinti teisę būtų negalima arba sunku. Asmuo pasinaudojęs savigny teise neteisėtai arba be pakankamo pagrindo, privalo atlyginti padarytą žalą. O CK 1.139 straipsnis numato, kad panaudoti savigny ginant savo civilines teises leidžiama tik šio kodekso numatytais atvejais. Savigny būdai ir priemonės turi atitikti teisės pažeidimo pobūdį ir kiekvienu konkrečiu atveju neperžengti savigny ribų. Naudojant savigny, būtina gerbti žmogaus teises ir laisves bei laikytis įstatymų reikalavimų.

Civilinės teisės mokslininkai, apibendrinami kodekse pateikiamus savigny sudedamuosius elementus, išskiria tokius jos bruožus:

- 1) Teisė į savigny įgyvendinama tada, kai pažeidžiama asmens civilinė teisė arba yra reali tokio pažeidimo grėsmė;
- 2) Savigny įgyvendinama vienašališkai ir tik veikimu;
- 3) Galimybė realizuoti konkretų savigny būdą turi būti numatyta įstatyme arba sutartyje;
- 4) Savigny veiksmais siekiama užtikrinti teisės neliečiamumą, užkirsti kelią nusikaltimui, likviduoti pažeidimo padarinius;
- 5) Galimybė apskųsti asmenį, savarankiškai ginantį savo civilines teises, kompetentingai institucijai.

Be to, kartu išskiriamos ir savigny realizavimo teisėtumo sąlygos: asmuo gali savarankiškai ginti tik savo galiojančią teisę; žala, padaryta realizuojant savigny teisę, neturi akivaizdžiai neatitikti realiai arba galimai ateityje atsirasiančiai žalai, kurią padarė arba padarys pažeidėjas; savigny būdai neturi peržengti ribų, būtinų jiems realizuoti³²⁰.

Dažniausiai civilinės teisės teorijoje minimi tokie savigny pavyzdžiai: teisėtas kitam asmeniui priklausančio daikto valdytojas, turintis teisę pareikšti reikalavimą daikto savininkui, gali sulaikyti jo daiktą tol, kol bus patenkintas reikalavimas. Pavedimo atveju įgaliotinis, kuris veikia kaip įgaliotojo komercinis atstovas, turi teisę sulaikyti privalomus perduoti įgaliotojui daiktus, kol įgaliotojas su juo visiškai atsisakytys. Komiso atveju komisionierius turi teisę sulaikyti turimus daiktus, kuriuos privalo perduoti komitentui ar jo nurodytam asmeniui, jeigu komitentas nevykdo savo

³¹⁹ Miškinis, P. A. Savigny Lietuvos civilinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2002, 28(20), p. 17-22.

³²⁰ Baranauskas, E., *et. al.*, *supra note 41*, p. 461.

prievolių komisionieriui. Pasaugos atveju saugotojas turi teisę sulaikyti jam perduotą saugoti daiktą tol, kol davėjas su juo atsiskaitys, tik jeigu pasaugos sutartis nenustato ko kita. O vežimo atveju vežėjas turi teisę sulaikyti jam perduotus krovinius ir bagažą, kol bus sumokėtas jam priklausantis vežimo užmokestis ir kitos sumos, tik jeigu įstatymas ar vežimo sutartis nenustato kitaip³²¹. Taigi kaip matome, *daikto sulaikymas – tai pagrindinė ir vienintelė savignynos priemonė*. Tokiai nuomonei pritaria ir civilinės teisės specialistė Asta Jakutytė-Sungailienė, nagrinėjusi daikto sulaikymą, kaip alternatyvią prievolių užtikrinimo priemonę ir kaip vienintelę teisėtą savignynos galimybę Lietuvoje. Bet, jos nuomone, šis sąrašas nėra baigtinis, nes sulaikymo teisės įtvirtinimas specialiomis normomis nepaneigia galimybės sulaikymo teise pasinaudoti ir kitokių prievolių šalims. Taip pat ši autorė pateikia daikto sulaikymo teisės požymius:

- Nedalumas: daikto sulaikymo teisė nedaloma, todėl valdytojas turi teisę sulaikyti visą daiktą, kol bus patenkintas jo reikalavimas.
- Daikto sekimo teisė: daiktinės teisės yra absoliutaus pobūdžio ir suvaržo daiktą tokiu būdu, kad net ir pasikeitus daikto savininkui daiktinė teisė išlieka, t. y. ji pereina kartu su daiktu.
- Teisė į sulaikytojo daikto vaisius: asmuo gali pasilikti sulaikyto daikto vaisius ir taip patenkinti savo reikalavimus pirmiau už kitus kreditorius.
- Specifiniai atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai: daikto sulaikymo teisė atsiranda tais atvejais, kai kreditorius įgyja reikalavimo teisę į skolininką ir valdo skolininko daiktą; daikto sulaikymo teisė baigiasi skolininkui tinkamai įvykdžius savo prievolę kreditoriui arba skolininkui pateikus adekvatų prievolės įvykdymo užtikrinimą ir praradus valdymo teisę į sulaikytą daiktą.
- Sulaikymo objekto nepakeičiamumas: sulaikymo teisė atsiranda būtent į tą daiktą, kuris yra kreditoriaus valdomas, o ne į bet kokius kitus daiktus.
- Išlaidų, susijusių su daikto sulaikymu, atlyginimas: daikto sulaikymo teisę turintis asmuo turi teisę reikalauti iš daikto savininko atlyginti daikto išlaikymo išlaidas.
- Specifinis šios daiktinės teisės turinys: kreditorius negali daikto išnuomoti, įkeisti, kitaip suvaržyti, naudoti pagal paskirtį, išskyrus tokį naudojimą, kuris būtinas daiktui išsaugoti³²².

Analizuojant savavaldžiavimą ir savignyną kaip atskirų teisės šakų kategorijas galima padaryti atitinkamas išvadas ir surasti jų panašumus. Savavaldžiavo (vienas iš alternatyvių veikimo būdų) reiškia – neteisėtai (nesilaikydamas įstatymų nustatytos tvarkos) savavališkai vykde savo tikrą teisę, o savo civilines teises gynė savignynos būdu reiškia – teisėtai priverstinai įgyvendino savo teisę. Kaip matyti, asmuo abiem atvejais priverstinai (savo valia) įgyvendina (vykdo) savo turimas teises, todėl savavaldžiavimas ir savignyna tampa labai panašūs. Žvelgiant istoriškai, 1964 m. priėmus Civilinį kodeksą, savignyna kaip civilinių teisių gynybos būdas buvo draudžiama ir traktuojama kaip savavaldžiavimas. Toks draudimas galiojo iki 2001 m. liepos mėnesio, kai įsigaliojo šiek

³²¹ Babanas, A., et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 274-275.

³²² Jakutytė-Sungailienė, A. Daikto sulaikymo teisė. *Justitia*. 2007, 3(65), p. 20-21.

tiesiems anksčiau priimtas ir šiuo metu galiojantis Civilinis kodeksas, kuriame vėl sugrąžintas savignos institutas³²³. Todėl manytina, kad tuo metu bet koks priverstinis savo teisių gynimas galėjo būti traktuojamas kaip nusikaltimas arba bent jau administracinis teisės pažeidimas. Sugrąžinus savignos institutą, atrodytų, padėtis turėjo pasikeisti ir veikos, anksčiau laikytos nusikaltimais, galėtų būti pripažintos savignos. Tačiau, kaip pastebi šio instituto tyrinėtojai, teismų praktikos Lietuvoje daikto sulaikymo teisės klausimu beveik nėra³²⁴. Taigi negalima atmesti prielaidos, kad net ir vėl atsiradus savignos institutui, padėtis nuo tada, kai savignos buvo draudžiama, nepasikeitė ir bet koks priverstinis savo teisės vykdymas gali būti pripažintas savavaldžiavimo nusikaltimu (kai kuriais atvejais galbūt ir administraciniu teisės pažeidimu). Tai tik patvirtina gana plati ir įvairi baudžiamųjų ir administracinių bylų dėl savavaldžiavimo praktika, tuo tarpu savignos, kaip civilinių teisių gynbos priemonė, greičiausiai užmirštama.

Kriterijai, atskiriantys savavaldžiavimą ir savigną, turėtų būti analogiški jau analizuotiems kriterijams, kurie nors ir nėra pakankami, tačiau teismų praktikoje naudojami atskiriant savavaldžiavimą ir piktnaudžiavimą teise. Taigi vienas iš esminių kriterijų, skiriančių BK 294 straipsnyje numatytą nusikaltimą, ir savigną, galėtų būti teisėtai ar ne asmuo vykdo savo teisę. Kaip jau minėjau, šio nusikaltimo dispozicijoje tai turi pasireikšti kaip „nesilaikė įstatymų nustatytos tvarkos“ (*neteisėtai*), nes savignos sąvokoje nurodomas priverstinis *teisėtas* savo teisės vykdymas. Kita vertus, jeigu savignos buvo naudojama teisėtai, neperžengus jos ribų, tokiu atveju asmuo turi būti atleidžiamas nuo civilinės atsakomybės pagal CK 6.253 straipsnį, net jeigu ir padarė žalą kitiems asmenims. Neatrodo pateisinama situacija, kai asmeniui, kuris teisėtai gina savo teises savignos būdu, nekyla net civilinė atsakomybė, o esant teisėtumo pažeidimams, svarstomas jau net patraukimo baudžiamojon atsakomybėn klausimas. Todėl visų pirma turi būti nagrinėjama galimybė asmeniui pritaikyti civilinę atsakomybę, ir tik po to – baudžiamąją. Nepaisant anksčiau išsakytos kritikos dėl savavališko teisės vykdymo nesilaikant įstatymų nustatytos tvarkos požymio neaiškumo, manytina, kad šis kriterijus galėtų padėti atskiriant savavaldžiavimą ir savigną. Tik šiuo atveju daugiau dėmesio reikėtų skirti ne atliktų veiksmų atitikimui savavaldžiavimo veikos požymiams, bet savignos teisėtumo kriterijams, kurie yra žymiai aiškiau apibrėžti.

Kaip ir piktnaudžiaujant teise, taip ir savignos būdu priverstinai vykdant savo teisę, paprastai padaroma žala kitiems asmenims. Pavyzdžiui, taikant daikto sulaikymo teisę, visais atvejais vienokio ar kitokio dydžio žala yra daroma skolininkui, kurio daiktą sulaikė kreditorius dėl neatsiskaitymo su juo. Tokiu būdu skolininkas laikinai praranda daiktą ir patiria turtinę ar neturtinę žalą. Vadinas, taip pat ir žalos aspektu savavaldžiavimas ir savignos supanašėja. Civiliniame kodekse nepasisakyta, koks žalos dydis yra leidžiamas, tik nustatoma, kad savignos būdai ir priemonės turi atitikti teisės pažeidimo pobūdį ir kiekvienu konkrečiu atveju neperžengti savignos ribų. Tačiau, kaip jau minėta, teorijoje šios ribos patikslinamos ir pabrėžiama, kad žala, padaryta realizuojant savignos teisę, neturi akivaizdžiai neatitikti realiai arba galimai ateityje atsirasiiančiai žalai, kurią padarė arba padarys pažeidėjas. Tai reiškia, kad naudojant savigną žala gali būti padaryta bet kokio dydžio, kurio leistinumas priklauso

³²³ Miškinis, P. A., *supra* note 319, p. 17-22.

³²⁴ Jakutyte-Sungailienė, A., *supra* note 322, p. 20-21.

nuo situacijos. Tuo atveju, jeigu asmeniui gresia arba padaroma žala yra didelė, galima padaryti išvadą, kad jis, priverstinai gindamas savo teises, gali padaryti irgi didelę žalą. Taigi šiuo aspektu savignyva ir savavaldžiavimas gali net visiškai sutapti (!), todėl juos aiškiai atskirti tampa nebeįmanoma. Ir vėl iškyla tas pats klausimas: kodėl tais atvejais, kai buvo padaryta nors ir didelė žala (kai ji viršijo nustatytas ribas), negalėtų būti sprendžiamas civilinės atsakomybės klausimas? Juk iš esmės tokiu atveju tik būna peržengiamos teisėtos savignyvos ribos. Tokiu būdu didelės žalos požymis negali tapti universaliu kriterijumi, atskiriančiu savavaldžiavimą ir savignyvą. Žinoma, šis požymis kiekvienu atveju privalo būti įvertintas, kad ir dėl to, jog tai yra būtina baudžiamosios atsakomybės taikymo sąlyga.

Reikėtų pažymėti, kad nagrinėjama ir lyginama tik BK 294 straipsnio 1 dalis, nes kvalifikuota savavaldžiavimo sudėtis atribojimo problemų sukelti negalėtų. Esant psichinei ar fizinei prievartai, automatiškai gali būti taikoma tik baudžiamoji atsakomybė ir diskusija, ar pakaktų vien tik civilinės atsakomybės, iš esmės praranda aktualumą.

Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad savignyva su savavaldžiavimu buvo lyginama tik esant visoms kitoms sąlygoms, kurios jai keliamos, t. y. buvo neįmanoma laiku gauti kompetentingų valstybės institucijų pagalbos, o nesiėmus savignyvos priemonių įgyvendinti teisę būtų negalima arba sunku. Apibendrinant galima padaryti išvadą, kad šios skirtingų teikėš šakų, tačiau labai panašios teisės normos gali kelti problemų jas atribojant ne tik baudžiamosios teisės teorijoje, bet ir teismų praktikoje. Nepaisant to, kad iki šiol Lietuvos baudžiamajoje teisėje tai iš esmės nenagrinėta ir beveik nepastebėta problema, ji išlieka aktuali ir pastaruoju metu.

O štai, pavyzdžiui, peržvelgus Rusijos baudžiamosios teisės mokslinę literatūrą, analizuojančią savavaldžiavimo nusikaltimą, pastebima, kad ne vienas šios šalies mokslininkas mato problemų atribojant savavaldžiavimo ir savignyvos normas. Rusijos civiliniame kodekse taip pat yra analogiškas institutas – savignyva, kuri apibrėžiama iš esmės taip pat kaip ir Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse. Šio kodekso 14 straipsnis numato savignyvos ribas: savignyvos būdai turi būti proporcingi padarytam pažeidimui ir neišeiti už veiksmų, būtinų pažeidimo užkardymui, ribų. Rusijos baudžiamasis kodeksas taip pat įtvirtina savavaldžiavimo nusikaltimą, kurio apibrėžimas beveik toks pat kaip ir Lietuvos baudžiamajame įstatyme. Todėl dauguma Rusijos mokslininkų pripažįsta, kad riba tarp savavaldžiavimo ir savignyvos yra labai siaura ir reikalinga gilesnė mokslinė analizė³²⁵. Pavyzdžiui, S. U. Vanejevas teigia, kad savavaldžiavimo ir savignyvos sąvokos iš esmės sutampa, todėl autorius siūlo tobulinti Rusijos baudžiamajame kodekse įtvirtintą savavaldžiavimo sąvoką, dispozicijoje tiesiogiai nurodant dar vieną veikimo būdą, t. y. kad savavaldžiavimu turi būti laikomi ir tokie veiksmai, kuriais viršijamos savignyvos teisės ribos (žinoma, dėl to turi būti padaroma didelė ar esminė žala). Taigi, anot S. U. Vanejevo, takoskyra tarp savavaldžiavimo ir savignyvos

³²⁵ Sapronov, Ju. V. *Ugolovnaja otvetstvennost' za samoupravstvo. Aftoreferat dissertaciji kandidata juridicheskikh nauk*. [Criminal Responsibility for Self-Governing. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Moskva, 2002 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1233890>>;

Sokolova, O. V. *Samoupravstvo. Aftoreferat dissertaciji kandidata juridicheskikh nauk*. [Self-Governing. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Ivanov, 2001 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/101771.html>>.

yra padarytos žalos dydis. Jeigu asmuo, ginantis savo teisės savigynos būdu, padaro aiškiai neadekvačią savo pažeistoms teisėms žalą, tokiu atveju jam turi būti taikoma baudžiamoji atsakomybė už savavaldžiavimą³²⁶.

Kiti Rusijos baudžiamosios teisės specialistai mano, kad sunkumų atribojant savavaldžiavimą ir savigyną kyla ir dėl to, kad savigynos institutas Rusijos civilinėje teisėje yra gana naujas dalykas. O savavaldžiavimo nusikaltimu siūloma laikyti bet kokius asmens veiksmus, kuriais bent kiek viršijamos savigynos teisėtumo ribos³²⁷. Taigi daroma išvada, kad asmeniui, savarankiškai ginančiam savo teises, arba visai nekils jokia atsakomybė (kai jo veiksmai atitiks savigynos sąlygas), arba, esant menkiausiam savigynos teisėtumo pažeidimui, kils baudžiamoji atsakomybė.

O štai, pavyzdžiui, I. P. Titenkovas teigia, kad savavaldžiavimą ir savigyną reikėtų atskirti pagal tokius kriterijus:

- savavaldžiavimo metu galima vykdyti tiek tikrą, tiek tariamą savo teisę;
- savavaldžiavimo metu padaroma esminė žala;
- savigyna galima tik nustatytais būdais ir neturi būti peržengiamos jos ribos³²⁸.

Apibendrinant Rusijos teisinėje literatūroje išsakytas idėjas, galima padaryti išvadą, kad nors šios šalies mokslininkai šiai problemai skyrė žymiai daugiau dėmesio negu Lietuvos autoriai, tačiau reikšmingų kriterijų, pagal kuriuos būtų galima atiboti savavaldžiavimą ir savigyną, nesurado. Kaip matyti, dauguma jų nurodo esminės (didelės) žalos požymį, tačiau, kaip jau minėjau, jis ne visada galėtų tinkamai padėti išspręsti šią problemą.

Išanalizavus ikiteisminio tyrimo praktiką, pastebima, kad neretai pareiškėjai kreipiasi į teisėsaugos institucijas dėl galimai įvykdyto savavaldžiavimo, nors paprastai patys pažeidžia kito asmens teises, o kitas asmuo priverstinai šias savo teises įgyvendina. Dėl to pareiškėjai patiria žalos ar kitų nepatogumų ir tikisi su policijos pagalba išspręsti savo problemas. Štai 2009 m. gegužės 4 d. *Vilniaus rajono apylinkės prokuratūroje buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas Nr. 57-2-053-09 dėl to, kad S. A., nesilaikydama įstatymų nustatytos tvarkos, savavališkai vykdė ginčijamą teisę į paliktą turtą ir užvaldė savo mirusios sesers J. Š. dokumentus: preliminarįsias sutartis dėl žemės sklypo, pastatų, gyvenamojo namo mainų, sprendimus dėl žemės sklypo grąžinimo, paskolos raštelius ir kitus svarbius dokumentus dėl palikto turto, taip padarydama didelės žalos kitų paveldėtojų teisėtiems interesams. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad S. A. savo veiksmais nepadarė jokios žalos kitiems paveldėtojams, net nesuvokė, kad elgiasi netesėtai, o pradėjus ikiteisminį tyrimą visus dokumentus grąžino. Todėl ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas nepadarius veikos, turinčios nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių*³²⁹. Iš ty-

³²⁶ Vanejev, S. U., *supra* note 312.

³²⁷ Vitman, E. V. *Samoupravstvo: problemy kvalifikacii. Aftoreferat dissertacii kandidata juridicheskikh nauk* [Self-Governing: Problems of Qualification. Summary of PhD Thesis] [interaktyvus]. Ekaterinburg, 2006 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1327206>>

³²⁸ Titenkov, I. P. *Ugolovnaja otvetstvennost' za samoupravstvo. Aftoreferat dissertacii kandidata juridicheskikh nauk*. [Criminal Responsibility for Self-Governing. Summary of PhD Thesis] [interaktyvus]. Krasnojarsk, 2009 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1357845>>.

³²⁹ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-2-053-09.

rimo medžiagos matyti, kad pareiškėjai į prokuratūrą kreipėsi vien dėl to, kad greičiau atgautų reikalingus dokumentus, o juos atgavę, net nepageidavo, kad būtų tęsiamas ikiteisminis tyrimas.

Kitas ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas dėl to, kad *darbuotojai Ž. B. ir M. A. turėjo įvairius daiktus, kuriuos jiems, kaip darbo priemonės, buvo patikėjęs jų darbdavys T. J. Pasibaigus darbo santykiams Ž. B. ir M. A. daiktų: kompiuterio su buhalterinės apskaitos programa, 6 segtuvų su buhalteriniais dokumentais, dviejų telefonų Nokia E-51 ir Nokia 6300 negražino, o laikė su savimi, nes norėjo, kad T. J. išmokėtų jiems nesumokėtą atlyginimą už darbą jo įmonėje. Ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas nesant BK numatytų savavaldžiavimo požymių, t. y. T. J. nebuvo padaryta didelė žala*³³⁰. Nors ikiteisminio tyrimo medžiagoje ar nutarime nutraukiant ikiteisminį tyrimą apie savignyą, kaip civilinių teisių gynbos priemonę, neužsimenama, tačiau manytina, kad šiuo atveju kaip tik ir buvo pasinaudota savigny, o būtent daikto sulaikymo teise. Todėl jeigu darbuotojų veiksmai atitiktų šių civilinės teisės institutų teisėtumo sąlygas, jų atžvilgiu negalėtų būti taikoma apskritai jokia teisinė atsakomybės rūšis, o esant tam tikriems pažeidimams, jie turėtų būti laikomi deliktais ir taikoma tik civilinė atsakomybė.

Tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek teisme dar retai pasitaiko atvejų, kai kaltininkas, kuris kaltinamas savavaldžiavimu, savo nekaltumą įrodinėtu pasinaudodamas CK nustatytu savigny institutu. Todėl teismų praktikos, aiškinančios savavaldžiavimo ir savigny atribojimo problemas, beveik nėra. Pavyko surasti tik vieną baudžiamąją bylą, nagrinėtą Lietuvos Aukščiausiajame Teisme, kurioje kaltininkas bandė savo veiksmus pateisinti savigny: *V. T. pagal BK 294 straipsnio 1 dalį, nuteistas už tai, kad jis, veikdamas bendrininkų grupė su dviem asmenimis, nesilaikydamas įstatymų nustatytos tvarkos, savavališkai vykdė ginčijamą teisę: reikalaujamas gražinti jam 4000 JAV dolerių skolą, taip pat dėl reikalų Londone susidariusias skolas kitiems ikiteisminio tyrimo metu nenustatytiems asmenims, prievarta suvaržė nukentėjusiojo A. B. laisvę ir kaip skolos gražinimo garantą paėmė nukentėjusiojo 20 000 Lt vertės automobilį. Taip veikdamas nuteistasis V. T. atėmė nukentėjusiajam galimybę naudotis savininko teisėmis ir padarė didelę žalą nukentėjusiojo A. B. teisėms bei teisėtiems interesams.*

Kasatorius skunde nurodė, kad CK 1.139 straipsnis suteikia asmeniui teisę į civilinių teisių savigny, svarbu tik, kad savigny priemonės atitiktų pažeidimo pobūdį, o CK 6.38 straipsnis nustato, kad prievolės turi būti vykdomos sąžiningai ir tinkamai. Faktų, kad kasatorius netinkamai bandytų realizuoti savo tikrą reikalavimo teisę, nenustatyta. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, atmesdamas nuteistojo skundą, pažymėjo: „Teiginiai bandant pateisinti nuteistojo veiksmus CK 1.139 straipsnyje įtvirtinta teise į civilinių teisių savigny nėra pagrįsti. Civiliniai įstatymai griežtai reglamentuoja savigny panaudojimą. CK 6.253 straipsnio 8 dalis apibrėžia savigny kaip asmens veiksmus, kuriais jis teisėtai priverstinai įgyvendina savo teisę, kai neįmanoma laiku gauti kompetentingų valstybės institucijų pagalbos, o nesiėmus savigny priemonių teisės įgyvendinimas taptų negalimas arba iš esmės pasunkėtų. CK 1.139 straipsnio 1 dalis nustato, kad panaudoti savigny ginant savo civilines teises leidžiama tik šio kodekso numatytais atvejais. Iš visų CK įtvirtintų savigny būdų tik daikto sulaikymas (CK 4.229 straipsnis) bent kiek panašus į V. T. atliktus veiksmus ir gali būti apskritai nagrinėjamas jo

³³⁰ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-1-085-10.

padarytos veikos kontekste. Pagal CK 4.229 straipsnį sulaikyti svetimą daiktą, kol bus patenkintas reikalavimas, gali tik daikto teisėtas valdytojas, turintis reikalavimo teisę į daikto savininką. Byloje nėra jokių duomenų, kad V. T. būtų teisėtas nukentėjusiojo automobilio valdytojas, be to, teisė sulaikyti daiktą nesuponuoja prievartinio daikto atėmimo iš savininko, kaip buvo nagrinėjama atveju. Todėl kolegija atmets kasacinio skundo argumentus dėl to, kad nuteistojo veiksmai atitinka savignyos požymius.³³¹

Teismas atmetė nuteistojo argumentus, nes jo veiksmai iš esmės neatitiko viešintelio iš savignyos būdų – daikto sulaikymo teisės, t. y. daiktas nebuvo teisėtame kaltininko valdyme, o priešingai, daiktas buvo prievarta užvaldytas. Žinoma, situacija greičiausiai pasikeistų, jei minėtas daiktas (automobilis) būtų ne prievarta užvaldytas, bet teisėtame nuteistojo valdyme. Tokiu atveju, jeigu nuteistojo veiksmai atitiktų kitus daikto sulaikymui keliamus teisėtumo reikalavimus, būtų galima kelti pagrįstą klausimą, ar nėra savignyos požymių. Vadinas, šiuo atveju savavaldžiavimą ir savignyą atribojo nagrinėtas teisėtumo/neteisėtumo požymis.

Kitoje byloje apie savignyą neužsimenama, tačiau nesant didelės žalos požymio, situacija įvertinta kaip civiliniai teisiniai santykiai: *Trakų rajono apylinkės teismo nuosprendžiu T. S. buvo nuteistas už tai, kad, nesilaikydamas įstatymų nustatytos tvarkos, savavališkai, vykdydamas ginčijamą, bet nerealizuotą savo teisę, nuo benzovežio GAZ-3307, priklausančio P. A. L., nuėmė 3000 Lt vertės filtruojantį benzino siurbį FZA, 1200 Lt vertės pildomo benzino kiekio skaitiklį su žarnom ir pistoletu, kurie iki šiol yra laikomi T. S. priklausančiame garaže, taip padarė didelės žalos P. A. L. teisėms ir teisėtiems interesams, t. y. padarė nusikaltimą, numatytą BK 294 straipsnio 1 dalyje. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. liepos 22 d. nuosprendžiu T. S. išteisintas, neįrodžius, kad padaryta veika, turinti BK 294 straipsnio 1 dalies nusikaltimo požymių. Apeliacinės instancijos teismas konstatavo, kad pirmosios instancijos teismo nuosprendyje T. S. kaltė dėl savavaldžiavimo iš esmės grindžiama vien nukentėjusiojo P. A. L. parodymais, kurie nėra nuoseklūs. Kolegijos įsitikinimu, vien nukentėjusiojo parodymais grįsti apkaltinamąjį nuosprendį, kai tarp nukentėjusiojo ir kaltinamo savavaldžiavimu asmens yra ginčas dėl turto, negalima. Apeliacinės instancijos teismas nurodė, kad didelės žalos požymis pirmosios instancijos teismo nuosprendžiu nustatytas nepagrįstai. Šioje situacijoje yra aiškūs civiliniai, o ne baudžiamosios atsakomybės teisiniai santykiai, todėl T. S. išteisintinas neįrodžius, kad jis padarė veiką, turinčią nusikaltimo požymių. Kasacinis teismas, palikdamas išteisinamąjį nuosprendį, pažymėjo: „Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. liepos 22 d. nuosprendžiu konstatuota, kad kaltininko T. S. veiksmais P. A. L. teisėtiems interesams didelės žalos nebuvo padaryta ir todėl priimtas išteisinamasis nuosprendis. Požymis „didelė žala“ yra vertinamasis ir kiekvienu konkrečiu atveju nustatinėjamas atsižvelgiant į visas bylos aplinkybes. Apeliacinės instancijos teismo nuosprendyje nurodyti motyvai, kuriais pagrįsta teismo išvada, jog didelės žalos požymis pirmosios instancijos teismo nuosprendžiu nustatytas nepagrįstai. Nukentėjusysis P. A. L. negalėjo pagrįsti nei turtinės, nei neturtinės žalos dydžio“³³².*

³³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-778/2007).

³³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-30/2011).

Šiuo atveju iš nutarties neaišku, nei kokią (tikrą ar tariamą) teisę vykdė kaltininkas, nei kieno valdyme buvo benzovežis (nukentėjusiojo ar kaltininko). Be abejo, nesant didelės žalos požymio, nėra ir savavaldžiavimo sudėties, tačiau argumentacija esant civiliniams santykiams žymiai sustiprėtų (esant reikalingai papildomai informacijai), jeigu būtų nuoroda į savigyną kaip civilinių teisių gynimo priemonę. Tokiu atveju net ir civilinė ar juo labiau administracinė atsakomybė dėl savavaldžiavimo nebūtų galima, nes, kaip jau minėta, savigyna yra pagrindas atleisti asmenį nuo civilinės atsakomybės.

Išvados

1. Savavaldžiavimo normos konstrukcija savaime yra sudėtinga ir problemiška, todėl kyla problemų ne tik atribojant šį nusikaltimą nuo kitų teisės pažeidimų, bet ir atsiranda kai kurių jo požymių painiava.
2. Pagrindinės problemos atribojant savavaldžiavimą ir civilinės teisės pažeidimą glūdi šio nusikaltimo ir piktnaudžiavimo teise bei savigynos santykyje.
3. Piktnaudžiavimas teise paprastai turėtų užtraukti civilinę atsakomybę. Tik išimtiniais atvejais, kai nusikaltimo padarymas pasižymi ypatingai agresyviais būdais, kas rodo didesnę jo pavojingumą, ir kai nukentėjusiojo interesams apginti neužtenka švelnesnių poveikio priemonių, baudžiamosios atsakomybės taikymas būtų pagrįstas. Taigi tik šiais atvejais galima konstatuoti, kad įgyvendinant savo teises, buvo padaryta didelės žalos.
4. Analizuojant, ar padaryta veika atitinka BK 294 straipsnyje numatyto nusikaltimo sudėtį, būtina atkreipti dėmesį, ar asmens pasirinktas veikimo būdas neatitinka vienos iš civilinių teisių gynimo priemonių – savigynos. Įstatymai gana griežtai riboja savigynos būdus – iš esmės galimas tik daikto sulaikymas kaip savigynos būdas. Pagrindiniai kriterijai, atskiriantys savavaldžiavimą ir savigyną, turėtų būti – teisėtumo/neteisėtumo bei didelės žalos požymiai. Manytina, kad esant tam tikriems, nedideliems savigynos pažeidimams ar jos ribų peržengimui, kaip ir numatyta Civiliniame kodekse, turėtų būti taikoma civilinė atsakomybė (t. y. turėtų pakakti tik šios teisinės atsakomybės rūšies).

Darbo išvados

1. Atliktas disertacinis tyrimas leidžia konstatuoti, kad nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimas yra aktuali baudžiamosios teisės teorijos ir baudžiamosios justicijos problema. Pagrindinės priežastys, lemiančios šios problemos buvimą, yra:
 - Baudžiamosios teisės nuosekli ekspansija į civilinės teisės reguliuojamų santykių sritį kriminalizuojant šios srities teisės pažeidimus, nors gynyba nuo šių pažeidimų veiksmingai reglamentuota civilinėje teisėje;
 - Nepakankamas atsižvelgimas į baudžiamosios teisės principus ir paskirtį kriminalizuojant civilinio teisinio pobūdžio pažeidimus;
 - Aiškumo, tikslumo ir konkretumo stokojanti juridinė technika, naudojama formuluojant baudžiamosios teisės normas;

- Teismų praktikos vienodumo ir nuoseklumo trūkumas.
2. Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo takoskyros klausimas pirmiausia yra įstatymų leidybos uždavinys. To nepavykus padaryti šioje stadijoje, šis klausimas perkeliamas į įstatymo taikymo lygmenį.
 3. Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo (atitinkamai baudžiamosios ir civilinės atsakomybės taikymo sričių) skirtumus parodo:
 - *Baudžiamosios teisės ir civilinės teisės funkcijos bei jų įgyvendinimo metodai.* Nepaisant to, kad baudžiamoji teisė pasižymi kai kuriomis specifinėmis, tik jai būdingomis funkcijomis (pavyzdžiui, baudimo, prevencijos, pataisymo), bendriausia prasme tiek civilinė teisė, tiek baudžiamoji teisė įgyvendina iš esmės dvi tas pačias funkcijas: apsauginę ir reguliavimo. Tačiau baudžiamosios teisės apsauginė funkcija, skirtingai nuo civilinės teisės, pasireiškia selektyviai ir subsidiariai, t. y. kaip visuomenės vertybių (teisinių gėrių) apsauga tik nuo pačių pavojingiausių kėsinių. Kaip metodą apsauginei funkcijai įgyvendinti baudžiamoji teisė naudoja imperatyvųjį metodą – uždraudama aukščiausią pavojingumo laipsnį turinčias veikas ir nustatydamas bausmes jas darantiems asmenims. Tuo tarpu civilinei teisei būdingas dispozityvusis visuomenės vertybių apsaugos ir reguliavimo metodas – teisinio santykio dalyviams, neperžengiant įstatymo nustatytų ribų bei savitarpio susitarimu, suteikiama galimybė patiems nustatyti teises ir pareigas bei atsakomybę už jų pažeidimą. Civilinės teisinės prievartos priemonių taikymo tikslas yra ne nubausti pažeidėją, bet atstatyti kitos šalies pažeistas teises, atlyginti padarytą žalą arba (ir) paskatinti vykdyti savo įsipareigojimus.
 - *Teisės pažeidimo pavojingumo laipsnis.* Nusikalstamai veikai būdingas aukštas pavojingumo laipsnis. Nustatant teisės pažeidimo, besireiškiančio civilinių teisinių santykių srityje, pavojingumo laipsnį (ar pakankamas kriminalizacijai), svarbiausieji požymiai, į kuriuos būtina atsižvelgti, yra: pažeidimo padarymo būdas ir aplinkybės, kuriomis jis padaromas; naudojamos priemonės ir įrankiai; kaltės forma ir rūšis, taip pat tikslas, kurio siekiama darant pažeidimą.
 - *Baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės (ultima ratio) principas ir su juo susijusios kriminalizacijos teorijos nuostatos.* Ultima ratio – tai teisinis, konstitucinės kilmės principas, pripažįstamas tiek nacionalinėje, tiek tarptautinėje baudžiamajoje teisėje. Vadovaujantis šiuo principu, baudžiamosios teisės priemonės turi būti taikomos tik paskutiniu atveju, kai kitų (švelnesnių) teisės šakų priemonių nepakanka (jos yra aiškiai neadekvačios ar neveiksmingos) siekiant apsaugoti tam tikrus teisinius gėrius. Kiekvienas kriminalizavimo aktas turi būti pagrįstas ne tik vertinamo elgesio pavojingumu, jo sąlyginiu paplitimu, bet ir baudžiamosios atsakomybės būtinumu, efektyvumu ir ekonominiu tikslingumu. Paskutinės priemonės principas ir kriminalizacijos teorijos nuostatos yra svarbūs kriterijai, padedantys atskirti baudžiamosios ir civilinės atsakomybių taikymo sritis tiek įstatymų priėmimo, tiek jo taikymo stadijose.

4. Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos aktualiausias nagrinėjant baudžiamąsias bylas dėl sukčiavimo, neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis, turto pasisavinimo ir iššvaistymo, teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo bei savavaldžiavimo. Būtent šių kategorijų bylose tenka dažniausiai ieškoti kriterijų, atskiriančių baudžiamąją ir civilinę atsakomybę.
5. Sprendžiant klausimą, ar padarytas tik civilinės teisės pažeidimas ar kartu ir nusikalstama veika, įstatymo taikymo stadijoje, t. y. konkrečiose baudžiamosiose bylose naudotini tiek bendrieji atribojimo kriterijai, susiję su teisės šakų funkcijomis ir metodais, pažeidimo pavojingumo laipsniu, *ultima ratio* principu ir kriminalizacijos teorijos nuostatomis, tiek specialieji kriterijai, būdingi tik atitinkamų kategorijų byloms.
6. Civilinės ir baudžiamosios atsakomybės atribojimo problemos sukčiavimo bylose dažniausiai kyla, kai asmuo kaltinamas suklaidinęs nukentėjusįjį dėl savo ketinimų, taip pat inkriminuojant sukčiavimo požymį „savo ar kitų naudai išvengė turtinės prievolės“.
7. Atribojant sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo, svarbi yra nuostata, kad apgaulė gali reikštis tiek kaip turto savininko, valdytojo, asmens, kurio žinioje yra turtas, tiek ir bet kokio trečio asmens, institucijos, įgaliotos spręsti teisinius ginčus ar elektroninės sistemos suklaidinimas, siekiant, kad turto savininkas patirtų turtinės žalos. Apgaulės turinį gali sudaryti melagingi duomenys, susiję tiek su dabartimi ar praeitimi, tiek ir ateitimi. Veikos pripažinimas sukčiavimu esant pasyviajai apgaulėi (nutylėjimui), galimas tik tuo atveju, kai asmuo nutyli aplinkybes, apie kurias turi teisinę pareigą pranešti. Nustačius vien moralinę pareigą pranešti teisingus duomenis, prioritetas suteiktinas civilinėms pažeistų teisių atstatymo priemonėms. Piktnaudžiavimas pasitikėjimu nevadintinas apgaulės forma ar rūšimi, nes tai yra tik priemonė efektyviai panaudoti apgaulę.
8. Sukčiavimas nuo civilinės teisės pažeidimo paprastai atskiriamas pagal *esminės apgaulės* kriterijų, pagal kurį būtina nustatyti, kad naudota apgaulė buvo esminė nukentėjusiojo apsisprendimui dalyvauti jam nenaudingame turtiniame sandoryje. Kaip papildomi argumentai atskiriant šiuos skirtingus teisės pažeidimus taip pat naudotini: *kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo* kriterijus (kai dėl skolininko veiksmų kreditoriaus galimybės atstatyti pažeistas teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis esmingai apsunkintos); „*vidutiniškai protingo*“ *nukentėjusiojo arba atidaus ir rūpestingo jo elgesio* kriterijus. Vadovaujantis pastaruoju kriterijumi, naudojama apgaulė turi įveikti bent minimalų protingo nukentėjusiojo elgesio lygį. Bylose, kuriose kyla baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atribojimo problema, nenustačius šių kriterijų, prioritetas suteiktinas civilinėms teisių atstatymo priemonėms.
9. Neteisėto elektros energijos ir ryšių paslaugų naudojimosi atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo sunkumai kyla, kai ši nusikalstama veika padaroma ne neteisėtai bei anonimiškai prisijungiant arba iškraipant skaitiklių rodmenis, bet veikiant „kitu neteisėtu būdu“. Tokiais atvejais, kai nukentėjusį asmenį ir kaltininką sieja sutartiniai santykiai, baudžiamosios atsakomybės taikymas tu-

rėtų būti pagrįstas papildomais kriterijais, rodančiais didesnę padarytos veikos pavojingumą laipsnį: apgaulės požymiu, kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijumi. Nenustačius šių kriterijų, prioritetas suteiktinas civilinėms teisėms atstatymo priemonėms.

10. Turto pasisavinimo ar iššvaistymo atveju nusikalstamos veikos dalykas (turtas ar turtinė teisė) visais atvejais patikimas ar perduodamas asmens žiniai civilinių teisinių santykių pagrindu – tai pagrindinė priežastis, sukianti šių nusikalstamų veikų ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemas. Šios kategorijos bylose baudžiamajai ir civilinei atsakomybei atriboti veiksmingas yra *kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo* kriterijus, kuris šiuo atveju išsiskiria tokiais specifiniais požymiais:
 - kaltininko veiksmų sąmoningumas siekiant kiek galima daugiau sumenkinti kreditoriaus galimybes atgauti turtą;
 - kaltininko veiksmai turi būti neteisėti, t. y. pažeidžiantys civilines sutartis, kurių pagrindu buvo turtas valdomas;
 - dėl kaltininko veiksmų praktiškai neįmanoma (tam tikrais atvejais labai sudėtinga) atgauti pasisavintą ar iššvaistytą turtą naudojant civilines teises priemones.
11. Turto iššvaistymo bylose, vertinant patikėtinio sudarytą, bet patikėtoju žalingą sandorį, baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijai turėtų būti šio sandorio neteisėtumas, sietinas su įgaliojimų viršijimo bei rūpestingo, apdairaus „šėimos galvos“ elgesio standartų (*bonus pater familias*) nesilaikymo akivaizdumu, piktnaudžiavimu suteiktu pasitikėjimu, ir atitinkama kaltė, apimanti turtinės žalos padarymą. Nenustačius šių kriterijų, prioritetas suteiktinas civilinėms pažeistų teisių atkūrimo priemonėms. Neturėtų būti taikoma baudžiamoji atsakomybė ir tais atvejais, kai akcinės bendrovės vadovas, nors ir neteisėtai atliko disponavimo įmonės turtu veiksmus, tačiau darė tai ne asmeniniais tikslais, bet įmonės poreikiams tenkinti.
12. Neatsargia kaltės forma padaryto turto iššvaistymo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemai spręsti jokių konkrečių kriterijų pasiūlyti praktiškai neįmanoma. Priimant 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, neatsargia kaltės forma padaromas turto iššvaistymas buvo kriminalizuotas nepagrįstai, nes tokie veikai nėra būdingas aukštas pavojingumo laipsnis, be to, tokiais atvejais visiškai pakaktų civilinės teisės priemonių apsaugant nukentėjusiųjų asmenų turtinius interesus.
13. Taikant baudžiamąją atsakomybę už teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymą, būtina vadovautis paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principu. Tai reiškia, kad baudžiamoji atsakomybė taikytina tik išimtiniais atvejais, kai teismo sprendimo neįmanoma įvykdyti naudojant švelnesnes (civilinio ar administracinio proceso) priemones.
14. Problemos atribojant savavaldžiavimą ir civilinės teisės pažeidimą kyla dėl šio nusikaltimo panašumo į civilinės teisės institutus – piktnaudžiavimą teise bei savigyną, taip pat dėl savavaldžiavimo nusikaltimo sudėties požymių (įstatymų nustatyta tvarka, savavališkas teisės vykdymas, didelė žala asmens teisėms

ir teisėtiems interesams) abstraktumo. Atskiriant nusikalstamą savavaldžiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo, tiesiogiai naudotinas nusikalstamos veikos pavojingumo kriterijus ir paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principas. Esant abejonėms dėl veikos neteisėtumo civilinės teisės požiūriu, taip pat pavojingumo laipsnio ir didelės žalos požymio, prioritetas suteiktinas civilinėms pažeistų teisių atkūrimo priemonėms.

15. Piktnaudžiavimas teise paprastai turėtų užtraukti tik civilinę atsakomybę. Baudžiamosios atsakomybės taikymas laikytinas pagrįstu tik išimtiniais atvejais, kai savavališkas teisės vykdymas pasižymi ypatingai agresyviais būdais, rodančiais didesnę jo pavojingumą, ir nukentėjusiojo interesams apginti švelnesnių poveikio priemonių nepakanka.
16. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas gana griežtai riboja savigynos būdus – iš esmės galimas tik daikto sulaikymas. Todėl pagrindiniai kriterijai, atskiriantys nusikalstamą savavaldžiavimą nuo savigynos, yra pasirinkto veikimo būdo teisėtumo/neteisėtumo bei didelės žalos požymiai. Esant tam tikriems nedideliems savigynos teisėtumo pažeidimams ar jos ribų peržengimui, kaip ir numatyta civiliniame kodekse, turėtų būti taikoma tik civilinė atsakomybė.

PASIŪLYMAI

1. Įvertinus BK 179 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto alternatyvaus veikimo būdo – „kitais neteisėtais būdais“ – neapibrėžtumą ir problemiškumą atribojant baudžiamąją ir civilinę atsakomybes, siūlytina šį požymį šalinti iš normos dispozicijos ir BK 179 straipsnio 1 dalį išdėstyti taip:

179 straipsnis. Neteisėtas naudojimasis energija ir ryšių paslaugomis

1. Tas, kas neteisėtai prisijungęs prie energijos tiekimo arba ryšių tinklo ar saugyklos, arba iškraipydamas skaitiklių rodmenis naudojosi elektros ar šilumos energija, dujomis, vandeniu, telekomunikacijomis ar kitais ekonominę vertę turinčiais dalykais ir dėl to kitam asmeniui padarė turtinės žalos, baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų.

2. Atsižvelgiant į Lietuvos teismų praktikos nebuvimą, įvertinant užsienio šalių baudžiamuosius įstatymus ir vadovaujantis kriminalizacijos teorija, siūlytina panaikinti baudžiamąją atsakomybę už neatsargų turto iššvaistymą, t. y. panaikinti BK 184 straipsnio 4 dalį.

3. Atsižvelgiant į Lietuvos teismų praktikoje kylančias problemas, įvertinant užsienio šalių baudžiamuosius įstatymus ir vadovaujantis kriminalizacijos teorija, BK 245 straipsnyje numatytą baudžiamąjį nusižengimą – teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymą – siūlytina dekriminalizuoti.

4. Siekiant išspręsti baudžiamosios ir civilinės atsakomybių atribojimo problemą, kylančią savavaldžiavimo byloje, siūlytina dekriminalizuoti BK 294 straipsnio 1 dalyje

numatytą nesmurtinį savavaldžiavimą, o šios veikos nusikalstamą pobūdį susieti su smurtiniais teisės įgyvendinimo būdais, numatytais BK 294 straipsnio 2 dalyje. Tokiu atveju fizinė ir psichinė prievarta taptų pagrindinės nusikaltimo sudėties požymiais, pagal kuriuos būtų identifikuojamas daromos veikos savavališkumas ir pavojingumas. Neteisėtas teisių įgyvendinimas, nesusijęs su smurtiniais veiksmais, atsižvelgiant į konkrečias veikos aplinkybes, turėtų užtraukti tik civilinę arba administracinę atsakomybę.

Siūloma tokia savavaldžiavimo normos redakcija:

294 straipsnis. Savavaldžiavimas

Tas, kas panaudodamas psichinę ar fizinę prievartą nukentėjusiam ar jo artimam asmeniui, savavališkai vykdė ginčijamą arba pripažįstamą, bet nerealizuotą savo ar kito asmens tikrą ar tariamą teisę, baudžiamas areštu arba laisvės atėmimu iki penkerių metų.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Specialioji literatūra:

1. Abramavičius, A., et al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
2. Abramavičius, A., et al. *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga*. Vilnius: Eugrimas, 2000.
3. Abramavičius, A., et al. *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Antra knyga*. Vilnius: Eugrimas, 2000.
4. Abramavičius, A., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.
5. Abramavičius, A., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (213-330 straipsniai)*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010.
6. Abramavičius, A., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
7. Alvydas, K. *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XVI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
8. Ambrasienė, D., et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2009.
9. Arendarenko, A. V.; Golubov, I. I. *Otvetstvennost' pri obmane ili zloupotrebleniji doverijem* [Responsibility for Fraud or Abusing of Trust]. [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2011-03-14]. <<http://www.com.lawmix.ru/comm/5084/>>.
10. Ashworth, A. *Sentencing and Criminal Justice*. London/Dublin/Edinburgh: Butterworths, 2000.
11. Aviža, S., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009.
12. Babanas, A., et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001.
13. Balašaitis, A. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
14. Baranauskas, E., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius, 2007.
15. Baranskaitė, A. Humanizmo principas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto istorinės raidos kontekste. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4(4).
16. Beliak, O. C. *Otvetstvennost' za moshennichestvo po ugovnomu pravu Rossiji. Dissertacija kandidata juridicheskich nauk*. [Responsibility for Fraud in Criminal Law of Russia. PhD Thesis]. Moskva, 2007.
17. Belokurov, O. V. *Problemy kvalifikacii khischenija vverennogo imuschestva* [The Problems of Qualifications in Taking Trusted Property]. Moskva: Jurist, 2003.
18. Bluvšteinas, J. *Kriminologija*. Vilnius: Pradai, 1994.
19. Bojcov, A. I., et al. *Ugolovnoje pravo Rossiji: obschaja chast'* [Criminal law of Russia: General Part]. Sankt Peterburg: Izdatelskij dom, 2006.
20. Borisov, A. B. *Kommentarij k ugovnomu kodeksu Rossijskoj Federaciji* [The Comments to Criminal Code of Russian Federation]. Moskva: Knizhnyj mir, 2008.
21. Borzenkov, G. N., et al. *Rossijskoje ugolovnoje pravo. T. 2. Osobennaja chast'* [Criminal Law of Russia. Special Part]. Moskva, 2008.
22. Bukelienė, D. *Baudžiamoji atsakomybė už turto pasisavinimą ir turto iššvaistymą*. Vilnius: Eugrimas, 2008.

23. Burton, K. *Taming the Unruly Criminal Law: Where Do You Draw the Boundaries of Criminal Conduct?* [interaktyvus]. Australia, Lindfield, 2007 [žiūrėta 2011-05-02]. <<http://eprints.qut.edu.au/13279/>>.
24. Charkovskij, D. A. *Ugolovno- pravovaja charakteristika neispolnenija prigovora suda, reshenija suda ili inogo sudebnogo akta. Aforeferat dissertaciji kandidata juridicheskikh nauk* [Legal Description of Non-fulfillment of a Judgement or other Court's Decision. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Rostov na Donu, 2007 [žiūrėta 2011 09 20]. <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1289674>>.
25. Chiliuta, V. V. *Obman v imuschestvennych otnoshenijach: otgranichenije ugolovno-pravovoj i grazdanskaj otvetstvennosti* [Fraud in Property Relations: Delimitation of Criminal and Civil Responsibility]. [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2011-05-24]. <<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07hvvigo.pdf>>.
26. Dagel, P. S.; Zlobin, G. A.; Kelina, S. G., et al. *Osnovaniya ugolovno-pravovogo zapreta. Kriminalizacija i dekriminalizacija* [The Basic of Criminal Prohibition. Criminalization and Decriminalization]. Moskva, 1982.
27. Didenko, V. P. *Kvalifikacija khischenij gosudarstvennogo ili obschestvennogo imuschestva putem prisvojenija, rastraty ili zloupotreblenija polozhenijem* [Qualification of Seizure of State and Public Property by Means of Misappropriation, Embezzlement and Office Abuse]. Kijev, 1992.
28. Duff, A. *Theories of Criminal Law* [interaktyvus]. Stanford, 2008. [žiūrėta 2012-01-10]. <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/criminal-law/>>.
29. Esakov, G. A., et al. *Rossijskoje ugalovnoje pravo. T. 2. Osobennaja chast'* [Criminal Law of Russia. Special Part]. Moskva: Poligraf, 2005.
30. Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19(2).
31. Fedosiuk, O. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtinių prievolių išvengimo bylose. *Jurisprudencija*. 2006, 7(85).
32. Fedosiuk, O. Patikėtos svetimos turtinės teisės pasisavinimo ir iššvaistymo samprata. *Jurisprudencija*. 2008, 11(113).
33. Fedosiuk, O. Savavaldžiavimas kaip nusikalstama veika: ar baudžiamajoje teisėje reikalinga ši norma? *Lietuvos Respublikos baudžiamam kodeksui 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
34. Fedosiuk, O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir jos įgyvendinimo problemos. *Teisė*. 2003, 48.
35. Fedosiuk, O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė. *Jurisprudencija*. 2004, 60(52).
36. Foinickij, I. Ja. *Moshennichestvo po russkomu pravu. Chast' II* [Fraud in Russian Law. Part II]. Moskva, 2006.
37. Friedman, D. Beyond the Tort/Crime Distinction. *Boston University Law Review* [interaktyvus]. USA, Boston, 1996, 76 [žiūrėta 2010-05-10]. <http://www.daviddfriedman.com/Academic/Tort_Crime/Tort_Crime.html>.
38. Gaukhman, L. D.; Maksimov, S. V. *Otvetstvennost' za prestuplenija protiv sobstvennosti* [Responsibility for Crimes Against Property]. Maskva: Centr Jurinfo, 2001.
39. Gavėnaitė, A. *Baumėsamprata ir funkcijos pozityvistinėje ir kritinėje kriminologijos tradicijose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.
40. Girard, P. F. *Romėnų teisė. T. I*. Kaunas: Varpas, 1981.

41. Gladin, V. V. *Vremennoje pozaimstvovanie v ugovnom prave: voprosy otvetstvennosti* [Temporary Borrowing in Criminal Law: Questions of Liability]. Moskva: Walers Kluwer, 2006.
42. Glindon, M. A.; Gordon, M. V.; Osakwe, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1993.
43. Golik, Ju. V., et al., *Polnyj kurs ugovnogo prava* [The Full Course of Criminal Law]. Sankt-Peterburg: Juridicheskij centr Press, 2008.
44. Golovanova, N. A., et al. *Ugovnoje pravo zarubezhnych gosudarstv. Obschaja chast'* [Criminal Law of Foreign Countries: General Part]. Moskva, 2003.
45. Grigorjeva, V. L. *Ugovnaja otvetstvenost' za moshennichestvo v uslovijah stanovlenija novich ekonomicheskich otnoshenij. Dissertacija kandidata juridicheskikh nauk* [Criminal Responsibility for Fraud Under Conditions of Appearance of Economic Relations. PhD Thesis]. Saratov, 1996.
46. Halder, A. *Filosofijos žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2002.
47. Hassemer, W. *Einführung in die Grundlagen des Strafrechts*. München: C. H. Beck, 1990.
48. Hausmaninger, H.; Selb, W. *Roemisches Privatrecht*, Wien. 1981.
49. Heller, K. J.; Dubber, H. D. *The handbook of comparative criminal law*. USA: California, 2011.
50. Heriot, G. An Essay on The Civil-Criminal Distinction With Special Reference To Punitive Damages. *Legal Issues* [interaktyvus]. USA, San Diego, 1996, 43 [žiūrėta 2010-10-12]. <[http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/glj85&div=32&collection=cjournals&set_as_cursor=2&men_tab=srchresults&terms=an essay on the civil criminal distinction&type=matchall](http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/glj85&div=32&collection=cjournals&set_as_cursor=2&men_tab=srchresults&terms=an%20essay%20on%20the%20civil%20criminal%20distinction&type=matchall)>.
51. Hillenkamp, T. *40 Probleme aus dem Strafrecht. Besonderer teil*. Germany, München, 2004.
52. Husak, D. Applying Ultima Ratio: A Skeptical Assessment. *Ohio State Journal Of Criminal Law* [interaktyvus]. 2005, 2 [žiūrėta 2011-05-02]. <http://moritzlaw.osu.edu/osjcl/Articles/Volume2_2/Symposium/Husak-PDF-3-17-05.pdf>.
53. Ioffe, O. S.; Shargorodskij, M. D. *Voprosy teoriji prava* [Questions of Theory of Law]. Moskva, 1961.
54. Jakutytė-Sungailienė, A. Daikto sulaikymo teisė. *Justitia*. 2007, 3(65).
55. Jareborg, N. Criminalization as Last Resort (*Ultima Ratio*). *Ohio State Journal Of Criminal Law*. 2004, 2.
56. Jeschek, H. H.; Weigend, T. *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*. Berlin, 1996.
57. Joecks, W. *Strafgesetzbuch. Studienkommentar*. München, 2007.
58. Justickis, V. *Kriminologija. I dalis*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
59. Kapkanov, V. I. *Ugovnaja otvetstvenost' za samoupravstvo: problemy zakonodatelnoj reglamentacii i kvalifikacii. Aforeferat dissertacii kandidata juridicheskikh nauk* [Criminal Responsibility for Self-Governing: Problems of Legal Regulation and Qualification. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Sankt Peterburg, 2006 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1228016>>.
60. Karpova, N. A. *Khischenije chuzhogo imuschestva. Voprosy kvalifikacii i problemy differenciacii ugovnojoj otvetstvennosti* [Seizure of Property of Another. Questions of Qualification and Problems of Differentiation of Criminal Responsibility]. Moskva: Jurisprudencija, 2011.
61. Kleinys, S.; Klimavičius, J.; Paulauskas, J. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

62. Kozachenko, I. J. *Ugolovnoje pravo* [Criminal Law]. Moskva: Norma, 2008.
63. Kozlov, A. P. *Poniatije prestuplenija* [The Conception of Crime]. Sankt-Peterburg, 2004.
64. Kruopas, J.; Lukšys, D.; Paulauskas, J. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mintis, 1975.
65. Kudriavceva, V. N.; Naumova, A. V. *Rossijskoje ugolovnoje pravo: obschaja chast'* [The Criminal Law of Russia: General Part]. Moskva: Spark, 1997.
66. Kuznecova, N. F.; Tiazhkova, I. M. *Kurs ugolovnogo prava. T. 1. Obschaja chast'* [The Course of Criminal Law. General Part]. Moskva, 2002.
67. Lackner, K.; Kühl, K. *Strafgesetzbuch mit Erläuterungen*. München: Beck, 1999.
68. Letiagina, E. A. *Ugolvnaja otvetstvennost' za neispolnenie prigovora suda, reshenija suda ili inogo sudebnogo akta. Aftoreferat dissertaciji kandidata juridicheskikh nauk* [Criminal Responsibility for Non-fulfillment of a Judgement or other Court's Decision. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Krasnojarsk, 2009 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1357800>>.
69. Lyberis, A. *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Mokslo, 1981.
70. Lopashenko, N. A. *Prestuplenija protiv sobstvennosti: teoritiko-prikladnoje issledovanije* [Crimes Against Property: Theoretical and Utilitarian Research]. Moskva, 2005.
71. Lopashenko, N. A. *Ugolovnaja politika* [The Criminal Policy]. Moskva: Volters Kluver, 2009.
72. Lunin, N. N. *Moshennichestvo po ugolovnomu zakonodatelstvu Rossiji: ugolovno-pravovaja charakteristika i kvalifikacija. Dissertacija kandidata juridicheskikh nauk* [Fraud in Criminal Law of Russia: Legal Analysis and Qualification. PhD Thesis]. Moskva, 2006.
73. Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
74. Malejin, N. S. *Pravonarushenije: poniatije, prichiny, otvetstvennost'* [The Offence: Definition, Reasons, Liability]. Moskva, 1985.
75. Malinin, V. B., et al. *Enciklopedija ugolovnogo prava. T. 1. Poniatije ugolovnogo prava* [Encyclopedia of Criminal Law. The Conception of Criminal Law]. Sankt-Peterburg, 2005.
76. Mikelėnas, V. *Sutarčių teisė*. Vilnius: Justitia, 1996.
77. Minkkinen, P. „If Taken in Earnest“: Criminal Law Doctrine and the Last Resort. *The Howard Journal* [interaktyvus]. 2006, T. 45, 5. [žiūrėta 2012-02-07]. <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2311.2006.00441.x/abstract>>.
78. Miškinis, P. A. Savigny Lietuvos civilinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).
79. Mitsch, W. *Stafrecht Besonderer Teil 2. Vermögensdelikte (Kernbereich)/Teilband 1*. Berlin: Springer, 2003.
80. Mizaras, V. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009.
81. Naucke, W. *Strafrecht. Eine Einführung*. Neuwied: Luchterhand, 1995.
82. Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 2007.
83. Pavluchin, A. N. *Obschestvenno-opasnoje povedenije i jego ugolovnaja protivopravnost* [Dangerous Act and its Illegality in Criminal Law]. Moskva: Juniti – Dana, 2007.
84. Pedneault, S. *Fraud 101: Techniques and Strategies for Understanding Fraud*. USA, New Jersey, 2009.
85. Peršak, N. *Criminalising Harmful Conduct – The Harm Principle, Its Limits and Continental Counterparts*. New York, London, 2007.
86. Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirma knyga*, Vilnius: Justitia, 2006.

87. Piesliakas, V. Nusikalstamų veikų atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų problemos Lietuvos teisėje ir teismų praktikos pavyzdžiai. *Justitia*. 2005, 2.
88. Pikelis, A. Baudžiamųjų įstatymų teisėkūra. Teisėjo požiūris. *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
89. Piontkovskij, A. A. *Uchenije o prestupleniji* [The Science of Crime]. Moskva, 1961.
90. Pokrovskij, I. A. *Istorija Rimского prava* [The History of Roman Law]. Moskva: Statut, 2004.
91. Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
92. Pustoroslev, P. P. *Analiz poniatija o prestupleniji* [The Analysis of Notion of a Crime]. Moskva: Universitetskaja tipografija, 1892.
93. Pustoroslev, P. P. *Poniatije o prestupleniji* [The Conception of Crime]. Moskva, 1891.
94. Radchenko, V. I. *Komentarij k ugovolnomu kodeksu Rossijskoj Federacij* [The Comment of Criminal Code of Russian Federation]. Moskva, 2000.
95. Raižys, D. Administracinių teismų sprendimų vykdymo problemos. *Jurisprudencija*. 2005, 69(61).
96. Reed, A., Seago, P. *Criminal Law*. 2nd ed. London: Sweet & Maxwell, 2002.
97. Robinson, P. H. A Functional Analysis of Criminal Law. *Northwestern University Law Review*. 1994, 88.
98. Sapronov, Ju. V. *Ugolovnaja otvetstvennost' za samoupravstvo. Aftoreferat dissertaciji kandidata juridicheskikh nauk* [Criminal Responsibility for Self-Governing. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Moskva, 2002 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1233890>>.
99. Schünemann, B. The System of Criminal Wrongs: the Concept of Legal Goods and Victim-Based Jurisprudence as a Bridge Between the General and Special Parts of the Criminal Code. *Buffalo Criminal Law Review* [interaktyvus]. 2004, 7 [žiūrėta 2012-02-02]. <<http://www.docin.com/p-212987534.html>>.
100. Sergejevskij, N. D. *Posobije k lekcijam* [Guide to the Lectures]. 1905.
101. Simons, K. W. The Crime/Tort Distinction: Legal Doctrine and Normative Perspectives. *Widener Law Journal*. 2008, 17.
102. Sinkevičius, E. *Neteisėtas banko kredito gavimas arba panaudojimas ir jų kvalifikavimas*. Vilnius, 2002.
103. Sinkevičius, E. *Veikos, susijusios su neteisėtu banko kredito gavimu arba panaudojimu, bei jų teisinio vertinimo problemos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius, 1999.
104. Skripnikov, D. Ju. *Prisvojenije i rastrata kak sposoby obraschenija i izjatija chuzhovo imushhestva, verennogo vinovnomu. Dissertacija kandidata juridicheskikh nauk* [Misappropriation and Embezzlement as Means of Conversion and Seizure of Entrusted Property. PhD Thesis]. [interaktyvus]. Moskva, 2009 [žiūrėta 2011-07-15]. <<http://www.dslib.net/kriminal-pravo/skripnikov.html>>.
105. Smith, D. *Criminal Law*. London: Lexis Nexis, 2002.
106. Sokolova, O. V. *Samoupravstvo. Aftoreferat dissertaciji kandidata juridicheskikh nauk* [Self-Governing. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Ivanov, 2001 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/101771.html>>.
107. Starkov, O. V. *Vvedenije v kriminopenologiju* [Introduction to Criminology and Penology]. Ufa, 1997.
108. Staskonis, V., et al. *Civilinė teisė*. Kaunas: Vijusta, 1998.
109. Sunchalijeva, L.E. *Moshennichestvo. Dissertacija kandidata juridicheskikh nauk* [Fraud. PhD Thesis]. Stavropol, 2004.

110. Švedas, G. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
111. Švedas, G. Veikos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika. *Teisė*. 2012, 82.
112. Tamm, D. *Roman Law and European Legal History*. Copenhagen: DJOF Publishing, 1997.
113. Titenkov, I. P. *Ugolovnaja otvetstvennost' za samoupravstvo. Aftoreferat dissertaciji kandidata juridicheskikh nauk* [Criminal Responsibility for Self-Governing. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Krasnojarsk, 2009 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1357845>>.
114. Titkova, I. O. *Ugolovno-pravovaja charakteristika moshennichestva. Dissertacija kandidata juridicheskikh nauk* [Legal Analysis of Fraud. PhD Thesis]. Moskva, 2004.
115. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2009.
116. Vanejev, S. U. *Ugolovnaja otvetstvennost' za samoupravstvo po zakonodatelstvu Rossijskoj Federacij* Aftoreferat dissertaciji na sojiskanije uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk [Criminal Responsibility for Self-Governing Accordnig to Crimanl Law of Russian Federation. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Moskva, 2006 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1279841>>.
117. Vitman, E. V. *Samoupravstvo: problemy kvalifikaciji. Aftoreferat dissertaciji kandidata juridicheskikh nauk* [Self-Governing: Problems of Qualification. Summary of PhD Thesis]. [interaktyvus]. Ekaterinburg, 2006 [žiūrėta 2011-09-20]. <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1327206>>.
118. Volzhenkin, V. B. *Moschennichestvo* [Fraud]. Sankt-Peterburg, 1998.
119. Wessels, J. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
120. Wessels, J.; Hillenkamp, T. *Strafrecht Besonderer Teil/2*. Heidelberg, 2008.
121. Wilson, W. *Criminal law: doctrine and theory*. London, New York: Longman, 1998.
122. Zdravomyslov, B.V. *Ugolovnoje pravo Rossijskoj Federacij. Osobennaja chast'* [Criminal Law of Russian Federation. Special part]. Moskva: Juristy, 1999.
123. Zhalinskij, A. E. *Sovremennoje nemeckoje ugolovnoje pravo* [The Modern Criminal Law of Germany]. Moskva, 2006.

Teisės aktai:

1. Bulgarijos Respublikos baudžiamasis kodeksas (rusų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-14]. <<http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689>>.
2. Estijos Respublikos baudžiamasis kodeksas (anglų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-06]. <<http://www.legislationline.org/download/action/download/id/1280/file/4d16963509db70c09d23e52cb8df.htm/preview>>.
3. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos protokolai [interaktyvus]. 1950, [žiūrėta 2011-02-02]. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EBDFB6BB-2A0E-48D0-935F-43AFC0A961C7/0/LIT_CONV.pdf>.
4. Kinijos Liaudies Respublikos baudžiamasis kodeksas (rusų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-14]. <<http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247252>>.
5. Latvijos Respublikos baudžiamasis kodeksas (anglų kalba) [interaktyvus] [žiūrėta 2011-07-30] <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan018405.pdf>>.

6. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 13-308.
7. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-01-30] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=430314>.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (1961 m.) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-01-20] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=200093&p_query=&p_tr2=2>.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
10. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 36-1340.
11. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.
12. Lietuvos Respublikos energetikos ministro 2010 m. vasario 11 d. įsakymu Nr. 1-38 patvirtintos Elektros energijos tiekimo ir naudojimo taisyklės. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 20-957.
13. Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 69-1731.
14. Moldovos Respublikos baudžiamasis kodeksas (rusų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-14]. <<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>>.
15. Prancūzijos Respublikos baudžiamasis kodeksas (rusų kalba) [interaktyvus] [žiūrėta 2011-07-30] <<http://constitutions.ru/archives/5859>>.
16. Rusijos baudžiamasis kodeksas (rusų kalba) [interaktyvus] [žiūrėta 2011-09-19]. <<http://www.ug-kodeks.ru/>>.
17. Švedijos Karalystės baudžiamasis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 02 06]. <<http://www.legislationline.org/download/action/download/id/1700/file/4c405aed10fb48cc256dd3732d76.pdf>>.
18. Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamasis kodeksas (anglų kalba) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-24]. <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/9015/preview>>.

Teismų praktika:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1997-11-19, Nr. 104-2644.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2000-12-08, Nr. 105-3318.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams“. *Valstybės žinios*, 2004-12-18, Nr. 181-6708, 2004.12.29, Nr. 186.

4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2005-01-04, Nr. 1-7.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 8 „Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 str. ir 275 str.)“. *Teismų praktika*, 1999. Nr. 10.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 1998 m. gruodžio 22 d. Įstatymų dėl baudžiamosios atsakomybės už sukčiavimą, turto pasisavinimą arba iššvaistymą taikymo teismų praktikoje apibendrinimo apžvalga. *Teismų praktika*, 1999. Nr. 10.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 52 „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“. *Teismų praktika*. 2005. Nr. 23.
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. birželio 28 d. apžvalga „Dėl teismų praktikos skiriant bausmes (BK 54–64 straipsniai)“ *Teismų praktika*, Nr. 27.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus „Teismų praktikos sukčiavimo baudžiamosiose bylose (Baudžiamojo kodekso 182 straipsnis) apžvalga“. *Teismų praktika*. 2012, Nr. 36.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. rugsėjo 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-681/2001).
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-682/2001).
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-851/2001).
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. balandžio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-293/2002).
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-133/2003).
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. balandžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-1/2003).
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. rugsėjo 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-549/2003).
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. vasario 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-23/2004).
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. vasario 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-113/2004).
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. rugsėjo 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-451/2004).
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. rugsėjo 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-517/2004).
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-47/2005).
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-289/2005).

23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-377/2005).
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. rugsėjo 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-440/2005).
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-42/2006).
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-74/2006).
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-213/2006).
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. balandžio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-202/2006).
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 25 d. nutartis civilinėje byloje (bylos Nr. 3K-7-266/2006).
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-427/2006).
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-420/2006).
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-519/2006).
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 31 d. nutartis civilinėje byloje (bylos Nr. 3K-3-567/2006).
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. lapkričio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-679/2006).
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gruodžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-651/2006).
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-243/2007).
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-201/2007).
38. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-233/2007).
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-388/2007).
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-660/2007).
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-778/2007).
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-208/2008).
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-224/2008).
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. spalio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-387/2008).
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-557/2008).
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-47/2009).

47. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. kovo 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-78/2009).
48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-215/2009).
49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-213/2009).
50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. rugsėjo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-323/2009).
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje (bylos Nr. 3K-3-348/2009).
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-441/2009).
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-34/2010).
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2A-7-2/2010).
55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-133/2010).
56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (Baudžiamosios bylos Nr. 2K-150/2010).
57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-203/2010).
58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-526/2010).
59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-584/2010).
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-575/2010).
61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-30/2011).
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-81/2011).
63. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. balandžio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-190/2011).
64. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-255/2011).
65. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-409/2011).
66. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2011 m. spalio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-P-267/2011).
67. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-330/2011).
68. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-36/2012).
69. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-76/2012).

70. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. balandžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-191/2012).
71. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2012 m. gegužės 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-P-78/2012).
72. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gegužės 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-219/2012).
73. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-461/2011).
74. Šiaulių apygardos teismo 2011 m. kovo 2 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-68-309/2011).
75. Skuodo rajono apylinkės teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1-80-646/2006).
76. Šilutės rajono apylinkės teismo 2006 m. kovo 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1-94-385/2006).
77. Kauno miesto apylinkės teismo 2006 m. vasario 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1-143-573/2006).
78. Kauno miesto apylinkės teismo 2006 m. gruodžio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1-3666-240).
79. Anykščių rajono apylinkės teismo 2007 m. gruodžio 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1-102-266/2007).

Ikiteisminio tyrimo medžiagos ir medžiagos dėl atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą:

1. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-1-2001-08.
2. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-2-0086-09.
3. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 49-1-0561-09.
4. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-1-1250-09.
5. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-2-057-09.
6. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-2-053-09.
7. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 10-2-237-10.
8. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 57-1-085-10.
9. Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato Vilniaus rajono policijos komisariato 2010 m. birželio 2 d. nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą Nr. 0110000275271.
10. Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato Vilniaus rajono policijos komisariato 2009 m. balandžio 3 d. nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą medžiagoje Nr. 10-57-G-7347.
11. Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato Vilniaus rajono policijos komisariato 2010 m. liepos 5 d. nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą medžiagoje Nr. 57-AT-1169-10.

PRIEDAS NR. 1

Ekspertų interviu

Disertacijos tema „NUSIKALSTAMOS VEIKOS IR CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO ATRIBOJIMO KONCEPCIJA LIETUVOS BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE“

Klausimai

1. Ar nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problematika yra aktuali Lietuvos (baudžiamajoje) teisėje? Kodėl? Ar Jums tenka su šiomis problemomis susidurti praktiniame darbe, kokia forma, kaip dažnai?

2. Kokios, Jūsų nuomone, priežastys sąlygoja nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problematiką?

3. Kokių, Jūsų nuomone, priemonių reikėtų imtis, kad būtų sumažintos iki minimumo ar visai išspręstos nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos?

4. Kokios nusikalstamų veikų rūšys Jūsų praktiniame darbe (daugiausiai) kelia nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemų? Kokiu būdu šias problemas sprendžiate?

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Darius Pranka

NUSIKALSTAMOS VEIKOS IR CIVILINĖS
TEISĖS PAŽEIDIMO ATRIBOJIMO KONCEPCIJA
LIETUVOS BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2008–2012 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Oleg Fedosiuk (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

Disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto Teisės mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas:

prof. dr. Rima Ažubalytė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

Nariai:

prof. dr. Egidijus Baranauskas (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S);

doc. dr. Gintaras Goda (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S);

prof. dr. Raimundas Jurka (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S);

prof. dr. Jonas Prapiestis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

Oponentai:

prof. dr. Armanas Abramavičius (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S);

prof. dr. Aurelijus Gutauskas (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

Disertacija bus ginama viešame Teisės mokslo krypties tarybos posėdyje 2012 m. lapkričio 30 d. 14 val. Mykolo Romerio universitete konferencijų salėje (II-230 aud.).

Adresas: Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius.

Disertacijos santrauka išsiųsta 2012 m. spalio 30 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (Gedimino pr. 51, Vilnius) ir Mykolo Romerio universiteto bibliotekose (Ateities g. 20, Vilnius).

NUSIKALSTAMOS VEIKOS IR CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO ATRIBOJIMO KONCEPCIJA LIETUVOS BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE

Santrauka

ĮVADAS

Tiriamoji problema. Žvelgiant istoriškai, baudžiamoji teisė atsirado žymiai vėliau nei civilinė teisė. Pavyzdžiui, dauguma dabartinių „grynų“ nusikaltimų, kaip vagystė, plėšimas, romėnų teisėje buvo laikomi civilinės teisės deliktai³³³. Vėliau baudžiamosios teisės apimtis plėtėsi, savo jurisdikcijon priimdama vis daugiau anksčiau civiliniais deliktais laikytų veikų. Pastaruoju metu nusikalstamų veikų ratas taip išsiplėtė, kad baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra tampa vis aktualesniu ir sudėtingesniu klausimu baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje.

Pirmiausia darbe, remiantis baudžiamųjų įstatymų paskirtimi, nusikalstamos veikos požymiais (didesnį dėmesį skiriant pavojingumui) bei baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės (*lot. ultima ratio*) principu, sukuriama teorinė koncepcija, padėsianti spręsti nusikalstamų veikų ir civilinės teisės pažeidimų atribojimo problemas. Po to, analizuojant aktualią teismų praktiką, kristalizuojamos esminės problemos, su kuriomis susiduriama vertinant atskiras nusikalstamų veikų rūšis baudžiamosios ir civilinės atsakomybių aspektu, pateikiami kriterijai, atitinkantys sukurtą koncepciją, kuriais remiantis galima atskirti, kokios rūšies teisės pažeidimas buvo padarytas. Autorius pasirenka tik tam tikras, šiuo aspektu daugiausiai problemų teismų praktikoje sukeliančias, nusikalstamas veikas, tokias kaip: sukčiavimas, neteisėtas naudojimas energija ir ryšių paslaugomis, turto pasisavinimas ir iššvaistymas, savavaldžiavimas, teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymas. Toks pasirinkimas grindžiamas autoriaus atlikta teismų praktikos analize ir empiriniu tyrimu – ekspertų interviu. Absoliučiai visi tyrime dalyvavę ekspertai kaip problemiškesnę nusikalstamą veiką šiuo aspektu nurodė sukčiavimą. Didžioji dalis jų šalia sukčiavimo išskyrė ir turto pasisavinimą bei iššvaistymą. Net pusė apklaustų ekspertų taip pat išskyrė savavaldžiavimą, pavyzdžiui, vieno eksperto (Nr. 5) teigimu, „šis nusikaltimas sukelia didžiulę atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo problemą“. Keli ekspertai nurodė, kad teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymas, taip pat praktikoje kelia daug klausimų. Eksperto (Nr. 2) teigimu, „neaišku nuo kurio momento asmuo jau turi būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, o kada dar pakanka taikyti kitas priemones“.

Teoriškai nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemų galėtų sukelti ir kitos nusikalstamos veikos³³⁴, tačiau atsižvelgiant į tai, kad nagrinėjant

³³³ Tamm, D. *Roman Law and European Legal History*. DJOF Publishing, 1997, p. 157.

³³⁴ Interviu metu keli ekspertai išskyrė ir kitas nusikalstamas veikas, kurias gali būti sudėtinga atskirti nuo civilinės teisės pažeidimo: BK 206 str., 207 str., 208 str., 186 str., 222 str., 223 str., 154 str., 155 str. numatytos nusikalstamos veikos. Tačiau, anot vieno eksperto, šios problemos labiau teorinio lygio.

baudžiamąsias bylas dėl kitų rūšių nusikalstamų veikų, konkreti problema ar ginčas dėl baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atribojimo neyla, darbe apsiribojama jau minėtomis nusikalstamomis veikomis. Kita vertus, manytina, kad darbe sukurta koncepcija yra universali ir galėtų būti vienu ar kitu aspektu pritaikoma atribojant bet kokios rūšies nusikalstamą veiką nuo civilinės teisės pažeidimo, jeigu iškiltų tokios atribojimo problemos.

Be to, vertėtų pažymėti, kad nusikaltimai ir kiti teisės pažeidimai paprastai atribojami kriminalizacijos lygmeniu, t. y. teisės normų priėmimo stadijoje. Tai baudžiamosios politikos uždavinys, kurio rezultatai priklauso nuo vyraujančios ideologijos, socialinės santvarkos, kitų bendražmogiškų ar ideologinių vertybių³³⁵. Tačiau darbe daugiausiai dėmesio skiriama kitam šios problemos aspektui. Autoriui svarbu išsiaiškinti, kaip taikyti jau priimtą baudžiamąjį įstatymą, tai yra nustatyti, ar konkreti padaryta veika gali būti pripažįstama nusikaltimu, ar civilinės teisės pažeidimu. Tai antrasis teisės pažeidimų atribojimo lygmuo, kurio ypatumai ir atskleidžiami šiame darbe.

Darbo aktualumas, naujumas ir tyrimų rezultatų reikšmė. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ketvirtąjį protokolą pirmasis straipsnis nustato, kad niekam negali būti atimta laisvė vien todėl, kad žmogus neįstengia įvykdyti kokios nors sutartinės prievolės³³⁶. Taigi nagrinėjama tema yra labai svarbi jau vien tik šios konvencijos požiūriu. Žinoma, konvencija tik suteikia šiai problemai tam tikrą reikšmę, tačiau jos neišsprendžia.

„Kaip tarp dienos ir nakties nėra ryškios ribos, kaip tarp jų egzistuoja neapibrėžtas reiškinys – sutemos: nei naktis, nei diena, taip ir tarp nusikalstamų veikų ir kitų teisės pažeidimų nėra bedugnės, lygiai taip pat tarp jų irgi yra neapibrėžta erdvė, kurią užima neaiškus pobūdžio teisės pažeidimai: nei nusikalstamos veikos, nei ne nusikalstamos veikos“³³⁷. Pirmiausia tokios mintys parodo nagrinėjamos temos sudėtingumą, bet kartu ir jos aktualumą. Tai patvirtina ir kiti autoriai: „Nėra atsakymo į klausimą – koks esminis skirtumas tarp baudžiamosios ir civilinės teisės? Arba kad atsakymui į tokį klausimą turi būti skiriama visa knyga“³³⁸. O štai, pavyzdžiui, Rusijos baudžiamosios teisės specialistas V. V. Gladinas teigia, kad šis klausimas teisėje visada buvo vienas iš pačių svarbiausių ir sudėtingiausių³³⁹. Taigi neretai mokslininkai padaro išvadą, kad dar ir šiuo metu trūksta aiškių kriterijų ar principų, kurie galėtų sėkmingai apibrėžti nusikalstamą elgesį³⁴⁰.

³³⁵ Plačiau: Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirma knyga*, Vilnius: Justitia, 2006, p. 117-120.

³³⁶ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos protokolai [interaktyvus]. 1950 [žiūrėta 2011-02-02]. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EBDFB6BB-2A0E-48D0-935F-43AFC0A961C7/0/LIT_CONV.pdf>.

³³⁷ Pustoroslev, P. P. *Poniatije o prestupleniji* [The Conception of Crime]. Moskva, 1891.

³³⁸ Friedman, D. Beyond the Tort/Crime Distinction. *Boston University Law Review* [interaktyvus]. USA, Boston, 1996, Nr. 76 [žiūrėta 2010-05-10]. <http://www.daviddfriedman.com/Academic/Tort_Crime/Tort_Crime.html>.

³³⁹ Gladin, V. V. *Vremennoje pozaimstvovaniye v ugovnom prave: voprosy otvetstvennosti* [Temporary Borrowing in Criminal Law: Questions of Liability]. Moskva: Valers Kluwer, 2006, p. 98.

³⁴⁰ Duff, A. *Theories of Criminal Law*. [interaktyvus]. Stanford, 2008 [žiūrėta 2012-01-10]. <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/criminal-law/>>.

Šiuos klausimus baudžiamajoje teisėje šiek tiek išsamiau nagrinėjo tik keli Lietuvos baudžiamosios teisės specialistai³⁴¹. Tačiau peržvelgus užsienių šalių ir Lietuvos baudžiamosios teisės literatūrą, pastebima, kad dauguma bandymų atriboti nusikaltimus nuo kitų teisės pažeidimų nebuvo labai sėkmingi. Pavyzdžiui, kai kurie Rusijos autoriai, daugiau kaip prieš šimtmetį analizavę nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų (dažnai civilinės teisės) atribojimo problematiką, susidūrė su tokiais sunkumais, kad apskritai atsisakė teorinių šių pažeidimų atribojimo būdų, nors ir pripažino, kad nusikaltimai ir civiliniai teisės pažeidimai yra iš principo skirtingi, priešingi teisės pažeidimai. Atriboti nusikaltimus nuo kitų teisės pažeidimų buvo bandyta ir apibrėžiant veikų ratą, kurios turėtų būti laikomos nusikaltimais ir išskiriant veikas, už kurias negali būti numatyta baudžiamoji atsakomybė. Prie pastarųjų buvo priskiriamos, pavyzdžiui, veikos, kurių prevencijai pakanka visuomenės moralės ar civilinio proceso numatytų priemonių, taip pat veikos, kurios gana lengvai išsprūsta iš teisėsaugos³⁴². Galime pastebėti, kad šis ar kiti panašūs bandymai atriboti nusikaltimus nuo kitų teisės pažeidimų iš tiesų rezultatų nedavė. Gana abstraktūs pamąstymai šia tema realios teorinės ar juo labiau praktinės naudos tikrai neduoda.

Baudžiamosios teisės teorija net ir pastaruoju metu nesuranda pagrįstų kriterijų, atribojančių nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus. Todėl nagrinėjama tema yra ne tik aktuali baudžiamosios teisės teorijai ir teismų praktikai, tačiau ir pakankamai nauja, nes tai pirmas darbas, kuriame išsamiai ir plačiai analizuojama nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problematika.

Galiausiai nagrinėjamos problemos aktualumą parodo ir atliktas empirinis tyrimas – ekspertų interviu. Absoliučiai visi apklausti ekspertai pabrėžė, kad tai labai aktuali ir svarbi baudžiamosios teisės problema, su kuria dažnai susiduriama taikant baudžiamąjį įstatymą praktinėje veikloje. Pavyzdžiui, ekspertas (Nr. 8) teigė, kad neretai nepagrįstai yra pradedami ikiteisminiai tyrimai: „viena iš ginčo šalių, užuot padavusi civilinį ieškinį, kreipiasi į policiją ar prokuratūrą, o šios institucijos pradeda ikiteisminį tyrimą“. Kitas ekspertas (Nr. 9) taip pat pritarė tokiai nuomonei: „dažnai visuomenėje manoma, kad daugelį problemų galima išspręsti naudojant baudžiamosios teisės priemones <...> tačiau taip neturėtų būti, nes baudžiamoji teisė yra ultima ratio“. Kita vertus, anot jau minėto eksperto (Nr. 8), „pasitaiko ir priešingų atvejų, kai dėl įvairių sukčiavimo ar kai kurių kitų nusikalstamų veikų tyrimas nepradedamas dirbtinai motyvuojant, kad tai yra civiliniai teisiniai santykiai“.

Atlikto disertacinio tyrimo rezultatai buvo paskelbti dviejuose autoriaus moksliniuose straipsniuose, publikuotuose Socialinių mokslų studijose, jais autorius rėmėsi skaitydamas baudžiamosios teisės bendrosios ir specialiosios dalies paskaitas ir veddamas seminarus Mykolo Romerio universitete. Tyrimo rezultatai buvo apsvarstyti Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir kriminologijos

³⁴¹ Fedosiuk, O. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtingųjų prievolių išvengimo bylose. *Jurisprudencija*. 2006, 7(85), p. 70-76; Piesliakas, V., *supra note 3*; Piesliakas, V. Nusikalstamų veikų atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų problemos Lietuvos teisėje ir teismų praktikos pavyzdžiai. *Justitia*. 2005, 2; Sinkevičius, E. *Neteisėtas banko kredito gavimas arba panaudojimas ir jų kvalifikavimas*. Vilnius, 2002.

³⁴² Sergejevskij, N. D. *Posobije k lekcijam* [Guide to the Lectures]. 1905 (cituota pagal Kozlov, A. P. Poniatije prestuplenija [The Conception of Crime]. Sankt-Peterburg, 2004. p. 757).

katedros posėdyje. Atsižvelgiant į baudžiamosios teisės doktrinoje išsakytus pastebėjimus ir juos patvirtinančią praktinių darbuotojų nuomonę dėl nagrinėjamos temos svarbumo, manytina, kad atlikto tyrimo rezultatai bus naudingi ir jais galės vadovautis baudžiamosios teisės mokslininkai bei praktinį darbą dirbantys teisininkai.

Disertacijos tyrimo objektas. Šios disertacijos tyrimo objektas – nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos, nagrinėjamos baudžiamosios teisės doktrinoje bei sprendžiamos Lietuvos teismų praktikoje.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Disertacinio darbo tikslas – sukurti koncepciją, tai yra surasti universalius teorinius kriterijus, padėsiančius spręsti nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemas baudžiamosios teisės moksle, bei pagrįsti šių kriterijų reikšmingumą ir naudingumą Lietuvos teismų praktikai, pritaikyti juos atskirose nusikalstamų veikų kategorijose.

Disertacinio darbo uždaviniai:

1. Atskleisti baudžiamosios teisės ir civilinės teisės funkcijų bei paskirties esminius skirtumus, juos panaudojant baudžiamosios ir civilinės atsakomybių takoskyrai;
2. Išanalizuoti nusikalstamos veikos pavojingumo požymio įtaką nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimui;
3. Atskleisti baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) principo esmę bei apibrėžti jo galimybes būti vienu iš kriterijų atskiriant nusikalstamas veikas nuo civilinės teisės pažeidimų;
4. Išanalizuojant baudžiamosios teisės moksle teikiamus pasiūlymus ir idėjas dėl atskirų rūšių nusikalstamų veikų ir civilinės teisės pažeidimų atribojimo, išskirti labiausiai vertas dėmesio ar suformuoti naujas;
5. Apibendrinti ikiteisminiame tyrime ir teismų praktikoje kylančias problemas atribojant nusikalstamas veikas ir civilinės teisės pažeidimus, kaip pagrindą imant sukčiavimo, neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis, turto pasisavinimo ir iššvaistymo, teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo, savavaldžiavimo baudžiamąsias bylas.
6. Pateikti universalius kriterijus, padėsiančius atriboti atskiras nusikalstamų veikų rūšis nuo civilinės teisės pažeidimų.

Ginamieji disertacijos teiginiai:

1. Baudžiamosios teisės funkcijos ir paskirtis atskleidžia šios teisės šakos esmę ir parodo pagrindinius skirtumus nuo civilinės teisės;
2. Nusikalstamos veikos požymis – pavojingumas ir jo laipsnis – gali būti vienu iš pagrindinių kriterijų atskiriant nusikalstamas veikas ir civilinės teisės pažeidimus;
3. Baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės principo (lot. *ultima ratio*) naudojimas priimant ir taikant baudžiamuosius įstatymus turi padėti išspręsti problemas, kylančias atskiriant nusikalstamas veikas ir civilinės teisės pažeidimus;
4. Atskiroms nusikalstamų veikų kategorijoms atriboti nuo civilinės teisės pažeidimų naudojami skirtingi kriterijai;

5. Esminės apgaulės ir kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijai tampa pagrindiniais kriterijais atribojant sukčiavimą, turto pasisavinimą ir iššvaistymą, neteisėtą naudojimąsi energija ir ryšių paslaugomis nuo civilinės teisės pažeidimų;
6. Savavaldžiavimą būtina atskirti nuo tokių civilinės teisės normų kaip savigny na ir piktnaudžiavimas teise;
7. Atskiriant teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymą nuo civilinės procesinės atsakomybės išskirtinis dėmesys turi būti skiriamas baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principui.

TYRIMŲ APŽVALGA

Pirmasis iš Lietuvos baudžiamosios teisės specialistų, kuris skyrė nemažai dėmesio atskirų nusikaltimų ir civilinės teisės pažeidimų atribojimui, buvo E. Sinkevičius. Jo 1999 m. disertaciniame darbe „Veikos, susijusios su neteisėtu banko kredito gavimu arba panaudojimu, bei jų teisinio vertinimo problemos“ ir 2002 m. monografijoje „Neteisėtas banko kredito gavimas arba panaudojimas ir jų kvalifikavimas“ analizuojamas sukčiavimo ir kitų nusikaltimų santykis su sutartiniais civiliniais teisiniais santykiais. Vėliau dar daugiau dėmesio šiai problematikai skyrė O. Fedosiukas. Reikėtų paminėti tokius jo mokslinius straipsnius: „Sukčiavimo normos koncepcija naujame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir jos įgyvendinimo problemos“; „Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtinių prievolių išvengimo bylose“; „Patikėtos svetimos turtinės teisės pasisavinimo ir iššvaistymo samprata“. V. Piesliakas savo knygoje „Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirma knyga“ bei moksliniame straipsnyje „Nusikalstamų veikų atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų problemos Lietuvos teisėje ir teismų praktikos pavyzdžiai“ taip pat analizuoja keletą nusikalstamų veikų rūšių atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų ypatumus. Turto pasisavinimą ir iššvaistymą bei jo atribojimą nuo civilinės teisės pažeidimo nagrinėjo D. Bukelienė. Paskutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) principo įtaką teisės pažeidimų atskyrimui – J. Bluvšteinas, V. Justickis, O. Fedosiukas, G. Švedas.

Iš užsienio baudžiamosios teisės specialistų visų pirma reikėtų paminėti Rusijos mokslininkus, kurių indėlis nagrinėjant šią temą yra iš esmės didžiausias. A. P. Kozlovas gana išsamiai analizavo nusikaltimo sampratą bei jo požymius – ypač pavojingumą. Taip pat pažymėtini pavojingumo požymį nagrinėję ir tokie mokslininkai kaip: V. Ju. Golikas, A. P. Braginas, N. S. Malejinas, I. J. Kozachenko, A. N. Pavluchinas, O. V. Starkovas, P. P. Pustoroslevas, N. F. Kuznecova, A. A. Piontkovskis, V. V. Gladinas. *Ultima ratio* principo analizei daugiausiai dėmesio skyrė Vokietijos mokslininkai: B. Schünemanns, H. H. Jeschekas, T. Weigendas, W. Hassemeris, W. Naucke, J. Wesselsas. Taip pat šį principą tyrinėjo tokie Rusijos baudžiamosios teisės autorai: G. A. Zlobinas, N. A. Lopashenko, N. Kudriavceva. Be jų, ir kitų užsienių šalių mokslininkai yra nemažai prisidėję prie minėto principo tyrimų: Švedijos profesorius N. Jareborgas, australų baudžiamosios teisės specialistas K. Burtinas, JAV mokslininkas D. Husakas, Suomijos mokslininkas P. Minkkinenas, šiek tiek – Didžiosios

Britanijos autorius A. Ashworthas. Bendrai nusikaltimų ir civilinės teisės pažeidimų atskyrimo problematiką nagrinėjo tokie kitų šalių baudžiamosios teisės specialistai – D. Friedmanas, G. Heriotas, D. Smitas.

Atskirų nusikalstamų veikų santykį su civilinės teisės pažeidimais daugiausiai analizavo Rusijos baudžiamosios teisės mokslininkai, iš kurių pažymėtini šie: sukčiavimą tyrinėję – I. Ja. Foinickis (šis autorius vienas pirmųjų, daugiau kaip prieš 100 metų, nagrinėjo sukčiavimo ypatumus), L. D. Gauchmanas, G. N. Borzenkovas, N. N. Luninas, A. V. Arendarenko, I. I. Golubovas, L. E. Sunchalijeva, B. V. Zdravomyslovas, V. L. Grigorjeva, I. O. Titkova, O. S. Beliakas, taip pat ir Baltarusijos autorė V. V. Chiliuta; turto pasisavinimą ir iššvaistymą nagrinėję – O. V. Belokurovas, N. A. Lopashenko, D. Ju. Skripnikovas, N. A. Karpova, V. P. Didenko; savavaldžiavimą – V. I. Kapkanovas, C. U., Vanejevas, Ju. V. Sapronovas, E. V. Vitmanas, I. P. Titenkovas; kitas nusikalstamas veikas, kurios nagrinėjamos šiame darbe, – A. E. Letiagina, D. A. Kharkovskis.

Taip pat sukčiavimui ir jo atskyrimui nuo civilinės teisės pažeidimo dėmesio skyrė JAV baudžiamosios teisės mokslininkas S. Pedneaultas, Didžiosios Britanijos mokslininkas W. Wilsonas, Vokietijos mokslininkai W. Mitschas, K. Lackneris, K. Kühlas, J. Wesselsas, T. Hillenkampas, W. Joecksas.

DARBO METODOLOGIJA

Atliekant tyrimą disertacijos tema, taikyti tokie mokslinio tyrimo metodai: istorinis, lyginamasis, indukcinis, dedukcinis, loginis, kritikos, lingvistinis, sisteminis, dokumentų analizės, empirinis ir kiti.

Pirmiausia, analizuojant baudžiamosios teisės ir nusikaltimo kilmę, buvo pritaikytas istorinis tyrimo metodas. Vėliau, iš esmės visame darbe gana plačiai buvo taikomas lyginamasis metodas: tiek sulyginant baudžiamosios ir civilinės teisės paskirtį bei funkcijas, tiek šių teisės šakų pažeidimus. Taigi lyginamuoju metodu buvo atskleisti esminiai baudžiamosios ir civilinės teisės skirtumai, išskirti kriterijai, kuriais remiantis galima atskirti nusikalstamą veiką nuo civilinės teisės pažeidimo. Taip pat šiuo metodu buvo lyginamos mokslinės koncepcijos, atskirų mokslininkų nuomonės bei užsienio valstybių baudžiamieji įstatymai. Galiausiai apibendrinęs skirtingas koncepcijas, autorius sukūrė priimtinausią.

Indukcinis ir dedukcinis tyrimo metodai buvo taikomi nagrinėjant nusikalstamos veikos ir jos pavojingumo sąvokas, kitas definicijas, nustatant pavojingumo požymio įtaką bei reikšmę teisės pažeidimų atskyrimui. Taip pat darbe buvo taikomi loginis ir kritikos metodai. Taikant loginį metodą buvo daromi atitinkami apibendrinimai, išvados, kuriamos taisyklės, kriterijai, atskiriantys atskiras nusikalstamų veikų rūšis nuo civilinių teisės pažeidimų. Kritikos metodas pasitelktas mokslininkų nuomonėms, teismų sprendimams ir kt. vertinti.

Lingvistiniu metodu atskleista apgaulės, piktnaudžiavimo ir kitų sąvokų prasmė bei reikšmė atibojant baudžiamąją ir civilinę atsakomybes.

Darbe taip pat taikomas sisteminis metodas. Juo atskleista nusikalstamos veikos vieta teisės pažeidimų sistemoje, jų tarpusavio santykis. Taikant šį metodą, buvo

išskirtos nusikalstamos veikos, kurias sunkiausia atskirti nuo civilinės teisės pažeidimų. Išnagrinėjus šias nusikalstamas veikas, sukurti kriterijai, kurie gali būti sistemaiškai taikomi ne tik šioms, bet ir kitoms panašių problemų sukeliančioms nusikalstamoms veikoms.

Tyrimo metu taikyti ir empiriniai metodai, pirmiausiai – dokumentų analizė. Kadangi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimai turi didžiausią įtaką teismų praktikos formavimui, be to, net šio teismo praktikoje galima įžvelgti tam tikrų netikslumų ar prieštaravimų, pagrindiniu šaltiniu buvo pasirinktos būtent šio teismo nutartys, nutarimai, apžvalgos ir apibendrinimai. Tačiau tyrime analizuojama ne tik kasacinio teismo praktika. Taikant minėtą metodą tiriami Lietuvos Apeliacinio Teismo, apygardų ir apylinkių teismų nuosprendžiai ir nutartys, taip pat procesiniai sprendimai, priimti ikiteisminio tyrimo metu ar prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą.

Dar vienas empirinis (kokybinis) tyrimo metodas – ekspertų interviu. Ekspertais buvo pasirinkta tikslinė 10 teisėjų ir prokurorų grupė, savo darbe tiesiogiai taikantys baudžiamąjį įstatymą. Siekiant kokybiškesnių ir naudingesnių atsakymų, buvo pasirinkti turintys gana didelę praktinio darbo patirtį (ir tą darbą tebedirbantys) bei dirbantys mokslinį darbą ekspertai. Interviu metu buvo pateikti keturi atvirieji klausimai (priedas Nr. 1). Ekspertų nuomonės ir mintys panaudoti visame darbe, atsižvelgiant į konkrečius nagrinėjamos problemos aspektus.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, dvi dalys, galutinės darbo išvados ir pasiūlymai, literatūros sąrašas bei priedas. Pirmoje dalyje yra keturi, antroje – penki skyriai.

Pirmojoje darbo dalyje pradedama trumpa baudžiamosios teisės kilmės apžvalga, kurios pabaigoje padaroma išvada, kad baudžiamoji teisė išsivystė iš civilinės teisės. Po to, siekiant įgyvendinti iškeltus uždavinius bei atskleisti baudžiamosios ir civilinės teisės esmę, išsamiai analizuojamos kiekvienos iš minėtų teisės šakų paskirtis ir funkcijos, surandami esminiai jų skirtumai. Konstatuojama, kad bendriausia prasme baudžiamoji teisė vykdo *apsauginę funkciją*. Tačiau tokios bendros funkcijos nurodymas ne visuomet leidžia pastebėti šios teisės šakos ypatumus, kuriais daromas poveikis visuomeniniams santykiams. Atsižvelgiant į tai, išskiriamos labiau specializuotos baudžiamosios teisės funkcijos: represinė, prevencinė, informacinė. Civilinė teisė taip pat vykdo visuomeninių santykių reguliavimą ir apsaugą. Autorius padaro išvadą, kad skiriasi ne tiek baudžiamosios ir civilinės teisės funkcijos savo turiniu, kiek įgyvendinimo būdais. Baudžiamoji teisė savo funkcijas įgyvendina imperatyviuoju metodu, t. y. uždrausdama aukščiausią pavojingumo laipsnį turinčias veikas ir nustatydamas bausmes jas darantiems asmenims. Iš esmės tos pačios funkcijos civilinėje teisėje įgyvendinamos dispozityviuoju metodu, t. y. suteikiant galimybę patiems teisinio santykio dalyviams, neperžengiant įstatymo nustatytų ribų bei savitarpio susitarimu, nustatyti sau teises ir pareigas bei atsakomybę už jų pažeidimą.

Antrasis pirmosios dalies skyrius skiriamas vieno iš pagrindinių nusikalstamos veikos požymių – pavojingumo (pavojingumo laipsnio) įvertinimui, jo reikšmės

nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimui nustatymui. Kritikuojama doktrinoje pasitaikant nuomonė, kad ne visi teisės pažeidimai pasižymi pavojingumo požymiu, todėl šis būdas atskirti teisės pažeidimus turėtų būti laikomas netinkamu. Darbe daroma priešinga išvada, kad, padarius iš esmės bet kokios rūšies teisės pažeidimą, pažeidžiama teisės norma, todėl kyla pavojus visuomeniniams (teisiniams) santykiams. Atkreipiamas dėmesys, kad paprastai pavojingumas laikomas objektyvia nusikaltimo savybe, kuri nepriklauso nei nuo įstatymo leidėjo, nei nuo asmenų, taikančių baudžiamąsias teises normas, valios. Todėl pavojingumas turėtų būti puikus indikatorius, atspindintis nusikaltimo žalingumą visuomenei, o svarbiausia, galintis padėti jį atskirti nuo kitų teisės pažeidimų. Pastebima, kad baudžiamosios teisės doktrinoje gausu įvairių pasiūlymų kaip pritaikyti pavojingumo laipsnį siekiant šio tikslo. Tačiau autorius, apibendrinęs Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamosios teisės specialistų nuomones bei idėjas šiuo klausimu, nustato, kad iki šiol baudžiamosios teisės doktrinoje nėra universalių kriterijų, kurie leistų išmatuoti pavojingumo laipsnį ir jį panaudoti atskiriant baudžiamąją ir civilinę atsakomybes.

Taip pat darbe atkreipiamas dėmesys į teismų praktikos indėlių vertinant kokio dydžio pavojingumą atitinka padarytas teisės pažeidimas. Pastebima, kad teismų sprendimuose pavojingumo pobūdis ir laipsnis paprastai minimi tik kaip kriterijai, kuriais remiantis viena nusikalstama veika atskiriama nuo kitos. Kiek rečiau tokie pavojingumo požymiai naudojami atskiriant nusikalstamą veiką ir administracinę teisės pažeidimą, o galimybė nusikalstamos veikos pavojingumą, jo pobūdį ar laipsnį panaudoti atribojant nusikalstamas veikas ir civilinės teisės pažeidimus apskritai nėra nagrinėjama.

Skyriaus pabaigoje, atsižvelgiant į nagrinėtas idėjas ir teismų praktikoje formuojamas taisykles, pateikiami esminiai požymiai, padėsiantys atskirti civilinę ir baudžiamąją atsakomybes bei labiausiai įtakojantys veikos pavojingumo laipsnį: teisės pažeidimo padarymo būdas ir aplinkybės, kuriomis jis buvo padarytas; panaudotos priemonės ir įrankiai; kaltės forma ir rūšis, bei tikslas, kurio buvo siekiama darant pažeidimą.

Kitame šios dalies skyriuje įvertinama kito nusikalstamos veikos požymio – priešingumo baudžiamajam įstatymui – įtaka atskiriant nusikalstamą veiką ir civilinės teisės pažeidimą. Autorius pažymi, kad draudžiamumas (priešingumas teisei) dažnai nevisiškai aiškiai įtvirtinamas įstatyme ir tai labai komplikuoja nusikaltimo ir kitų teisės pažeidimų atribojimo klausimą. Tais atvejais, kai veikos draudžiamumas nenubrėžia ribos, skiriančios nagrinėjamus teisės pažeidimus, problema persikelia į baudžiamojo įstatymo taikymo stadiją, kurioje yra svarbiau tinkamai įvertinti konkrečios veikos pavojingumą ir jo laipsnį.

Paskutiniame pirmosios dalies skyriuje nagrinėjamas paskutinės priemonės (lot. *ultima ratio*) principas. Šis principas suprantamas taip, kad baudžiamoji teisė, šios teisės šakos priemonės, gali būti taikomos tik pačios paskutinės, t. y. tik tada, kai bet kokiomis kitomis teisinėmis priemonėmis neįmanoma apsaugoti teisiųjų gėrių. Vadinasi, iš pradžių turi būti pasinaudojama galimybe taikyti švelnesnes poveikio priemones ir tik po to, kai švelnesnių priemonių nepakanka, gali būti taikomos baudžiamosios. Skyriuje siekiama išsiaiškinti ar tai iš tiesų yra teisės principas, ar tik rekomendacinio

pobūdžio idėja. Autorius pabrėžia ne tik šio principo reikšmę atribojant nusikalstamą veiką nuo kitų teisės pažeidimų, bet ir apskritai jo aktualumą baudžiamajai teisei. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad paskutinės priemonės principas labai aiškiai įtvirtinamas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, pastaruoju metu šiuo principu neretai vadovaujasi ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kasacine tvarka nagrinėdamas baudžiamąsias bylas. Daroma išvada, kad į paskutinės priemonės principą privalo atsižvelgti įstatymo leidėjas ir visais atvejais juo vadovautis įstatymo taikytojas. Tokiai nuomonei iš esmės pritaria ir užsienio šalių baudžiamosios teisės doktrina ir praktika: ypatingai daug reikšmės šiam principui teikia Vokietijos baudžiamosios teisės mokslas. Skyriuje akcentuojama, kad *ultima ratio* atsirado būtent šioje šalyje, kurioje jis neretai gretinamas su subsidiariniu ir selektyviniu principais, kurie reiškia, kad baudžiamoji teisė teisinius gėrius (vok. *Rechtsgüter*) saugo pasirinktinai, t. y. tik tuos, kuriems atitinkama veika kelia didžiausią grėsmę, ir kad baudžiamoji teisė galima tik kaip papildoma teisinių gėrių apsauga. Pažymima, kad paskutinės priemonės principas gali būti naudojamas tiek įstatymų leidėjo, tiek jo taikytojo. Atsižvelgiant į tai, autorius aptaria kriminalizacijos teorijos nuostatas, t. y. pateikia reikšmingiausius kriterijus, galėsiančius turėti didžiausios įtakos įstatymų leidėjo sprendimui kriminalizuoti veiką. Tokiais kriterijais siūloma laikyti: 1) Veikos pavojingumo laipsnį, kuris turi būti pakankamai aukštas ir būdingas tik nusikalstamoms veikoms; 2) Sąlyginę veikos paplitimą: veika negali būti masiška, bet ji negali būti ir labai reta (kad kriminalizuota, netaptų „mirusia“ norma). Pastarasis kriterijus neturėtų būti taikomas absoliučiai, nes tam tikrais atvejais galimos išimtys; 3) *Ultima ratio* principo besąlyginį taikymą; 4) Naudojamų baudžiamųjų teisinių priemonių efektyvumą (prognostavimas, kad ateityje jos bus veiksmingos) ir ekonominį pagrįstumą (kriminalizacijos išteklių plačiąja prasme turi būti mažesni negu teigiami padariniai); 5) Kriminalizacijos technikos reikalavimų laikymąsi: sistemiskumas ir suderinamumas, terminologijos vieningumas ir vienareikšmiškumas, normos sudėties aiškumas, užbaigtumas ir išsamumas.

Antroje darbo dalyje analizuojami atskirų nusikalstamų veikų rūšių ypatumai, lemiantys baudžiamosios ir civilinės atsakomybių atribojimo problemas, siūlomi kriterijai, kuriais vadovaujantis būtų galima spręsti šias problemas. Šią dalį sudaro penki skyriai.

Pirmajame antrosios dalies skyriuje nagrinėjama daugiausiai problemų šioje srityje sukelti sukčiavimo nusikalstama veika. Autorius išskiria šios nusikalstamos veikos sudėties ypatumus, keliančius problemų, apibendrinęs įvairius apgaulės apibrėžimus, pateikia šiuolaikinę apgaulės sampratą. Taip pat skyriuje gana daug dėmesio skiriama apgaulės rūšims, išeinančioms už klasikinės apgaulės ribų, apgaulės formoms, atkreipiant didesnę dėmesį į pasyviosios apgaulės požymius, padedančius atskirti ją nuo civilinių teisinių santykių. Išskiriamos tokios sąlyginai naujos apgaulės rūšys: apgaulė, suklaidinant elektroninę sistemą; apgaulė per trečiuosius asmenis; apgaulė per instituciją, turinčią teisę spręsti teisinį ginčą ar priimti kitokius teisinę reikšmę turinčius sprendimus. Autorius, apžvelgęs baudžiamosios teisės doktrinoje išsakytas idėjas, pavyzdžius iš teismų praktikos, pateikia savo nuomonę dėl suklaidinimo dėl „ateities

faktų“ pripažinimo apgaule, kartu pažymėdamas, kad toks suklaidinimas neretai sukelia sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo sunkumus. Po to įvertinamas piktnaudžiavimas pasitikėjimu kaip apgaulės rūšis. Nors tiek baudžiamosios teisės moksle, tiek teismų praktikoje šis požymis aiškinamas labai nevienareikšmiškai, autorius pabrėžia, kad jis turi būti suprantamas ne kaip apgaulės būdas, bet kaip priemonė, leidžianti efektyviau naudoti apgaulę, tačiau neturintis savarankiškos juridinės reikšmės. Didžiausias dėmesys šiame skyriuje skiriamas sukčiavimo nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijų paieškai. Siekiant šio tikslo, pirmiausia apžvelgiami kriterijai, nurodomi tiek Lietuvos, tiek užsienio šalių baudžiamosios teisės doktrinoje. Po to, autorius išskiria svarbiausius iš jų, turinčius didžiausios įtakos atskiriant sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo: esminės apgaulės kriterijus; kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus; nukentėjusiojo apdairumo ir atidumo kriterijus. Galiausiai išsamiai analizuojama šiuo klausimu aktuali teismų ir ikiteisminio tyrimo praktika, pateikiami gerosios praktikos pavyzdžiai, atkreipiamas dėmesys į ne visai tinkamus nagrinėjamos problemos sprendimo būdus, nurodomi būdai kaip šias problemas reikėtų spręsti. Skyriaus pabaigoje, apibendrinami teismų sprendimai ir padaromos išvados dėl išskirtų kriterijų veiksmingumo atskiriant sukčiavimą ir civilinės teisės pažeidimą.

Antrajame šios dalies skyriuje analizuojami neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis nusikalstamos veikos sudėties ypatumai, kurie gali kelti šios nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemų. Šiame skyriuje autorius paliečia ir kitas, tiesiogiai su darbo uždaviniais nesusijusias, bet aktualias problemas, pavyzdžiui, dėl BK 179 straipsnio 2 dalyje numatyto šį nusikaltimą kvalifikuojančio požymio – didelės žalos – aiškinimo. Autorius baudžiamosios atsakomybės kilimą už BK 179 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką sieja su nukentėjusiojo pasirinkimu. Tais atvejais, kai elektros energija ar kiti dalykai naudojami neteisėtai prisijungiant arba iškraipant skaitiklių rodmenis, turėtų pakakti nukentėjusio asmens apsisprendimo. Juk tokie veiksmai iš esmės galėtų būti prilyginami vagystei, be to, jie vienareikšmiškai ir aiškiai apibrėžti straipsnio dispozicijoje, todėl, nukentėjusiajam pasirinkus baudžiamąjį procesą, šis procesas ir turėtų vykti. Tačiau, kai veika kvalifikuojama taikant „kitų neteisėtų būdų“ požymį, nukentėjusiojo apsisprendimo nepakaks. Todėl šiais atvejais turi būti vadovaujama jau kitais baudžiamosios ir civilinės atsakomybių atskyrimo kriterijais. Autorius siūlo, kad tokiose situacijose teismai galėtų pasiremti apgaulės ar kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijais. Nes būtent jie parodo tai, jog švelnesnėmis priemonėmis neįmanoma atkurti pažeistų teisių ir interesų (*ultima ratio*). Tačiau geriausias šios problemos sprendimo būdas būtų toks: jeigu veika padaroma veikiant „kitu neteisėtu būdu“, iš BK 179 straipsnio 1 dalies siūlytina pašalinti šį alternatyvų veikimo būdą, paliekant tik du pirmuosius. Teismams tokiu atveju nekils problemų skirtingai interpretuojant „kitą neteisėtą būdą“.

Trečiasis antrosios dalies skyrius skiriamas turto pasisavinimo ir iššvaistymo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo problemoms spręsti. Apžvelgęs šių nusikalstamų veikų sudėties ypatumus, autorius didesnę dėmesį skiria atskirų atvejų nagrinėjimui.

Pirmiausiai analizuojami atvejai, kai turtas perduodamas pagal atitinkamas civilinės teisės sutartis, po to, keliamas klausimas kaip reikėtų vertinti situacijas, kai akcinės bendrovės akcininkas šios bendrovės turtą pasisavina ar iššvaisto. Autoriaus išvados šiais klausimais grindžiamos naujausios teismų praktikos analize. Taip pat atkreipiamas dėmesys į laikiną patikėto turto užvaldymą: nagrinėjama ar būtų pagrįsta tokį turto užvaldymą pripažinti nusikaltimu. Išskirdamas konkrečius kriterijus, padėsiančius atskirti baudžiamąją ir civilinę atsakomybę, autorius pažymi, kad kai tarp šalių susiklosto vertikalūs civiliniai teisiniai santykiai (vadovas-pavaldinys ir pan.), turėtų būti naudojami įgaliojimų viršijimo, piktnaudžiavimo, sandorio prieštaravimo patikėtojo interesams, atidaus ir rūpestingo vadovo kriterijai. Tačiau kai tarp šalių susiklosto horizontalūs civiliniai teisiniai santykiai (lizingas, nuoma ir pan.), taikomas jau kitas – kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijus. Šie kriterijai išsamiai nagrinėjami remiantis tiek baudžiamosios teisės doktrina, tiek teismų praktika. Pabaigoje analizuojamas daug diskusijų keliantis klausimas dėl neatsargaus turto iššvaistymo pripažinimo nusikalstamu. Autorius argumentuotai abejoja tokio kriminalizavimo tikslingumu, todėl siūloma neatsargų turto iššvaistymą dekriminalizuoti.

Ketvirtajame antrosios dalies skyriuje nagrinėjami teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo teisinio reglamentavimo ypatumai. Pažymima, kad nevykdant teismo sprendimo administracinėje ar civilinėje byloje, gali būti taikomos Civilinio proceso kodekse numatytos priverstinio vykdymo ar kitos priemonės. Vadinasi, už teismo sprendimo nevykdymą galima tiek baudžiamoji, tiek civilinė procesinė atsakomybė. Todėl keliamas klausimas – kada kuri teisinė priemonė turi būti taikoma? Apibendrinus užsienio šalių baudžiamuosius įstatymus, pastebima, kad daugelyje valstybių baudžiamoji atsakomybė už teismo sprendimo nevykdymą apskritai nenumatyta. Autorius, atsižvelgdamas į užsienio šalių patirtį, kriminalizacijos teoriją ir paskutinės priemonės principą, abejoja ar pagrįstai yra numatyta baudžiamoji atsakomybė už tokio pobūdžio nusikalstamą veiką. Taip pat apžvelgiama ikiteisminio tyrimo ir teismų praktika taikant baudžiamąją atsakomybę už BK 245 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką. Pažymėtina, kad asmenys, kurių naudai turi būti įvykdytas teismo sprendimas, neretai be pagrindo kreipiasi į teisėsaugos institucijas, siekdami, kad šios padėtų neva nevykdomą sprendimą įvykdyti, taip pat už sprendimo įvykdymą atsakingus asmenis patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Be to, teismai ne visada tinkamai motyvuoja nuosprendžius, nuteisdami už teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymą.

Paskutinis antrosios dalies skyrius skiriamas ribai tarp savavaldžiavimo nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo surasti. Šiame skyriuje pažymima, kad, taikant savavaldžiavimo normą, dažniausiai teismams problemų kyla dėl šio nusikalstimo sudėtyje numatyto didelės žalos požymio aiškinimo, teisingo savavaldžiavimo atribojimo nuo administracinio teisės pažeidimo, tariamos teisės sąvokos ar panašiai. Tačiau vis dažniau kyla ginčai ir dėl to, savavaldžiavimas ar civilinės teisės pažeidimas buvo padarytas. Todėl šis klausimas tampa aktualiu baudžiamosios teisės teorijai ir teismų praktikai. Pasigilinus kiek plačiau į savavaldžiavimo dispozicijos sąvoką, jos

požymius, juos palyginus su panašiais civilinės teisės institutais, galima padaryti išvadą, kad atsiranda tam tikra erdvė vystytis diskusijai. Pavyzdžiui, tam tikrais atvejais savavaldžiavimo nusikaltimas net gali sutapti su Civiliniame kodekse įtvirtinta savigyynos norma arba civiline atsakomybe už piktnaudžiavimą teise. Taigi būtent dėl savavaldžiavimo dispozicijos panašumo į civilinės teisės institutus, kyla šių dviejų teisės pažeidimų atribojimo problemos. Pirmiausiai autorius analizuoja kriterijus, atskiriančius piktnaudžiavimą teise ir savavaldžiavimą, atkreipiamas dėmesys į Civilinio kodekso 1.137 straipsnį, kuris nustato draudimą piktnaudžiauti teise. Pažymima, kad atribojant piktnaudžiavimą teisėmis ir savavaldžiavimą, galima skirti tokius jų sąlyčio taškus: teisėtai teisės įgyvendinimas nepadarant žalos kitam asmeniui arba ją padarant teisėtai; piktnaudžiavimas savo teisėmis, taip padarant kitam asmeniui žalos, dėl to kylant civilinei atsakomybei; savavališkas teisės įgyvendinimas (iš esmės irgi piktnaudžiaujant teise), taip padarant kitam asmeniui didelės žalos, dėl to kylant baudžiamajai atsakomybei. Kriterijai, nubrėžiantys ribą tarp nusikalstamo savavaldžiavimo ir piktnaudžiavimo teise, išskiriami remiantis iš esmės teismų praktikos analize. Apibendrinus kasacinio teismo nutartis, nurodoma, kad didžiausios reikšmės atribojant baudžiamąją ir civilinę atsakomybę turi padaryto pažeidimo pavojingumas ir paskutinės priemonės principas.

Analizuodamas savavaldžiavimą ir savigyną, autorius nurodo tokius šių normų panašumus: savavaldžiavo (vienas iš alternatyvių veikimo būdų) reškia – neteisėtai (nesilaikydamas įstatymų nustatytos tvarkos) savavališkai vykdė savo tikrą teisę, o savo civilines teises gynė savigyynos būdu reškia – teisėtai priverstinai įgyvendino savo teisę. Kaip matyti, asmuo abiem atvejais priverstinai (savavališkai) įgyvendina (vykdo) savo turimas teises, todėl savavaldžiavimas ir savigyna tampa labai panašūs. Nors įstatymai gana griežtai riboja savigyynos būdus – iš esmės galimas tik daikto sulaikymas kaip savigyynos būdas, tačiau pripažįstama, kad tam tikrais atvejais (esant visoms savigyynos teisėtumo sąlygoms) sudėtinga surasti savavaldžiavimo ir savigyynos atribojimo kriterijus. Todėl autorius daro išvadą, kad esant tam tikriems, nedideliems savigyynos pažeidimams ar jos ribų peržengimui, kaip ir numatyta Civiliniam kodekse, turėtų būti taikoma tik civilinė atsakomybė. Tai atitiktų paskutinės priemonės principą.

Darbo išvados

1. Atliktas disertacinis tyrimas leidžia konstatuoti, kad nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimas yra aktuali baudžiamosios teisės teorijos ir baudžiamosios justicijos problema. Pagrindinės priežastys, lemiančios šios problemos buvimą, yra:
 - Baudžiamosios teisės nuosekli ekspansija į civilinės teisės reguliuojamų santykių sritį kriminalizuojant šios srities teisės pažeidimus, nors gynyba nuo šių pažeidimų veiksmingai reglamentuota civilinėje teisėje;
 - Nepakankamas atsižvelgimas į baudžiamosios teisės principus ir paskirtį kriminalizuojant civilinio teisinio pobūdžio pažeidimus;

- Aiškumo, tikslumo ir konkretumo stokojanti juridinė technika, naudojama formuluojant baudžiamosios teisės normas;
 - Teismų praktikos vienodumo ir nuoseklumo trūkumas.
2. Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo takoskyros klausimas pirmiausia yra įstatymų leidybos uždavinys. To nepavykus padaryti šioje studijoje, šis klausimas perkeliamas į įstatymo taikymo lygmenį.
 3. Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo (atitinkamai baudžiamosios ir civilinės atsakomybės taikymo sričių) skirtumus parodo:
 - *Baudžiamosios teisės ir civilinės teisės funkcijos bei jų įgyvendinimo metodai.* Nepaisant to, kad baudžiamoji teisė pasižymi kai kuriomis specifinėmis, tik jai būdingomis funkcijomis (pavyzdžiui, baudimo, prevencijos, pataisymo), bendriausia prasme tiek civilinė teisė, tiek baudžiamoji teisė įgyvendina iš esmės dvi tas pačias funkcijas: apsauginę ir reguliavimo. Tačiau baudžiamosios teisės apsauginė funkcija, skirtingai nuo civilinės teisės, pasireiškia selektyviai ir subsidiariai, t. y. kaip visuomenės vertybių (teisinių gėrių) apsauga tik nuo pačių pavojingiausių kėsinių. Kaip metodą apsauginei funkcijai įgyvendinti baudžiamoji teisė naudoja imperatyvųjį metodą – uždrausdama aukščiausią pavojingumo laipsnį turinčias veikas ir nustatydamas bausmes jas darantiems asmenims. Tuo tarpu civilinei teisei būdingas dispozityvusis visuomenės vertybių apsaugos ir reguliavimo metodas – teisinio santykio dalyviams, neperžengiant įstatymo nustatytų ribų bei savitarpio susitarimu, suteikiama galimybė patiems nustatyti teises ir pareigas bei atsakomybę už jų pažeidimą. Civilinės teisinės prievartos priemonių taikymo tikslas yra ne nubausti pažeidėją, bet atstatyti kitos šalies pažeistas teises, atlyginti padarytą žalą arba (ir) paskatinti vykdyti savo įsipareigojimus.
 - *Teisės pažeidimo pavojingumo laipsnis.* Nusikalstamai veikai būdingas aukštas pavojingumo laipsnis. Nustatant teisės pažeidimo, besireiškiančio civilinių teisinių santykių srityje, pavojingumo laipsnį (ar pakankamas kriminalizacijai), svarbiausieji požymiai, į kuriuos būtina atsižvelgti, yra: pažeidimo padarymo būdas ir aplinkybės, kuriomis jis padaromas; naudojamos priemonės ir įrankiai; kaltės forma ir rūšis, taip pat tikslas, kurio siekiama darant pažeidimą.
 - *Baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės (ultima ratio) principas ir su juo susijusios kriminalizacijos teorijos nuostatos.* Ultima ratio – tai teisinis, konstitucinės kilmės principas, pripažįstamas tiek nacionalinėje, tiek tarptautinėje baudžiamojoje teisėje. Vadovaujantis šiuo principu, baudžiamosios teisės priemonės turi būti taikomos tik paskutiniu atveju, kai kitų (švelnesnių) teisės šakų priemonių nepakanka (jos yra aiškiai neadekvačios ar neveiksmingos) siekiant apsaugoti tam tikrus teisinius gėrius. Kiekvienas kriminalizavimo aktas turi būti pagrįstas ne tik vertinamo elgesio pavojingumu, jo sąlyginiu paplitimu, bet ir baudžiamosios atsakomybės būtinumu, efektyvumu ir ekonominiu tikslingumu. Paskutinės priemonės principas ir kriminalizacijos teorijos nuostatos yra svarbūs kriterijai, padedantys atskirti baudžiamosios ir civilinės atsakomybių taikymo sritis tiek įstatymų priėmimo, tiek jo taikymo studijose.

4. Nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemos aktualiausias nagrinėjant baudžiamąsias bylas dėl sukčiavimo, neteisėto naudojimosi energija ir ryšių paslaugomis, turto pasisavinimo ir iššvaistymo, teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymo bei savavaldžiavimo. Būtent šių kategorijų bylose tenka dažniausiai ieškoti kriterijų, atskiriančių baudžiamąją ir civilinę atsakomybę.
5. Sprendžiant klausimą, ar padarytas tik civilinės teisės pažeidimas ar kartu ir nusikalstama veika, įstatymo taikymo stadijoje, t. y. konkrečiose baudžiamosiose bylose naudotini tiek bendrieji atribojimo kriterijai, susiję su teisės šakų funkcijomis ir metodais, pažeidimo pavojingumo laipsniu, *ultima ratio* principu ir kriminalizacijos teorijos nuostatomis, tiek specialieji kriterijai, būdingi tik atitinkamų kategorijų byloms.
6. Civilinės ir baudžiamosios atsakomybės atribojimo problemos sukčiavimo bylose dažniausiai kyla, kai asmuo kaltinamas suklaidinęs nukentėjusįjį dėl savo ketinimų, taip pat inkriminuojant sukčiavimo požymį „savo ar kitų naudai išvengė turtinės prievolės“.
7. Atribojant sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo, svarbi yra nuostata, kad apgaulė gali reikštis tiek kaip turto savininko, valdytojo, asmens, kurio žinioje yra turtas, tiek ir bet kokio trečio asmens, institucijos, įgaliotos spręsti teisinius ginčus ar elektroninės sistemos suklaidinimas, siekiant, kad turto savininkas patirtų turtinės žalos. Apgaulės turinį gali sudaryti melagingi duomenys, susiję tiek su dabartimi ar praeitimi, tiek ir ateitimi. Veikos pripažinimas sukčiavimu esant pasyviajai apgaulėi (nutylėjimui), galimas tik tuo atveju, kai asmuo nutyli aplinkybes, apie kurias turi teisinę pareigą pranešti. Nustačius vien moralinę pareigą pranešti teisingus duomenis, prioritetas suteiktinas civilinėms pažeistų teisių atstatymo priemonėms. Piktnaudžiavimas pasitikėjimu nevaadinamas apgaulės forma ar rūšimi, nes tai yra tik priemonė efektyviai panaudoti apgaulę.
8. Sukčiavimas nuo civilinės teisės pažeidimo paprastai atskiriamas pagal *esminės apgaulės* kriterijų, pagal kurį būtina nustatyti, kad naudota apgaulė buvo esminė nukentėjusiojo apsisprendimui dalyvauti jam nenaudingame turtiniame sandoryje. Kaip papildomi argumentai atskiriant šiuos skirtingus teisės pažeidimus taip pat naudotini: *kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo* kriterijus (kai dėl skolininko veiksmų kreditoriaus galimybės atstatyti pažeistas teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis esmingai apsunkintos); „*vidutiniškai protingo*“ nukentėjusiojo arba atidaus ir rūpestingo jo elgesio kriterijus. Vadovaujantis pastaruoju kriterijumi, naudojama apgaulė turi įveikti bent minimalų protingo nukentėjusiojo elgesio lygį. Bylose, kuriose kyla baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atribojimo problema, nenustačius šių kriterijų, prioritetas suteiktinas civilinėms teisių atstatymo priemonėms.
9. Neteisėto elektros energijos ir ryšių paslaugų naudojimosi atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo sunkumai kyla, kai ši nusikalstama veika padaroma ne neteisėtai bei anonimiškai prisijungiant arba iškraipant skaitiklių rodmenis, bet veikiant „kitu neteisėtu būdu“. Tokiais atvejais, kai nukentėjusį asmenį ir kaltininką sieja sutartiniai santykiai, baudžiamosios atsakomybės taikymas tu-

rėtų būti pagrįstas papildomais kriterijais, rodančiais didesnę padarytos veikos pavojingumo laipsnį: apgaulės požymiu, kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo kriterijumi. Nenustačius šių kriterijų, prioritetas suteiktinas civilinėms teisėms atstatymo priemonėms.

10. Turto pasisavinimo ar iššvaistymo atveju nusikalstamos veikos dalykas (turtas ar turtinė teisė) visais atvejais patikimas ar perduodamas asmens žiniai civilinių teisinių santykių pagrindu – tai pagrindinė priežastis, sukianti šių nusikalstamų veikų ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemas. Šios kategorijos bylose baudžiamajai ir civilinei atsakomybei atriboti veiksmingas yra *kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimo* kriterijus, kuris šiuo atveju išsiskiria tokiais specifiniais požymiais:
 - kaltininko veiksmų sąmoningumas siekiant kiek galima daugiau sumenkinti kreditoriaus galimybes atgauti turtą;
 - kaltininko veiksmai turi būti neteisėti, t. y. pažeidžiantys civilines sutartis, kurių pagrindu buvo turtas valdomas;
 - dėl kaltininko veiksmų praktiškai neįmanoma (tam tikrais atvejais labai sudėtinga) atgauti pasisavintą ar iššvaistytą turtą naudojant civilines teises priemones.
11. Turto iššvaistymo bylose, vertinant patikėtinio sudarytą, bet patikėtoju žalingą sandorį, baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijai turėtų būti šio sandorio neteisėtumas, sietinas su įgaliojimų viršijimo bei rūpestingo, apdairaus „šeimoms galvos“ elgesio standartų (*bonus pater familias*) nesilaikymo akivaizdumu, piktnaudžiavimu suteiktu pasitikėjimu, ir atitinkama kaltė, apimanti turtinės žalos padarymą. Nenustačius šių kriterijų, prioritetas suteiktinas civilinėms pažeistų teisių atkūrimo priemonėms. Neturėtų būti taikoma baudžiamoji atsakomybė ir tais atvejais, kai akcinės bendrovės vadovas, nors ir neteisėtai atliko disponavimo įmonės turtu veiksmus, tačiau darė tai ne asmeniniais tikslais, bet įmonės poreikiams tenkinti.
12. Neatsargia kaltės forma padaryto turto iššvaistymo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemai spręsti jokių konkrečių kriterijų pasiūlyti praktiškai neįmanoma. Priimant 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, neatsargia kaltės forma padaromas turto iššvaistymas buvo kriminalizuotas nepagrįstai, nes tokie veikai nėra būdingas aukštas pavojingumo laipsnis, be to, tokiais atvejais visiškai pakaktų civilinės teisės priemonių apsaugant nukentėjusiųjų asmenų turtinius interesus.
13. Taikant baudžiamąją atsakomybę už teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymą, būtina vadovautis paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principu. Tai reiškia, kad baudžiamoji atsakomybė taikytina tik išimtiniais atvejais, kai teismo sprendimo neįmanoma įvykdyti naudojant švelnesnes (civilinio ar administracinio proceso) priemones.
14. Problemos atribojant savavaldžiavimą ir civilinės teisės pažeidimą kyla dėl šio nusikaltimo panašumo į civilinės teisės institutus – piktnaudžiavimą teise bei savignyą, taip pat dėl savavaldžiavimo nusikaltimo sudėties požymių (įstatymų nustatyta tvarka, savavališkas teisės vykdymas, didelė žala asmens teisėms

ir teisėtiems interesams) abstraktumo. Atskiriant nusikalstamą savavaldžiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo, tiesiogiai naudotinas nusikalstamos veikos pavojingumo kriterijus ir paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principas. Esant abejonėms dėl veikos neteisėtumo civilinės teisės požiūriu, taip pat pavojingumo laipsnio ir didelės žalos požymio, prioritetas suteiktinas civilinėms pažeistų teisių atkūrimo priemonėms.

15. Piktnaudžiavimas teise paprastai turėtų užtraukti tik civilinę atsakomybę. Baudžiamosios atsakomybės taikymas laikytinas pagrįstu tik išimtiniais atvejais, kai savavališkas teisės vykdymas pasižymi ypatingai agresyviais būdais, rodančiais didesnę jo pavojingumą, ir nukentėjusiojo interesams apginti švelnesnių poveikio priemonių nepakanka.
16. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas gana griežtai riboja savigynos būdus – iš esmės galimas tik daikto sulaikymas. Todėl pagrindiniai kriterijai, atskiriantys nusikalstamą savavaldžiavimą nuo savigynos, yra pasirinkto veikimo būdo teisėtumo/neteisėtumo bei didelės žalos požymiai. Esant tam tikriems nedideliems savigynos teisėtumo pažeidimams ar jos ribų peržengimui, kaip ir numatyta civiliniame kodekse, turėtų būti taikoma tik civilinė atsakomybė.

PASIŪLYMAI

1. Įvertinus BK 179 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto alternatyvaus veikimo būdo – „kitais neteisėtais būdais“ – neapibrėžtumą ir problemišumą atribojant baudžiamąją ir civilinę atsakomybes, siūlytina šį požymį šalinti iš normos dispozicijos ir BK 179 straipsnio 1 dalį išdėstyti taip:

179 straipsnis. Neteisėtas naudojimas energija ir ryšių paslaugomis

1. *Tas, kas neteisėtai prisijungęs prie energijos tiekimo arba ryšių tinklo ar saugyklos, arba iškraipydamas skaitiklių rodmenis naudojosi elektros ar šilumos energija, dujomis, vandeniū, telekomunikacijomis ar kitais ekonominę vertę turinčiais dalykais ir dėl to kitam asmeniui padarė turtinės žalos, baudžiamas viešaisiais darbais arba bauta, arba laisvės apribojimu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų.*

2. Atsižvelgiant į Lietuvos teismų praktikos nebuvimą, įvertinant užsienio šalių baudžiamuosius įstatymus ir vadovaujantis kriminalizacijos teorija, siūlytina panaikinti baudžiamąją atsakomybę už neatsargų turto iššvaistymą, t. y. panaikinti BK 184 straipsnio 4 dalį.

3. Atsižvelgiant į Lietuvos teismų praktikoje kylančias problemas, įvertinant užsienio šalių baudžiamuosius įstatymus ir vadovaujantis kriminalizacijos teorija, BK 245 straipsnyje numatytą baudžiamąjį nusižengimą – teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymą – siūlytina dekriminalizuoti.

4. Siekiant išspręsti baudžiamosios ir civilinės atsakomybių atribojimo problemą, kylančią savavaldžiavimo byloje, siūlytina dekriminalizuoti BK 294 straipsnio 1 dalyje numatytą nesmurtinį savavaldžiavimą, o šios veikos nusikalstamą pobūdį susieti su smurtiniais teisės įgyvendinimo būdais, numatytais BK 294 straipsnio 2 dalyje. Tokiu atveju fizinė ir psichinė prievarta taptų pagrindinės nusikaltimo sudėties požymiais, pagal kuriuos būtų identifikuojamas daromos veikos savavališkumas ir pavojingumas. Neteisėtas teisių įgyvendinimas, nesusijęs su smurtiniais veiksmais, atsižvelgiant į konkrečias veikos aplinkybes, turėtų užtraukti tik civilinę arba administracinę atsakomybę.

Siūloma tokia savavaldžiavimo normos redakcija:

294 straipsnis. Savavaldžiavimas

Tas, kas panaudodamas psichinę ar fizinę prievartą nukentėjusiam ar jo artimam asmeniui, savavališkai vykdė ginčijamą arba pripažįstamą, bet nerealizuotą savo ar kito asmens tikrą ar tariamą teisę, baudžiamas areštu arba laisvės atėmimu iki penkerių metų.

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. Pranka, D. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 179 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką ir civilinę teisės pažeidimą skirianti riba. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (2): 649-664.
2. Pranka, D. Apgaulės samprata ir reikšmė atribojant sukčiavimą ir civilinės teisės pažeidimą. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (2): 663-683.

CURRICULUM VITAE

Darius Pranka gimė 1982 m. vasario 12 d. Marijampolėje

Kontaktai darius.pranka@gmail.com

Išsilavinimas:

2000–2005 Lietuvos teisės universitetas, teisės bakalauro laipsnis
2005–2007 Mykolo Romerio universitetas, teisės magistro laipsnis
2008–2012 doktorantūros studijos Mykolo Romerio universiteto
Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės (nuo 2010
Baudžiamosios teisės ir kriminologijos) katedroje

Mokslinės stažuotės:

2012-01-02 – 2012-01-30 Verslo administravimo mokyklos „Turiba“
Teisės fakultete (Latvija).

Darbo patirtis:

2007–2010 Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės katedros lektorius
2010–2011 Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir kriminologijos katedros lektorius
2008– iki šiol Vilniaus rajono apylinkės prokuratūra, Vilniaus
apygardos prokuratūros Vilniaus apylinkės prokuratūra,
prokuroras

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Darius Pranka

THE CONCEPTION OF MARKING THE
LINE BETWEEN CRIME AND TORT IN THE
CRIMINAL LAW OF LITHUANIA

Summary of Doctoral Dissertation
Social Sciences, Law (01 S)

Vilnius, 2012

The Doctoral Dissertation was prepared during the period of 2008-2012 at Mykolas Romeris University.

Scientific Supervisor:

Prof. Dr. Oleg Fedosiuk (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law – 01 S).

The Doctoral Dissertation is defended at the Law Research Council of Mykolas Romeris University:

Chairman:

Prof. Dr. Rima Ažubalytė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law – 01 S).

Members:

Prof. Dr. Egidijus Baranauskas (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law – 01 S);

Assoc. Prof. Dr. Gintaras Goda (Vilnius University, Social Sciences, Law – 01 S);

Prof. Dr. Raimundas Jurka (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law – 01 S);

Prof. Dr. Jonas Prapiestis (Vilnius University, Social Sciences, Law – 01 S).

Opponents:

Prof. Dr. Armanas Abramavičius (Vilnius University, Social Sciences, Law – 01 S);

Prof. Dr. Aurelijus Gutauskas (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law – 01 S).

The public defence of the Doctoral Dissertation will take place at the Law Research Council at Mykolas Romeris University on November 30, 2012, at 2:00 PM in the Room II-230 of Mykolas Romeris University.

Address: Ateities str. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania.

The Summary of the Doctoral Dissertation was sent out on October 30, 2012.

The Doctoral Dissertation is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania (Gedimino ave. 51, Vilnius, Lithuania) and Mykolas Romeris University libraries (Ateities str. 20, Vilnius, Lithuania).

THE CONCEPTION OF MARKING THE LINE BETWEEN CRIME AND TORT IN THE CRIMINAL LAW OF LITHUANIA

Summary

Research problem. From the historical perspective, criminal law emerged considerably later than civil law. For example, the majority of current 'pure' crimes such as theft, robbery were considered to be civil torts in the Roman law³⁴³. Later, the scope of criminal law expanded accepting in its jurisdiction more and more acts previously considered to be civil torts. Recently, the circle of crimes expanded to such an extent that the line between criminal and civil liability became an increasingly topical and complicated question in criminal law theory and case-law.

Firstly, in the doctoral dissertation, with reference to the purpose of criminal law, the features of a crime (focusing on dangerousness) and the last resort (*ultima ratio*) principle, the author develops a theoretical conception meant to help solve problems concerned with marking the line between crime and tort. Later, while analyzing case-law, fundamental problems in the assessment of particular types of crimes in the view of criminal and civil liability are crystallised and criteria that correspond to the developed conception and enable distinguishing the kinds of offences committed are presented. The author chooses only certain crimes that in this aspect are most problem-causing in case-law, such as fraud, illegal usage of energy and network services, misappropriation and embezzlement, self-willed conduct, non-execution of a judgement not related to sentence. Such a choice is based on a case-law analysis carried out by the author and an empirical research–expert interview. Absolutely all experts who participated in the research pointed out fraud as the most problematic crime in this aspect. Besides fraud, the majority of experts singled out misappropriation and embezzlement. As many as half of the questioned experts also pointed out self-willed conduct. For example, one expert (No. 5) stated: 'this crime causes a serious tort delimitation problem'. Several experts noted that non-execution of a judgement not related to sentence also raised lots of questions in practice. As an expert (No. 2) stated, 'it is not clear from which moment a person must be prosecuted and when it is enough to take other measures'.

In theory, problems of marking the line between crime and tort could also be caused by other crimes.³⁴⁴ However, having considered that judging criminal cases dealing with other types of crime, a particular problem or dispute concerning delimitation between criminal and civil liability does not arise, the doctoral dissertation is limited to the abovementioned crimes. On the other hand, it is assumed that the conception developed in the dissertation is universal and could, in a certain aspect, be applied for the delimitation between any crime and tort, if such delimitation problems arise.

Besides, it is worth noticing that crimes and other violations of law usually are delimited in the criminalisation level, i.e. in the rules of law enactment stage. That is the goal of criminal politics the results of which depend on the dominant ideology, social

³⁴³ Tamm, D. *Roman Law and European Legal History*. DJOF Publishing, 1997, p. 157.

³⁴⁴ During the interview, some experts mentioned other crimes which can be complicated to delimitate form tort: Articles 206, 207, 208, 186, 222, 223, 154, 155 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania. But, according one expert, these problems are rather theoretical.

system, other common or ideological values.³⁴⁵ However, the doctoral dissertation is focused on another aspect of this problem. For the author it is important to find out how to apply a criminal law already in force, i.e. to ascertain whether a particular act can be recognised as crime or tort. That is the second stage of delimitation between breaches of law, the specific features of which are revealed in the present doctoral dissertation.

Topicality, originality and significance of the research. Article 1 of Protocol No. 4 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms states: 'no one shall be deprived of his liberty merely on the ground of inability to fulfil a contractual obligation'³⁴⁶. Thus, already the Convention alone signifies the high importance of the issue under investigation. Certainly, the Convention only attributes a certain meaning to this problem, but does not solve it.

'Just like there is no clear line between day and night, just like an undefined phenomenon of dusk–neither night nor day–exists between them, there is no precipice between crimes and other offences and there exists also an undefined space filled with undefined offences–neither crimes nor not crimes.'³⁴⁷ Such thoughts, first of all, show the complexity of the issue under investigation, but also highlight its topicality. That is also confirmed by other authors: 'there is no answer to the question about the essential difference between civil and criminal law. Or that one has to dedicate a whole book to answer such a question.'³⁴⁸ But, for example, a Russian criminal law specialist Gladin states that this question has always been one of the most significant and complex in law.³⁴⁹ So, very often academics come to a conclusion that even now there is a lack of clear criteria or principles that could successfully define criminal behaviour.³⁵⁰

Only a few Lithuanian criminal law specialists analysed these questions in criminal law in more detail.³⁵¹ However, a review of the Lithuanian and foreign criminal law literature allows stating that the majority of attempts to mark the line between crimes and other offences were not very successful. For example, some of the Russian authors who analyzed the problem of marking the line between crimes and other offences (usually civil) more than a century ago encountered such great difficulties that were forced to refuse theoretical methods of marking this line even though they

³⁴⁵ More: Piesliakas, V. *Criminal Law of Lithuania. First Book*. Vilnius: Justitia, 2006, p. 117-120.

³⁴⁶ The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. 1950 [accessed 02-02-2011]. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EBDFB6BB-2A0E-48D0-935F-43AFC0A961C7/0/LIT_CONV.pdf>.

³⁴⁷ Pustoroslev, P. P. *Poniatije o prestupleniji* [The Conception of Crime]. Moscow, 1891.

³⁴⁸ Friedman, D. Beyond the tort/crime distinction. *Boston University Law Review*. 1996, Nr. 76 [accessed 10-05-2010]. <http://www.daviddfriedman.com/Academic/Tort_Crime/Tort_Crime.html> .

³⁴⁹ Gladin, V. V. *Vremennoje pozaimstvovanije v ugovnom prave: voprosy otvetstvennosti* [Temporary Borrowing in Criminal Law: Questions of Liability]. Moscow: Womersley, 2006, p. 98.

³⁵⁰ Duff, A. *Theories of Criminal Law*. Stanford, 2008 [accessed 10-01-2012]. <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/criminal-law/>>.

³⁵¹ Fedosiuk, O. Delimitation between criminal and civil liability for evasion of property obligation. *Jurisprudencija*. 2006, 7(85): 70-76.; Piesliakas, V., *supra note 3*; Piesliakas, V. The problems of marking the line between crimes and torts in the law of Lithuania and the examples of courts practice. *Justitia*. 2005, No. 2; Sinkevičius, E. *Illegal Receipt or Usage of a Bank Loan and Its Qualification*. Vilnius, 2002.

acknowledged crimes and torts being, in principle, different, opposite offences. There had also been attempts to delimit crimes and other offences by defining the circle of actions to be treated as crimes and identifying acts that could not incur criminal liability. To those are assigned, for example, acts for the prevention of which society's morals or civil process based measures are sufficient as well as acts that fairly easily evade law enforcement.³⁵² One can notice that this or similar attempts to mark the line between crimes and other offences actually did not give any results. Rather abstract thoughts on this topic give neither real theoretical nor any practical benefit.

Even at present, criminal law theoreticians do not find valid criteria that mark the line between crimes and other offences. Thus the issue under investigation is not only relevant for criminal law theory and case-law but also fairly new, as this is the first comprehensive analysis of the problem issues of marking the line between crime and tort.

Finally, the topicality of the problem under investigation is also evidenced by the empirical research–expert interview–carried out. Absolutely all questioned experts highlighted that this is a very relevant and important criminal law problem that is often encountered while applying criminal legislation in practice. For example, an expert (No. 8) claimed that unjustified initiation of pre-trial investigations is rather usual: 'one of parties of a dispute, instead of bringing a civil claim, addresses the police or the prosecution service which then start pre-trial investigations'. Another expert (No. 9) also supported this opinion: 'in the society it is often thought that most problems can be solved by resorting to criminal law measures <...>; however, this should not be happening, because criminal law is *ultima ratio*'. On the other hand, according to the abovementioned expert (No. 8) 'there also occur opposite cases when investigations for various frauds or others crimes are not initiated on the grounds of false motivation that the case is a matter of civil legal relations'.

The results of the dissertation research carried out were published in two scientific articles in the academic journal 'Social Science Studies'. The author referred to the research while giving criminal law general and special part lectures and conducting seminars at Mykolas Romeris University. Research results were discussed at the meeting of the Department of Criminal Law and Criminology of the Faculty of Law of Mykolas Romeris University. Taking into account the remarks in criminal law doctrine and the opinion on the importance of the issue under investigation of lawyers who do practical work confirming it, it is considered that the results of the research carried out will be useful as a guide for criminal law scientists and lawyers who do practical work.

The object of the research. The object of the present doctoral dissertation – the problems of marking the line between crime and tort analyzed in criminal law jurisprudence and solved in the Lithuanian case-law.

The aim and the tasks of the research. The aim of the present doctoral dissertation is to develop a conception, i.e. to find universal theoretical criteria for solving the

³⁵² Sergejevskij, N. D. *Posobije k lekcijam* [Guide to the Lectures]. 1905. (cited by Kozlov, A. P. Poniatije prestuplenija [The Conception of Crime]. Sankt-Peterburg, 2004. p. 757.

problems of marking the line between crime and tort in criminal law jurisprudence and to reason the significance and expediency of these criteria for the Lithuanian case-law as well as to adopt them to particular crime categories.

The tasks of the present doctoral dissertation:

1. To reveal essential differences between the functions and purposes of criminal and civil law and use them for marking the line between criminal and civil liability;
2. To analyze the influence of the dangerousness of a crime on marking the line between crime and tort;
3. To reveal the essence of the principle of criminal law as the last resort (*ultima ratio*) and define its potential to be one of the criteria for marking the line between crime and tort;
4. By analyzing proposals and ideas regarding delimitation between individual types of crimes and torts proposed in criminal law jurisprudence, to single out the most noteworthy of them or to formulate new ones;
5. To summarise problems of the delimitation between crime and tort arising in pre-trial investigation and case-law taking criminal cases for fraud, illegal usage of energy and network services, misappropriation and embezzlement, self-willed conduct, non-execution of a judgement not related to sentence as a basis.
6. Propose universal criteria for marking the line between individual types of crime and tort.

Propositions to be defended:

1. The functions and purpose of criminal law reveal the essence of this branch of law and shows its key differences from civil law;
2. The main feature of a crime—dangerousness and its degree—can be one of the main criteria marking the line between crime and tort;
3. The usage of the principle of criminal law as the last resort (*ultima ratio*) in the adoption and application of criminal laws must help solve problems in marking the line between crime and tort;
4. Different criteria are used for marking the line between individual categories of crime and tort;
5. The criteria of the aggravation of the legal position of a creditor and substantial fraud become one of the main criteria for marking the line between fraud, misappropriation and embezzlement, illegal usage of energy and network services from tort;
6. Self-willed conduct must be separated from such norms of civil law as self-defence and abuse of right.
7. While marking the line between non-execution of a judgement not related to sentence from tort, exclusive attention must be given to the last resort (*ultima ratio*) principle.

RESEARCH REVIEW

The first Lithuanian criminal law specialist to devote a lot of attention to the delimitation between individual types of crime and tort was Sinkevičius. In his doctoral dissertation and in a monograph 'Illegal Receipt or Usage of a Bank Loan and Its Qualification' written in 2002, the author analyzes the interrelation between fraud and other crimes and contractual civil legal relations. Later, even more attention to this problematic issue was given by Fedosiuk in his articles 'The Conception of Fraud In the New Criminal Code of the Republic of Lithuania and Its Implementation Problems', 'Delimitation Between Criminal and Civil Liability For Evasion of Property Obligation', 'Concept of Misappropriation and Embezzlement of Entrusted Property Right'. Piesliakas in his book 'Criminal Law of Lithuania. First Book' and article "The Problems of Delimitation Between Crime and Tort In the Law of Lithuania and the Examples of Case-law" also analyzes the peculiar aspects of the delimitation between several types of crime and tort. Misappropriation and embezzlement and their delimitation from tort was analyzed by Bukelienė. The influence of the last resort (*ultima ratio*) principle on the delimitation between offences was studied by Bluvšteinas, Justickis, Fedosiuk, Švedas.

Among foreign criminal law specialists, the first to be mentioned are Russian scholars, whose input is the greatest. Kozlov analyzed the conception of crime and its features, especially dangerousness, in great detail. Other academics who also dealt with the abovementioned feature include Golik, Bragin, Malejin, Kozachenko, Pavluchin, Starkov, Pustoroslev, Kuznecova, Piontkovski, Gladin. Most comprehensive studies of the *ultima ratio* principle were carried out by German academics Schünemann, Jeschek, Weigend, Hassemer, Naucke, Wessels as well as Russian criminal law researchers Zlobin, Lopashenko, Kudriavceva. Among other foreign academics who contributed to the research into the abovementioned problem are Swedish professor Jareborg, Australian criminal law specialist Burton, U.S. scientist Husak, Finnish academic Minkkinen, British author Ashworth. Crime and tort delimitation problems in general were analyzed by Friedman, Heriot, Smith.

The relation between separate types of crime and tort were also most comprehensively studied by Russian criminal law academics: Fojnicki (one of the first authors to study the features of fraud more than 100 years ago), Gauchman, Borzenkov, Lunin, Arendarenko, Golubov, Sunchalijeva, Zdravomyslov, Grigorjeva, Titkova, Beliak, also Belarus author Chiliuta studied fraud; Belokurov, Lopashenko, Eriashvili, Skripnikov, Karpova, Didenko analyzed misappropriation and embezzlement; Kapkanov, Vanejev, Sapronov, Vitman, Titenkov focused on self-willed conduct; other crimes that are dealt with in the present doctoral dissertation were researched by Letiagina, Kharkovski.

U.S. criminal law academic Pedneault, Great Britain academic Wilson, German academics Mitsch, Lackner, Köhl, Wessels, Hillenkamp, Joecks focused their research on fraud and its delimitation from tort.

RESEARCH METHODOLOGY

The main research methods applied for the present doctoral research are the following: historical, comparative, inductive, deductive, logical, criticism, linguistic, systematic, document analysis, empirical and others.

For the analysis of the origin of criminal law and crime, the historical research method was applied. The comparative method was rather widely used for comparing the purposes and functions criminal and civil law as well as the offences in these branches of law. Thus, the application of the comparative method allowed revealing essential differences between criminal and civil law, singling out the criteria on the basis of which one can distinguish between crime and tort. Also, scientific conceptions, opinions of individual academics as well as criminal laws of different foreign countries were compared using this method. Finally, after summing up different conceptions, the author developed the most acceptable.

Inductive and deductive research methods were applied for the analysis of the conceptions of crime, its dangerousness and other definitions as well as the identification of the influence and importance of the feature of dangerousness in respect of the delimitation of offences. Logical and criticism methods were also used in the research—the application of the logical method allowed arriving at adequate generalizations, conclusions, generating rules and criteria distinguishing particular types of crime and tort, while the criticism method was invoked to evaluate academics' opinions, court judgements, etc.

The linguistic method was applied in order to reveal the meaning of the notions of fraud, abuse, etc. and its significance in marking the line between criminal and civil liability.

In the doctoral dissertation, the author also applied the systematic method which allowed revealing the position of crime in the overall system of the breaches of law as well as their interrelation. The author used this method to single out the crimes that are the most difficult to distinguish from torts. After analyzing these crimes, the author developed criteria that can be systematically applied not only to the abovementioned but also to other criminal acts causing similar problems.

Empirical methods, first of all documents analysis, were applied in the research. The judgements of the Supreme Court of Lithuania have the greatest influence on the formation of case-law, besides, even in the case-law of this court one can observe some variance and contrarities; therefore, rulings, decisions, reviews and generalisations of this court were chosen as the key source for the analysis. However, the author analyzes not only the case-law of the Supreme Court of Lithuania but also judgements and rulings as well as procedural decisions passed in pre-trial investigations or before the initiation of a pre-trial investigation by the Court of Appeal, district and regional courts of Lithuania.

One more empirical (qualitative) research method—expert interview—was applied. A target group of 10 judges and prosecutors directly applying criminal law in their job was chosen as experts. In pursuance of answers as qualitative and useful as possible, the author chose the experts having long practical work experience (and still working in this

sphere) and doing academic work. During the interview, four open questions were given (Appendix No. 1). Experts' opinions and thoughts are referred to throughout the whole dissertation depending on particular aspects of the problem under investigation.

Structure of the doctoral dissertation. The dissertation is comprised of introduction, two sections, conclusions, proposals and the list of references. The first section includes four chapters, the second–five.

The first section of the dissertation starts with a brief overview of the origin of criminal law and ends with a conclusion that criminal law evolved from civil law. Later, in order to achieve the set goals and reveal the essence of criminal and civil law, the purpose and functions of each of the mentioned branches of law are analyzed, fundamental differences are identified. The author concludes that in the most general sense criminal law performs the protective function. But the identification of this function does not always allow distinguishing the specific features of criminal law that influence social relations. Therefore, more specific functions of criminal law are distinguished: repressive, informative and preventive. Civil law implements regulation and protection of social relations, too. Finally, the author comes to a conclusion that the differences between the functions of criminal and civil law functions lay in the ways of their implementation rather than in their content. Basically, the same functions in civil law are implemented by applying the dispositive method, and in criminal–the imperative method.

The second chapter of the first section deals with the evaluation of one of the main attributes of crime–dangerousness (the degree of dangerousness)–as well as the determination of its impact on the delimitation between crime and tort. The author criticises an opinion frequent in doctrine that not all violations of law have the attribute of dangerousness and thus this way of differentiating violations of law should be considered inadequate. On the contrary, the author states that basically any kind of the violation of law results in a violation of a legal norm what, in its turn, creates danger to social (legal) relations. Attention is paid to the fact that usually dangerousness is considered to be an objective attribute of crime that depends neither on the legislator nor on the will of persons applying the norms of criminal law. Thus, dangerousness should be a proper indicator reflecting the harm of the crime to the society and, most importantly, helping delimitate crime from other violations of law. It is often noticed that in the criminal law doctrine there are plenty of various proposals on how to apply the factor of the degree of dangerousness to reach this goal. However, after summing up the opinions and ideas of Lithuanian and foreign criminal law specialists concerning this issue, the author concludes in the criminal law doctrine there are still no criteria that would allow measuring the degree of dangerousness and that could be used to delimitate between criminal and civil liabilities.

In the present doctoral dissertation, attention is also paid to the input of case-law in measuring the extent of dangerousness that a violation of law corresponds to. It is noticed that in courts judgements the nature and degree of dangerousness are usually

mentioned only as criteria on which the delimitation of one criminal act from another is based. A bit less often such attributes of dangerousness are used to delimitate between crime and administrative law offence, while the opportunity to use the dangerousness of a crime, its nature or degree to delimitate between crime and tort is not an object of analysis at all.

In the end of this chapter, with reference to the analyzed ideas and rules formed in case-law, fundamental attributes are proposed. These attributes are supposed to help delimitate between civil and criminal liabilities and make the greatest impact on the degree of dangerousness of a crime; they include: the manner and circumstances of committing an offence; the means and instruments used; the form and type of guilt and the goal that was pursued.

In the following chapter of this section, the author evaluates another attribute of crime–opposition to criminal law–and its impact on the delimitation between crime and tort. The author notes that the illegality of crime is often unclearly laid down in law and thus creates the problem of delimitation between crime and other offences. When the illegality of crime does not set the line delimitating the analyzed offences, the problem continues in the stage of the application of criminal law where the main attention should be paid to the dangerousness of a crime and its degree.

The final chapter of this section is focused on the analysis of the principle of the last resort (*ultima ratio*). This principle means that criminal law and the measures of this branch of law can be applied only as the last resort, i.e. only then when no other legal measures are capable of protecting the legal good. Consequently, first of all, the opportunity to apply milder impact measures should be taken and only when they prove to be insufficient criminal measures may be applied. In this chapter, the author seeks to find out whether this is really a legal principle or only an idea of recommendatory nature. The author emphasises not only the importance of this principle for the delimitation between crime and tort, but also its overall relevance in the context of criminal law. Attention is paid to the fact that the principle of the last resort is very clearly embedded in the case-law of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania; lately, this principle is often used by the Supreme Court of Lithuania while hearing criminal cases under cassation procedure. Therefore, the legislator must take the last resort principle into consideration, while law enforcement institutions must in all cases follow it. This opinion is supported by foreign criminal law doctrine and practice–German criminal law researchers give especially much weight to this principle. In this chapter, the author emphasises the fact that *ultima ratio* originated from Germany, where it is often compared with the subsidiary and selective principles which mean that criminal law protects the legal good (German *Rechtsgüter*) arbitrarily, i.e. protected are only the ones in the greatest danger, and that criminal law is possible only as an extra tool for the protection of the legal good. It is stressed that the last resort principle can be used by both the legislator and law practician. With regard to this, the author discusses the provisions of the criminalisation theory and provides the most significant criteria that could have the greatest influence on the legislator while deciding to criminalise a certain

act. These criteria should include: 1) the degree of dangerousness of an act, which must be sufficiently high and typical only to crimes; 2) conditional spread of a criminal act: the act cannot be massive, but it also cannot be very rare—in order not to become a ‘dead’ norm when criminalised (the latter criterion should not be applied unconditionally because there can be exceptions in some cases); 3) unconditional application of the *ultima ratio* principle; 4) effectiveness (prognostication that it will be effective in the future) and economic reasoning (criminalisation resources in the general sense must be lower than positive outcomes) of the applied criminal law measures; 5) observance of criminalisation technique requirements: systematic nature and compatibility, unity and unambiguity of terminology, clarity of norms composition, completeness and fullness.

In the second section of the dissertation, the author analyzes the specific features of individual types of crime that cause problems in the delimitation between criminal and civil liabilities, proposes criteria on the basis of which such problems could be solved. This section is comprised of five chapters.

In the first chapter of the second section, the author discusses fraud as a crime that causes the majority of problems in this field. The author singles out the most problem-causing specific features of the composition of this crime and, after summing up various definitions of deception, presents a contemporary conception of deception. Also, much attention is paid to the types of deception that cross the boundaries of classic deception, the forms of deception, focusing on the attributes of passive deception that help delimit it from civil legal relations. The following conditionally new types of deception are identified: deception by misguiding an electronic system, deception through third persons, deception through an institution having the right to solve legal disputes or enact other decisions that have legal significance. The author, after reviewing the ideas expressed in the criminal law doctrine and case-law examples, offers his opinion about disorientation concerning the acknowledgement of ‘future facts’ as deception also highlighting that such disorientation often causes difficulties in marking the line between fraud and tort. Later, the author discusses the abuse of trust as one of the types of deception. Although the explanation of this attribute in the criminal jurisprudence and case-law is rather ambiguous, the author emphasises that it has to be understood not as a way of deception, but as a measure that allows using deception more effectively but does not have an independent legal significance. In this chapter, attention is focused on the search for criteria that mark the line between fraud and tort. In pursuance of this aim, the criteria discussed in both Lithuanian and foreign criminal law doctrine are reviewed. Later, the author singles out the most important of them, the ones having the greatest influence on marking the line between fraud and tort: criterion of essential deception; criterion of the aggravation of the legal position of a creditor; criterion of precaution and attention of the aggrieved person. Finally, the author carries out a detailed analysis of the relevant case-law and pre-trial investigation practice, presents examples of good practice, pays attention to the ways of problem solving that are to be considered improper, provides possible ways of solving such problems. In the end of

this chapter, court decisions are generalised and conclusions about criteria efficiency in the delimitation between fraud and tort are made.

The second chapter of this section is focused on the specific features of the composition of the criminal act of illegal usage of energy and network services that can cause problems in the delimitation between this criminal act and tort. The author also mentions problems that are not directly related to the aims of the present dissertation but still relevant, such as the interpretation of the attribute qualifying this crime—major damage—as provided for in Article 179 Part 2 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania. The author associates the rise of criminal liability for a criminal act enshrined in the abovementioned Article 179 with the choice of victim. In cases when electric energy or other things are used illegally by connecting or distorting meter readings, the decision of the aggrieved person should be enough as such actions, in principle, could be equated to theft; furthermore, they are clearly defined in the disposition of the article and thus, if the victim chooses the criminal process, it should be initiated. However, when an act is qualified using the attribute of ‘other unlawful means’, the decision of the victim is not enough. Consequently, in these cases, other criteria of the delimitation between criminal and civil liability should be applied. The author offers that in such situations courts could refer to the criteria of deception or the aggravation of the legal position of a creditor. Namely these criteria show that milder measures are not enough to be able to reinstate violated rights and interests (*ultima ratio*). However, the best way of solving this problem should be the following: if an act is committed by ‘other unlawful means’, this alternative way of action should be eliminated from Article 179 Part 1 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania by leaving only the first two. Thus, courts would not encounter problems of different interpretation of ‘other unlawful means’.

The third chapter of the second section is dedicated to the problems of delimitation between misappropriation and embezzlement, and tort. After reviewing the specific features of the composition of these criminal acts, the author pays more attention to the analysis of individual cases. Firstly, the author analyzes cases when property is transferred under respective civil law agreements and then raises a question how one should evaluate situations when a shareholder of a stock company misappropriates or embezzles its assets. The author’s conclusions are based on the analysis of the latest case-law. Attention is also paid to temporary occupation of entrusted property: the author analyzes whether it would be reasonable to acknowledge such occupation as crime. By indicating particular criteria that would help delimitate between criminal and civil liability, the author states that when vertical civil legal relations between parties develop (executive–subordinate and alike) the criteria of obvious excess of authority, abuse, contradiction of transaction to the interests of the entrusting party, attentive and caring executive should be applied. However, when horizontal civil legal relations between parties develop (leasing, rent and alike) the criterion of the aggravation of the legal position of a creditor is applied. Both criteria are analyzed in detail on the basis of both criminal law doctrine and case-law. Finally, the author analyzes the discussion-

causing question of the acknowledgement of negligent embezzlement as crime. The author provides reasonable doubts about the expediency of such criminalisation, so it is proposed to decriminalise negligent embezzlement.

In the fourth chapter of the second section, the author analyzes the specific features of legal regulation of non-execution of a judgement not related to sentence. It is highlighted that in case of non-execution of court judgement in an administrative or civil case enforcement measures provided for in the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania can be applied. So, both criminal and civil procedural liability for non-execution of a court judgement are possible, i.e. enforcement of a judgement. Therefore, the author discusses when and which legal measure should be applied. Having summarised foreign criminal laws, the author notes that in the majority of countries criminal liability for non-execution of a judgment not related to sentence is not provided at all. With reference to foreign countries' experience, criminalisation theory and the last resort principle, the author expresses doubts about the reasonableness of criminal liability for criminal acts of such nature. Case-law and pre-trial investigation practice in the application of criminal liability for criminal acts stipulated in Article 245 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania are also reviewed. Noteworthy is the fact that often the addresses to legal institutions by persons to whose benefit court judgements must be executed lack motivation and are based only on a supposition that such institutions should forward the execution of certain judgements or prosecute persons responsible for the execution of the judgement. Besides, not always do courts properly ground judgements concerned with the conviction for non-execution of a judgement not related to sentence.

The last chapter of the second section is dedicated to finding the line between self-willed conduct and tort. In this chapter, the author states that mostly courts encounter problems when interpreting the attribute of major damage attribute in the composition of self-willed conduct, correct delimitation between self-willed conduct and tort, definition of assumed right, etc. However, more and more disputes on whether an act of self-willed conduct or a violation of civil law was committed arise. It means that this question is becoming increasingly relevant to criminal law theory and case-law. After an in-depth analysis of the conception of self-willed conduct disposition, its attributes as well as a comparison of them with similar civil law institutes, it is possible to conclude that a certain space for the development of a discussion emerges. For example, in some cases, self-willed conduct can even coincide with the norm of self-defence embedded in the Civil Code of the Republic of Lithuania or civil liability for an abuse of law. Therefore, namely out of the similarity between self-willed conduct disposition and civil law institutes delimitation problems arise. Firstly, the author analyzes criteria that delimitate abuse of right and self-willed conduct, attention is paid to Article 1.137 of the Civil Code of the Republic of Lithuania which stipulates prohibition to abuse a right. It is noted that in delimitating between an abuse of right and self-willed conduct such interrelation points can be identified: legal implementation of one's rights when no damage for another person is done or it is done legally; the abuse of one's rights

by causing damage for another person and consequent civil liability arising; self-willed implementation of one's rights (mainly also by an abuse of right) by causing great damage for another person and consequent criminal liability arising. The criteria marking the line between these two norms are identified mainly referring to the analysis of case-law. After generalising the decisions of cassation court, it is pointed out that the greatest impact on the delimitation between criminal and civil liability is made by the dangerousness of the violation and the principle of last resort.

While analyzing self-willed conduct and self-defence, the author points out such similarities of these norms: self-willed conduct (one of alternative ways of action) means illegal (not following the order set by the law) wilful implementation of one's real right, and protection of one's civil rights in a way of self-defence means legal implementation of one's right by force. As it is seen, in both cases a person implements (exercises) one's rights by force (wilfully), so self-willed conduct and self-defence become very similar. Although legislation fairly strictly marks the line between the possible ways of self-defence—basically, only suspension of an item as a means of self-defence is allowed—it is acknowledged that in some cases (under the whole set of conditions of the legitimacy of self-defence legitimacy) it is difficult to find criteria for the delimitation between self-willed conduct and self-defence. Thus the author makes a conclusion that, given some minor violations of self-defence or crossing of its boundaries, as it is stipulated in the Civil Code of the Republic of Lithuania, only civil liability should be applied. This would correspond to the principle of last resort.

THE FINDINGS OF THE DOCTORAL DISSERTATION

1. The research carried out allows stating that delimitation between crime and tort is a relevant problem of criminal law theory and criminal justice. The main reasons causing this problem are:
 - Consistent expansion of the criminal law into the civil law-regulated field by criminalising violations of this field of law, although defence from these violations is effectively regulated in the civil law.
 - Lack of the observance of the principles and purpose of criminal law in criminalising civil offences.
 - The juridical technique lacking clearness, expediency and concreteness is used to formulate the norms of criminal law.
 - The absence of consensual and consistent case-law.
2. The question of marking the line between crime and tort is, first of all, a task for the legislator. Failing to do so in this stage, this question is transferred to the level of the application of law.
3. The differences between crime and tort (accordingly, the fields of the application of criminal and civil liability) are shown by:
 - *The functions of criminal and civil law and their implementation methods.* Despite the fact that criminal law is characterised by some specific, exceptional functions (for example, punishing, prevention, correction), in the

most general sense both civil law and criminal law implement mainly the same two functions: protective and regulative. However, the manifestation of the protective function of criminal law, differently from civil law, is selective and subsidiary, i.e. it manifests as protection of social values from the most dangerous infringements only. Criminal law uses the imperative method for the implementation of the protective function—forbidding crimes with the highest degree of dangerousness and setting punishments for persons committing them. While typical of civil law is the dispositive method of the regulation of the protection of society values—the parties to a legal relation are, within the boundaries of law and on the basis of a mutual agreement, provided with an opportunity to create rights and duties and liability for their violation themselves. The main aim of civil legal measures is not to punish the violator, but to reinstate the offended rights of another party, compensate for the damage and/or encourage to fulfil one's obligations.

- *The degree of dangerousness of the offence.* High degree of dangerousness is typical of a crime. While measuring the degree of dangerousness of an offence in the field of civil legal relations (whether it is enough for criminalisation), the main attributes to be considered are the manner of committing an offence and the circumstances under which it was committed, the means and tools used, the form and type of guilt, the goal that was pursued by committing the offence.
 - *The principle of criminal law as the last resort (ultima ratio) and provisions of criminalisation theory related to it.* *Ultima ratio* is a legal principle of constitutional origin acknowledged in both national and international criminal law. Following this principle, measures of criminal law must be used only as the last resort when other (milder) measures are not enough (they are clearly inadequate and inefficient) in trying to protect some legal good. Each criminalisation act must be reasoned not only by the dangerousness of the behaviour under evaluation, conditional spread of such behaviour but also by the necessity, efficiency and economic expediency of criminal liability. The principle of last resort and the provisions of criminalization theory are important criteria that help delimitate between the fields of application of criminal and civil liability in both law adoption and application stages.
4. The problems of marking the line between crime and tort are the most relevant in hearing criminal cases regarding fraud, illegal usage of energy and network services, misappropriation and embezzlement, non-execution of a judgement not related to sentence and self-willed conduct. Precisely in these categories of cases the criteria for the delimitation between criminal and civil liability are the most necessary.
 5. Judging whether only a civil law offence or also a crime has been committed, in the stage of law application, i.e. in particular criminal cases, it is referred to both common criteria of delimitation concerned with the functions and methods of different branches of law, the degree of dangerousness of an offence,

the principle of *ultima ratio* and the provision of criminalisation theory and specific criteria of delimitation typical only to particular category of cases.

6. The problems of the delimitation between civil and criminal liability in fraud cases arise mostly when a person is charged for misleading the victim about his/her intentions as well as when incriminating the attribute of fraud 'evaded property obligation to his own or other persons benefit'.
7. While marking the line between fraud and tort it is important to consider the provision that deception can manifest through misdirection of a property owner, an administrator, the person at whose disposal the property is and any other third party, an institution authorised to solve legal disputes or an electronic system on purpose that the owner would lose his property. The content of deception can be comprised of false data related to present, past or future. Acknowledgement of an act as fraud in the case of passive deception (concealment) is possible only when a person conceals circumstances about which he has a duty to report. If only moral duty to report the right data is identified, priority is given to civil measures for the reinstatement of violated rights. The abuse of trust should not be considered a form or type of fraud because it is only a tool to effectively use fraud.
8. Fraud and tort are usually delimited with reference to the criterion of *substantial fraud*, on the basis of which it is necessary to ascertain whether the deception had a substantial impact on the victim's decision to participate in a disadvantageous contract. As further arguments in the delimitation between these law offences one should also refer to the criterion of *the aggravation of the legal position of a creditor* (when because of the actions of a debtor the creditor's opportunities to reinstate the violated rights using civil legal measures are essentially aggravated) and the criterion of *'averagely intelligent' victim or his/her thoughtful and careful behaviour*. Following the latter, the deception used must overcome at least the minimal level of intelligent behaviour of the victim. In cases where the problem of marking the line between criminal and civil liability arises, when these criteria are absent, priority should be given to civil measures for the restoration of rights.
9. The difficulties of marking the line between illegal usage of energy and network services and tort arise when this crime is committed not by illegally and anonymously connecting to or distorting meter readings, but by 'other unlawful means'. In these cases, when the victim and the perpetrator are associated by contractual relations, the application of criminal liability should be based on additional criteria that indicate higher degree of the dangerousness of the act committed: the attribute of deception, the criterion of the aggravation of the legal position of a creditor. If these criteria are absent, priority should be given to civil measures for the restoration of rights.
10. In the case of misappropriation and embezzlement, the object of crime (property or property right) is always entrusted or held at a person's disposal on the basis of civil legal relations; that is the main reason causing problems in the delimitation between this crime and tort. In the cases of this category, effective

criterion for the delimitation between criminal and civil liability is *the aggravation of the legal position of a creditor*, which in this case is marked by these specific attributes:

- the consciousness of the perpetrator's actions in trying to decrease the creditors opportunities to regain property as much as possible;
 - perpetrator's actions must be illegal, i.e. violating civil contracts under which the property was gained;
 - because of the perpetrator's actions, it is practically impossible (in some cases very difficult) to regain misappropriated or embezzled property using civil legal measures.
11. In embezzlement cases, while judging the contract made by the trustee but harmful to the owner, the criterion for the application of criminal liability should be the following: the illegitimacy of the contract associated with obvious excess of authority, the breach of careful and thoughtful 'master of the house' behaviour standards (*bonus pater familias*), the abuse of given trust and adequate guilt inclusive of the infliction of property damage. If these criteria are absent, priority should be given to civil measures for the restoration of rights. Criminal liability should not be applied in those cases when the head of a stock company performs illegal actions of disposal of the company's assets but does that not for personal reasons but to satisfy the needs of the company.
 12. It is practically impossible to suggest criteria for solving the problem of marking the line between negligent embezzlement and tort. In 2000, while passing the Criminal Code of the Republic of Lithuania, negligent embezzlement was criminalised groundlessly—in such cases the degree of dangerousness is not high and civil legal measures are sufficient to protect the interests of the victim.
 13. While applying criminal liability for non-execution of a judgement not related to sentence, it is necessary to follow the principle of the last resort (*ultima ratio*). That means that criminal liability is applied only in exclusive cases when it is impossible to execute court judgements using milder (civil or administrative process) measures.
 14. Problems in the delimitation between self-willed conduct and tort arise because of the similarity of this crime with the institutes of civil law—abuse of law and self-defence, but also because of abstract nature of the features of the composition of the crime of self-willed conduct. In delimitating between criminal self-willed conduct and tort, one should directly apply the criterion of the dangerousness of crime and the principle of last resort (*ultima ratio*). If there are any doubts about the illegitimacy of an act from the perspective of civil law as well as about the degree of dangerousness and the attribute of major damage, priority should be given to civil measures for the restoration of rights.
 15. Abuse of right usually should incur only civil liability. The application of criminal liability is considered reasonable only in exclusive cases when wilful implementation of rights is characterised by particularly aggressive measures show-

ing higher degree of dangerousness and when milder sanctions are not enough to protect the interests of the victim.

16. The Civil Code of the Republic of Lithuania rather strictly limits the ways of self-defence—basically, only suspension of an item is allowed. Therefore, the main criteria for marking the line between self-willed conduct and self-defence are attributes of the legitimacy/illegitimacy of the chosen way of action and major damage. Given some minor violations of the legitimacy self-defence or crossing of its boundaries, as it is stipulated in the Civil Code of the Republic of Lithuania, only civil liability should be applied.

PROPOSALS

1. Having considered the ambiguity of the alternative way of action—‘other unlawful means’—provided for in Article 179 Part 1 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania and the problem aspects in marking the line between criminal and civil liability, it is proposed to eliminate this attribute from the norm disposition and set Article 179 Part 1 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania as follows:

Article 179. Unlawful Use of Energy and Network Services

1. The one who illegally connected to energy supply or communication network or a storage facility, or by distorting meter readings used electric or heat energy, gas, water, telecommunications or other items having an economic value and thereby incurred damage to another person, shall be punished by community service or by a fine, or by restriction of liberty, or imprisonment for a term of up to two years.

2. Taking into consideration the absence of Lithuanian case-law, having regard to foreign criminal legislation and following the theory of criminalisation, it is proposed to abolish criminal liability for negligent embezzlement, i.e. repeal Article 184 Paragraph 4 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania.

3. Taking into consideration the problems arising in the Lithuanian case-law, having regard to foreign criminal legislation and following the theory of criminalisation it is proposed to decriminalise the currently criminal offence stipulated in Article 245 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania.

4. In order to solve the problem of marking the line between criminal and civil liability arising in self-willed conduct cases it is proposed to decriminalise non-violent self-willed conduct as stipulated in Article 294 Part 1 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania and relate the attribute of this criminal act to physical or mental coercion stipulated in Article 294 part 2 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania. In that case, physical or mental coercion as stipulated in Article 294 part 2 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania would become the main attribute of the composition of the crime on the basis of which the self-will and dangerousness

of the act committed would be identified. Unlawful but non-violent implementation of rights, taking into consideration individual circumstances of an act, should incur civil or administrative liability.

Such amendment of the norm of self-willed conduct is suggested:

Article 294. Self-Willed Conduct

The one who, by using physical or mental coercion against the victim or a person close thereto, wilfully exercises an existing or alleged but not realised right of his own or another person which is real or assumed shall be punished by arrest or by imprisonment for a term of up to five years.

SCIENTIFIC PUBLICATIONS

1. Pranka, D. The crime determined in Article 179 of the Criminal code of Republic of Lithuania and the tort: the dividing line between the two offences. *Societal Studies*. 2011, 3 (2): 649-664.
2. Pranka, D. The definition of deception and its influence in marking the line between crime and tort. *Societal Studies*. 2012, 4 (2): 663-683.

CURRICULUM VITAE

Darius Pranka was born on February 12, 1982 in Marijampolė, Lithuania.

Contacts darius.pranka@gmail.com

Education:

2000–2005 Bachelor degree in Police and Law, Law University of Lithuania, Faculty of Police

2005–2007 Masters degree in Law, Mykolas Romeris University, Faculty of Law

2008–2012 Doctoral studies, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminal Law (since 2010 Department of Criminal Law and Criminology)

Academic internship

2012-01-02 – 2012-01-30 School of Business Administration Turība, Faculty of Law (Latvia)

Professional experience:

2007–2010 Lecturer at Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminal Law

2010–2011 Lecturer at Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminal Law and Criminology

2008– till now Prosecutor, House of Prosecutors of Vilnius District

Pranka, Darius

NUSIKALSTAMOS VEIKOS IR CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO ATRIBOJIMO KONCEPCIJA LIETUVOS BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE. Daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2012. – 202 p.

Bibliogr. 150–160 p.

ISBN 978-9955-19-464-4

Disertacinio darbo tikslas – sukurti koncepciją, tai yra surasti universalius teorinius kriterijus, padėsiančius spręsti nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo problemas baudžiamosios teisės moksle, bei pagrįsti šių kriterijų reikšmingumą ir naudingumą Lietuvos teismų praktikai, pritaikyti juos atskirose nusikalstamų veikų kategorijose. Autorius pažymi, kad nusikalstamos veikos ir civilinės teisės pažeidimo skirtumus parodo: baudžiamosios teisės ir civilinės teisės funkcijos bei jų įgyvendinimo metodai; teisės pažeidimo pavojingumo laipsnis; baudžiamosios teisės kaip paskutinės priemonės (ultima ratio) principas ir su juo susijusios kriminalizacijos teorijos nuostatos. Darbe analizuojama kaip šie kriterijai gali padėti atskiriant konkrečių nusikalstamą veiką nuo civilinės teisės pažeidimo. Autorius pasirenka tik tam tikras, šiuo aspektu daugiausiai problemų teismų praktikoje sukeliančias, nusikalstamas veikas, tokias kaip: sukčiavimas, neteisėtas naudojimas energija ir ryšių paslaugomis, turto pasisavinimas ir iššvaistymas, savavaldžiavimas, teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymas.

The aim of the present doctoral dissertation is to develop a conception, i.e. to find universal theoretical criteria for marking the line between crime and tort in the criminal law jurisprudence, to ground the importance and utility of these criteria for the Lithuanian case-law and to adopt them to individual crime categories. The author notes that the differences between crime and tort manifest through: functions of criminal and civil law and methods of their implementation; the degree of dangerousness of the offence; the principle of criminal law as the last resort (ultima ratio) and the related criminalisation theory. In the present doctoral dissertation, the author focuses on the abovementioned criteria as grounds for the delimitation between crime and tort. The author chooses only certain crimes that in this aspect are most problem-causing in case-law, such as fraud, illegal usage of energy and network services, misappropriation and embezzlement, self-willed conduct, non-execution of a judgement not related to sentence.

Darius Pranka

THE CONCEPTION OF MARKING THE LINE BETWEEN CRIME AND TORT IN THE CRIMINAL LAW OF LITHUANIA

Doctoral Dissertation

Maketavo Romanas Tumėnas

SL 585. 2012 10 10. 16.29 leidyb. apsk. I.

Tiražas 20 egz. Užsakymas 17 483

Išleido Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Maketavo UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaė Litera“

Kurpių g. 5-3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt

ISBN 978-9955-19-464-4

